



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

**İRAN AZERBAYCAN'INDA MUHARREM TÖRENLERİ VE
MERSİYE KÜLTÜRÜ**

Elnaz SARDARİNA

Doktora Tezi

Ankara, 2023

İRAN AZERBAYCAN'INDA MUHARREM TÖRENLERİ VE MERSİYE
KÜLTÜRÜ

Elnaz SARDARİNİA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Elnaz Sardarinia tarafından hazırlanan “İran Azerbaycan’ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü” başlıklı bu çalışma, 05.06.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA (Başkan)

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Abduselam ARVAS (Üye)

Doç. Dr. Şirin YILMAZ (Üye)

Doç. Dr. Zehra KADERLİ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur Ömürgönülşen

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

..... /...../.....

Elnaz SARDARİNİA

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
 - (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
 - (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- * Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir. Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulutarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. zkul ÇOBANOĞLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

.../.../...

Elnaz SARDARİNİA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini benimle paylaşan, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'ndan sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmadaki emeklerinden ve ilgilerinden dolayı TİK üyeleri, değerli hocalarıma müteşekkirim. Tez izleme ve savunma süresince görüşlerini benimle paylaşan ve yaptıkları katkılar ve önerileri ile tezimi farklı boyutlara taşıyan sayın Prof. Dr. Mete Taşlıova, Prof. Dr. Abdulselam Arvas, Doç. Dr. Zehra Kaderli, Doç. Dr. Şirin Yılmaz şükranlarımı sunarım.

Türkiye'de yaşadığım ve okuduğum yıllar boyunca maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen ailem özellikle bana hayatı, umudu ve cesareti öğreten anneme teşekkür etmek için bu fırsatı değerlendirmek isterim.

Değerli dostlarımla iş birliği, manevi destekleri ve cesaretlendiren yaklaşımları sayesinde, bu uzun yolculuğu daha kolay hale getirdikleri için minnettarım.

ÖZET

SARDARİNİA, Elnaz, *İran Azerbaycan 'ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Azerbaycan'da Kerbela söylemi uzun zamandan beri Azerbaycan Müslüman halkının siyasi ve sosyal hayatının temelini oluşturmuştur. Bu araştırmada dinden kastettiğimiz, dinin kültürel boyutu yanı “Halk Dini” anlamına gelmektedir. Halk dinine ait ritüeller başlangıçta “Resmi Din”in ritüellerinin bir parçası değildir, ancak belirli tarihsel ve sosyal koşullar sürecinde şekillendi, ve bazen dini ritüeller sisteminde daha fazla önem bulmuşlardır. Bu tercihin nedeni toplumda taşıdıkları rol ve işlevlerden kaynaklanmaktadır.

Çalışmada Muharrem ayın törenleri, hem biçim, yapı ve muhteva açısından hem de oluşum ve işlev özellikleri bakımından Malinowski'nin “işlevsel teori”si kapsamında ele alınmıştır. Malinowski'nin “Kurum” adı altında ifade ettiği bu teoride insanlar arzu ettikleri sonuca ve hedefe ulaşmak için bir araya gelip örgütlenmektedirler. Kişi bu ayın ve törenlere katılmakla, özel durumlarda kendisine yol gösteren ve destekleyen bir grubun üyesi sayılır. Böylece "birey", "kolektif kimlik" bulmak için "topluluk"lara katılır.

Ağıtın klasik edebiyattaki yanıtı olan Mersiye edebiyatı, bir yandan Şia düşüncelerinin şekillenmesinde ve sanatsal bir boyut kazanmasında, diğer yandan Muharrem törenlerinin düzenlenmesinde ve daha tutkulu hale gelmesinde temel bir rol oynamaktadır. Çünkü insanlar tüm duygularını, bağlılıklarını ve coşkularını tutkulu şiirler şeklinde sanatsal bir biçimde ifade ederken, bir yandan da fiziksel hareketler ve kolektif faaliyetler tarzında örgütlenip bir kurum oluştururlar. Bu nedenle Mersiye edebiyatı ile Muharrem ayının matem törenleri karşılıklı, ayrılmaz ve tamamlayıcı bir bağlantı içindedir.

Anahtar Kelimeler

Mersiye Edebiyatı, Muharrem Törenleri, Azerbaycan, Kumrî Derbendi, Kenzü'l-Mesâib Divanı

ABSTRACT

SARDARİNIA, Elnaz, *Muharram Ceremonies and Mersiye Culture in Azerbaijan of Iran*, Doctoral Thesis (Ph. D. Dissertation), Ankara, 2023.

The discourse of Karbala has long been the foundation of the political and social life of the Azerbaijani Muslim people in Azerbaijan. In this research, when we refer to religion, we mean its cultural dimension, which corresponds to the concept of "Folk Religion". The rituals associated with Folk Religion were initially not part of the rituals of the 'Official Religion', but they developed within specific historical and social conditions and sometimes gained greater significance within the religious ritual system. The reason for this choice stems from the roles and functions they hold within society.

In the study, the Muharram ritual ceremonies are examined within the framework of Malinowski's "functional theory" in terms of their form, structure, content, as well as their formation and functional characteristics. In this theory, referred to as Malinowski's concept of "Institution," people come together and organize themselves in order to achieve desired outcomes and goals. By participating in these rituals and ceremonies, individuals are considered members of a group that provides guidance and support to them in specific situations. Thus, individuals join "communities" in order to find "collective identity".

Mersiye literature, which is the response to elegy in classical literature, plays a fundamental role in shaping Shia thoughts and acquiring an artistic dimension, as well as organizing Muharram ceremonies and intensifying their emotional impact. Because people express all their emotions, allegiances, and enthusiasms in the form of passionate poetry, while also organizing themselves as a collective institution through physical movements and collective activities. Therefore, Mersiye literature and the mourning ceremonies of the month of Muharram are mutually inseparable and complementary in their connection.

Key Words: Mersiye Literature, Muharram Ceremonies, Azerbaijan, Qumri Derbendi, Divan of Kenzu'l-Mesaib.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
ÖN SÖZ.....	XIII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İSLAM'DAN ÖNCE AZERBAYCAN'IN AĞIT EDEBİYATI.....	21
1.1. SÖZLÜ EDEBİYAT: BAYATI (MÂNİ).....	21
1.1.1. Bayatı'nın Sınıflandırmaları	24
1.1.2. Bayatılar Sosyo-Kültürel Açıdan	28
1.1.3. Bayatıların Diğer Türlerle Olan İlişkileri.....	31
1.1.3.1 Bayatı-Mahnı (Türkü).....	31
1.1.3.2. Bayatı-Ağı	33
1.2. OKŞAMA / AĞI (AĞIT).....	34
1.2.1. Azerbaycan'da Ağı Söyleme Geleneği	38
1.2.3. Ağılar ve Geçiş Dönemi.....	43
2. BÖLÜM: İSLAM'DAN SONRA AZERBAYCAN'IN MERSİYE EDEBİYATI....	46
2.1. MERSİYE EDEBİYATININ TANIMI VE ÇEŞİTLERİ.....	46
2.2. TÜRK EDEBİYATINDA MERSİYE GELENEĞİ	49
2.3. MERSİYENİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	51
2.3.1.Muhteva	51
2.3.2. Feleğe Sitem, Dünya Ve Ahirete Bakış	53

2.3.3. Mersiyelerde Yas	54
2.3.4. Övgü.....	56
2.3.4.1. Recez (Savaşta Okunan Övgü Şiiri, Meydan Okumak).....	56
2.3.5. Dua ve Temenniler	57
2.3.6. Bedduâ	58
2.3.7. Zaman ve Mekânın Ötesinde	59
2.4. MERSİYE ÇEŞİTLERİ.....	60
2.4.1. Dini olmayan Mersiyeler	60
2.4.1.1. Saray Mersiyeleri	60
2.4.1.2. Aile Fertleri	61
2.4.1.3. Felsefi Mersiye.....	61
2.4.1.4. Sosyal Mersiye	62
2.4.1.5. Şairin Kendine Yazdığı Mersiye	62
2.4.1.6. Hayvanlara Yazılan Mersiye.....	62
2.4.1.7. Şehirlere Yazılan Mersiye.....	62
2.4.2. Dini Mersiyeler	63
2.4.2.1. Hz. Peygamber Efendi ve İmamlara Yazılan Mersiyeler.....	63
2.4.2.2. Maktel (Şehadet veya Aşura Şiiri).....	65
2.4.2.3. Növhe	67
2.4.2.4. Taziye.....	69
2.5. ARAP VE FARS EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN.....	71
2.6. TÜRK EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN	72
2.7. AZERBAYCAN EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN	73
3. BÖLÜM: İRAN TÜRK MERSİYE EDEBİYATINDA YAYGIN OLAN	
KUMRÎ'NİN KENZÜ'L-MESAİB DİVANININ ÖZELLİKLERİ	777
3.1. DERBEND ŞEHRİNİN TANITIMI.....	77
3.2. MİRZÂ MUHAMMED TAĞİ KUMRÎ DERBENDİ.....	80
3.3. KENZÜ'L-MESAİB	82
3.3.1. Eserin Muhteva ve Şekil Özellikleri	89

3.3.2. Eserin Giriş Bölümü.....	90
3.3.3. Aşura Karakterleri.....	97
3.3.3.1. Hak Grubu.....	98
3.3.3.1.1. İmam Hüseyin.....	98
3.3.3.1.1.1. Aşura Ali ve Şia Velayetinin Devamı.....	101
3.3.3.1.1.2. Şefaât.....	102
3.3.3.1.1.3. Menfaatçılık Yerine Hakkâniyet.....	103
3.3.3.1.1.4. Tanrı ve Peygamberler Bergüzîdelerinin Akıbeti.....	104
3.3.3.1.1.5. Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayında Şehit Olanlara Âlemin Tüm Yaratıklarının Matemi.....	105
3.3.3.1.1.5. Kerbela Olayının Gayb İlmi İle Bağlantısı.....	107
3.3.3.1.1.6. Aşura Ali ve Şia Vilayetinin Devamı.....	111
3.3.3.1.2. Hz. Zeyneb-i Kübra.....	112
3.3.3.1.3. Ali İbn Hüseyin (Zeynel Abidin – İmam Seccad).....	115
3.3.3.1.4. Hüseyin'in Takipçileri.....	116
3.3.3.1.5. Hür İbn Yezîd Riahi.....	118
3.3.3.1.6. Müslim b. Akil, İmam Hüseyin'in Temsilcisi.....	119
3.3.3.1.7. Hz. Abbas b. Ali b. Ebi Talip (Ebulfazl).....	120
3.3.3.1.8. Kasım İbn Hasan.....	128
3.3.3.1.9. Sekine/Sukeyna.....	131
3.3.3.1.10. Ali Asker (Babü'l Havaic).....	134
3.3.3.1.11. Ali el-Ekber.....	136
3.3.3.2. Batıl Grup.....	140
3.3.3.2.1. Yezîd bin Muaviye.....	141
3.3.3.2.2. Ömer İbn Sa'd.....	142
3.3.3.2.3. Ubeydullah İbn Ziyad.....	142
3.3.3.2.4. Şimr bin Zi'l Cevşen.....	143
3.3.4. Mersiye Edebiyatında Yaygın Kavramlar.....	145
3.3.4.1. Kufilerin Sadakatsizlik ve Ahdlerini Bozmak.....	145
3.3.4.2. Kan Davası.....	147

3.3.4.3. Cihat ve Şehadet Kavramlarının Etkin ve Aktif Gösterimi	148
3.3.4.4. Ehl-i Beyti'n Esaret ve Zulmünün Beyanı	150
3.3.4.5. Aşura'nın Büyüklüğünün İfadesi.....	151
3.3.4.6. Hüseyin'in Üstünlüğünün Açıklaması.....	152
3.3.4.7. İmam Hüseyin'in Direnişinin Amaçları.....	153
3.3.4.8. Hüseyin Milletin Kurtuluş Gemisi	154
3.3.4.9. Enbiyanın Hüseyin İle Lebbeyk Demeleri.....	156
3.3.4.10. Hz. Hüseyin'in Zülcenah ve Zülfıkar İle Yaptığı Konuşmalar.....	157
3.3.4.11. Hz. Hüseyin'in Vasiyetleri.....	159
3.3.4.12. Hz. Hüseyin'in Kerbela Çölünde Yaptığı Savaşın Şerhi	162
3.3.4.13. Hüseyin'e Kerbela Çölünde İlahi ve Görünmeyen İmdatlar.....	163
3.3.4.14. Hintli Sultan Kays'ın Aslandan Kurtarılması.....	168
3.3.4.15. Savaş Meydanında Hz. Hüseyin ile Yezîd'e Konuşması.....	170
3.3.4.16. İmam Hüseyin'in Savaş Meydanındaki Giyim Tarzı	172
3.3.4.17. İmam Hüseyin'in Hayatının Son Anları	173
3.3.4.18. Hür İbn Yezîd, Özgürlük ve Onurun Simgesi.....	177

4. BÖLÜM: AZERBAJCAN'DA MUHARREM AYINDA UYGULANAN

RİTÜELLER.....	185
4.1. RİTÜELLER VE TARİHSEL HAFİZANIN OLUŞUMU.....	185
4.2. DİNİ RİTÜELLERİN YAPISI	190
4.3. DİNİ RİTÜELLERİN İŞLEVİ	191
4.4. DİNİ HEYETLER.....	193
4.5. YAS DESTESİ.....	199
4.6. NÖVHE OKUYAN VEYA MEDDAH.....	204
4.7. ZİNCİR VURMAK.....	209
4.8. SİNE VURMAK.....	211
4.9. ŞAHSEY GİTMEK.....	212
4.10. TAHTA VURMA ŞAHSEYİ.....	213
4.11. BAŞ YARMAK (KAFA ÇATIRDAMAK)	214

4.12. TEŞT KOYMAK.....	218
4.13. PERDE-HANLIK/ ŞEKİL AÇMAK.....	220
4.14. PÜLKE TOVLAMAK.....	221
4.15. TEBRİZ’İN KAPALI ÇARŞISINDA İCRA OLUNAN MUHARREM AYINLERİ.....	223
4.16. ÉLEM DİBİ TÖRENİ	227
4.17. ÉLEM ÇIKARMAK.....	229
4.18. MUM PAYLAŞMAK.....	231
4.19. ŞEBİH/TAZİYE	232
4.19.1. Şebih/Taziye Nedir.....	232
4.19.2. Şebih veya Taziye’nin Geçmişi	238
4.19.3. Şebih Süreci	242
4.19.4. Kasım’ın Düğün Taziyesi	247
4.19.5. Kerbela Olayında Suyun Etkisi ve Rolü	249
4.20. KADINLARA ÖZEL DİNİ TOPLANTILARIN ÖZELLİK VE İŞLEVLERİ	251
4.20.1. Mersiye Okumak.....	252
4.20.2. Vaaz Toplantıları.....	253
4.20.3. Adak Sofraları.....	253
4.20.3.1. Hz. Ebulfazl Sofrası	254
4.20.3.2. Hanım Rukiye Sofrası	255
4.20.3.3. İmam Hasan Sofrası	256
4.20.3.4. Ali Asker Sofrası.....	256
4.20.4. Adak Sofraların Özellikleri ve İşlevleri	257
SONUÇ.....	260
KAYNAKLAR	265
FOTOĞRAFLAR.....	284
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	291
EK 2. Ph. D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT.....	292
EK 3. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	293

EK 4. ETHİCS COMMISSION FORM FOR THESIS	294
EK 5. ÖZGEÇMİŞ	295

ÖN SÖZ

Muharrem ayının törenleri, sosyal hayatta hala canlı ve dinamik olarak Azerbaycan'ın en görkemli ve büyük törenlerinden biri sayılmaktadır. Bu ayınler bireysel ve toplumsal eylemlerde birçok dönüşümün ve normun oluşturmasının kaynağı olmuştur. Kültürel sistemdeki her unsurun hayatta kalması ve sürekliliği, sosyal sistem için yerine getirdiği işlevlere bağlıdır. Bu araştırmada Azerbaycan'ın kültür sisteminde Muharrem ayının törenlerinin kalıcı olma nedeni yapı ve sosyal işlevleri açısından incelenmektedir.

Din kavramı Sosyal Bilimler açısından “Halk Dini” ve “Resmî Din” olarak tanımlanmaktadır. Bir sistem olarak din, kültür hiyerarşisinin “resmî” ve “halk” seviyelerinin her ikisini de içinde barındırır. Aslında halk dini az çok zaman içinde pratik olarak resmi dinin bir parçası olmuş ve inancın ilkelerinden hiçbir zaman tamamen kopmayan, ancak zayıf noktaları olarak kabul edilen dini yaşamdaki büyü uygulamalarıdır. Bu araştırmada detaylara daha fazla dikkat edersek, halk dini “dinin halk-kültürel boyutları” veya “halk kültürünün dinî boyutları” olmasını görürüz.

Toplumların sosyal hayatında tören ve ritüelleri farklı kılan, ritüellerin kapsamı, çeşitliliği, eskilik, etkisi, bireysel ve toplumsal eylemlerde norm-yaratıcı ve rol-yaratıcı olma özellikleridir.

Muharrem ayı ve Aşura gününün törenleri Azerbaycan kültürünün unsurlarından biri haline gelmiştir. Yıllardır aralıksız yapılan bu tören Azerbaycan toplumunun normlarının, geleneklerinin ve kurumsallaşmış değerlerinin bir parçasıdır. Muharrem törenlerinin kapsamı iki yönden incelenenip yansıtılabilir. Bir yandan, gerçekleştirildiği eylemlerin çeşitliliği yönünden, yas şeklinde gerçekleşen çeşitli ayınler gibi. Öte yandan, tüm kentsel ve kırsal mahallelerde ve tüm grupların katılımıyla gerçekleştirilen törenlerin kapsamı açısından.

Bu araştırmada “İşlevsel Teoriden” hareketle İran'daki Azerbaycan toplumu dini kimliği iki yönden yani klasik divan edebiyatının bir kolu olan Mersiye edebiyatı (seçilen örnek, Kenzü'l-Mesaib divanı) ve Muharrem ayının ayınleri incelenmektedir. Bu iki yön karşılıklı

ve ayrılmaz bir ilişkiye sahiptir ve mütakabil olarak birbirlerini etkileyerek bir düşünce sistemi ve kültürel hafıza oluşturmaktadır. Ayrıca, Araştırmada Malinowski'nin *İşlevsel Teorisi* açısından, Azerbaycan toplumunun Muharrem ayında yas grupları çerçevesinde örgütlenip kurumsallaşması ele alınmıştır. Muharrem ayının törenlerinin yapısı ve özellikleri taşıdıkları işlevler açısından anlatılmıştır.

Kültürel belleğin birleştirici ve pragmatist-kuralcı ve biçimsel- etkileşimi sağlamak için üç koşul gereklidir: kaydetme, çağırma ve iletme; ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım. Şiirin yapısı kimlik öğelerini kendi içinde muhafaza etmek için, hafıza tekniğinden faydalanır. Aynı zamanda bu bilgiler dil aktarımı için ses, vücut hareketleri, ritüel hareketleri ve mimik gibi sanatsal ve fiziksel eylemler biçiminde izleyiciye aktarılır. Yazısız kültürlerdeki kültürel belleğe, katılım dışında başka alternatif imkanı bulunmamaktadır (Assmann, 2001, s. 60).

Çalışmanın *Giriş* bölümünde üzerinde çalışılan konu, mevzuya uygun seçilen teoriler ve yöntemler, incelemenin amacı, önemi, kapsamı hakkında gerekli bilgiler verilmektedir. Literatür kısmında, konuyla ilgili yazılı kaynaklar Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ve Farsça dillerinde Azerbaycan, Türkiye ve İran'da yayınlanmış kitap, tez ve makaleler şeklinde sunulmaktadır. Araştırma esnasında ele alınan Mersiye edebiyatı, *Kenzü'l-Mesaib* divanı, Muharrem törenleri, Taziye gibi konular ve benzeri alanlar incelenmiştir.

Birinci bölümde matem ve Mersiye edebiyatın kökten incelemek amacıyla İslam öncesi Azerbaycan'ın sözlü edebiyatı yani bayati, ağı ve okşama söyleme geleneği ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Azerbaycan'ın Mersiye edebiyatı İslam'dan sonra ele alınarak ilk başta Mersiye edebiyatının tanımı, çeşitleri ve muhteva özellikleri incelenmiştir. Daha kapsamlı araştırmak için Arap, Fars, Anadolu ve ardından Azerbaycan edebiyatında ortaya çıkan Mersiye edebiyatı, diğer dil ve kültürlerden etkilenmesi ve bugünkü haline ulaşmasının arka planı kısaca incelenmiştir.

İran Türk Mersiye Edebiyatında Yaygın olan Kumrî'nin Kenzü'l-Mesaib Divanı başlığı taşıyan üçüncü bölümde, şair hayatı ve yaşadığı bölgeyi anlatıp, bu divanın seçim nedeni,

özellikleri ve muhteva analizi ile Azerbaycan'daki Mersiye edebiyatına farklı ve yeni bir bakış açısı eklemek için bir girişimde bulunuldu.

Dördüncü bölümde ise *Azerbaycan'da Muharrem Ayında Geçirilen Ritüeller* başlığı ile aslında Azerbaycan halkının kültürel hafızasının pratik kısmı, Muharrem ayının yas töreni şeklinde ele alınmıştır. Bu bölümde Mersiye edebiyatı ile Muharrem ayının matem törenleri arasındaki olan karşılıklı ve ayrılmaz ilişki, Azerbaycan bölgesinde yapılan yas törenleri anlatılarak ele alınmıştır. Konuya daha bilgisel yaklaşmak için Ritüeller ve Tarihsel Hafızanın Oluşumu konusunda bahs edilmiş devamında dini ritüellerin yapısı ve işlevleri anlatılmıştır, dini heyetler Muharrem törenlerinin çerçevesi ve temel direği olarak açıklanmıştır. Azerbaycan'a özel olan 13 farklı Muharrem töreninin yapısı, özellikleri ve bir halk dini unsurları olarak hangi eski din ve düşüncelerin kalıntısı olma ihtimali tartışılmıştır.

GİRİŞ

İşlevsel Halkbilimi Kuralı

Mersiye edebiyatı ve Muharrem ayının törenleri hem şekil, yapı ve içerik özellikleri hem de oluşum, işlev ve fonksiyon özellikleri açısından kültürel aktarım bağlamında işlevsel teori ile incelenebilir. Bağlam merkezli halkbilimi kuramlarından biri olan işlevsel teori, halkbilimi çalışmalarında edebî yaratmalara ve kültürel olgulara bakış açısını oldukça genişletmiş, halkbilimi unsurlarının iyi tanınması ve değerlendirilmesi açısından geniş bir yorumlama imkânı kazandırmıştır. Bu bağlamda Mersiye edebiyatı ve Muharrem Törenleri ve geleneğinin kültürel aktarımdaki öneminin “işlevsel teori” ışığında bilimsel açıdan ele alınması ve değerlendirilmesi Muharrem geleneğinin daha iyi anlaşılması bağlamında halkbilimi çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Malinowski: Kültür ve İşlevsel Kuram

Malinowski, işlevsel kuramın temsilcilerinden olarak kültüre değişik cepheler ve kurumların birbirleriyle ilişkisi olarak bakar. Diğer bir deyişle Malinowski'ye göre kültür: Aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşünce ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır. Malinowski (2000, s. 23) Bilimsel Bir Kültür Teorisi adlı eserinde kültüre bambaşka bir bakış açısı getirerek, kültürün farklı yönlerine dikkat çekmiştir. İnsan, her şeyden önce temel ihtiyaçlarını (yeme, barınma, üreme) karşılaması gereken bir varlıktır. Bütün bunlar ışığında Malinowski kültürü temel ihtiyaçların giderilmesi ve somut problemlerin çözümünde yardımcı bir araç olarak tanımlar.

Malinowski'nin kültüre bakış açısını özetleyecek olursak; 1. Kültür bir araçtır ve temel ihtiyaçların giderilmesinde yardımcıdır. 2. Kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir. Yani kültürün maddi ve manevi olmak üzere iki boyutu vardır. Maddi ve manevi

değerler toplamı kültürü oluşturur. 3. Kültür kurumlar halinde örgütlenmiştir. Toplumda altı temel kurum vardır. Bunlar: din, aile, ekonomi, eğitim, siyaset ve boş zamandır. Bu kurumlardan herhangi birinde bir değişme olursa bu diğer kurumlara da yansır. Kültür de bu temel kurumlar halinde örgütlenir. 4. El ürünleri, gruplar ve sembolizm kültür sürecinin üç boyutudur ve birbirine sıkıca bağlıdır. 5.Kültürün üç temel fonksiyonu vardır: biyolojik, aletsel ve birleştirici fonksiyonlardır. Malinowski'ye göre bu üç temel fonksiyondan en önemlisi biyolojik fonksiyonlardır. Bu görüşünden anlıyoruz ki Malinowski kültürün temeline toplumu değil bireyi oturtmuştur (Aman, 2012, s. 137).

Malinowski'nin kültüre bakış açısını özetlerken kültür, *kurumlar hâlinde örgütlenmiştir* görüşünden yukarıda bahsetmiştik. Bu görüşten yola çıkarak *araştırmanın* konusuyla ilgili Malinowski'nin *dinle* ilgili ifade ettiği konuları inceleyeceğiz.

Malinowski'ye göre, işlev ancak bir ihtiyacın içinde olan insanların işbirliği yaptıkları, sanatsal ürünleri kullandıkları ve malları tükettikleri bir etkinlikle karşılanması olarak tanımlanabilir. Bu tanımın kendisi de başka bir ilkeyi *gerektirir* ki biz onunla kültürel davranışın herhangi bir aşamasını somut olarak bütünleştirebiliriz. Buradaki temel kavramı “örgütlenme” kavramıdır. Herhangi bir amacı gerçekleştirmek, herhangi bir sonuca varmak için insanlar “örgütlenmek” zorundadırlar. Malinowski böyle insani ve evrensel olan bir örgütlenmeyi “kurum” olarak adlandırır. Bu kavram insanların bir araya gelmelerine neden olan bir takım geleneksel değerler üzerinde varılan bir anlaşmayı içerir. Bunun yanı sıra kurum kavramı ayrıca, insanlar gerek birbiriyle olsun ve gerekse doğal ya da yapay olsun, kendi çevrelerinin fiziksel özel bir parçasıyla kesin ilişkiler içinde bulunurlar. İnsanlar amaçlarını ya da geleneksel vesayet durumlarını belirleyen yazılı bir buyruk çerçevesi içinde, birliklerinin özel kurallarına uyararak ve kullandıkları maddi aygıtlarla çalışarak işleri birlikte yaparlar ve böylece bazı isteklerini karşılarlar ve bir yandan da kendi çevreleri üzerinde etkili olurlar. Buna göre kültürü daha somut, daha kesigiine ve daha kapsamlı olarak tanımlamamız mümkündür. Kültür kısmen özerk, kısmen eşgüdümlü kurumların oluşturduğu bir bütündür. O, babalık yoluyla kan bağı topluluğu; işbirliğinde mekansal süreklilik; etkinliklerde uzlaşma ve sırada sonuncu, ama aynı önemde olan, siyasal örgütlenmede gücün kullanılması gibi bir dizi ilkelere dayalı bütünleşmedir. Her bir kültür kendi bütünlüğünü ve kendi kendisine

yeterliliğini, temel, kurumsal ve bütünsel ihtiyaçlarını tam olarak karşılamasına borçludur. Kültürel kurumların hepsinin ve her birinin örgütlenmesi yapısal bir yasaya, bir dizi değer ve anlaşmalara dayanır. Gene bunların her biri içinde yaşayanların genellikle toplumun belli ihtiyaçlarını karşılar, böylece bir işlevi yerine getirir (Çobanoğlu, 2010, s. 246-247).

Malinowski'ye göre, yıkılma ya da tamamıyla parçalanma noktasından uzak normal şartlar altında bulunan herhangi bir kültür incelendiğinde “temel ihtiyaç” ve buna verilen “kültürel cevap” birbiriyle doğrudan doğruya ilişkili ve uyum içindedir. Açıkçası, organizma kendini öyle ayarlar ki, her bir temel ihtiyaç alanı için bazı özel alışkanlıklar gelişir ve kültürel cevapların örgütlenmesi de bunlara yönelik olarak rutinleşir ve gelenekleşir (Çobanoğlu, 2012, s. 248).

Etkinlikler: Normal ve dinlenmiş insan organizması harekete ihtiyaç duyar. Bu durum insan doğasının uygarlığa kabul ettirdiği çok genel bir buyruktur. Malinowski'ye göre, ekonomi, siyasal örgütlenme, çevrenin öğrenilmesi ve diğer topluluklarla kurulan ilişki ile bedensel etkinlikler sistemlerinin her birinin kassal gerilimlerle ve bunların sinirsel enerji fazlasıyla bağlantısı vardır. Öte yandan bütün bunlar yararlıdır, yani öteki ihtiyaçların doyurulmasına yöneliktirler. Bundan ötürü de bunlar örgütlüdürler yani kuramsal çözümlenmeye konu olabilirler ve ancak kurumlar olarak karşılaştırılabilirler. Ama kassal ve sinirsel etkinliğin kendi başına bir amaç yapıldığı sporlar, oyunlar, danslar ve festivaller gibi özellikle hazırlanıp örgütlenmiş etkinliklerin biyolojik, psikolojik ve kültürel açılardan çalışması için geniş bir alan vardır. J. Huizinga'nın çalışması gösteriyor ki, kurumsal açıdan ele alınan ve yanı sıra eğitsel değerleri açısından ve ekonomik beceriler için hazırlık niteliğinden artistik diyebileceğimiz bazı fizyolojik ihtiyaçlarla ilişkisi bakımından, oyun ve eğlenceye yönelik etkinliklerin çözümlenmesi, yapılan işlerin pek çoğu ile temel yönetsel ihtiyaçlarımız arasında anlamlı bağlantılar kurulabilir (Çobanoğlu, 2012, s. 253).

Dil, sözlü ya da yazılı gelenek ve ince ahlaki kuralların insani davranış içine nasıl girdiğini, kültürel çözümlenmemiz açısından belirlememiz gereklidir. Herkesçe bilinir ki, bütün bunlar aslında sözel öğretim ya da dilin kullanımıyla ilgili testlere yani baştan başa simgecilik (sembolizm) alanına dayanır. Simgeselcilik esasen bütün örgütlenmiş davranışların temel bir

üyesidir ve kültürel davranışın ilk görünüşüyle birlikte doğmuş olması gerektiğini ve tıpkı maddi zanaat ürünlerini, grupların toplu hareketlerini gözlemleyebildiğimiz ya da bir törenin oluşumunu açıklayabildiğimiz gibi simgeciliğin de gözleme ve kuramsal çözümlemeye konu edilebileceği ortadadır. Burada ileri sürülen en önemli tez, simgeciliğin de asıl doğasıyla, fizyolojik bir güdünün kültürel bir değere dönüşmesini mümkün kılan kökensel organizmanın değişime uğratılmasıdır (Çobanoğlu, 2012, s. 255).

Kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak eğitim işlevi: Folklorun üçüncü işlevi ise, özellikle yazılı kültür geleneği olmayan veya sözlü kültür ortamının tek kültür ortamı olduğu toplumlarda, folklorun taşıdığı bilgiler tarihsel olarak gerçek ve öğretimleri son derece önemli olarak kabul edilir. Bu bağlamda folklor, kültürünün aynası ve insanlara yönelik pratik kurallar ve kılavuz olarak düşünülmektedir (Çobanoğlu, 2012, s. 257).

Ancak, halkbilimi çalışmalarında İşlevsel Kuramın kullanılmaya başlanmasıyla bu konudaki eksikliğin giderilmesi süreci başlamıştır. Bu sürecin önemi ise, halkbiliminin toplum veya topluluk hayatındaki “birleştirme” veya “birleşme” işlevinin ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda, “birleşme” bir grup tarafından *anlamlı* bir davranışa katılmanın ikincil bir işlevidir. Kendini bir grup olarak hissetme sağlanmış ve bu grup üyelerinin müşterek katılımı ile anlamlı bir davranış olarak endişelerden ve saldırganlık hislerinden kurtulmuş veya değerler ve fikirler teşvik edilmiştir. Anlamlı bir davranıştaki endişeleri ve değerleri paylaşarak “grup olma” hissini veya kimliğini onaylar. Bu grubun “ne olduğunu” belirlemesi ise kimliğini ortaya koymasının yoludur. Aynı şekilde grup kendisini dışındakilerin folklorik davranışlarına dair kalıplaşmış ön yargılarını (stereotiplerini) dışa vurmak yoluyla da, grup kendini içinde kimliğini bu defa “ne olmadığını” belirtmek suretiyle ortaya koyar (Çobanoğlu, 2012, s. 258).

Mersiye edebiyatı ve devamında Muharrem törenleri aynı zamanda eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktardığı bir eğitim sürecidir. Bu törenler İnsanlık ve özgürlük, ahlak ve cömertlik, sorumluluk ve kurallarını genç kuşaklara sözlü geleneğin imkânlarını da kullanarak uygulamalı bir şekilde genç kuşaklara aktarılmasında önemli bir görevi yerine getirmektedirler.

Böylece genç, çok yönlü yetişerek yaşamı orada öğrenir. Genç, çevresindeki mevcut kültürü öğrenerek onu korumaya çalışır. Halk oyunlarını, halk edebiyatını, halk musikisini, görgü kurallarını öğrenen genç kuşkusuz bunları korumak, sürdürmek eğiliminde olmaktadır (Tezcan, 1989, s. 25).

Değerlere, toplumsal kurallara destek verme: Bu çalışmada, halkbiliminin işlevlerinden biri olan değerlere, toplumsal kurallara ve törenlere destek verme yönü de incelenmektedir. Halk biliminin bu işlevi folklorik ürünlerde yer alan içerik ve mesajların, ritüel ve merasimlerin bağlam içinde bulunanlarca onaylanması ve benimsenmesi anlayışına dayanır. Toplumca benimsenmiş bir takım değerlerin, toplumsal kuralların ve törenlerin halkbilimini icra edenlerce, izleyenlerce desteklenmesi, yaşatılması ve tüm canlılığıyla kuşaklar arası devamını ifade eder. Bu bağlamda Muharrem törenleri değerlere, toplumsal kurallara ve törenle destek verici bir işleve sahip olduğu görülür. Bu işlev, geçmişten günümüze bir takım değişimler yaşansa da tüm zenginliğini koruyarak devam etmektedir.

Protesto İşlevi: İlhan Başgöz, Bascom'un tespitlerine ek olarak "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi" başlıklı makalesinde, folklorun beşinci bir işlevi olarak kurulu düzeni eleştirme bağlamında protesto işlevinden söz eder. Başgöz'e göre, folklor çatışmaları büyütme, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri arkalamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek gibi bir işlev de görmektedir (Başgöz, 1996, s. 2). Ancak tanımından anlaşılacağı gibi protesto kavramını sadece "çatışmaları büyütme, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri arkalamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek" gibi bir anlamla sınırlandırılmaz. Bireyin, grubun ya da toplumun kişileri, davranışları, durum ve olayları kınaması, eleştirmesi de protestonun diğer bir şeklidir.

Bulunduğu toplumun sözcüsü olan âşıklar, toplumsal ya da bireysel kusurları, adaletsizlikleri, düzensizlikleri, yanlış uygulama ve kararları doğrudan ya da dolaylı olarak şiirlerinde eleştirirler. Böylece halkın bir nevi sesi soluğu haline gelen âşıklar yaşadıkları bölgenin halkı tarafından sevilir, yaşadıkları toplumun derdine, inancına, istek ve arzularına, şikâyet ve eleştirilerine tercüman olurlar (Cerrahoğlu, 2012, s. 289).

Ritüel ve Kültürel Bellek

Öte yandan, Mersiye edebiyatı ve Muharrem günlerinin yas törenleri İran Türkleri için kültürel belleği oluşturan en önemli araçlarından biridir. Kültürel belleğin nasıl çalıştığını ve toplumun devamlılığı ve bütünlüğündeki rolünü anlamak için öncelikle yapısını ve oluşum sürecini incelemek gerekir.

Toplumsal anlamda kültürel bellek, bir toplumun ortak deneyimleri sonucu oluşan bilgiyi, birikimi içerir. Burada belleğin vurgulanmaya çalışılan kısmı genel olarak bir metne dayanmayan, yazılı davranış kılavuzlarının yardımıyla değil kültürel bir çerçevede öğrenilmiş davranışlar, taklit etme geleneğine bağlı olarak gelişen mimetik bellek ve ritüel edimin geniş sınırları içinde bedensel devinimle ortaya çıkan durumlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan anlam daha ziyade eski kültürlere, geleneklere vurgu yaparak etki yaratsa da icat edilen yeni törenlerle, ritüelistik edimin yinelenen yapısında yeni anlam ve pratiklerle sürekli olarak yenilenmektedir.

Bir toplumun geçmişe dair oluşturduğu ve ortak imgeler yoluyla paylaştığı ortaklıklar aslında geçmişi birlikte yaşamaktan ziyade birlikte hatırlamayı içerir. Birlikte hatırlama pratikleri küçük ya da büyük ölçekte bir sosyal grubu birleştiren ortak bir kimliğin keşfidir. Kimlik ise hem bireysel hem de toplumsal anlamda var olabilmek için hayati önem taşır.

Toplumun bir arada tutan değerler, inanışlar, ortak tutum ve davranışlar bellek yoluyla sürekliliği ve kimliğin devamlılığını sağlar. Ritüeller ise toplumsal belleğin tekrar tekrar kuruluşunu sağlayarak, toplumsal bilginin yeni kuşaklara aktarılması işlevini yerine getirirler.

Hatırlamayı ya da unutmamayı sağlayan ritüellerin tekrara dayalı döngüsel yapısı belli bir toplumsal yapının değişerek de olsa sürekliliğini sağlar. Dini törenler, düğünler, cenazeler, kutlamalar, şenlikler, festivaller, yıl dönümleri, bayramlar vasıtasıyla ortaklık duygusunu inşa eden toplum bunların sürdürülmesi yoluyla varlığını devam ettirebilir (Murtezaoğlu, 2012, s. 344).

Ritüel ve Toplumsal İşlevleri

Gordon Marshall'a göre ritüel uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabilirdiği sık sık tekrarlanan bir davranış modelidir. Ritüellerin etkili olduğu başlıca toplumsal alanlardan birisi dindir, ancak ritüelin etki alanı seküler ve gündelik yaşama kadar uzanır (Marshall, 1999, s. 623). Genel olarak ritüel kavramına bakıldığında hangi amaç için yapılıyor olursa olsun sonuçta toplumsal bir işlevi yerine getirdiği görülür. Başlangıcında dinsel bir çerçevede ortaya çıkan bir ritüel sonuçta toplumsal bir amaca hizmet eder. Bu anlamda inanç, ortaklık duygusundan dayanışmaya giden süreçte toplumsal bir işlevi yerine getirmede temel rol oynar.

Dini ve dindışı arasında kesin ayrımlar yapan Durkheim ritüelleri kutsal kategorisine yerleştirse de öncelikle ağırlıklı olarak ritüelin toplumsal yapıyı güçlendiren özellikleri ile ilgilenir. Durkheim'e göre ritüelde anlamlı birim eylemdir; inançları doğuran eylemdir, ama eylemi doğuran inançlar değildir, bu yüzden Durkheim, ritüele birincil önemde bir epistemolojik rol atfetmiş, düşüncenin gerekli yapı taşlarının ortak ritüel 'coşkusu' aracılığıyla yayıldığına ısrar etmiştir (Marshall, 1999, s. 623).

Toplum ritüeller vasıtasıyla koruduğu yapısını mevcut değerlerini geliştirmek yoluyla sürdürür. Durkheim'e göre ritüelin toplumsal anlamda yerine getirdiği işlevler genel bir ifade ile bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Toplumsal işlevselliği bağlamında ritüel en temel toplumsal ihtiyaçları karşılar ve bu ihtiyaçlar her toplum için aynıdır. Bu bağlamda Durkheim'in saptadığı biçimiyle ritüellerin toplumsal işlevini Metin And dört maddede özetlemektedir.

1. Ritüeller, bireyi toplumda yaşamak için toplumun gerektirdiği düzen bağının sıklığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolda onu eğitir.
2. Ritüel, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.
3. Ritüelin toplumda canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini kayıtlarının bilincine vardırır; geleneklerin sürmesi, inançların tazelenmesi, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar.

4. Mutluluk verici işlev: Toplumun bir üyesi olmanın getirdiği mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde kişilerin çöşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir (And, 2003, s. 307-308).

Bu belleğin birlik sağlayıcı ve eyleme yönelik -kuralcı ve biçimsel- etkilerini yerine getirebilmesi için üç koşul gereklidir: kaydetme, çağırma ve iletme; ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım. Şiirsel biçimlendirmenin, kimliği koruyan bilginin saklanabilir biçime sokulması için, bellek tekniği hedefine yönelik olduğu herkesçe biliniyor. Bu bilginin aynı zamanda, dildeki metnin, ses, vücut, mimikler, el-kol hareketleri, ritim ve ritüel eylemden ayrılmaz birliktelik içinde, çok yönlü sanatsal iletişim araçları aracılığıyla sunumuna dikkat edildiği gerçeği de biliniyor. Yazısız kültürlerdeki kültürel belleğe, hazır bulunmaktan başka türlü katılmak mümkün değildir (Assmann, 2001, s. 60).

Topluca yapılan törenler, önemli olay ya da değişimlere karşı toplumsal bir uyum ve kolektif yapıda gerçekleşen edimler bir anlamda toplumsal yapının tekrar tekrar inşa edilmesine hizmet eden bir işlevselliğe sahiptir.

Turner'a göre ritüeller toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayan temel işlevlere sahiptir. Toplumsal yaşamın düzenlenmesine ilişkin açıklaması ile ritüellerin işlevsel yönünü vurgulayan Turner, bu işlevselliğin gerçekleşmesine aracılık eden edimsellikleri “toplumsal drama” olarak adlandırmaktadır. Burada edimsellik ile kastedilen toplumsal nedeni ne olursa olsun ritüel pratiklerinin bir performans biçimi olarak sahnelenmesidir (Murtezaoğlu, 2012, s. 347).

Ritüel edim yoluyla bellek aktarımı

Aslında amacı sahnelenmek olmayıp ait oldukları toplumsal yapının sürekliliği içinde doğal bir biçimde gerçekleşen ritüel edimsellikler kültürel belleğin muhafazasını gerçekleştirirler. Her türlü tören, kutlama, şenlik sonuçta ait olduğu toplum için bir hatırlama pratiğidir. Geçmişin versiyonlarını, geçmişi kendimize, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden sunarak koruruz. Anma törenleri bu pratiğimizin önde gelen örneğini oluşturur. Söz konusu törenler, geçmişi, geçmişin olaylarının temsil edici bir resmini çizerek kafamızda

tutmaya yararlıdır. Bunlar, geçmişin yeniden canlandırılmasıdır; sıradan durumlarda, anımsama, sahnenin ya da durumun bir taklidinin, temsili giysiler içinde geri dönüşleridir. Bu tür yeniden canlandırmaların retorik inandırıcılığı, gördüğümüz gibi önceden belirlenmiş bedensel davranışlara dayanır. Ama aynı zamanda geçmişi, açık söz ve imgelere başvurarak canlandırmaksızın, bilinçli olarak da koruyabiliriz. Anma törenlerinde, geçmişin bir imgesini, biçimli bir biçimde canlandırmada kullandığımız bedenlerimiz, geçmişi aynı zamanda, beceri gerektiren belli bazı eylemleri sürdürme yeteneğiyle, son derece etkili bir biçimde koruyabiliriz (Connerton, 1999, s. 113, Aktaran: Murtezaoğlu, 2012, s. 346). Ritüelin döngüselligi içinde tekrarlanan edimler toplumsal belleği canlı tutarak aslında belleğin silinmesini engellerler. Hatırlamanın en basit yolu sürekli tekrar etmektir. Tekrar etmek ritüel edimin doğasında vardır ve yazılı olmayan kültür ancak süreklilik gösteren bir döngüsellik içinde tekrar edilirse bellekteki canlılığını korur. Ritüelin temel unsurlarını oluşturan bedensel devinim odaklı edimler tekrarlamaya uygun yapılardır. Tekrarlama ile sağlanan bellek garantisinin yanında ritüelistik edim toplumsal bağdaşıklığı da sağlar. Yani toplumlar ancak tekrarlayarak unutmaz, tekrarlama ile oluşan toplumsal birliktelik birbirine bağlı iletişim içinde bir yapı oluşturur ve doğaldır ki ‘birliktelik’ kavramı tekrarlanan eylemsel akışı bir model haline getirir (Sennett, 2012, s. 114, Aktaran: Murtezaoğlu, 2012, s. 346).

Ritüel edimsellik ya da diğer bir deyişle ritüel performans yoluyla toplumsal bilginin aktarımı beden aracılığıyla gerçekleşir. Bedenlerin biçimlendirmeleri sembolik olarak kodlanmıştır ve mesajları iletmek için kullanılırlar. Kelimesiz bir dil olarak anlaşılabilen jestler bakımından, ikonik ve sembolik jestler arasında ayırım yapmak mümkündür. İkonik jestler, tarihsel zamandan ya da belirli bir kültürün bilgisinden büyük ölçüde bağımsız bir anlamı olan, basit “resimsel” jestlerdir. Bu tip jestler, basit el hareketleri ile boyutlar vermeyi ya da yorgunluğu ve uyku ihtiyacını eğik bir başın yanında birleştirerek ifade etmeyi içerirler. Öte yandan, sembolik jestlerin ise, tarihsel dönemlere ve kültürlere göre bağlı olarak farklı anlamları vardır ve onları anlamak için tam tarihsel ve kültürel bilgi gereklidir. Her durumda, beden “mantığı”, temsili ve ifadesi ritüellerin edimlenmesinde önemli bir rol oynar (Wulf, 2009, s. 243, Aktaran: Murtezaoğlu, 2012, s. 348).

Çalışma Alanı

Bu araştırmada incelenmek üzere seçilen edebî eser, Kenzû'l Mesaib Divanı, Muhammed Tağı Taciri Derbendi (Kumrî) 'nın Türkçe mersiye eseridir. Kenzû'l Mesaib divanı, 19. yüzyılda Mirzâ Muhammed Tağı (Kumrî) tarafından yazılmış ve oldukça hacimli bir eserdir. Kenzû'l Mesaib (Musibetler Hazinesi), Maktel-i Hüseyin tarzında yazılmıştır. Kumrî Azerî Türkçesinde, lirizm özelliklerine sahip olan bu divanı mersiye türünde yazmıştır. Bu eser, sadece yaşanan trajediyi değil İslâm tarihini de içermektedir. Ehl-i Beyti'n çektiği acıları ve bütün zulümlere karşı göstermiş oldukları direnci ve bağlılığı gözler önüne sermektedir.

Bu eser, Türk Müslüman ülkelerinde memnuniyetle karşılanmış, hem Taziye törenlerinde hem de İmam Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in yas törenlerinde kullanılmaktadır. Adı geçen divan sadece Azerbaycan bölgesinde değil başka Türk şehir ve köylerinde de okunan ve kullanılan yaygın kaynaklardandır. Kaçar döneminde (1795-1925) Tebriz'de taş baskı ile basılan bu divan, günümüzde hem mersiye edebiyatına ilgi duyanlar hem de İmam Hüseyin sevenler için basılmaktadır.

Bu eserin İran'da tanınması ve uygulanması Azerbaycan'ın dışında İran'ın doğu bölgesi, Horasan'a ve merkezi semti, yani Halacistan¹'a kadar yayılmıştır. Bu eser iki önemli alanda etkili bir kaynak olarak kullanılmaktaydı; birincisi, halkın günlük hayatında yani eğitim-öğretim sisteminde ve ikincisi, Muharrem ayında İmam Hüseyin ve yarenlerinin yas törenlerinde.

Araştırmanın bir diğer bölümünde ise Muharrem ayındaki İmam Hüseyin'e yapılan yas merasimi ele alınmıştır. Bu bölümde Doğu Azerbaycan ve Erdebil eyaletlerinde yaygın olan törenler ve gelenekler incelenmiştir. Bu araştırmada, Muharrem yas töreninin yapısı, nasıl icra edildiği ve aynı zamanda hakim olan düşünceleri ele alarak, Azerbaycan Türk halkının dünya görüşünü öğrenmeye çalışılmaktadır; daha kesin bir anlamda, bu toplumun insanların kültürel hafızasının oluşumu ve dini-kültürel kimliğinin anlamasına çalışılmıştır.

¹ Halacistan: Günümüzde Halaçların yaşadığı ve Halaç Türkçesinin konuşulduğu bölge olarak tanınan Halacistan, İran'ın ortasında yerleşen Merkezî Eyalette, Aştıyân, Ferâhân ve Tefriş şehirlerinde 29 köyde ve Kum Eyaletinin güneybatısındaki 31 köyde yaşamaktadırlar (Başar, 2017, s. 60).

Araştırmanın çalışma yöntemi ise kütüphane yöntemi olarak tez, kitap, makale şeklinde yazılı kaynakların yanı sıra araştırma konusu ile ilgili olan haber ajansları ve belgesel filmlerin incelenmesidir. Araştırılan konu hakkında bilgi ve deneyime sahip kişilerle yapılan görüşmeler. Buna ek olarak, araştırmacının Azerbaycanın'daki yaşadığı deneyimi ve saha gözlemleri de yazılı kaynakları ve sözlü görüşmeleri tamamlamaktadır.

Araştırmada şu sorulara cevap aranmaktadır:

- İran Azerbaycan toplumunda Şia düşüncesinin ana hatları,
- Azerbaycan'da Türk gelenekleri ve dünya görüşleri dini edebiyat ve törenleri kapsamında hangi biçimleri almıştır,
- Mersiye edebiyatında sunulan ve tanıtılan ana temalar ve kavramlar,
- Kerbela mersiyelerinde olan anlatım sürecinin çizilmesi,
- Azerbaycan'da İmam Hüseyin'in yas törenlerinde mevcut olan yönetim yapısı ve çerçeve, maddi kaynaklar, düzen sistemi konuşulmuştur.

Mersiye Edebiyatı ve Muharrem Yas Törenleri Araştırmaları Literatürü

İran'da Yayımlanan Çalışmalar

İran'da bu alanda yayınlanan materyallerin çoğu, derlenmiş ve toplanmış bilgiler ve ham verileri içermektedir. Son on yılda bu hammaddeler üzerine araştırma ve akademik çalışmalar yapılmaktadır. Azerbaycan mersiye edebiyatına ilişkin araştırma ve bilimsel malzeme yelpazesi de çok sınırlı ve azdır. Son beş yılda bir kitap ve çeşitli makaleler şeklinde araştırma çalışması başlatılmıştır. İran'da bu araştırma alanına girmek biraz hassas ve muhafazakar sayılır, çünkü kamuoyunun Ehl-i Bey'te karşı duyduğu kutsallık ve saygı nedeniyle bu alanda çalışma ve araştırma faaliyetini ulaşılmaz hale getirmektedir. Ayrıca, Din kültürü ile araştırma kültürünün birbirine karışması nedeniyle birçok araştırma halen bilimsel söylemler üzerinden değil, teolojik ve dini söylemler üzerinden yürütülmektedir.

Kesin olan Şu ki, Şia toplumunun kültüründe hayati ve merkezi bir role sahip olan Şia yas kültürü, araştırmacılardan çok az ilgi gördü. Bu alandaki araştırma eksikliğinin ve yoksulluğunun bir kısmı, dindarların sosyal bilim araŐtırmalarına yönelik sert tepkileri ve araştırmacılara yönelik haksız irtidat suçlamalarından kaynaklanmaktadır ve bunun bir kısmı da araŐtırmacıların bu konulara dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu popüler konuların çok fazla profesyonel akademik araŐtırmaya değmediğine dair bir yanlış kanı var. Bazı araŐtırmacıların narsisizmi ile birlikte bazı kişilerin n yargısı, Şia yas kültürünün boyutlarının, sosyolojik ve antropolojik ierimlerinin yaygın bir Şekilde askıya alınmasına ve ihmal edilmesine yol açmıştır.

Öncelikle İnan'da mersiye edebiyatı üzerine yapılmış araştırmalar ve referans eserler tanıtılacaktır. Çünkü mevcut Şia düşüncesinin yapısını, toplumda ve yazılı metinlerde incelemek amacıyla bu çalıŐmalara yaklaşmak yol gösterici olacaktır.

Muhaddesi, Cevat (1376/1997), *“Ferheng-i AŞura” [AŞura Sözlüğü]*, Kum: Maaruf. Farhang-i AŞura, AŞura olayı üzerinde yazılmış Farsça bir sözlüktür ve 544 sayfadan ve 428 baŐlıktan oluşmaktadır. AŞura kültürü, kişiler, gruplar, yerler, kitaplar, terimler, gelenekler, ritüeller vb. baŐlıklardan oluşan bir eserdir. Bu kitaptaki giriŐlerin sırası alfabetik olarak düzenlenmiŐtir. Bu eser Beyrut'ta Khalil Zamel Esami tarafından Arapça'ya çevrilip yayınlanmıştır. Yazar, kitabı yazma amacını Şu Şekilde ifade etmiştir: Kerbela olayı ile ilgili en gerekli bilgiler ve konular hakkında, olaydan sonraki zamanlardan bugüne kadar, tek ciltlik bir kompakt, kullanışlı ve pratik eserde toplamasıdır. Bu kitabın avantajlarından biri, her baŐlıĐın sonunda konuyla ilgili bu kitapta ele alınan başka baŐlıklara atıfta bulunmaktadır.

Bu konuyu antropolojik açıdan ve akademik çerçevede ele alan bir diğer kişi de Kültürel ve Sosyal Bilimler Enstitüsünün Ğretim yesi olan *Cebbar Rahmani*'dir. Bu yazar, çeşitli kitap ve makalelerinde AŞura konusunu antropoloji ve sosyolojinin yanı sıra mitoloji açısından da incelemiştir.

Bu yazardan ele alacağımız  kitaptan birincisi ve yüksek lisans tezi üzerine hazırlanan eser, *“Muharrem yas ritellerindeki değişiklikler: Muharrem yas ritüellerinin antropolojisi”*, (1394/2015), Tahran: Tisa.

Yazar kitabına şu eksenle başlıyor: İran'da din -geniş anlamıyla- toplumsal hayatın şekillenmesinde etkili olan en önemli unsurlardan biri olmuştur. Safevi döneminden günümüze, çağdaş tarihimiz büyük ölçüde o dönemden etkilenmiştir, Şialik İran toplumunun temel sütunlarından biri haline geldi. İslam devriminden sonra İran'ın sosyal ve dini koşulları ve dinin siyasi arenadaki hakimiyeti, sosyal ve kültürel din araştırmalarını büyük ölçüde etkilemiştir.

Bu eser 4 bölümden oluşmaktadır: 1- Şialik ve Kerbela söylemi çalışmalarına genel bir bakış 2- Teorik Çerçeve; Sosyal bir mesele ve kültürel sistem olarak din, Şia söyleminin tarihsel formülasyonu 3- Oryantalistlerin seyahatnamelerinde matem tarihi ve matem törenleri 4- İslam devriminden sonra yasın evrimi, Kerbela söyleminin yeni formülasyonu üzerine bir saha araştırması. Yazar bu çalışmasında sosyal bilimler bölümünde Durkheim ve Geertz'in görüş ve düşüncelerinden yani din-toplum ilişkisi, din-kutsal semboller, din ve yas ritüelleri ve yas törenlerinde değişimler yararlanmıştır. Öte yandan, bu kitapta ele alınan konulardan şunları da söyleyebiliriz: Geertz'in bakış açısından bir kültür sistemi olarak sembol, anlam, din, Şia söyleminin tarihsel oluşumuna genel bir bakış, yas tarihine genel bir bakış.

Rehmani, Cebbar (1392/2013), *"Muharrem yas ritüellerinin sosyolojik ve antropolojik incelemeleri"*, 2 cilt, Tahran: Heyme.

Bu çalışma, Muharrem yas toplantıları ve törenlerinin sosyolojik ve antropolojik açıdan incelenmesini konu alan, sosyal bilimler profesörleri, öğrencileri ve araştırmacıları tarafından yazılmış 14 bilimsel-araştırma makalesini içermektedir. Din antropolojisi alanındaki genç araştırmacılardan biri olan Dr. Cebbar Rahmani'nin çabalarıyla derlenmiştir. Bu makalelerden bazılarının başlıkları şöyledir: "Ritüel, Ritüelleştirme ve Dini Popüler Kültür", "Kentli alt sınıfların dindarlığında Kerbela'nın yas ayinleri ve söylemleri", "Popüler dini grupların araştırılması ve sosyolojik açıklaması", "Aşura töreni vurgusu ile dini tören ve ritüellerin sosyolojik analizi", "Aşura ritüellerinde vaiz ve meddah rolünün evrimine sosyolojik bir bakış", "Kerbela olayının yas ritüellerinde kuşaklar arası fark", "İran Şialığında yas ayinleri ve toplu vicdan", "dini törenlerde maddi ve manevi unsurların etkileşimi", "Sanat olarak meddahlık, iş olarak meddahlık" Vs.

Rahmani, Cebbar (1401/2022), “*Şia İran'da ritüel ve mit*”, Tahran: Arma. Kerbela söylemi, Şia kültürünün dini ritüel sisteminin ve mitolojik sisteminin oluşumunda ana kaynak ve temeldir. Bu ritüel sistem, tarih boyunca Şialığın ayakta kalmasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Yazara göre bu ritüel sistemin yeni bilimler ve özellikle antropoloji açısından incelenmesi Şia kültürünün anlaşılması açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Kitabın ilk bölümünde, bir kültürün mitolojik sisteminin incelenmesinde antropolojinin teorik geleneğine dayanan Şia kültürünü (kültür ve toplumun çekirdek ve anlamsal prizması olarak), ve merkezi anlam sistemini anlamak için bir çerçeve geliştirmeye çalışılmıştır. Sonraki bölümlerde Şialikte yas ritüellerinin tarihi antropolojik bir yaklaşımla incelenmiştir ve yasin ne zaman ve hangi koşullarda oluştuğu ve yas ritüellerine ilişkin farklı metinlerin Muharrem yas ritüel sistemi ve Kerbela söyleminin oluşumunda nasıl bir rol oynadığı tartışılmıştır.

Hesam Mezahiri, Muhsin (1395/2016), “*Ferheng-i Sug-i Şia [Şia Yas Kültürü]*”, Tahran: Heyme.

Şia yas ritüellerinin özel bir ansiklopedisidir. Bu ansiklopedinin ilk baskısında 43 yazar tarafından yazılan 237 makale (28 referanslı makale) bulunmaktadır ve Muhsin Hesam Mezahiri bu projeyi yönetmekten ve düzenlemekten sorumluydu. Bu ansiklopedinin maddeleri, kavram ve terimler, yazılı eserler, karakterler, ritüeller, adetler, coğrafi birimler, yerler, nesnelere, zamanlar, kurumlar, tarihi dönemler ve hükümetler olmak üzere 10 konu grubunu içermektedir.

Bu çalışmanın özelliklerinden biri, derlenmesinde ve yazımında farklı boyutları vurgulayarak disiplinlerarası bir yaklaşım oluşturulmasıdır. Disiplinler arası bakış açısı ve soruna farklı açılardan eleştirel değerlendirmeler nihayet bu çalışmada bir tür analitik ve kompozisyon zenginliğine yol açmıştır. Ayrıca, bu araştırmada farklı yaş gruplarında Aşura çalışmaları ve Şia yas kültürü alanında bir araştırma ağı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu ansiklopedinin temel amacı, araştırmacılar arasında üzerinde uzlaşılabilir bir dizi tanım ve açıklama derlemek ve bu alandaki araştırmalarda bir tür içerik tutarlılığı

oluşturmaya çalışmaktır. Bu nedenle her durumda orijinal kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır. Bu kitapta ele alınan bazı konularda birinci elden yazılı kaynakların bulunmaması nedeniyle saha araştırması ve betimleyici raporlardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bu arada Cabir Enasuri'nin (1945-2016) İran'ın halkbilimi ve şebih² okuma konularında yorulmadan yaptığı akademik ve etkili çabalarından bahsetmek gerekir. Üniversite profesörü ve Şebeh/ Taziye alimi olan Cabir Enasuri, 1324 yılında Erdebil'de doğdu. Babası, Kerbelayı Ali, bölgenin tanınmış Şebeh okuyanlarından biriydi ve daha sonra taziye çalışmalarına olan eğilimi üzerinde doğrudan etkisi oldu. Tahran Üniversitesi'nde felsefe ve eğitim bilimleri bölümünde doktora yaptı ve Londra Üniversitesi'nde antropoloji alanında özel bir kursu tamamladı. Tahran üniversitelerinde profesördü ve birçok araştırmanın yanı sıra İran kültürü alanında 40'tan fazla kitap yazdı. Eserlerinden "Nekallar parşömenine dayalı İran mitolojisi bilgisi", "Şebeh okuma, İran dramalarının arketipi", "Antropoloji ve Sanat Psikolojisi", "En Sevenlerin En Aşığı", "Kültür ve Araştırma" isim verilebilir. "Nasim Khaterat" adlı makale koleksiyonu, Erdebil'in sözlü tarihi ve İran'ın yerel kültürüne kısa bakışlar konusunda 150 makaleyi içermektedir. Taziye sanatı ve Şebih okuma alanındaki değerli araştırma faaliyetleri için "İran'da Taziyenin Akademisyen Babasının olarak" özel plaketini aldı.

Enasuri, Taziye'yi insanlık tarihinin tüm dönemlerini kapsayan bir sanat olarak adlandırdı ve Taziye'nin bir efsane ya da tarih olmadığına, onların ötesinde olduğuna inanıyordu. Taziye'yi insanın yükselişidir ve insan ile Rabbi arasında öyle bir bağ kurar ki, ona Kerbela ovasının gerçeklerini ve olaylarını doğru bir şekilde bildirir.

Son yıllarda Aşura araştırmaları alanında faaliyet gösteren yayıncılardan biri, Cabir Cabir Enasuri'nin Muharrem ayının gelenekleri ve Taziye metinleri üzerinde yaptığı derleme ve araştırmalarını konularına göre dört cilt halinde yayımlamıştır.

² Şebih: Kerbela olayının her biri ana karakter rolüne sahip kişiler tarafından gösterildiği bir gösteridir. Bu gösteri, daha çok Hüseyin bin Ali'nin öldürülmesi ve Ehl-i Beyt'in çektiği acıları konu alan bir tür dini ve geleneksel gösteridir. Azerbaycan'da Şebih denilen gösteriye başka ülke ve bölgelerde Taziye oyunu denilir.

“Kerbela Sultanı 1: Aşure olayının Medine’den Kerbela’ya geçişinin açıklaması”, (1401/2021).

“Kerbela Sultanı 2: Aşure olayının açıklaması: Kerbela diyarı”, (1400/2021).
Bu eser cep kitabı şeklinde yayınlanan dört ciltlik Kerbela Sultanı serisinin ikinci kitabıdır. Kitabın içeriği resimli Taziye şeklinde yayımlanmıştır.

“Kerbela Sultanı 3: Aşure olayının Kerbela’dan Medine’ye geçişinin açıklaması”, (1401/2021).

“Kerbela Sultanı 4: İran’da Ebu Abdullah el-Hüseyin’in Yas Törenleri” (1382/2003),
Tahran: Zerrin ve Simin.

Ebu Abdullah el-Hüseyin’in İran’daki Yas ayinleri kitabı, dört ciltlik Kerbela Sultanı külliyyatının dördüncü kitabıdır. Birinci kalite ve cep kitabı (10x14 cm) formatında ve günlük okunacak boyutta basılmıştır. Dört ciltlik bu derleme, Aşura olayını ve Seyyid eş-Şüheda’nın kervanının hareketini on perdede (bu kitapta son altı perde var) İmam Zeynel-Abidin’in sözlerinden oluşmaktadır, dördüncü ciltte ise İran’da geçmişten günümüze yas ritüellerinin çeşitlerini incelemektedir. Kitabın bu cildi, Növhe okuma ve Taziye, Şebih okuma, Tekiye ve Hüseyniye, temyiz ve yardım isteme, saldırma-okuması, çavuş-okuma, perde-okuma, Arbain günü gelenekleri dahil olmak üzere yas ritüellerini tanıtmaktadır. Olayın açıklamasının geri kalanı kitabın diğer ciltlerinde verilmiştir.

Bu aşamada Mersiye edebiyatı ve Muharrem merasimleri konusuna İran’ın Azerbaycan bölgesinde yayımlanan eserler üzerinden spesifik ve odaklı bir şekilde devam edeceğiz. İran’daki Azerbaycanlı yazarlar bu konuyu İran çapında ele almış ve Azerbaycan bölgesine daha az odaklanmışlardır. Son yıllarda bu konu akademik faaliyetler, özellikle makaleler şeklinde artış göstermiştir. Azerbaycan’da amaçlanan araştırmalar bilgi toplama ve veri analizi biçiminde, çok az da olsa, edebi, tarihi ve antropolojik yönlerden ele alınmıştır.

Azerbaycan’ın kırsal bölgelerinden ve farklı şehirlerinden ham veri toplama alanında Tebriz şehrinde kurulan El Bilimi Enstitüsü, kendi iç dergisini yayınlarak Azerbaycan’ın ve İran’ın diğer Türk bölgelerinin folklor bilgilerini toplama çalışmalarında değerli ve büyük bir iş başarmışlardır. Bu enstitüsü, İran’ın Türk bölgelerinde Muharrem ayındaki yas törenlerini ve

adetlerini içeren Muharrem ayına ait iki özel sayı yayınlamıştır. Ayrıca, bu derginin diğer sayılarında Muharrem ayı ile ilgili daha çok derleme yazı ve daha az araştırma görmekteyiz.

El Bilimi: Muharrem ve sefer özel sayı, 1393/2014, Sayı 71-72.

Bu sayının başyazarı: Ehed Ferehmeni; yayın kurulu ise: Alireza Sarrafi, Susan Nevade-yi Rezi, Kazim Abbaspur ve Muhammed Alipur Mokeddem katılımlarıyla ilgili içerikler yayınlanmıştır.

Türkçe Muhtarnameler gibi edebî metinlerin incelemesini, yaşlılardan derlenen Muharrem ayına ait tören ve ritüelleri, yazarların bizzat hazır bulunduğu törenlerin raporunu, farklı köy ve şehirlerde törenlerin sürecini gösteren fotoğraf arşivini içeren 125 sayfalık bir sayı hazırlanmıştır.

El Bilimi: Muharrem Folkloru özel sayı, 1395/2016, Sayı 81.

Bu sayı Alireza Sarrafi'nin baş yazarlığı ve yayın kurulu olarak Alireza Sarrafi, Susan Nevade-yi Rezi, Ali Berazende (Türk)'ün eşliği ile yaklaşık 80 sayfada hazırlanıp yayınlanmıştır. Bu sayıda yayınlanan makaleler bu başlıklar altında toplanmaktadır: "Eliyar köyünde Muharremlik adetleri", "Erzil köyünde Elem-dibi töreni", "Bir Şebihde Kербela tarihi", "Mum paylaşmak", "Tebriz'in kapalı çarşısında Aşura akşamı aslan çıkartma töreni", "Azerbaycan bağlamında meddah ve meddahlık konusunda bir röportaj" ve "Kaşkailerde Muharrem ayının gelenekleri".

Seccadi, Saleh; Rencberi, Ahmed; Purrezevi, Cefer (1396/2017), *Biz Belé Ağlardık: Azerbaycan Türkçesinde Din-i ve Mersiye Edebiyatı Tarihine Giriş*, 3 ciltte, Tahran: Surey-i Mehr.

Son yıllarda Azerbaycan'ın Mersiye edebiyatı üzerine yapılan araştırma çalışmaları arasında "Biz Belle Ağlardık" kitabı yer almaktadır. Mersiye alanında daha detaylı ve derin araştırmalara vesile olması açısından önemli bir eserdir. Birinci cilt Azerbaycan Türkçesinde mersiye ve dini edebiyat tarihine bir giriş niteliğindedir. Konu İslam öncesi dönemden (Bayati, Okşama, Aği, Aşık edebiyatı) başlayarak İslam sonrası dönemi incelemiştir.

İkinci ciltte ise, 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Azerbaycan'ın mersiye şairlerinin kapsamlı Tezkiresi ele alınmıştır.

Üçüncü ciltte ise, çağdaş Azerbaycan dini Şiarinin antolojisi incelenmektedir.

Türkiye'de mersiye edebiyatı ve Muharrem ayın gelenek görenekleri ile ilgili çalışmaların çoğu akademik olup, makale ve tezlerden oluşmaktadır.

19. asırda İran Azerbaycanında Mersiye edebiyatı alanında kalıcı ve etkili bir eser bırakan Tebrizli Reza Sarraf'dır. Bu konuda yazılan yüksek lisan tezi: Moradi, Arezou (2022), *“Tebrizli Sarraf Divanındaki novhe ve mersiyelerin Türkçe söz varlığı”*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Yazar özet bölümünde hazırladığı tez hakkında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Tebrizli Rıza Sarraf'ın növhe ve mersiyelerinin söz varlığı üzerine yapılan bu çalışmada, 19. yüzyılda yaşamış olan şair Tebrizli Sarraf tanıtılarak onun divanı'ndaki novhe ve mersiyeler, sözvarlığı boyutuyla ele alındı. İlk bölümde Güney Azerbaycan mersiye tarihi ve Sarraf hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde mersiye ve növhenin içerik ve konusu hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Sarrafın ölüm tarihi, müstensih tarafından, taş baskı divanının sonuna eklenen Şiari incelenerek açıklanmıştır. Dördüncü bölümde bu çalışmanın konusu olan mersiye ve növhelerin transkripsiyonu yer almaktadır. Beşinci bölümde bu mersiye ve növheler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Altıncı bölümde, incelediğimiz mersiye ve növhelerin Türkçe söz varlığı, sözlüklerde yer alan sözcükler ve Azerbaycan literatüründe olup, sözlüklerde yer almayan sözcükler olarak, sözlük mantığıyla, madde başları altında metindeki çekimli halleri incelenmiştir. Hem telaffuz, hem de morfolojik farklılıkların tespiti için bu yöntemi kullandık. Her sözcük ayrıca incelenip açıklamaları verilmiştir. Sonuç bölümünde, Rıza Sarraf divanının önemi ve bu eserin söz varlığının incelenmesindeki önem belirtilmiştir”.

Ele aldığımız konuyla ilgili Türkiye dışındaki başka bir Türk toplumunu konu eden bir doktora tez değerli bilgiler ortaya koymaktadır.

İbrahim, Akram Baqer (2019), “*Irak Türkmen mersiyelerinin halk bilimi açısından incelenmesi*”, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Özet bölümünde yer alan bilgilerden hareketle tezin içeriğinde şu hususlar yer almaktadır:

“Beş bölümden oluşan bu çalışmada Irak Türkmenlerinde mersiye geleneği, matem kültürü ve kültürel belek devamında, mersiyeler konu ve şekil bakımından incelenmiştir. ;ç,nc, bölümde ise mersiyelerin icra zamanı, icra yeri, ortam özellikleri vb. gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü bölümde inceleme konusu olan 90 mersiye metni çeşitli halk bilimi metotlarına dayanarak tasnif edilmiştir. Beşinci bölümde şahıslar hakkında yazılan mersiyeler ele alınıp tasnif edilmiştir.”

Türkiye’de yayımlanan Eserler

Türkiye’de Mersiye edebiyatı ve Taziye alanında öne çıkan iki önemli araştırma eseri bulunmaktadır. İsen, Mustafa (1994), *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ.

Bu eser üç bölümde Mersiye edebiyatını şekil, muhteva, konu açısından anlatıp ve devamında klasik mersiye örnekleri ile konuyu genişletmiştir. Türkiye’de Mersiye edebiyatında yazılan ilk eserlerden olarak, Mersiye şiirinin yapı ve bileşenlerin tanımına yol açar. Daha sonra Mersiye şairlerinin isimleri alfabetik sırayla verilip yazdıkları şiirlerin metni getirilmiştir.

And, Metin (2017), *Ritüelden Drama: Kerbelâ - Muharrem - Ta’ziye*, İstanbul: YKY.

Yazar bu çalışmasında Azerbaycan, İran, Türkiye, Pakistan ve Hindistan gibi Müslüman ülkelerde Muharrem ayının en önemli törenlerinden biri olan Taziye’nin yapısını incelemektedir. Bu eserde göze çarpan önemli iki bölüm var birisi, Taziye metinleri koleksiyonları ve konuyla ilgili zengin bir görsel album. Yazarın Taziye töreniyle yakından tanışmasının ana zemini, 1976 yılında 10. Şiraz Uluslararası Sanat Festivali aracılığıyla yazara sağlanmıştır. İslami drama olarak bilinen Taziye, yazarın dikkatini çekmiş ve yıllarca not alma, saha gözlemi ve yazarın çalışmalarının sonucudur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yayımlanan Eserler

Bayat, Fuzuli (2014), *Kerbela Folkloru: Muharremlik Rituallarından Şebih Meydan Tamaşalarına*, Baku: Azerbaycan milli elmler akademiyası: Folklor institutu.

Bu eser 12 bölümden oluşmaktadır. Öncelikle Kerbela olayının tarihçesini kısaca anlatmış, sonraki bölümde ise tarihi bir olayın folklorla dönüşme aşamalarını ele almıştır. Yazar Kerbela olayını sözlü tarihten sözlü edebiyata ve sözden yazıya nasıl geçmesini anlatmaya çalışmıştır. Sonraki aşamada Muharrem ayının ritüelleri ve Şebih töreninden bahsetmiştir. Sonra daha fazla ayrıntıya girip Muharrem ritüellerini oluşturan unsurları ve sembolleri açıklamıştır. Ayrıca yazar konuyu tasavvufî unsurlar açısından da incelemeye çalışmıştır. Öte yandan, Azerbaycan halkının dini hayatının dokusuna giren Şebih törenini mitolojik ve ritüel - mistik yönlerinden de incelemektedir. Bu eser, hem tarihi bir olgunun folklorlaşma aşamalarını ifade etmeye hem de konuyu tasavvufî ve mitoloji açısından ele almaya çalıştığı için Muharrem ayının dini törenlerini ele aldığı yönler açısından benzersizdir.

1. BÖLÜM

İSLAM'DAN ÖNCE AZERBAYCAN'IN AĞIT EDEBİYATI

1.1. SÖZLÜ EDEBİYAT: BAYATI (MÂNİ)

Azerbaycan'da Mersiye Edebiyatı Divan edebiyatının zengin bir kolunu oluşturmadan önce sözlü edebiyatta olan versiyonu *Ağı/Okşama* ve *Bayatı* dallarında kuruldu. Mersiye edebiyatı konusuna girmeden önce sözlü edebiyatta olan yapı temellerinin incelenmesi gerekmektedir.

Bayatı, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının yaygın lirik türüdür. Bayatılar tarih boyu nesillerin beslediği arzu ve hasret, sevinç ve üzüntülerinin “sabır taşı ve keder bıçağı” olmuştur (Ferzane, 2003: 334). Bayatı kitlenin düşünce ve bilgeliğinin özüdür.

Boratav, bayatı'nın Türkçe karşılığı olan mâni ile ilgili şöyle açıklamaktadır:

“Mâni genellikle yedi heceden oluşan dört dizelik bir türdür. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü gösterir. Genellikle anlamın ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. mâni lerde anlamın dört dizeye yayılması, ilk iki dizede çizilen tablo, mâni yi estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize mâni nin dış dünyayla bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konur. mâni lerin doğaçlama söylenmesi mâni yi iki bölüme ayırır. Birinci bölüm genellikle hazırlıktır ve mâni ciye kafiye, söz için zaman kazandırır. mâni ci için birinci bölüm çağrışım, duygu ve düşünce için hareket noktasıdır.” (Boratav, 2000, s. 208-209).

Bayatı anonim halk şiirinin bir türü olarak: “Azerbaycan sözlü edebiyatında lirik şiirin en geniş yayılmış janrlarından biri bayatılardır” diye açıklanmıştır (Veliyev, 1985: 85). Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu'nda bayatı, “çoğu cinaslı olan mâni gibi dörtlüklerden oluşan halk şiiri, Azerbaycan Türk müziğinde ise lirik bir formun adı” olarak tanımlanmaktadır (Hacaloğlu, 1992, s. 32).

Azerbaycan sahasında cinaslı şiirlere eskiden dübeyt, tuyug, tecnis gibi adlar verilirken bugün, Azerbaycan bölgesinde cinaslı edebî ve müzikal biçimlere topluluklar arasında daha çok bayatı adı verildiği belirtilmektedir (Karaağaç ve Açıkgöz, 1998, s. 706).

Köprülü'ye (1989, s. 201-203) göre,

“Mâni, türkü, varsağı, koşma, deyiş, kayabaşı ve destan gibi orijinal şekiller incelendiğinde eski Türk şiirini Araplar ve Farslarda olduğu gibi beyitte değil; dört mısradan oluşan mâni 'de buluruz” diyerek daha sonraki devirlerde mânilerin birleşerek türkü ve koşmaları, sagu ve destanları oluşturduğunu belirtmiştir.”

Bayatıların önüne, kimi zaman da sonuna “ey dadi bidad, aman mana, ezizim, men aşig, ay balam, ay nenem gurban, ay ölürem, elemi, gızıl gül, ay sonu, telli vs.” gibi sözler eklenmektedir, bunun sebebi de bu sözlerin bayatılarda musikiyi tamamlayan özelliğe sahip olduklarıdır (Kaya, 1999, s. 106). Ayrıca, Azerbaycan'da laylalar, okşamalar / nazlamalar, ağılar, holavarlar ve sayacı sözlerinin bayatı olarak söylendiği de ifade edilmektedir (Kaya, 1999, s. 108).

Yedi heceli dört dizeden kurulu, en yaygın biçimiyle “aaxa” şeklinde, az da olsa “abab”, “xaxa” ve mesnevi gibi “aabb” şeklinde kafiyeli bayatı (Kobotarian, 2013:230) ile mâni dış özellikleri, yani şekil açısından benzerlik arz etmektedir. Mısrada durakları 3+4=7, 4+3=7, 3+2+2=1 şeklindedir. Genellikle ilk iki dize, asıl söylenmek istenen son iki dizeye hazırlık yapılmasını sağlayan doldurma dizelerdir (Gözaydın, 1989, s. 3).

Azerbaycan edebiyat biliminde "Bayatı" teriminin de; "Varsağı", "Afşari" terimi gibi köken bakımından Oğuz boylarının adıyla ilgili olduğu kanaatine varılmıştır (Hacıyeva, 1999, s. 22). Bayatı sözcüğünün etimolojisi ile ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur. Terim olarak bayatı, bir taraftan “köhne-boyat” kelimesiyle ilişkilendirilirken diğer taraftan “Ulu Tanrı” olarak anlamlandırılmaktadır (Abdulla, 2004, s. 4). Bayatıların kadim, eski manalarını bildiren boyat sözünden türediğini ve bununla da bu poetik türün en eski zamanlardan beri halkın manevî hayatına dâhil olduğunu savunan edebiyatçılar da vardır. Bayatı, halk edebiyatından yazılı edebiyata da geçmiştir. XVI. yüzyıl Azerbaycan klasik şiirinin tanınmış temsilcilerinden birisi olan Şah İsmail Hatai aynı zamanda güzel, düşündürücü bayatılar şairidir. XVII. yüzyıl

Azerbaycan şairlerinden Mehemmed Emâni 'nin de kendi yaratıcılığında bayatıya önem verdiği bilinmektedir. Azerbaycan halk edebiyatında müellifli bayatların en olgun ustası ise, XVII. yüzyılda yaşamış Sarı Âşık olmuştur (Muhtaroglu, 2003, s. 137).

Bunun yanı sıra bayatı, “Azerbaycan Türk müziğinde lirik bir formun adı” olarak da tanımlanmaktadır (Hacaloğlu, 1992, s. 32). Öyle ki Azerbaycan halk müziğinde, “bayatı-gacar, bayatı-ecem, bayatı-kürd” gibi makamlar bulunmaktadır (Altaylı 1994, s. 105). Konuyla ilgili en fazla kabul gören görüş ise, Bayat isimli boydan gelen Oğuz Türkmenlerine söylendiği için bu terimin onlara verilmiş olmasıdır (Kırzioğlu, 1961, s. 660) Oğuz Han'ın torunu, Günhan'ın ikinci oğlu Bayat, Azerbaycanlıların soy kökünde ve gelişiminde önemli rol üstlenmiştir. Bazı rivayetlere göre Türk dünyasının büyük söz ustası Fuzûlî de bu boydandır. Salman Mümtaz bu sözü şöyle açıklamaktadır: bay-bey, zengin; at ise ün, isim demektir (Efendiyev, 2012, s. 229).

Çatıkkaş (1996, s. 13-15), Kilisli Rifat Bilge'nin mâniler adlı eserini yeniden yayımlarken yazdığı giriş bölümünde şunları demiştir:

“Mâniler, halk edebiyatının bilinmeyen şairleri tarafından söylenmiş, halka mal olmuş kıymetli gönül yadigârlarıdır. Türk insanının mâni söyleme geleneği, terk edilmeyen bir gelenektir. Evlerde, toplantılarda, köylerde karşılıklı mâni söyleme yapılır ve böylece hayatını renklendirmeyi başarırlar. ...mânilerin ilk iki mısrasının serbest olması ve manaya önem verilmemesi irticalen söylenmesine bağlı olabilir. Asıl hazırlık safhası denilebilen ve esas konuya hazırlık için söylenen bu bölümden sonra, anlatılmak istenen son iki mısra söylenmiş olur. mâni lerdeki bu iki mısralık hazırlık bölümü, eski destanlarımızın başlarında geçen ‘bre’, ‘hey’, ‘aman’, ‘oy’ gibi ünlem ifade eden kelimeler, sözlü edebiyatımızın ilk numuneleridir. Bundan da anlaşılıyor ki, mâniler destan türünün şekil bakımından daha gelişmiş vezinli, ölçülü, özlü ve en kısa şeklidir, dememiz mümkün olur.”

İsrafil Abbaslı, Azerbaycan Bayatları adlı eserin önsözünde bayatının anonimliği hususunda şu görüşleri ileri sürmüştür:

“Bayatılar, ferdi olduğu kadar da kolektif yaratıcılık mahsulüdür. Ferdidir, çünkü müelliflerini tanımadığımız bu sanat incileri ayrı ayrı tarihi kesimlerde yüksek poetik kabiliyete, düzüp-koşmak, çalıp-çağırarak yeteneğine malik kimseler tarafından yaratılmışlardır. Kolektiftir, çünkü bunlar içtimai mahiyet taşırlar; ayrı ayrı fertler tarafından yaratılmış bu örnekler halkın bedii tefekkür süzgecinden geçerek yetkinleşir, sanatkârlık bakımından zayıf olanlar hafızalardan silinerek

unutulur, asıl sanat örnekleri ise ebedi şöhret kazanırlar” (Ferzeliyev ve Abbaslı, 2004, s. 7, Aktaran: Yolcu, 2011, s. 53).

Bayatı sözcüğü Türk toplulukları arasında lehçe, bölge ve boy ayrılıklarından dolayı başka isimlerle anılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “bayatı”; Türkiye Türkçesinde “mâni; Başkurt Türkçesinde “şiğir törö”; Kazak Türkçesinde öleñ türü”; Kırgız Türkçesinde “tört sap”; Özbek Türkçesinde “törtlik” (halk şeri); Tatar Türkçesinde “şiğir töri”; Türkmen Türkçesinde “rubayı”, “rubağı”; Uygur Türkçesinde “törtlik” şeklinde ifade edilmektedir (Ercilasun, 1991, s. 558-559).

Iran’ın farklı bölgelerinde yaşayan Türklerin arasında bayatı’ya kullanılan eşdeğer kelimeler: Kaşkay “asanak”, Urmu “mahni”, Sava ve Halaç “yır”, Turkmen “lâle/aydım”, ayrıca Irak Türkmenlerinde “hoyrat/ hoyrat”.

Irak'taki Kerkük Türklerinin mânileri ile Azerbaycan mânileri arasında bir fark yoktur. Yalnız Kerkük mânilerinde çoğu zaman "ezizinem", "ömen aşık", "ele mi?" gibi hitaplar kullanılmaz. Çok defa birinci mısradaki hece sayısı yedi olmaz (Hacıyeva, 1999, s. 23).

Güle naz...

Bülbül eyler güle naz.

Dünya bir gamhanedir,

Ağlayan çok, gülen az.

1.1.1. Bayatı’nın Sınıflandırmaları

Edebiyat araştırmacıları Bayatıları dış ve iç yapı özelliklerine, şekil özelliklerine, hazırlanma, uygulanma ve konularına göre sınıflandırmaktadır. Türk Halk Bilgisi Derneği’nin yayınladığı Seçme Halk şiirleri adlı çalışmada, Tam mâniler, Kesik mâniler ve Karşılıklı mâniler şeklinde üç grupta mâniler ele alınmıştır (Yolcu, 2011, s. 44).

Mâniler üzerine önemli çalışmaları olan Eset (1944, s. 15), mânileri uyaklarının cinaslı olup olmadığına göre cinaslı mâniler ve cinassız, düz mâniler olarak iki gruba ayırmıştır. Cinaslı mânileri de kesik mâniler ve doldurmalı kesik mâniler olarak sınıflamıştır (Yolcu, 2011, s. 44).

Boratav, mânileri konuları bakımından sınıflanlandırmıştır ve sekiz başlık altında toplamıştır: yorma mânileri, sevgi mânileri, iş mânileri, bekçi veya davulcu mânileri, İstanbul'un birtakım gezici esnafınca düzülen mâniler, İstanbul kahvelerinin cinaslı mânileri, Doğu Anadolu'da halk hikâyelerinin anlatılışı sırasında türkü beyitleri arasına sıkıştırılan mâniler, mektup mânileri (2000, s. 204-216).

Mâni sınıflandırmasının başka bir bakış açısını Türk Ansiklopedisi'nde yer, zaman ve konu bakımından şu başlıklar altında görmekteyiz: Niyet mânileri, Ramazan mânileri, mektup mânileri, atışma mânileri, semai kahvelerinde söylenen mâniler, tarla veya işte çalışırken söylenen mâniler, âşık hikâyecilerin söylediği mâniler, satıcıların söylediği mâniler, düğün, nişan gibi eğlence günlerinde söylenen mâniler, bilmece tarzındaki mâniler. Kafiye düzenine göre ise, düz mâniler ve cinaslı mâniler olarak sınıflandırılmıştır (Türk Ansiklopedisi, 1976, s. 260).

Mânini şekil açısıyla divan edebiyatındaki bazı türlerle karşılaştırıldığında benzer bazı türler ortaya çıkar ve bu türlerle mâni arasında ilişki konusunda Türk Edebiyatı Ansiklopedisi'nde önemli bilgiler bulunmaktadır:

“Sözlü manzum halk edebiyatı ürünlerinin çok zengin bir koludur. Mâni halk edebiyatında hem bir tür, hem nazım şeklidir. Mâni nazım şekli üzerine kurulmuş birçok manzumeler de vardır. İslamiyet öncesi Türk edebiyatında da görülen mâni, hece vezninin yedili kalıbı ile söylenir. Aaba kafiye dizilişi ile divan edebiyatındaki Rubai'ye benzer. Yine divan edebiyatındaki Tuyuk'un da mâniden geliştirildiği zannedilmektedir. mâniler bağımsız, yazanı belli olmayan, dört mısralık bir şiirdir” (Birinci, 1985, s. 156).

Ancak, bu sınıflandırmada bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Misal olarak konu bakımından bayatı vatanseverlik mevzusunu taşıırken sevda anlamlı konusunda da bulunmaktadır, aynı grupta bayatı icracısına bağlı olarak işçi veya holavar bayatılar, niyet/fal bayatıları da

kapsamaktadır. Diğer yandan bayatının söylendiği yerlere göre bazı adlandırmalarda bulunurken başka sınıflandırma başlığı altında da görülmektedir. Mesela layla³ başlığı altında bulunurken sevgi grubunda da yer almaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan cumhuriyetinin kaynaklarını Bayatı sınıflandırmaları konusunda araştırdıktan sonra İran Azerbaycanında yaygın olan Bayatı türünden üretilen ürünler bu şekilde sınıflandırılabilir: Layla bayatları, holavar bayatları, saya, ağı, nazlama/okşama, saz şiiirleri, niyet/fal bayatları, tapmaca (bilmece), mahnı.

Bayatı'nın dünya görüşünü ve hangi evrim sürecinde mersiye edebiyatının temelini oluşturduğunu öğrenmek için yanı sıra sözlü bayatıdan etkilenen diğer edebî ürünleri de incelemek gerekir. İç içe geçmiş ve ayrılmaz hâle gelen bu halkalar ağıt ve en sonunda Mersiye edebiyatının bütünlüğünü oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, temel ve alt yapısı Bayatı'dan etkilenen, sözlü ve daha sonra yazılı edebiyatta farklı biçim oluşturan Mahnı ve Holavarın yapı ve işlevine kısaca göz atmak faydalı olacak. Bu açıklamada bayatı halkın günlük hayatında yol gösterici ve duygu ifade etme aracı olarak görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bayatının bir diğer adlandırma sözcüğü mahnıdır. Ancak genellikle mahnılar, Azerbaycan Türklerince ezgi-dans bütünlüğü içinde türkü formunda bir tür olarak düşünülmüştür. Efendiyev, çalışmasında, önce mahnılar hakkında genel bilgi vermiş; ardından mahnıların konu ve yapı özelliklerinden bahsetmiş, mahnının önemli özelliklerinden biri musikiye bağlılığını kaydetmiştir (Efendiyev, 1981, s. 153-154). Araştırmacı mahnı ile ilgili olarak böyle ifade etmektedir:

“Mahnı halkın kalbidir, halkın maneviyatı, dâhili âlemi, fikri, hissi, ıstırapları, sevinç ve kederidir. Mahnılara göre halkın hayat tarzını, toyunu, yasını, mübarezesini, muayyenleştirmek mümkündür. Mahnılar, muhtemel halkın ilk yaratıcılık numuneleridir. Onlar asırlar boyu muayyen inkişaf merheleleri geçirmiştir. Mahnıları mevzularına göre muhtelif gruplara bölmek mümkündür” (Efendiyev, 1981, s.154).

³Laylay: Azerbaycan'da annelerin bebeklerine ve çocuklarına özel bir melodi ve ritimle söylediği şiiirlere ninni denir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı Ninni'dir.

Eziz Mirahmedov (1998, s. 122-123), mahnının lirik şiirin en eski novlerinden biri ve ezgiyle okumak için yaratılmış Şiar olarak düşünmektedir. Eski zamanlarda mahnının halk tarafından çoğu zaman musiki ve raksle kırılmaz şekilde bağlı olduğunu, musiki ve raksın birleşimiyle ya iş zamâni, ya dini ve maişet merasimlerinde ya da halk bayramlarında ifa olduğunu ve halkın mahnı anlayışında merasim ve gayrı-merasim mahnılarından ibaret iki türe rast geldiğini ifade etmiştir.

Ayrıca, mahnılar sevgi ve kahramanlık mahnıları olarak iki kısma ayrılmaktadır. Araştırmacıya göre, sevgi mahnıları derin ve ince lirizmi, hislerin samimiyeti ve kıvraklığı ile seçilir. Kahramanlık mahnılarında ise adından da anlaşıldığı gibi, mücadele, savaş, haksızlıklara karşı barışmazlık düşüncesi öne çıkarılmaktadır. Sevgi konulu halk mahnılarının bazıları diyalog deyişme şeklindedir. Halk mahnıları popülerlik açısından atalar sözleri ve bayatılarla aynı seviyededir (Muhtaroglu, 2003, s. 137). Mahnıları gözden geçirirken birçoğunda yapısının ardı ardına gelen bayatılardan oluşmasını görmekteyiz.

Seneyi gördüm, ana
 Bulağa getdim, ana
 Viran kalmış bulağda
 Yaylığım itdi, ana
 Ay döne, döne-döne
 Yarım yâd oldu yene
 Yaylığın yudum, apar
 İtirme, ayrısı tapar
 Menim bu esgili könlüm
 Ahtarar seni tapar
 Ay döne, döne-döne
 Yarım yâd oldu yene (Caferli, 2006, s. 28).

Ehliman Ahundov (1994, s. 426), Azerbaycan halk edebiyatı ürünlerini topladığı eserinin “Açıklamalar” bölümünde holavar mahnıları üzerinde durmuş, holavar kelimesinin nasıl türediğini, ekincilikle yakın ilgisi olduğunu açıklayarak bunların özelliklerini belirtmiştir:

“Hece vezni ile oluşan holavarlar da meydana çıkıyor. Bunların her mısrası 7, 6 yahut 8 heceden ibarettir. Burada yine de esas yeri ahenk tutar. İlk mısrası 1, 2,

3 heceden ibaret eski holavarlar indi hem ayrıca, hem de holavarların nakaratı gibi okunur. Her bendi 4 mısradan ibaret holavarlar nispeten yakın zamâni n mahsulüdür.”

Halk yaratıcılığının ilk örneklerinin ilkel insanların faaliyetleri ve tabiat hadiseleri hakkındaki basit tasavvurları ile ilgili meydana gelen sade emek ve merasim şarkıları olduğunu ileri süren Ramiz Ağayev’e (2000, s. 56) göre, hayat tarzı oluştukça tedricen bu şarkılar iş sürecinden ayrılıp müstakil şekilde boş zamanlarla dinlenme aralıklarında da icra olmaya başlanmıştır.

Araştırmacının aktardığı bilgilere göre, bu şarkıların birçoğunda emek özü, iş aletleri, yardımcı güçler övülmüş hatta kutsallaştırılmıştır. Bu şarkılar sırf bu yönlerine göre de eski insanların emek arkadaşları olmuşlardır. Azerbaycan şifahi (sözlü) halk edebiyatında eski emek şarkılarının birçok özelliklerini saklayan holavarlar şimdi de yaşamaktadır (Ağayev, 2000, s. 56). Bayatılardan oluşan iki holavarlar örneği:

“Kara gelin naz eyler
Kuyruk bular toz eyler
Ay karanlık gecede
Katam pervaz eyler

Kara gelin günde ben
Gölgede sen, günde ben
Sen yat kale dibinde
Koy karalım günde ben” (Ağayev, 2000, s. 56).

1.1.2. Bayatılar Sosyo-Kültürel Açıdan

Mânilerin çeşitli törenlerde, eğlencelerde, toplantılarda, inanış ve adetlerin arasında ve mektuplara yazılan rumuzlu mânilerle haberleşme gibi bir işlev de üstlendiğini ifade eden Başgöz (1986, s. 225), mâninin işlevi ile de ilgili önemli bilgiler vermiştir. Başgöz’e göre, kadınla erkeğin kapalı toplum kuralları gereği konuşup bir araya gelmeleri belli ortamlarda olabilirdi. Ayrıca mâniler, saya gezme, hıdrellez, nevrüz, yağmur duası, çömçe gelin, köy

seyirlik oyunları gibi tören ve toplantılarda ritüel kalıntısı taşıyan sözlerle birlikte söylenmektedir. Başgöz (1957, s. 7), diğer yandan mâni lerimizden adlı çalışmasına yazdığı önsözde, mâninin geniş çevrelere yayılması hususunda şunları demiştir:

“Mâniler halk edebiyatımızın çok ilgi gören çeşitlerinden biri olmuştur. Halk kitleleriyle, yani mâninin doğup geliştiği çevre ile uzak-yakın teması olan her yerde mâni ye rastlanır. Bu geniş yayılmanın bazı sebepleri var. İlk mânilerin çoğu biçim ve anlatım bakımından sağlam ve güzel bir yapıya ulaşmışlar, sonra, bu küçük dörtlükler insanların ortak bir duygusu üzerine temel kurmuş. Onlarda ağır basan yön gerçek bir insan sevgisidir. Yazılması, bellenmesi kolay dörtlükler halinde bulunmak da mânilerin yayılmasını kolaylaştırmıştır.”

Kitle arasında sosyal düzen, dayanışma ve yardımlaşmayı yürütme amacıyla toplum tarafından kabul edilen birtakım değerler ve normlar mevcuttur. Daha uyumlu ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için bu değerler ve normlar sisteminin bünyesinde birtakım kalıp davranışlar, kaçınmalar ve yasaklar bulunmaktadır. Toplum hayatındaki çoğu şeyi şekillendiren bu değerler ve normlar sistemini öğretmek söz konusu olduğunda mit, masal, efsane gibi anlatıların yanı sıra, mânilerin de devreye girdiği görülmektedir (Büyükokutan Töret, 2017, s. 162). Toplum üyelerinin belirli olaylar ve şartlar karşısında, nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren normlar, toplum kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar (Nirun, 1990, s. 252).

Toplumsal değerler ve normlar sistemi bağlamında Azerbaycan Bayatları Bronislaw Malinowski'nin işlevselciliğin genel aksiyonlarını sıralarken ifade ettiği üzere, “Kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur” (Malinowski, 1992, s. 21). Bu açıdan bakıldığında bayatı kültürün önemli bir halkası olduğu için toplumun sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapısında olan değer ve normları öğretmeye önemli bir fonksiyona sahiptir. Mânilere bu yönden bakılırsa, insanların birbirleriyle olan iletişim ve içinde yaşadıkları toplum yapısıyla işbirliği ve uyum içerisinde yürütebilmesi için dikkat çekilen temel değerlerin arasında, vatanseverlik, yiğitlik, arkadaşlık, mürüvvet, gurur, onur, gayret, hürmet etme, merhamet, sadakat, zorbalık ve haksızlıktan kaçınma, saygı gösterme gelmektedir (Büyükokutan Töret, 2017, s. 165).

Vatani terk etmek zorunda kalmak ve vatansızlığın acısını yaşayan Azerbaycan Türkleri bayatılarında yaşadıkları duyguları misal: vatanseverlik, hasreti ve ona benzer duyguları gelmektedir. Şu bayatılar, Azerbaycan Türklerinin vatan hasretini açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar:

“Yol verme yada Tebriz,
El gede bade Tebriz,
Senin hesretindeyem,
Can sene feda Tebriz”
(Abdulla, 2001, s.107).

“Men aşiqem Qarabağ,
Şeki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran cennete dönse,
Yaddan çıxmaz Qarabağ”
(Abdullayev, 2004, s. 15).

Bayatıda kullanılan temalar bireylere benzer olaylar ve şartlar karşısında nasıl bir tavır almalarına dair örnek-ideal davranış şekilleri sunup ve diğer bayatı temalarında öne çıkarılmak istenen değerleri destek niteliktedir. Bayatılarda tarihi olayların anlatılması ve konuyla ilgili açıklamalar da bulunmaktadır:

Külli Qarabağın abi-heyatı** Nermü nazik bayatıdır, bayatı

Bu beyti söyleyen XVIII. yy. büyük Azerbaycan şairi Molla Penah Vakıf, bayatıdan bir güzellik, incelik ve olgunluk simgesi gibi söz ediyordu. Bayatılar da diğer halk edebiyatı örnekleri, özellikle de atalar sözleri gibi halkın tarihini, bu tarihin önemli olaylarını yaşatmaktadır. Mesela:

Apardı Tatar meni
Qul edib satar meni
Yarım vefalı olsa
Axtarıb tapar meni

Bayatısı hiç şüphesiz, Azerbaycan'ın Moğolların yönetimi altına geçtiği XII-XIV yy. eseridir” (Muhtaroglu, 2003, s. 137).

1.1.3. Bayatıların Diğer Türlerle Olan İlişkileri

Bayatı nazım şeklinin Türk halk şiirinde kullanışlı ve sevilen bir tür olması nedeniyle bu şekil, hem anonim halk şiiri, hem âşık şiiri hem de tekke-tasavvuf şiirinde kullanılmıştır. Bu doğrultuda Bayatıya bağlı olarak başka türler meydana gelmiştir. Bu nedenle, bu bölümde çalışmanın konusuyla ilgili olan mahnı ve ağının bayatıyla olan ilişkileri tartışılacak.

“Mâni anonim Türk halk edebiyatının şiir türüne bağlı bir nazım biçimidir. mâni yalnızca bu biçim sınırları içinde kalmamış, zamanla gelişerek bir tür kişiliği de kazanmış ve başka türlere örnek olmuştur. Nitekim pek çok ağıt, alkış, bilmece, destan, kargış, ninni ve yakarış da, kendi tür özelliklerini yitirmeden, mâni biçimiyle karşımıza çıkmaktadır” (Akalin, 2003, s. 251).

1.1.3.1 Bayatı-Mahnı (Türkü)

Anonim halk şiirinin en yaygın türlerinden Bayatı ile Mahnı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Azerbaycan Cumhuriyetinde ve İran Azerbaycanı'nda bulunan Urmu şehrinde bayatıya Mahnı da denilmektedir. Fakat bu bölümde kendine özel bir lirik şiir türü olan Mahnı ve Bayatıyla olan bağlantısı konuşulacak.

“Mahnı ezgiyle söylenmek üzere vücuda getirilmiş; en eski lirik şiir türlerinden biridir. Mahnı, çoğu zaman, birkaç bentten oluşur ve her bentten sonra nakarat tekrarlanır. Eskiden mahnı, halk tarafından çoğu zaman müzik, bazen de dans eşliğinde icra edilirdi. Azerbaycan halkı, emek sürecinde icra edilen emek mahnıları, ekim-biçim zamâni nda okunan holavarlar, düğün türküleri, sevgi türküleri vs. vücuda getirmiştir. Tarihi ve kahramanlıkla ilgili mahnılarda önemli tarihi hadiseler, halk kahramanının yiğitliği terennüm edilir” (Hacıyeva, 1999, s. 83-84).

Azerbaycan'da halk arasında yaygın olan Mahnıların yapısına analiz gözüyle bakınca, bazen mahnının bentleri/dörtlükleri halkın yaşadıkları olayları, keder ve sevincini kısaca anlamlı bir şekilde anlattığı için Mahnıdan ayrılıp bir müstakil Bayatıya çevrilmiştir. Ayrıca, bir sıra

Mahnılar da bağımsız veya birbirine bağlantılı olan Bayatılardan oluşmaktadır. Kaya (1999, s. 89) bu konuyu daha açıklamıştır:

“...diğer taraftan mâniler, müstakil ve anlamlı nazım şekilleri olduğundan zaman zaman türkü olarak okunduğu da olur. Bunun için de halk, aynı konuda (söz gelişi; gurbet, vuslat düşüncesi, dert, mutluluk vs. ...) olan mânileri ardı ardına sıralayarak yahut katar mânilerden birkaçını ardı ardına sıralayarak türküler üretilir. Bunu yaparken de ilave mısra veya aman, hey bre, dost gibi ilave kelimeler getirerek türkülerin tabii olduğu esaslara uyur.”

Dilçin'in (2005, s. 296- 297) mâni formundan türküler oluşturulmasıyla ilgili yapmış olduğu gruplandırma ve örnek türkü metinlerinden biri şöyledir:

a) Mâni Dörtlükleriyle Kurulan Kavuşaksız Türküler, b) Kavuşakları mâni Biçiminde Olan Türküler, c) Kavuşakları 1 Dize Olan Türküler, ç) Kavuşakları 2 Dize Olan Türküler, d) Kavuşakları 3 Dize Olan Türküler, e) Kavuşakları 4 Dize Olan Türküler.

Bayati ile Mahni arasında Azerbaycan halkının tarihi belleğinde, günlük hayatında ve edebiyatında var olan kopmaz bağın örnekleri arasında bir temsil verilmektedir. “Gadan Alım” mahnısı Kuzey ve Güney Azerbaycan halklarının birbirinden ayrılmasına neden olan acı bir tarihi olaydan alınmıştır. Bu ayrılık hasreti sadece bir Azerbaycanlının zihnine kazınmamış, mahni ve bayati biçiminde de diline akmaktadır, ve Bayati ile Mahni arasındaki bağın ve etkinin vazgeçilmez bir örneğidir.

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erzurum-Kars platosunun güneyinden doğup, Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülen Aras Nehri, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-İran arasında sınır hattı oluşturmaktadır. Rus İmparatorluğu ile İran (Kaçar Hanedanlığı) arasında 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanmış Türkmençay barış antlaşması ile Aras Nehri'nin bu iki devlet arasındaki sınırı oluşturmasına karar verilmiştir. Tarihsel ve jeopolitik statüye sahip olan Aras nehri, onu kuzey ve güneyden çevreleyen Azerbaycan halkına her zaman duygusal ve stratejik önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Aras konulu hasret dolu halk edebiyatını oluşturan bayati, mahnı, destan ve hikâyeler çeşitli varyantlarla bazılarının üzerinde musiki besteleyerek hala halkın arasında yaygındırlar örnek için “Gadan Alım” halk mahnısı.

Şu mahnıda, “Arası ayırdılar / Su ile doyurdular / Men senden ayrılmazdım / Zulm ile ayırdılar” dörtlüğü birkaç varyantı ile zulüm, hasret, ayrılık konulu bir bayatı olarak halk arasında söylenmektedir.

Aras akır kıykacı, ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Budur gelir çift bacı, kadan alım
Biri benim öz yârim, ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Biri başımın tacı, kadan alım

Arası ayırdılar, ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Su ile doyurdular gadan alım
Men senden ayrılmazdım, ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Zülm ile ayırdılar kadan alım

Aras akar lil ile ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Deste-deste gül ile gadan alım
Men yârimi sevirem ay kız, ay kız, ay kız amandır.
Şirin-şirin dil ile gadan alım.

Mâniler ve türküler, söylendikleri ortamlar bakımından da benzerlik göstermektedir. Düğünlerde, toplantılarda, birlikte yapılan ekonomik çalışmalarda; bayram, panayır, hıdrellez gibi eğlencelerde türkü ve mâni okunur.

1.1.3.2. Bayatı-Ağı

Mâni ve ağıt arasındaki ilişki şekil, tema ve söylenen ortamın törensel karakteriyle sınırlıdır.

“...bunlarda tören karakterinin varlığı her zaman görülmektedir. Bu özellikler sebebiyle onlar ‘düğün’ ve ‘ölüm’ gibi törenlerde söylenirler. Azeri Türkçesinin konuşulduğu Azerbaycan sahası ile Kerkük ve Doğu Anadolu’nun bazı yerlerinde söylenen ağıtlar ‘mâni’ şeklindedir” (Görkem, 2001, s. 30).

Ay neden güldü geçti
 Geceni, böldü geçti
 Düşmen aman vermedi
 Cavanlar, öldü gitti (Abdulla, 2009, s. 413).

Ağıt ve mâni kadın yaratıcılığından kaynaklanan ve gelişen bir türdür. Ağıtçı kadın doğaçlama veya ezbere hazır mâni kalıplarından yararlanarak, icracı temelinde ağıt-mâni ilişkisini ortaya koymaktadır (Esen, 1997, s. 30).

Mâni ile diğer anonim halk şiir türleri arasındaki ilişki, türsel ve biçimsel olarak iki şekilde olabilmektedir. Kimi zaman mâniler, bir başka türün içinde bulunmakta, kimi zaman da kendine özgü nazım şekli özelliğini tür bakımından farklı olan başka bir türe aktarmaktadır. Bunun yanında, icra ortamı ve icracı, icra süreci, işlev gibi diğer etkenleri düşündüğümüzde mâni ile diğer anonim halk şiiri türleri arasındaki ilişkinin sağlıklı bir değerlendirilmesi yapılabilecektir (Yolcu, 2011, s. 104).

1.2. OKŞAMA / AĞI (AĞIT)

Türk topluluklarında genel olarak ölüm veya ayrılık yoluyla kaybedilen değerli varlıkların - insan, hayvan, eşya- ardından duyulan üzüntü ve kederi, kaybedilenin olumlu-olumsuz özelliklerini ve geride kalanların acılarını anlatıldığı manzum-mansur söz ve ezgiler bütününe “Ağıt” denilmektedir. “Ağıt” sözcüğünün “ağlamak” kelimesinden üretilmiş olduğu tahmin edilse de sözcüğün etimolojisi bugüne kadar kesin bir biçimde ortaya konmuş değildir. “Ağu”, “sagu” gibi sözcük ve terimlerin de ağıtla ilgili olduğu muhakkaktır. “Ağı” günümüz Türkçesinde “acı veren, çok etkileyen, çok sert ve keskin” anlamlarına gelmektedir (TDK, 2005: 31). Azeri Türkçesinde aynı sözcük “ağlamak” anlamında kullanır. Bu anlamlarıyla “Ağı” sözcüğünün de ağıta etimolojik olarak kaynaklık edebileceği düşünülmektedir (Önal, 2011, s. 3).

Ağıt genellikle form bakımından “Bayatı” (mâni) yapısına sahipler yani iki uyak ve yedi heceden oluşur, Mâni’den ayırt eden özelliği hüznü ve kederli konusudur. Örneğin;

Bu dağda ozan ağlar

Od yanar kazan ağlar

Garip yerde ölenin

Qebrini kazan ağlar!

Ağıt söylerken çoğu zaman kaç mısra veya cümle giriş bölümü olarak ilave ederler. Bunların tümü yas töreninin şartlarına uygun doğaçlama yapılıdır. Ağıtların ilk dizeleri dış dünya ve ölen kişinin yaşamıyla ilgili mekân tasvirleri, yaşam kesitleri veya ölümüyle ilişkilidir. “Okşama” ninniler gibi kadınlara hastır ve azizlerinin kaybetmesini anlatır.

Konuya ağının önemi, toplumlarda ona duyulan ihtiyaç ve işlevleri açısından gireceğiz. İnsan hayatının son geçiş dönemi olan “ölüm” çevresinde bulunan birçok inanma, adet, tören ve kalıp davranışı Erman Artun'un tarafından üç grupta kümelenebilir:

1. Öte dünyaya gidişi kolaylaştırma
2. Öte dünyaya ve geride bıraktıklarının gözünde saygın bir yer almak
3. Ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağlamak (Artun, 2010, s. 186).

Geçmişlerden günümüze gelen ölümden sonraki gelenek, ritüel ve törenlerde yaygın olan ağı okumak (ağıt yakmak) eylemde, ölen kişiden daha çok bu dünyada bıraktığı insanları düşünerek yapılmaktadır. Ağı yakmak hayatta kalanların rahatlaması, yaşamlarını rutin düzene sokması ve mevtanın toplumda kaybettiği mevki ve bulunduğu yeni durumunu ilan etme işlevine sahiptir.

Batı Türkçesinde genellikle "ağıt" olarak adlandırılan türküler, insanların ölümlerine ya da bir varlığı kaybetmeyle karşılaştıklarında hissettikleri keder, hüznün, endişe ve kaygı anında çıkardıkları bağırma, isyanları, uğursuzlukları ve yakınmaları düzenli veya düzensiz söz ve ezgilerle ifade eder. Azerbaycan'da "Ağıt", Kerkük Türklerinde "sızlamag" ve Türkmençe de ise "ağıt" veya "tavşa" adı verilen bu türküler, İslamiyet öncesi dönemlerde "sagu" olarak adlandırılır ve muhakkak "sığtamak: ağlamak" fiilinden türetilir. Hunlar'dan ve Kök Türkler'den itibaren ölü gömme ve "yuğ" ayinlerine bağlı olarak gelenek haline

gelen ağıtlar, bir bakıma ölen kişi için söylenen medhiyelerdir ve bu gelenek zamanımıza kadar devam etmiştir. Fakat giderek dünyanın geçiciliği, ayrılık, ömrün kısalığı, hıyanet, kaderin sitemleri, vefasızlık, yurdun istila altına girmesi, ünlü ve büyük kişilerin ölümleri, vatan uğrunda şehit düşenler, doğal afetler, seyahate çıkıp dönmeyenlerin verdiği üzüntüler, baba evinden ayrılan gelinlerin kederi gibi birçok olay, durum, adet, düşünce ve hikayeler, ağıtların anlam ve içeriğini değiştirmiştir. Bu durumda ağıtın muhteva olarak, şekilden daha çok, Fransızların "élégie" terimiyle benzerlik gösterdiğini düşünmek doğru olacaktır (Elçin, 1990, s. 1).

Azerbaycan'da eski zamanlardan beri ölenlere ağlamak bir gelenektir. Ağlarken genellikle kadınlar bayatı biçiminde dört mısralı şiirler söylerler. Bugün ağı söylemek ölen kişiye yakın olan kadınlar tarafından yapılırken ayrıca günümüzde şekil ve teması değişilen nevhâ okumak da yaygınlaşmış. Nevhâlar meslek edinmiş kadın ve erkekler tarafından "Nevhâhan" olarak icra olunmaktadır (Mersiye edebiyatı bölümünde daha detaylı anlatılacak). Ağılar yedi heceli olup, *aaba* şeklinde kafiyeleşir:

Araz'ın gemisine

Su salım zemisine

Hiç igidin balası

Kalmasın emisine (Abdulla, 2009, s. 411).

Bazen ağıt; veznsiz, zayıf kafiyeli, okşama (ninniye benzer bir tür) muhtevalı mısralardan meydana gelir:

Şirbilekli

Gara saçlı,

Mina boylu,

Darvaza kürekli

Gen sineli

Gözü kızlar ovçusu

Dili kızlar elçisi (Haciyeva, 1999, s. 11).

Başka bir deyişle, okşama ağıcının dilinden bu acı olaydan yaşanan üzüntü, keder ve ayrılığı anlatmaya çalışır. Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde halk arasında okşama kelimesi daha yaygındır.

Gedikden inerem ben
 Çağırırsan, dönerem ben
 Yüküm, kibrit yüküdür
 Öd vursan, yanaram men

Deryada çırağ (ışık) yanar
 Getdikce uzaq yanar
 Bu ne gem (keder) şerbetidir
 İçtikçe dodak yanar (İsmayilzade, 2014, s. 42).

Ağılarda sürekli nida ve soru tonlamaları seslenir. Ağılarda bulunan «ay bala», «ay oğul», «laylay», «balama laylay», «vay» vs. gibi kelimeler dinleyicilerde duygusal etkini güçlendirir. Genellikle, ağının başlangıcı nesir şeklindedir. Sanki nesir kısmı, Şiar kısmına geçiş için gerekli koşulları yaratmaktadır. Ağının şiir kısmı genellikle bayatı şeklindedir.

Halk şairleri, içinde buldukları dönemin siyasi, toplumsal ve askeri olayları arasında yeteneklerine bağlı olarak kendilerine özgü bir üslup geliştirerek eserlerini ortaya koymuşlardır. Birçok şairin çeşitli tarikatlara girdiği bilinirken, bu şairlerin padişahlar, vezirler, şehzadeler, beyler gibi devlet adamlarının veya zenginlerin hizmetinde çalıştığı ve ordu saflarında ananenin getirdiği destanlarla birlikte uzun, kırık havalarla zaman zaman tarihi belge niteliği taşıyan ağıtlarını söylemişlerdir. İster sanat düzeyine ulaşmış olsun ister bireyselliğe erişmiş olsun, tüm ağıtlarda iki unsur yani epik ve dramatik bir arada yaşar. Şair destansı bir atmosferde güçlü bilgilerle az çok merhumla ilgili, zaman-mekânsal çerçevede hikâyeler anlatır. Bu hikaye, gerçek ve hayal arasında ölüme götüren bir köprüdür. Bu köprüden geçen toplum ve ailesinde bıraktığı boşluk bir dram unsuru ile başlayıp devam eder. Bu drama, bazı monologlar ve diyaloglar aracılığıyla ölenin ve ötekinin kaybolmuşluğunun acısını mevcut olanlara aktarır. Merhumun yakınları merhumla konuşmaya ve sohbet etmeye başlar. Bu konuşmalar giderek daha fazla heyecanla bağırsalar

ve saçlarını yolmak ile kendini gösterir. Bu keder ifadesinde ölen kişinin at vb. araç ve gereçleri de yer alır (Elçin, 1990, S. 5-6).

1.2.1. Azerbaycan'da Ağı Söyleme Geleneği

Azerbaycan'da geçmişten günümüze ağı yakmak geleneği ölene yakın olan kadınların (anne, karı, kız kardeş, eşi vs.) sorumluluğundadır. Ayrıca, kadın "Ağıcı"lar bazen para karşılığında ve bazen ücretsiz gönüllü olarak yas törenlerinde ağı yakıp, kederli şiirler söyleyip hüznü bir atmosfer yaratmakla, merhumun yakınlarını ağlatıp sakinleştirir. Törenin sonunda Ağıcı, yas sahibini teselli edip ve uzaktan-yakından gelen misafirlere teşekkür eder. Urmiye gibi Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde Ağıcı kadına "Mişgar/Muşgar" denilir. Günümüzde büyük şehirlerde işleri kolaylaştırma adına aynı görevler "Növhe Okuyan" (Ağıcı) erkekler tarafından yapılmaktadır.

Ayrıca okşama gizli işlevleri de taşımaktadır. Gizli işlevlerinden biri, ölen kişiye karşı önceden akrabalar tarafından yapılan haksızlık ve kötülükleri dolaylı şekilde hasret dolu sözlerle anlatmaktır. Bazen taziyede söylenen bu tür okşamalara karşı tarafta olan akraba da karşılıklı okuduğu okşamayla cevap verir.

Divan edebiyatında aruz vezni ile yazılan mersiyeler dışındaki bütün mersiyelerde ister sanat mertebesine ulaşmış ister ferdiyet kazanmış olsun hece ölçüsü kullanılır. Genellikle bu tarihî veznin 7, 8 ve 11 heceleri tercih edilir. 7'den az ve 11'den fazla heceli şiirler de vardır. Nâdiren aruzla yazılan ağıtlar ve hece vezni ile oluşan mersiyelerle karşılaşırız. Anonim kökenli eserlerde, tam bir vezin uyumu her zaman mevcut olmayabilir. Ayrıca, nesir biçiminde ifade edilen ağıtlar da mevcuttur. Ağıtlardaki yapı genellikle "dörtlük" şekline dayanır. Bu yapıda dörtten az veya çok biçimlere rastlanabilir. Bu kalıplara eklenen mısra veya beyitler, ağıtların ezgisini artırarak akılda kalıcılığını sağlayan "nakarat"lardır. Bu nakaratlar, ağıtların yapılarına beş veya daha fazla mısra ekleyerek oluşturulabilir. Yarım,

tam veya zengin kafiyeler, daha çok bireysel eserlerde kullanılan bir özelliktir (Elçin, 1990, s. 2).

Ağıt söylerken çoğu zaman kaç mısra veya cümle giriş bölümü olarak ilave ederler. Bunların tümü yas töreninin şartlarına uygun doğaçlama yapılıır. Göçebelerde yaygın ağıtların bir sırası *Sayacı sözleri* gibi ardı ardına okunur. Misal olarak:

Saya-yaya nenem vay

Gara giyen anam vay

Oğlu ölen nenem vay

Günü dönen nenem vay

Kol kanatsız dedem vay

Kehir atsız dedem vay

Yalgız, yalgız ne gezer

Toy baratsız dedem vay

Gel oğlum namert olma

Atan için dert olma

Koca deden yazıktır

Gelin kolbağı kolda

Adaxlının (nişanlı) gözü yolda

Gel oğlum namert olma

Atan için dert olma (Serrafı, 2011, s. 31-32).

Bazıları *düz yazı* olarak söylenir. Örneğin; eğer ölen kişi genç ve savaşçıysa ağıt şöyle başlanır;

“Açılmayan tufegi, sivrilmeyen hançerin öz canına gurban! Ay kimi doğdun, gün kimi batdın... Minende at bağı yardım, düşende yer bağı yardım! ... Saydığına selam verdin. Düşmânine dirsek gösterdin, ganimine gan yutturdun!... Altının bedöy atına, çininin süzen tufegine, terkinin hurcununa, ağzının Keserli sözüne anan gurban!” (Haciyeva, 1999, s. 10).

Eskiden Okşama söyleme kadınısı bir gelenek olduğu için ölüye yakın ve mahrem olan kadınlar tarafından icra edilmektedir (anne, kız kardeşi, gelin adayı, eş, hala, teyze vs.) ve ölen kişinin yaşadığı durumları anlatılır (ölüm halini, bekâr, mahbusta, evli vs.).

“Ağıtlarda genellikle ölüm, ölüm nedeni, ölümün nasıl gerçekleştiği, ölen kişinin yaşarken neler yaptığı, geride kalan muratları, ağıt söyleyenin durumu ya da ölü yakınlarının durumu konu edinmektedir. Ağıt yakan insan, söz ve ezgi yoluyla psikolojik olarak rahatlar. Ölenin ruhunun yaşadığı ve ölünün kendi cenazesini gördüğüne inanıldığı için yakılan ağıtların mevta tarafından duyulduğu düşünülür. Bu nedenle ağıt, ölen kişi ile geride kalanları arasında bir tür iletişim biçimi olarak karşımıza çıkar” (Türbedar, 2011, s. 202).

Yazının devamında İran Azerbaycanında farklı durumlarda mevtaya yakın olan kadınların dilinden yaygın olan okşamalardan örnekler getirilecektir. Bir annenin oğluna söylenmiş okşamalardan bir örnek:

Gedersen Eğlenersen
Yaman dil öğrenersen
Dilinden bir kâğıt ver
Görüm ne vakit gelersen!

Beni vurdu üç ilan
Yumurtası puç olan
O kimdir benim gibi
Hasılı göy biçilen

Böyle bir okşamayı genç evladı ölen anne söyler, bu okşamanın şöyle bir hikâyesi vardır: Tanrı Azrail’i can almaya görevlendirilir, Azrail işe konulur, fakat gençlere yetişince, onlar Azrail’e derler: Biz hala genciz, bizim arzumuz var, canımızı alma! Azrail onların canını

almaktan çekinir, böyle olunca Tanrı yüz tutar, buğday tarlasında çalışan çiftçiyi göstererek der: Bak, çiftçi nasıl yetişmiş ve yetişmemiş buğdayları biçer biçer gidiyor, sen de can alırken genç ve yaşlarına bakmayarak, ölüm fermâni ulaşan insanın canını alacaksın. Bundan dolayı anne genç ölmüş oğlunun “Hasılı göy biçilen zemi”ye benzetir ve şu okşamayı dile getirir.

Kız gelin ölen eşine söylediği bir okşama:

Bu dağdan qutan benim
 Qutan tutan benim
 Cevan bahtım ölüp
 Ağlaram utanmam
 Elinde nar bezerem
 Narı hamar bezerem
 Sen ki böyle cevan öldün
 Hemişe hor gezerem

Nişanlısı öldükten sonra başkasıyla evlenmek zorunda kalan kız böyle ohşar:

Gülem güle neyneyim
 Güle hizmet eyleyim
 Verseler öz gülümü
 Özge gülü neyleyim

Ceza çekerken hapiste ölen kişi için okşama:

Apardılar gülümü
 Ne koydular ağlayam
 Ne kestiler dilimi
 Arazi ayırdılar
 Kum ile doyurdular
 Ben senden ayrılmazdım

Zulmüyle ayırdılar

Yetim kalan çocuklar için hasret ve keder dolu söylenen bir ağıt:

Arazın gemisine

Su salım zemisine

Hiç namertın balası

Kalmasın emisine (Valayi, 2010, s. 44-45).

İran Azerbaycan'ının bazı bölgelerinde taziyede (yas töreninde) okşama sistematik ve usulü bir seviyede söylenilir. Önceden belirtildiği gibi ölene yakın olan kadınlar (anne, eş, kız kardeş, kızı) ağı yakmak konusunda ana görevi taşırlar ve onlar okşama yaparlar. Ayrıca taziyeye katılan misafir kadınlar da onlara eşlik eder. Bu ayrıntılı konuyu İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin doğusunda bulunan Heris ilçesinde kayda alınan örneklerle açıklayacağız.

Taziyede olan kadın misafirler okşamani bazı bölümlerinde olan “Heey” kelimesine ses verip okşayan kişiye eşlik ederler. Okşayan kadının nefesi yetmezse başkaları ona yardım edip onlar devam ederler bu işe “*Ağızdan Almak*” denilir. Ama okşayan kişi sabırsızlık edip kendini okşamak isterse çok yorulmasın diye başkaları sadece onun sesini taklit ederler. Buna “*Sesini Götürmek*” denilir. Ayrıca bazı okşama ritüellerinde görünen bir başka özellik, ağıcı okşamayı belirli ve kalıplaşmış bir beyit şiirle başlayıp bitirmesidir, bu durumda başka katılan kadınlar okşamâni n ne zaman başlanıp bitmesini tahmin ettikleri için başka birisi yeni okşamaya hazırlanır veya misafirlerden töreni terk etmek isterse iki okşamâni n arasını bekler. Örneğin, iyi, delikanlı ve dürüst bir gencin taziyesinde okşayan kadın ilk başta bir cümle söyleyip devamında kendi hasret ve üzüntülerini kafiyeli biçimde anlatır:

Ben aşık oyan dağlar al kana boyan dağlar (Başlangıç beyit)

Bu yanlar zulmet-hanedir necedir oyan dağlar (Sonuç beyit)

Bu cümleyi söylemek okşamani bitiş noktası sayılır. Ardından başkası yeni bir okşamaya başlar veya okşama durdurulup ve fatiha okuyup, yas törenini terk edenler başsağlığı verip giderler. Gün batımından sonra ağlanılmaz (Sardarinia, 2016, s. 125).

Kadınların diğer belirgin yas işaretlerinden biri de, kendi yüzlerini yaralamak ve kanatmaktır. Böyle emareler yazılı olmayan bir kural gibi yaşlı kadınların görevi sayılabilir. Günümüzde bu eylem yaygın değildir hatta hiç yapılmıyor. Eskiden ağlamayan, ağıt yakmayan kişiler kınanırken, bugün ölüsünü rahatsız ettiği için çok ağlayıp feryat eden ve isyan edenler kınanmaktadır.

1.2.3. Ağılar ve Geçiş Dönemi

Ölüm olayının yaşandığı bir toplumda düzenlenen ritüeller ve onda söylenen ağıtın işlevlerini daha iyi anlamak için, Alman-Fransız etnograf, “Arnold Van Gennep” ’in 1909 yılında oluşturduğu “Geçiş ayinleri” (The Rites of Passages) kavramı ile yola çıkmak aydınlatıcı olacaktır.

Toplumların hepsinde tespit edilen esas geçiş dönemleri Van Gennep tarafından (genel olarak doğum, evlenme ve ölüm) üç aşamada özetlenmektedir. Bunlar; “Ayrılma”, “Eşiksellik” ve “Bütünleşme” aşamalarıdır. Birinci aşamada insanlar ait oldukları toplumdaki ayrılırlar. Ayrılmak, şahsın önceden bir hissesi olduğu bir dizi kültürel mirastan kopmasıdır. Ölüm bağlamında ortaya çıkan bu ayrılmak fiziksel olarak geçici değil, kalıcı bir aşamadır. Eşik sürecinde ayinin konusunun durumu belirsizdir. Geçmişin ya da geleceğin bazı faaliyetlerinden sorumlu tutulduğu ya da hiçbir şeyden sorumlu olmadığı kültürel bir aşamadan geçer. Sonuncu aşamada ise statüsü değişen geçiş dönemi konusunun toplumla yeniden bütünleşmesi söz konusudur (Turner, 2018, s. 95-96).

“Bütünleşme, ölen kişinin bedensel olarak ayrılmasının topluluk tarafından kabul edildiği, ruhunun rahat ettirilmesi için yapılması gerekenlerin yapıldığı ve ölen kişinin yeniden kurgulanan, idealize edilmiş toplumsal benliğinin oluşturulup aktarılmaya başlandığı süreçtir” (Ulusan Öztürkmen, 2019, s. 587).

Toplum üyeleri yaşanan bu acı olaydan sonra kaybeden çevre ve aileni yeniden düzene sokup normal hayatlarına kavuşmayı yas ritüeli ve onun en önemli unsuru olan ağıtlar aracılığıyla planlamaya çalışıyorlardı. İnanca göre müteveffanın geride kalanlarının gerçekleştirdikleri matem ritüeller tamamlanmadan diğer dünyaya geçemeyecektir. Eşik aşamasında merhumun yakınları ölünün ruhunu acı çektiklerine inandırmakla, kendilerini ölümün bulaşıcı etkisinden korumaya çalışırlar (Uluslan Öztürkmen, 2019, s. 586).

Topluluk bu geçiş dönemini mevta ve çevresine kolaylıkla gerçekleştirmek adına harekete geçer ve yas töreni sırasında ağular vasıtasıyla düzensizliği çözüp yeni düzeni oluşturmaya çalışmaktadır. Ölenin dilinden yakılan ağularla olayı anlatıp, çevresinin ölümü kabullenmeye hazırlamakla bu geçiş dönemine resmiyet tanınır. Ağıcı ağı yakmak vasıtasıyla ölümün nasıl gerçekleştiği, zaman, mekân ve yaşanan üzüntüleri anlatarak acının yükünden azaltıp, kendini ve mevtanın çevresini yeni durum ve konuma hazırlanmayı sağlamaktadır.

Saya saya geliniz,
Qara-qara geliniz.
Geldiğiz yas yeridir,
Alma, nar yeridir.

Toyun ezeli oldu,
Qelbim yaralı oldu.
Taze gelinim, amma
Başım qaralı oldu.

Pozuldu toy esası,
Yox derdimin çarası.
Neşene toydan qaldı (kaldı),
Bir eynimin [giydiyim] qarası

Gözüm qaldı boyunda,
Gelsin mene qadası.
Aman, aman yastı, yas,
Toy aynamı bastı kas.

Bayatı biçiminde olan üstteki ağıda “saya-saya geliniz, kara-kara geyiniz” bu uzun ağının terciibendi’dir. Bazı bölümlerde genç mevtanın annesi ve kız kardeşinin dilinden bazen de düğünü yasa dönmüş nişanlısının tarafından anlatılmaktadır. Bu bölümde nişanlısı düğünün ezeli olması ve siyaha bürünmesini anlatır. Ağıcı keder ve üzüntü dolu sözlerle yaşadığı hüznü ayrılığı, kişisel ve sosyal statüsünün değişmesini, baht aynasının toz basmasını, ilk başta kendine sonra toplum üyelerine anlatmaktadır ve ağının diğer bölümlerinde ona teselli verenlerden ve bu zor günlerde yanında oldukları için şükranlarını sunuyor.

Saya-saya geliniz,
 Qara-qara geyiniz.
 Qemim (üzüntü) qemden baş oldu,
 Ezberim qardaş oldu.
 Yollarda mene (bana) yoldaş,
 Birce kesik baş oldu (İmanov, 2010, s. 298).

Aynı ağının devamında mevtanın kız kardeşinin dilinden yaşadığı hüznü İmam Hüseyin’in kız kardeşi Hz. Zeyneb’in diliyle yakmaktadır. şiirler İmam Hüseyin ve Kerbela’da yaşadığı olayı bir manevi sermaye olarak, hayatlarının en önemli vakalarında hatırasını anarak yeterli güç, yardım ve bereketi elde ederler. Ağının bu bölümünün son iki dizesinde Hz. Zeyneb İmam Hüseyin’in kesik başı ve esirlerle birge Kerbela’dan şama doğru götürülmesini anımsayarak yaşanan olayın ne kadar acı olmasını ifade etmeye çalışıyor.

Qemim qemize qurban,
 Derdim derdize qurban.
 Axır yas olsun size,
 Veren elize qurban (İmanov, 2010, s. 301).

Ağıtın sonunda Ağıcı misafirperverlik görevini yaparak gelen misafirlere iyi temennilerde bulunup yas sahibinin yanında oldukları için onlardan minnettar olmasını bildirmektedir.

2. BÖLÜM

İSLAM'DAN SONRA AZERBAYCAN'IN MERSİYE EDEBİYATI

2.1. MERSİYE EDEBİYATININ TANIMI VE ÇEŞİTLERİ

Dinî birliği nedeniyle ortaya çıkan büyük uygarlıklar içlerine aldıkları çeşitli toplumların kültürlerini ortak bir kimlik hâline çevirdikleri malum bir gerçektir. İslam medeniyeti ise bu olgunun en özel temsilcilerinden biridir. Yaşam tarzları ve jeopolitik şartları birbirinden çok farklı olan çeşitli halklar İslam dinini kabul ettikten sonra ortak sayılabilecek bir kimliğin oluşturmasını başlamışlardır. Bu müşabehet aydın kesimlerde, özellikle de kültürel mahsullerde daha görünmektedir. Türk toplumlar da İslamiyeti kabul etmelerinden sonra başka konularda ortaya çıkan değişimler gibi şiir biçimlerinde ve çeşitlerinde de temel dönüşümler oluştu. O güne kadar canlı bir şekilde varlığını sürdüren ağıt geleneği kendi mevcudiyetini devam ederken, ayrıca Arap edebiyatından Fars edebiyatına, oradan da Türk edebiyatına geçen mersiye çeşidi, özgü içerikleriyle edebiyatçılar tarafından iyi karşılandı (İsen, 1994, s. 2).

Şiirin işlevine dikkat edecek olursak, hafızada kalıcılığı, duygu ve hisler üzerindeki etkisi nedeniyle olayların ölümsüzlüğünde ve kalıcılığında büyük rol oynamıştır. Tarih boyunca şiir, halkın dili olmuş ya da yöneticiler ve bilginler tarafından bir yaygın araç olarak kullanılmıştır. Şia tarihinde de şiir, mesajı iletmede, hakkı korumada ve Peygamberin ailesini savunmada en önemli araçlardan biri olmuştur.

Hız. Peygamber'in ifadesiyle "lezzetleri acılaştırır" ölüm acı bir gerçektir. Her canlının tadacağı bu acı hakkında pek çok şey söylenmiştir. Sevilen birinin ölümünü kabullenmek kolay olmamaktadır. Ölen ferdin ardından onu anmak övmek ihtiyacı ve ölüm karşısında âciz hisseden insan, bu acıyı azaltmak için üzüntüsünü ifade ederek teselli bulma yoluna gider, bir başka tabirle mersiye şairlerin ölüm acısını ifade etmek için yazdıkları edebi metinlerdir.

Mersiye, Arapça resâ kökünden gelen bir sözcüktür ve merhumun iyiliklerini anıp söylemek demektir. Ayrıca mersiye ile ilgili sözlüklerden de şu bilgiler elde edilebilir:

“Ölen birine övgü dolu matem şarkısı söyleme, ağıt, özellikle Ali’nin oğulları Hasan ve Hüseyin’in ölüm yıldönümlerinde yapılan törenlerde okunan şiirlerde” (Redhouse, 1890: 1805); “Vefat eden birisinin mehâsinini ta’dâd ederek acıyı ağlamak. Bu suretle yazılan şiir- hüzn-engiz” (Muallim Nâcî, 1317, s. 747).

Mersiye konusuyla ilgili geçen başka sözcükler Mersiye-hân ve Mersiye-hânîdir. Ayrıca, çoğulu da merâsîdir. Terim olarak ise mersiye, ölen kişinin sonrasından yaşanan kederi anlatmak, o şahsın olumlu yönlerini anlatmak ve vefat eden kişiye karşı duyulan ilgi ve yaşanan kaybı lirik bir biçimde beyan etmektir. Mersiyelerde Ehli Beyt’in, özellikle de Hz. Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin hatırası, ölenin övülmesi, kaderin kabullenmesi, dünyanın geçiciliğinin belirtmesi, yas tutan aile ve insanları sabır ve metanete davet edilmesi gibi mevzular belirtmektedir.

Türk edebiyatında sagu denen sözcüğün farklı dillerde olan karşılığı şu şekildedir: Fransız edebiyatında *élégie*, İngiliz edebiyatında *elegy*, Fars edebiyatında mersiye (مرثیه) ve Alman edebiyatında ise *dirge* diye isimlendirilmektedir, Arapça’da “ölüye ağıt yaktı, ölüye ağladı” anlamına gelen رثى-مرثية- يرثى fiilinden meydana çıkmaktadır (Toprak, 1990, s. 2).

Mersiye yapmak vefat eden kişinin karşısında duyulan saygının bir temsilidir. Mersiye edebiyatında kullanılan mevzular; katlanma, ağlama, üzüntü, methiye ve İslam’dan önceye özgü olan konular: intikam ve İslam’dan sonra ortaya çıkan konular (Toprak, 1990, s. 31) olarak genel bilgilendirme aktarmıştır. Gökalp, mersiye hakkında şunları söylemektedir:

“Her devlet ricaline veya arkadaş ve aile efradına mersiye yazılmaması, şairlerin bu hususta seçici olduklarına işaret eder. Şairler, özellikle sevdikleri şahısların hatırasını yaşatmak, himaye ve yardımlarını gördükleri şahıslara bir bakıma vefa borçlarını ödemek, yakınlarının acısını paylaşmak ve bağlılıklarını dile getirmek gibi vesilelerle mersiye yazmışlardır” (Gökalp, 2011, s. 375).

Mehmet Faruk Toprak’a (1990, s. 215) göre, mersiyelerin üç ana özelliği vardır;

“Bunlar ölen kişinin yitirilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ağlama bölümü “nedb, nevh”, erdemlerinin anlatıldığı övgü bölümü “te’bîn” ve duyulan acılara katlanmanın tavsiye edildiği bölümdür “sabır, aza”.

Mine Mengi’ye (1983, s. 92) göre, mersiyelerin içermiş olduğu temel özellikler şunlardır: “Dünya ve felekten yakınma, övgü ve duadır”. Mersiyeler genellikle dünyanın yanıltıcı ve fani, insafsız ve kadere olan görüşü gibi felsefi mevzularla başlayıp daha sonra vefat eden kişi için duyulan teessür ile ölenin erdemli sıfatlarını övülmesiyle son bölümü dua ederek biter (Akkuş, 2007, s. 153).

Denildiği gibi İslamiyet öncesi Azerbaycan'da yazılan mersiyelerin çıkış noktası Ağıdır. Aynı prosedür İslam öncesi Arap edebiyatında da görülebilir; yani Cahiliye devrinde kadınların yaratıcılığıyla cenaze törenlerinde okunan hüzünlü ve ahenkli anlatılara kadar uzanır. Bunların zamanla manzum biçimlerle bestelenmesiyle bugün bilinen mersiye edebiyatı oluşmaktadır (Toprak, 1990, s. 215).

Rûdekî (ö.940) tarafından Ebu'l-Hasan-ı Murâdî ve Şehîd-i Belhî isimli şairlere yazmış iki mersiye Şiari, Fars edebiyatında yazılan ilk mersiye sayılmaktadır. Bu mersiyelerin kime yazıldığı belli olmayan bir manzume, Fars edebiyatının ilk örnekleridir. Rûdekî’le çağdaşı olan Ebu'l-Abbas Rebinenî-yi Buhârî (ö.942) Samanlılar hükümdarı Nasr bin Ahmed’in vefatı nedeniyle ve yerine geçen padişahı kutlamak için bir mersiye yazmıştır. Ayrıca, Samanlıların son devirleri ile Gazneliler başında yaşamış olan Ebu Mansur Ammâre-i Mervezî, Samanlıların son Şehzadesi olan Ebu İbrahim İsmail bin Nuh’un öldürülmesi konusunda mersiyesini kağıda dökmüştür. Yazılan ilk mersiyeler kendi çağındaki özellikleri ve şartları kapsamaktadır. Şiirler yersiz özentî ve abartıdan uzak, açık ve sade bir biçimle geçirilmişlerdir. Şiirler içten coşan duyguyu net ve samimi bir üslupla beyan etmişlerdir (Mü'temen, 1967, s. 74).

İskender Pala (2008, s. 116), Divan Edebiyatı isimli kitabında:

“Mersiye, ağıt ve sagular şekli farklılıklar barındırmak ile birlikte içerik olarak aynı konunun işlendiği şiirlerdir. Hepsinde ölen kişinin iyilikleri anılır ve çeşitli meziyetleri yâd edilir. Lirik bir anlatımın hâkim olduğu mersiyeler genellikle terkîb-i bent nazım şekliyle yazılırlar. Ancak kaside ve tercî-i bent nazım şekilleriyle yazılmış mersiyeler de vardır.” diye ifade etmiştir.”

Divan edebiyatının bir kolu olan Mersiye ile sözlü edebiyatın bir dalı olan ağının tema ve muhteva bakımından benzerliğinin aynı olduğu ancak nazım teknikleri ve biçimsel özellikleri bakımından farklı olması söylenmektedir. Abdurrahman Güzel (2014, s. 151-152), sagu ve ağıtların mersiyeyle müşabehetleri ve farklılıklarını Klasik Türk Edebiyatı bakışıyla bu şekilde beyan etmektedir:

“Sagular, İslamiyet’in kabul edilmesinden önceki dönemlere özgü şiiirlerdir. Bu dönemlerde ölen kişiyi toprağa vermeden önce yağ/yoğ adı verilen, gösterişli bir tören düzenleniyordu. Geçmişte bu şiiirlerde, bir devlet adamının, bir kahramanın veya sevilen herhangi bir kimsenin ölümünden duyulan üzüntü dile getirilirken, günümüzde ise her insan için söylenilmektedir. Muhteva yönünden sagulara ve ağıtlara benzeyen örnekler vardır. Ancak bu şiiirlere şekil olarak kaside, tür olarak da mersiye denilmektedir. Bu şiiirler sagu/ağıtlardan şekil olarak olduğu kadar, muhteva itibariyle de ayrılır. En önemli farkları ise; sagu/ağıtların bir sanat kaygısından uzak, farklı ifadelerinde samimi oluşları, buna karşılık mersiyelerin bir sanat kaygısı taşımaları ve ifadelerinin resmi oluşlarıdır”.

Mersiyeler bazen bilim dünyasına önemli olan fakat bahsedilmeyen ve unutulmuş tarihi olayları kapsamaktadır. Örnek olarak Divan-ü Lügati't-Türk'te yer alan Alp-er Tunga'nın Sagusu Türk edebiyatında Mersiye türünün ilk örneği olarak tanımlanmaktadır. Bu eserde Türklere özgü olan ölüm törenlerinin ayrıntıları bulunmaktadır. Bu doğrultuda, bazı mersiyelerin son beyitlerinde ölenin vefat tarihi ebcele hesabıyla ve yaşamının önemli olayları da işaret edilmektedir (İsen, 1986, s. 272).

2.2. TÜRK EDEBİYATINDA MERSİYE GELENEĞİ

Ölümün acı gerçeğiyle karşılaşmış üzülmek ve bu kederi beyan etmek kaçınılmaz tavırlardan biridir. Bu yüzden kaleme alınan ilk Şiar biçimlerinden ve edebiyatın en eski mahsullerinden biri mersiye türüdür. Kaynaklara göre ilk mersiye Hz. Âdem oğlu Hâbil Kâbil tarafından öldürmesinden sonra yaşadığı üzüntüden dolayı yazılması rivayet edilir. Latîfi'nin tezkiresi bu kaynaklara dahil olmak üzere, yeryüzünde ilk mersiyenin Hz. Âdem tarafından söylendiğini belirtir (Latîfi, 2000, s. 78-79).

Türk edebiyatında ölümü konu olarak ele alınan ilk yazılı eser Orhun Âbideleri'nden bahsedebilir. Eserde ölüm, dünyanın geçiciliği ve yas törenleri gibi konular yer almaktadır. Örneğin, “Kül Tigin” olmasa herkes ölecektir; ölmek insana özgüdür ve zamanı sadece Tanrı yaşamaktadır:

Kül Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz.

Öd Tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümiş (Ergin, 2008, s. 26)

Bilge Kağan, kardeşinin ölümü sonrasında gözden yaş, gönülden ağlamak gelse de buna engel olmuştur. “Yogçı, sıgıtçı” olarak Kıtay, Tatabı milletinden Udar general gelmiştir:

Közde yaş kelser tıda köngülte sıgıt kelser yanduru sakındım

... Yoğçı sıgıtçı Kıtany Tatabı budun başlayu Udar sengün kelti (Ergin, 2008, s. 28).

Yazılı Türk Edebiyatının ilk ağıtı, Divan-ı Lügati't-Türk'te kayd olan Alp Er Tunga'nın ağıtıdır:

Ulşıp eren börleyü

Yırtın yaka urlayu

Sıkııp üni yurlayu

Sıgıtap közi örtülür

(Erler ‘insanlar’ kurtlar gibi uluşurlar. Ötüken yakalarını yırtarlar. Bir ağıtçı gibi ses çıkarırlar. Gözleri kararınca kadar ağlarlar) dörtlük biçiminde Eski Türklerdeki icra olunan cenaze törenlerinde ağıt söyleme adetine atıfta bulunan başka bir eserdir (Zavotçu, 1999, s. 173).

Mustafa İsen'in (1994, s. 8) Türk mersiye edebiyatı konusu ile ilgili olan Acıyı Bal Eylemek adlı eserinde Türkiye’de 14. asırda oldukça fazla mersiye yazan şairlerin ortaya çıkmasını belirtmektedir. Anadolu’da mersiye türünün ilk örneklerinin Germiyan Beyliği çerçevesi içinde yetişen şairler elinde görüldüğü, bu türün Anadolu sahasındaki ilk örneğinin XIV. yüzyılda yazıldığı bilgisini aktarmaktadır.

XVI. yüzyılında Şialığın İran’da Şah İsmail tarafından resmî mezhep olarak kabul edilmesi ve buna bağlı olarak Muharrem’in onuncu gününü yâd edilmesi maksadı ile düzenlenen

matem merasimleri Azerbaycan edebiyatını da etkilemiştir. XIX. yüzyılda daha öncede belirttiğimiz sebeplerden dolayı Azerbaycan edebiyatında da yazılan mersiyelerin sayısı artmış, mersiye türü içinde alt gruplar olarak değerlendirilebilen növheler, sine-vuranlar ve zencir-vuranlar ortaya çıkmış hatta, Serrâf, Şuâî, Râcî, Kumrî, Pürgem, Dehîl ve Süpehrî gibi şairlerin bütün divanları mersiye biçiminden oluşmaktadır (Köseoğlu, 1993, s. 384). Öte yandan, Mirze Ali Ekber Sâbir, Kâsımbey Zâkir, Hurşid Bânu Nâtevan, Abbaskulu Ağa Kudî ve Mirze İsmail Gâsir gibi dünyevi tema ve içeriklere önem veren temsilciler de Kerbelâ konulu mersiyeleri ele almışlardır (Köseoğlu, 1993, s. 185).

Muhteva açısından klasik mersiye biçimi özelliği sergilenmez. Fatıma, Zeyneb, Hüseyin ve Ali Asker'in annesi Rûbab'ın ağzından veya doğrudan olayın tanımına daha çok yer verilir. Taziye geleneğinin canlı şekilde icra olunan bir bölgede yazılan mersiye eserlerinde, birinci derecede olan kahramanların karşılıklı mübahiselerinden de faydalanılır. Hurşidbanu Natevan ise İmam Hüseyin ile Sabâ vasıtası ile konuşur:

Söyle Hüseyne ey Sabâ Kerb ü belâya gelmesün

Gelse düşer bu deştide derd ü belâya gelmesün (Köseoğlu, 1993, s. 388).

Kumrî şu beytinde dünyanın bütün mahlukatının İmam Hüseyin için yas tuttuğunu söylemeye çalışmaktadır.:

Kumrî bu kıssa-yı elem-fezanı kıl tamam

Elde kalem şerare tutup defter ağladı (Köseoğlu, 1993, s. 402).

2.3. MERSİYENİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Muhteva

Türk Divan edebiyatının en belirgin özelliklerinden biri, tüm diğer klasik edebiyatlar gibi edebi eserlerini kusursuz bir biçimde ortaya koymasındır. Ağıtın klasik edebiyattaki yanıtı olan mersiyeler, yöntem açısından bazı kurallar kapsadıkları gibi, içerik yönünden de kendi içlerinde bir sisteme sahiplerdir. Mersiyelere bu açıdan bakılacak olursa bu tür eserlerin

genelde *dünyanın faniliği, acımasızlığı ve zalimliği, feleğe sitem, üzüntü, methiye, olayın temsili ve dua, temenni* olmak üzere başlıca beş bölümden oluşmaktadır. Şair ilk bentte (veya beyitlerden meydana geliyorsa şiirin giriş kısmında) şiirine bu dünyanın kalıcı olmadığını, bu cazibelere aldanmamak gerektiğini ve evrenin aslında ne kadar acımasız olduğunu belirterek başlar. Daha sonraki bentler kahramanın methini ve böyle değerli bir kişinin kaybından ortaya çıkan acıyı dile getirir. Bu bölüm bazen yasa ortam ve doğanın da katılmasıyla daha farklı bir nitelik kazanır. Yaklaşık olarak yiğitin ölümüne bütün dünya ağlamaktadır. Devamında böyle bir saygın ve dürüst insana kıymış olmasından dolayı kadere yakındır. Mersiyenin son bölümü bazı istisna dışında hep dua ve temenni bölümü ile bitmektedir (İsen, 1994, s. 22).

Mersiyeler esasen koşullu şiirlerdir, yani belli bir vakaya, daha açıkçası şairle ilgili belli bir kişinin kaybına bağlı olarak yazılırlar. Şair, vefat eden kişiyi övüp onun kaybından ortaya çıkan kederi beyan ettikten sonra böyle bir değere kıyan kadere de yakınmaktadır. Dolayısıyla medh, yas ve feleğe sitem bu biçim şiirlerin orta bölümlerinde ve iç içe geçerek bulunmaktadır (İsen, 1994, s. 23).

Kerbela mersiyelerini inceleyecek olursak en çok üzerinde durulan ve bağımsız bir bölüm olarak sunulan kısım, Kerbela olayın tasvir kısmıdır. Kerbela olayının üzerinden yüzlerce yıl geçtikten sonra şair önce Kerbela olayını resimlemiş, ardından bu törenin mateminde dinleyen ve okuyanı da beraberinde getirmiştir.

Kerbela mersiyeleri muharrem ayının onunda gerçekleşen Kerbela vakasını yani İmam Hüseyin'in şehadet yıldönümünde yaratılırlar. Bundan dolayı bu şiirlere Muharremiye ve Mersiye-i Muharrem de denilir. Muharremın gelişini ve önemini anlatan tek beyitler bir anlamda sebab-i telif olarak tanınmaktadır. Muharrem'in gelişini redif olan sözlerle bildirildiği gibi "Vasıta Beyti" veya "Mütekerrir" mısralarla da tekrarlanır (Çağlayan, 1997, s. 54).

2.3.2. Feleğ Sitem, Dünya Ve Ahirete Bakış

Divan edebiyatının bütün türlerinde kozmik âlemine bağlı olan parçalar geniş bir biçimde kullanılmaktadır. Görünüşe göre bu tür görüş Arap edebiyatından ödünç alınmıştır. Kader, gök gürlemesi ve şimşek, seyyareler, güneş, yıldızlar ve ay tutulması, bu bu tür şiirlerde sık sık karşımıza çıkar. Gökyüzü ile iç içe bir çöl hayatı, insanları ister istemez kozmik âlemle ilgi duyurmak olmalıdır. Ama mersiyelerde kullanılan kozmik âlemin öğeleri Divan edebiyatının bu ilgisinin ötesindedir. Mersiyelerde Felekle aynı anlamda olan kader, gökyüzü, talih ve âlem kelimeleri kullanılmıştır. Kelime cihanı da içine aldığı için darı dünya, mülk, kâinat, devran vs. sözcükleri de feleği çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Bu anlam kasidelerde övülmüş kişinin ululuk, yücelik, yükseklik ve parlaklık göstererek, gazellerde ise sevgilinin tasviri olarak kullanılırken, mersiyelerde hep olumsuz tanımlarla gösterilmektedir. Şair kaybettiği sevdiği insanı kaderden bilir (İsen, 1994, s. 24).

Ölüm konusu ve kavramı tarih boyunca İnsan zihnini en çok meşgul eden olayı korkulu olmaktan çıkararak, hatta onu özlenir hale getiren ya da en azından yaşamla ölüm gerçeğini bir araya getiren tek görüş anlaşılabilir tasavvuftur. Bu düşüncede ölüm, hiçlik ve yok olmak anlamına gelmez. Bu düşünceye göre insanın asıl gerçeği ölümden sonra daha iyi zeminde devam etmektedir. Yunus bunu,

Ölümden ne korkarsın
Korkma ebedi varsın

Mısralarıyla anlatmaya çalışıyor (İsen, 1994, s. 27).

Kerbelâ mersiyelerinde kozmik parçaların kullanılması diğer mersiyelerle benzerlik gösterir. Diğer mersiye çeşitlerinde üzerine yazılan ağıtların karakterleri ve ölüm nedenleri farklıdır. Kerbelâ mersiyeleri ise hep aynı kişi için yazılmışlardır. Ölüm nedeni ise hiç kimsenin onaylamadığı biçimde işlenmiş bir zulümdür. Bunlara zamanın geçişini de eklersek şairler, içinde buldukları topluma hakim olan kültürü de göz önünde bulundurarak kaza ve kaderi kınamanın yanı sıra bu suçun failini (Yezîd, Şimr) de kınarlar.

Nüh-i felek, çarh-ı mina, kubbe-i âlem, kubbe-i gerdun-ı âlem, tak-ı eyvan gibi kelimelerle ifade edilen felek olumsuz sıfatlarla ele alınır: Lütfü yok, mürüvvet yok, Al-i Resulü zebun eyleyen, gaddar, evlad-ı Mustafa'ya cefa kılan (Çağlayan, 1997, s. 55).

2.3.3. Mersiyelerde Yas

Şairin ölümden duyduğu kederi desteklemek için başvurduğu yardımcı elemanlar bulunmaktadır. Bu durumda mersiyelerde üzüntüyü anlatan teşbih unsurları oldukça ağırlıklı olarak yer alacaktır. Burada en çok karşımıza çıkacak mevzu, mersiyelerde sürekli tercih edilen mübalağalı tabirlerdir. Örneğin gözyaşı daima sel gibi iner. Hatta bu sel dünyayı bürümek kadar büyüktür. Bazen de ağlamak yağmur veya ırmak istiaresi ile sunulmuştur. Bu yağmur ilkbahar yağmuru gibi güçlü ve aralıksızdır. Ağlama bazen o kadar uzun sürmüştür ki kan ağlayan göz sonunda ağarmıştır ya da göze kan oturmuştur. Çoğunlukla gözlerden akan yaş yerine hûn-i ciğer akar. Bazı şiirlerde görüldüğü gibi göz aşırı ağlamadan ve üzüntüden dolayı artık uyuyamamaktır. Ağlama işlemine kısacası dünyada var olan tüm varlıklar katılmalıdır. Başka milletlerin mersiyelerinde de olduğu gibi bütün kâinatın kederli hissiyatla şaire eşlik etmesi en çok Doğu edebiyatlarında görülen bir özgünlüktür. Şairler bunu *Hüsni Ta'li* sanatı yardımıyla gerçekleştirirler. Dolayısıyla dikkate alınan bu sanat, mevcut türler içinde en çok mersiyelerde kullanılmıştır (İsen, 1994, s. 29).

Kozmik parçalarla birlikte bitkiler de aynı biçimde yaygın olarak kullanılmışlardır. Çünkü doğu düşüncesi tabiatı, daha üst seviyede bir gerçekçiliğin yansıdığı ayna olarak değerlendirilmiş, kendini beyan ederken kaçınılmaz olarak doğaya dayalı bir sembolizm oluşturmuştur. Ama simgelerin oluşumunda da yine bitkilerin varlığı büyük rol oynar. Güller bu üzüntü yüzünden yolunmakta, yaka yırtmakta veya açılıp solmakta, Sümbül saçını yolup ağlamakta, Serv hayretten salınmakta veya belini bükmekte, Lale bağrını kan etmekte veya dağlamakta, Nergis baş açık yalın ayak dağlara düşmekte, Çınar el açıp dua etmekte, Karanfil sinesine dağ vurmaktadır. Görüldüğü gibi bu bitkiler genelde Divan şiirinde kullanılan bitkilerdir (Ayvazoğlu, 1992, s. 107).

Mersiye edebiyatında keder ve üzüntüyü simgeleyen unsurlar içinde kuşlar da bütünleyici bir unsur olarak kuşlara eşlik ederler. Fakat mersiyelerde yasa katılan kuş olarak sadece bülbül ve kumru zikredilmiştir. Bülbülün naleleri feleğe inletmekte, kumru ise inlemektedir. Mersiyelerde milli gelenek ve göreneklerin en çok yansıdığı bölümler de yasın anlatıldığı kısımlardır. Bu şiirlerde yine kâinattaki pek çok öğeler yas elbiseleri giyerek şairin üzüntüsüne eşlik etmektedir. Yas elbisesi siyah ve mavi olarak mavi rengi gökünü yansıtmaktadır. Siyah rengi çağrıştıran doğa parçaları bu amaçla sürekli kullanılmışlardır (İsen, 1994, s. 31).

Üzüntüden belin bükülmesi, Cem'in kadehinin yere çalınması, yaka yırtılması, yâran hasretinden taşlara döğünme, yüz yırtma, hep yas alametleridir. Musiki aletleri de figürlerine ait teşbihlerle yasa eşlik etmektedirler: Çeng ve rebab nale kılıp saçların yolmakta, def göğsünü dövmekte, keman özlem ve arzu etmekte, ney dil gibi delinip inlemekte, ud ayrılık oduna yanmaktadır. Bu unsurlara eşlik eden başka parça da savaş aletleridir: yayın beli bükülüp iki kat olmuş, mızrak dili delmiş, otağın bağı delik deşik olmuş, bayrak ağlamaktan kızıl kana boyanmış, sonra da bu duruma dayanamayıp kendini parça parça etmiş, kılıç siyahlara bürünmüş, hançer ikiye bükülmüştür (İsen, 1994, s. 32).

Şair kendisi yas tutarken başkalarını da yas tutmaya davet eder. Muharrem ayında mutlu olmak tabudur ve mutlu kişi Yezîd'e benzemekte olduğu söylenilir. Yas tutması istenen veya tuttuğu belirtilen varlıklar sadece insanlar değildir. Kozmik öğeler başta olmak üzere hayvanlar, bitkiler ve yeryüzü de ins ve cine yas tutmakt iştirak eder. Bu varlıklar *hüsn-i ta'lil* ve *teşhis* yolu ile saçını yolmak, sînelerini dövmek, inlemek, ağlamak, karalar giymek, bağına taş basmak ve yaka yırtmak gibi matem geleneklerini yerine getirmekle gösterilir (Mengi, 1983, s. 185).

Yas tutmakta olan bir insan, yakınları veya dostları tarafından sakinleştirmeye çalışılır. Bu esnada yaşlı kişiye ölüm karşısında yapılacak bir şeyin olmadığı ve sabırlı olması belirtilir. Fakat şairler bir başkasını değil kendi kendilerini teskin ederler. Bu ifade biçimi teselli verilen kısmın şiirin sonunda yer almasından da kaynaklanır. *Tecrid* sanatı ile şairler kendilerini başka birileri olarak düşünüp mahlaslarını defalarca kullanırlar. Bu şiirlerde

teskin edici ifadelerle mısra başında tekrarlanan sözler şöyledir: “Kazım sükût eyle ki ...”, “Neşati gel yeter ...” (Çağlayan, 1997, s. 58).

2.3.4. Övgü

Divan edebiyatında olan Methiyeler ve Mersiyelerin ortak bölümleri övgü ve dua kısmıdır. Teşbih yöntemi ile övgü bölümünde yer alan benzetmelerle kişinin mesleği ve meşrebi ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Mersiyelerde kullanılan benzetme kalıplarıyla ön plana çıkarılan kişiler genellikle padişah, şehzade ve devlet ileri gelenleri olarak onların cömertlik ve güçleri ile elde ettikleri başarıları övgü konusu edilmektedir.

Mersiyenin merkezi karakteri mutasavvıf, bilim adamı veya sanat ve edebiyatla meşgul olan birisi ise sıfatlarını ve özelliklerini ifade etmek için kullanılan kalıplar ve teşbihler onun özelliklerini ve elde ettiği başarılarına uygun olacaktır. Ayrıca ölen kişi genç ve güzel oluşu onun ölümünü bir kat daha trajikleştirmektedir (İsen, 1994, s. 32-34).

Kerbelâ mersiyelerinde de aynı yöntemle İmam Hüseyin’in özellikleri ele alınarak övülmektedir. Kerbelâ mersiyelerinde Hüseyin’in özgün sıfatlar iki yönden ele alınır: 1- Soyunun yüceliği 2- Şahsî özellikleri.

Hüseyin’in soyu bakımından övüldüğü yerlerde Hz. Muhammed, Fatıma, Hz. Ali, Hasan ve Hamza zikredilerek bunlarla olan akrabalık, bağlantı ve ahvalatı ele alınır. Hüseyin’in kişisel özellikleri esas alınarak kullanılan övgü kalıplarında da sürekli soyuna da değinip çeşitli teşbihler yapılmaktadır (Çağlayan, 1997, s. 59).

2.3.4.1. Recez (Savaşta Okunan Övgü Şiiri, Meydan Okumak)

Recezin kelime anlamı: “Kaygı ve hız. Arap toplumunda yiğitliği ve onuru övünmek için savaşlarda ve kavgalarda söyledikleri şiiirdir”. Aruz açısından “Destansı içerikli ve özel bir melodiyle Müstefilün biçiminde bestelenen şiirler” (Fuadyan, 1389, s. 20).

Recez okumanın amacı ve kuralı, savaşta savaşçının boyunu övmek veya karşı tarafın kâbilesini küçümseyip alay etmek için destansı bir biçim ve melodiyle söylediği doğaçlama şiirleri okumaktır (Şehidi Salihi, 1379, s. 178).

Recez şiiri bazen savaşçının kendisine ait, bazen de başka bir şairin şiiridir. Çoğu insan savaş alanında ruh hallerine ve durumlarına uygun olan Arap şairlerin şiirlerini okurdu ve bir savaşçı şiirsel bir zevke sahip olsaydı, kendisini anlatıp tanıtmada doğaçlama bir şekilde Şiar söyleyip ve içinde kendi adını, babasının adı, kendi ve kabilesinin cesaret tarihini anlatırdı. Recez, hem gücünü ve moralini güçlendirmek ve hem rakibini korkutmak içindir (Muheddesi, 1381, s. 198).

Recez, İslam öncesi döneminde Araplar arasında yaygın bir şekilde kullanılıyordu; Ancak kullanımı daha çok savaş alanındaydı. Recez, İslam'dan sonra yok olmadı ve İslam toplumunun ruhuna uygun olarak değiştirildi. Aşura Meydanı'nda bu savaş kuralına uyuldu ve İmam'ın arkadaşlarının bazıları recez okudu. Tabii ki, İmamın ordusu onu daha yüksek hedeflere ulaşmak için kullandı. İmamın takipçileri, ailesi ve savaşçılarının oluşturduğu Kerbela ve Aşura gününün recezleri, diğer savaşların recezlerinden tamamen farklıydı. Çünkü Aşura recezi, inancın tüm ifadesi ve yorumudur, savaşın amacı, dini desteklemek, kıyamet ve cennetin müjdesi, Hz. Peygamber Efendi ve Ali ile karşılaşmayı içermektedir (Şehidi Salihi, 1379, s. 178).

2.3.5. Dua ve Temenniler

Mersiye şiirindeki edebi düzenlemelere dayanarak son kısımda olan dua ve temenni bölümleri, mersiyelerin vazgeçilmez parçalarındandır. Şiirin bu bölümü uzun ve ayrıntılıdır, ayrıca ölene ve geride kalanlara yönelik olmak üzere başlıca iki bölümden oluşmaktadır. Şair, ölene rahmet diler, onun cennete gitmesini veya orada hurilerle beraber olmasını isterken, geride kalanlara da sabır, dayanıklılık, metanet ve sağlık sıhhat temenni eder. Müslümanların inancına göre kabrin ilk gecesi zor bir aşama olup, darlık ve karanlık içerir, bu nedenle

mersiyenin bu bölümünde ölüye cennete doğru hafif ve kolay bir geçiş temennisinde bulunmaktalar (İsen, 1994, s. 35).

Özellikle tasavvuf görüşünde yer alan cennette cemal-i mutlakı görme arzusu bir dilek olarak mersiyelerde söz konusu edilmiştir. Önemli olan bir başka temenni de Hz. Peygamberin efendimizin ve Ehli Beytin müteveffa için şefaet etmesi dileğidir (İsen, 1994, s. 38).

Sevdiği insanın kaybı geride kalan kişiye zor ve üzüntülü koşullar getirdiğinden dolayı şiirin temenni bölümünde şair, ölen yakınları için Tanrıdan sabır ve tahammül talep eder. Müslümanlar için mahşerde Hz. Peygamber Efendimizin bayrağı altında olma ve şefaatinden yararlanma dua bölümünde istenilen önemli temennilerden biridir.

Mersiye edebiyatında bulunan Kerbelâ mersiyelerinde dua bölümünün çok uzun ve detaylı olmaması, şüphesiz İmam Hüseyin ve başka şehitlerin cennete gideceğini inanmaktadır⁴.

Bir sıra şairler doğrudan Hüseyin'in şefaatine nail olmak isterken bir kısmı onun vasıtası ile Peygamberin şefaatinin arzular. Yazdıkları diğer mersiyelerde “dua bölümü bulunmayan” kadın şairler Leyla Hanım ve Şeref Hanım hemcinsleri olan Fatıma'dan da şefaet isterler:

“Uşşata âdeti lütf u atadır

Şefi'im bint-i mahub-ı Huda'dır” (Çağlayan, 1997, s. 63).

2.3.6. Bedduâ

Lanet okuyup beddua etmek İslam dininde caiz görülmeyen bir eylemdir. Beddualar en çok mersiye çeşitlerinden olan Taziye türünde yaygındır. Başta Yezîd, Şimr, Mervan ve İbn Mülcem ve sonra bunlara yardımcı olanlar hakkında beddua bulunur. Adı geçen kişilerin zikredilen yerlerde beddua hariç kötü sıfatlarla anılarak ceza görmeleri talep edilir.

⁴ Nisa suresi/74: “Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya üstün gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz”.

2.3.7. Zaman ve Mekânın Ötesinde

Kerbela kıyamının altında yatan dini değerler, yaygın insani değerler arasındadır, öte yandan, önde gelen Şia ekolü yani: vasilik, imamet ve Kadir'in devamı gibi öğretileri ilmî ve edebî yöntemlerle tanıtarak, genel olarak İslam edebiyatında, özellikle Şia konulu şiir ve nesirde büyük ve etkili bir kalıba dönüştü. Aşura olayı belirli bir zamanla sınırlı olan tarihi bir olayın halinin dışındaydı ve genişlemesi ve genellemesi ile zaman ve mekânın ötesinde bir devrim haline geldi. Kerbela kıyamının bu yönünden etkilenen Aşura şiiri, oluşumunun başlangıcından dönüşümüne ve gelişmesine kadar, uzun ve eşsiz temalara sahip kamil destansı ve ritüel dili ile gittikçe kendi sözlü, manevi ve anlatım tarzını buldu; ayrıca, dikkat çekici ve etkileyici eserler ve örnekler yaratarak bağımsız bir şiir okulu oluşturulmasına ve ona model olmasını elde etmiştir.

İki özellik yani epik dili ve Aşura teması, kalıcı ve itibarlı örnekleri yaratarak ve Şia şairlerin tasvire çekmesi için önemli bir kaynak oluşturarak, mersiye edebiyatının değişim ve dönüşümü için uygun bir altyapı meydana getirmiştir. Sonuç olarak, Peygamber Efendimizin ailesinin zorla alınan hakkını kanıtlamak ve O'nun özgürleştirici bilgi ve öğretilerini yaymak için Aşura şiiri, canlandırıcı bir ton ve epik bir tarz bulur.

Aşura şiiri, şehitlikte hayatın ölümsüzlüğüne vurgu yapar. Bu baskın görüş, Kuran'ın Ali İmran suresinin 169 ayetinde gelmiştir:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ»

Allah yolunda öldürülenleri ölü zannetmeyin, lakin onlar diridirler ve Rableri tarafından rızıklandırılırlar.

2.4. MERSİYE ÇEŞİTLERİ

2.4.1. Dini olmayan Mersiyeler

2.4.1.1. Saray Mersiyeleri

Şiirler bu kategoride yer alan mersiyeleri devlet yetkililerine padişah, şehzade ve vezir dahil olmak üzere söylemişler. Bu meşhur insanların vefatının önemli olmasına rağmen, bu tür mersiyelerin duygusal yükü yüksek değil. Bu tür mersiyelerde, şair düşük duygusal yönünü doldurmak için abartılı duygusal şiirlerle içeriğin tutkusunun güçlendirmesine çalışmaktadır.

Saray mersiyelerinde merhumun cesaret, cömertlik ve yönetimindeki adalet özelliklerini överek ölümünün ülke ve camiaya olan etkisi şiirin en önemli konusudur. Bildiğimiz gibi çoğu Şiarde kutlama mersiyenin son basit bir methiye şeklini alır. Saray mersiyelerinde önemli olan mevzu, taziyet ve hatırlatmanın bir araya gelmesidir. Genelde bir padişahın vefatı başka bir padişahın tahta çıkmasıyla çakışır, şair bir hükümdarın ölümünün yasını tutarken, yeni hükümdarın oturmasını kutlar. Çoğu Şiarde kutlama bölümü basit bir övgü şeklinde mersiyenin son beyitlerinde verilir.

Padişahlara yazılan mersiyelerin normal olarak başka kişilere yazılan mersiyelerden şekil ve muhteva olarak herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Arada olan küçük fark, son bentte, bazen de son bentlerde yeni padişaha, bazen de ülkenin ikinci güçlü kişisine temenni ifadelerinin yer almasıdır. Şairler, bu çeşit mersiyede merhum padişahı överken, yeni padişahın beklentilerini de beyan ederler. Siyasi konumu yüksek olan kişiye yazılan mersiyelerin içeriğinde karşımıza çıkan bir diğer fark da bu şiirlerdeki benzetme kalıplarının bu kişilere özgü oluşlarıdır (İsen, 1994, s. 46).

Mersiye türünde çok kullanılan Hüsnü ta'lil sanatını kullanarak çevresindeki bir takım doğal gelişmeleri, kendi üzüntüsüne ortak etmektedir.

2.4.1.2. Aile Fertleri

Aile bireyleri için yazılan mersiyeler edebiyattaki en duygusal ve üzücü mersiye türüdür ve nasılsa sanatsal ve edebî değer açısından güçlü hissî altyapı nedeniyle en içten yazılan mersiye türüdür. Aile fertleri için yazılan mersiyeler genellikle şairin eşi, çocuğu veya ailesinden başka birinin ölümünde söylenmiştir. Kişisel mersiyelerde, şairin kendisi hikâyenin metnindeydi ve belki de kendisi bunun birçok yönünü gözlemcisiymiş bu nedenle tasvire çekme ve sahneleme kapsamı güçlüdür ve yanmış bir yürekten çıktığı için şairin içsel ve gerçek duygularını ifade eder.

Kişisel mersiyelerde şair yaşadığı kendi üzüntüsünü anlatsa da sözleri içten olduğu için bir çok okur bulunmaktadır. Aynı zamanda toplumsal mersiyelerden biri sayılan en etkili ve sempatik mersiye doğal felaketler ve tarihi-sosyal hadiseleri de kapsamakta olan aile fertlerine yazılan mersiyedir.

2.4.1.3. Felsefi Mersiye

Özellikle tasavvuf ve irfan görüşleriyle aşına olan şairlerin eserlerinde ölüme, yaşama, kadere, gençliğinin kibir ve ihmal içinde harcamağa, yaklaşan ölüm hissi ve gerçek sevgiye (Tanrı) kavuşma arzusuna dair etkileyici duygularını ifade eden Şiarler mevcuttur. Bu tarz irfan konulu ve cezalandırıcı yönü olan şiirlerde sanki şair ölümünden önce kendine mersiye ve ağıt söylemiş, bu tür şiirleri Felsefi Mersiye olarak yorumluyoruz. Bu şiirlerin bir kısmı anlam ve tema bakımından, şairin ölümünden sonra duygularının dili olarak kabul edilmiş ve mezarına yazılırdı (Mü'temen, 1953, s. 57).

İnsanın yaşam tarihindeki felsefi merakları ve cevaplanmamış soruları da Felsefi Mersiye olarak kabul edilir. Elbette çoğu şair, şiirlerinin başında dünyanın verimsizliği ve hayatın vefasızlığı hakkında birkaç mısra yazmışlardır.

2.4.1.4. Sosyal Mersiye

Bu tür mersiyeler deprem, sel, saldırı ve katliam gibi olaylar nedeniyle söylenmiştir.

2.4.1.5. Şairin Kendine Yazdığı Mersiye

İslam'da kişinin kendi ölümünü düşünmesi ve ona göre yaşaması tavsiye olunur. Ayrıca İslam dinine göre ölüm; bir son değil, başlangıçtır. Çünkü dünya hayatı fani, ahiret hayatı bakidir ve hiç kimse baki olanı fani olana değişmek istemez.

2.4.1.6. Hayvanlara Yazılan Mersiye

Varlıkların değeri, kişiler için değişkendir. Yani birileri için çok önemli olan canlı ve cansız herhangi bir varlık, başkaları için çok gereksiz veya hiçbir anlam ifade etmiyor olabilir. Bu bilgiden hareketle, kaybedilen herhangi bir nesne, canlı veya cansız olsun birileri için çok önemli olabilir. İnsanoğlu da kaybedilen varlık karşısında oluşan üzüntüsünü çeşitli şekillerde dile getirmiştir.

2.4.1.7. Şehirlere Yazılan Mersiye

İnsanoğlu için doğduğu, büyüdüğü veya ömrünün belli bir vaktini geçirdiği mekânın önemi her zaman farklı olmuştur. Hayat şartları nedeniyle yurdunu terk eden kişi, memleketine karşı sürekli bir özlem duymuştur. Memleket özleminin kaynağında ise yaşanmış güzel anılar yatmaktadır. Bir dönem çok büyük öneme sahip köyler, şehirler veya kasabalar, gün gelmiş fetihler veya siyasi olaylar neticesinde yerle bir olmuşlardır. Kaybedilen şeyin arkasından üzülmeye, ağıt yakma veya ağlama herhangi bir gruba veya dine mensup olmayı gerektirmediği için her millet de daha doğrusu her fertte bulunan bir duygudur. Kaybedilen şeyler arasında önemli bir yeri olan başka bir unsur da şehirlerdir.

2.4.2. Dini Mersiyeler

2.4.2.1. Hz. Peygamber Efendi ve İmamlara Yazılan Mersiyeler

Bu tür mersiyelerde şair önce Peygamber Efendiyi beşer üstü bir varlık görerek, onları üstün niteliklerle vasıflandırır, fazilet ve özelliklerinden bahsedip över. Şair duyduğu sevgi ve saygıyı anlattıktan sonra Hz. Peygamber Efendinin vefatından hissettiği keder ve üzüntüyü dile getirir. Dini şiirde öne çıkan en önemli konulardan biri imamlara yazılan mersiyelerdir. Özellikle İmam Hüseyin ve sadık arkadaşlarının yasında.

Edebiyat, değerlerin oluşup açıklamasında en güçlü ve en etkili araçlarından biridir. Kuşkusuz toplumda rol modeli olanlar, davranış, tutumları ve sözleri kültür haline dönüşür. Şiirlere göre dini liderler ve büyükler bu özelliğe sahiptir. Dolayısıyla onların erdemlerini ve ideallerini okumak ve savunmak, söz, düşünce ve inançların kamusal alanına taşımak bir nevi kültür inşasıdır. Bu alanda edebiyat araç rolü oynayabilir, başka bir deyişle şiir kültür haline gelir. Tersine, kültür de şiir olursa, o kültürün olgunluğunu ve etkinliğini artırır.

Şiir sağlam, güçlü, özgün, akıcı ve halkın anlayışı kapsamındaysa insanların zihin ve dilleri bağlamında kolayca akar ve genel halkın kültürüne girer, buna "sahl-ı mümteni" denir, yani zor ama kolay görünen ve aslında Aşura şiirinin kalıcılığının sırrıdır. Şia edebiyatı, Peygamber Efendinin soyunun faziletlerini bir ayna gibi yansıtmaya çalışır.

Mersiyenin yaygınlaşp ve zenginleşmesine sebep olan faktörlerden biri, imamların teşvikleridir; özellikle İmam Hüseyin'in şehadetinde mersiye söyleyip ve onların hatırasını canlandırmaya ve acılarına ağlamaya vurguları olmuştur. Aşura olayı, esas olarak İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık tarafından belirli siyasi hedeflere sahip olabilen ebedi bir dini değer olarak sürdürüldü; aynı zamanda dini kaygıları, düşünceleri ve öğretileri de aktarır. Örneğin İmam Sadık'ın şu hadisine başvurabiliriz: “ من قال فينا بيت شعر بنى الله له بيتا ” Herkes bizim hakkımızda bir şiir yazarsa, Allah ona cennette bir ev yapacaktır (Şeyh Tusi, 2001, s. 289, Aktaran: Mutemen, 1953, s. 86).

Bu muazzam övgü, Şia edebiyatı alanında Aşura şiir kültürünün önemli bir bölümünün ortaya çıkmasını desteklemiştir. Aşura şiirinin sözleri edebiyatta anahtar kelimeler haline

geldi. Kerbela olayından önce, ahlak şiiri ve toplumsal görgü edebiyatta hâkim olan akımıydı; Ancak bu olaydan sonra değişti ve adalet ve otoriteye karşı rengi aldı. Şia şairler Aşura hadisesini anlatırken İmam Hüseyin'in temel amaç ve hedefini, özellikle İmam'ın isyanının sebebini yani ilâhî görevi ifa etmeyi ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın önemini ele almışlardır.

Şairler, eserlerinde Kerbela hadisesine bireysel bir konu olarak bakmazlar; daha ziyade Aşura olayını o zamanın insanların kaderini belirleyen ve tüm insanlık için barış ve özgürlük mesajını taşıyan bir olay olarak bahsedilmiştir.

Çağdaş dönemde, Aşura isyanının siyasi sömürüsü daha yaygın hale geldi, çünkü özgürlük, uyumsuzluk ve zulme karşı mücadele mesajı halk arasında bu şekilde ifade edilebilmektedir. Muasır zamanda Aşura şiiri, günümüz toplumunun olayları ve ihtiyaçları ile ilişkilidir ve sadece üzüntü ile duyguları uyandırmaya dayanmaz. Çağdaş şairler eserlerinde Aşura hadisesini hürriyet ve uyanış sebebi perspektifinden ele almışlardır, bu nedenle Lübnan ve Filistin halklarının direnişinde ve İran devriminde Aşura olayı örnek olarak seçilmiştir.

Mersiye söylemenin yaygınlaşmasına yol açan bir diğer etken de Safevi ve Kaçar dönemi padişahları başta olmak üzere padişahların teşvik ve onaylarıydı. Kaçar döneminde *Feth Ali Şah* ve *Nasıreddin Şah* gibi padişahlar sadece şairleri bu tür Şiar yazmaya teşvik etmemişler, kendileri de mersiye söylemeyi üstlenmişler ve şiirlerinin bir bölümünü bu önemli konuya ayırmışlardır.

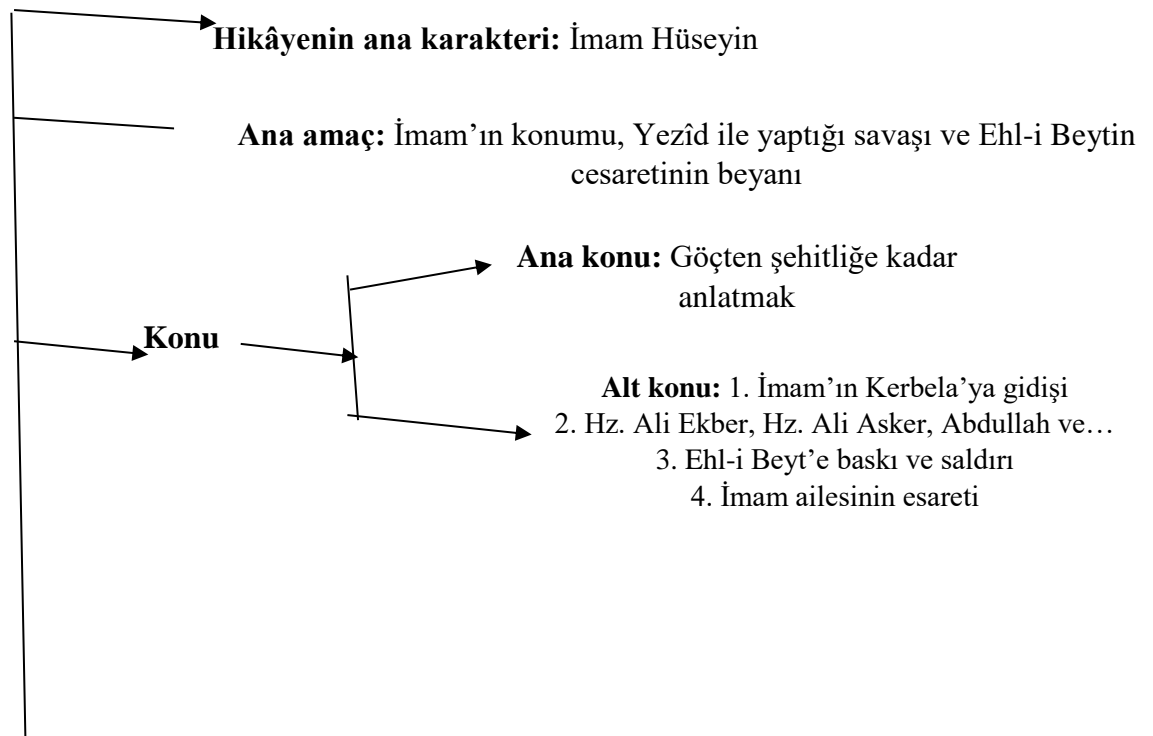
Safevi döneminden itibaren mersiye edebiyatı çok popüler hale geldi, ancak Kaçar döneminde söylenebilecek olan şey, mersiye söylemek bu dönemde aynı geleneksel şekilde yaygınlaşmasına ek olarak, mersiye edebiyatının bir alt kolu olan *Növhe* ve *Maktel* şiirlerinin oluşudur. Bu akımlarla birlikte Taziye, özellikle Nasırî döneminde daha da gelişti ve zirveye ulaştı. Şia felsefesi mersiye edebiyatı *Maktel*, *Növhe* ve *Taziye* türleri olmak üzere üç boyutta incelenebilir.

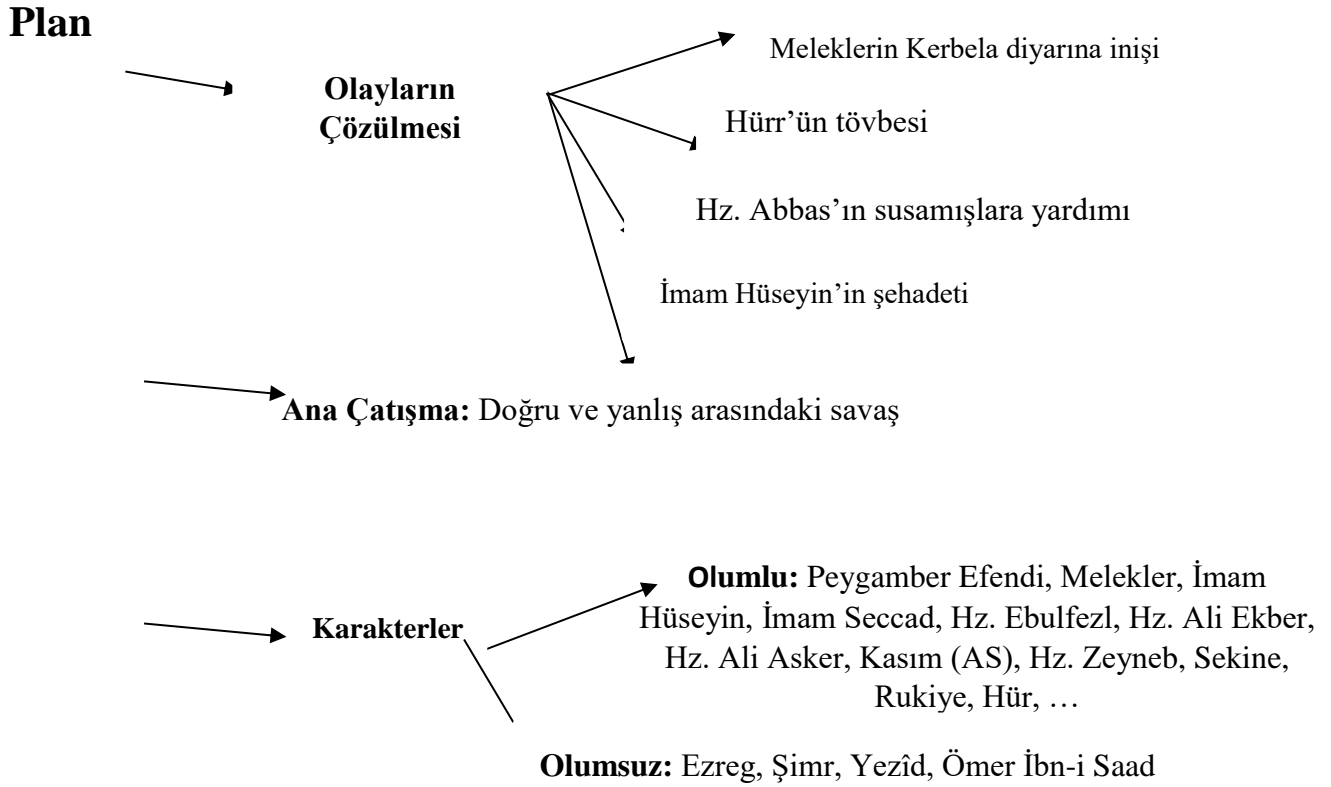
2.4.2.2. Maktel (Şehadet veya Aşura Şiiri)

Önemli taziye kaynaklarını oluşturan ve Safeviler döneminden sonra yaygınlaşan Maktel şiirleri bir tür dinî mersiye'dir (Mirsadeghi, 2006, s. 290). Bu tür mersiye'nin diğer mersiye'lerinden farkı, Maktel veya Aşura mersiyesi genel olarak Kerbela konusuna ve İmam Hüseyin'in şehadetine dikkat çeker ve İmam Hüseyin ve zulmüne ağlamak şiirin odak noktasıdır, birkaç beyitle başlar ve bazen yüz beyte kadar sürer, ama Maktel detaycıdır ve olayların detaylarına dikkat eder. Diğer bir fark, başka mersiye'ler daha çok dini liderlerin başına gelen acı ve zorluğun bir yansımasıdır, fakat Maktel şiirlerinde şair tarihe yaklaşır ve az ya da çok tarihsel olaylara atıfta bulunur (Azer, 2009, s. 28).

Tabii ki amaç tarihi olaylardan bahsetmek değil, okuyucunun konuya zaten aşina olduğu varsayılır, bu nedenle şair doğrudan ana konuya yani Aşura'nın can yakıcı ve üzücü olaylarına geçer. Maktel şiiri şairin iç duygularından doğar ve şairin kendisi savaş sahnesinde yer almış ve gördüklerini resmetmiş gibi görünür. Sahneleri görselleştirmede ve tasvir etmede dinleyicinin veya okuyucunun zihnine yardımcı olan edebi endüstri ve mecazları kullanmalıdır. Aslında şair bir dramaturg olarak işini yapar, şiirlerinin karakterlerinin gerçek ve dinsel olması farkıyla (Azer, 2009, s. 26).

Manzum Maktel'in ilk planını ifade etmek istersek, ona aşağıdaki ilkeleri uygulayabiliriz: (Elmasi, 2002, s. 78)





Maktelin anlatı ifadesine göre diyalog en önemli bileşenlerinden biridir. Bu konuşmalar bazen anlatılan hikâyenin bir parçası bazen de hikâyenin tamamı sohbet şeklinde anlatılır. Çünkü hikâyeyi sohbet havasında anlatmak Şiarin genel havasını dramatik Şiar alanına yaklaştırır. Konuşma tarzına dikkat etmek şiirdeki duygu tonunu artırır; ayrıca Şiarin tonunu konuşmanın doğal tonuna yaklaştırır (Elmasi, 2002, s. 79).

Konuşma, karakterlerin birbirine tepkisini de yansıtır, bu nedenle diyalog karakterlerin ruh halleriyle alakasız olmadığı söylenmelidir ve unsurlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Diyalog, sahneyi gösteren karakterlerin pratik bir açıklamasıdır ve okuyucuya yeterli bilgiyi iletir. Ne kadar çok konuşma olursa, okuyucu hikâyeyi o kadar çok okumaya meyilli olacaktır (Huda bende, 2003, s. 176-177).

Manzum Maktel konuşmaların bazıları şunlardır: İmam ve düşmanları, İmam ve Ehl-i Beyt, İmam ve melekler, Zeynap ve Sekine, Sekine ve Zehra, Zehra ve İmam Hüseyin arasındaki konuşmalardır. Bu Maktellerin çoğunda İmam Hüseyin ile Zeyneb arasındaki konuşmalar duygu ve hüznü doludur, kardeşlik duygularının tam bir resmi. Şimr ve İmam Hüseyin arasında, kurban edilmeden birkaç dakika önce geçen konuşma, iyi ve kötü arasındaki çatışmanın net bir resmidir. Eşkîya ile savaştan önce İmam'ın arkadaşlarının zafer şarkılarını yeniden yaratmak militan ve destansıdır. Kötülerle savaşmak için arkadaşlarının imamdan izin istemenin duygusal bir havası vardır (Elması, 2002, s. 79).

Manzum Maktelin baskın ve tartışılmaz şekli Mesnevi'dir; çünkü şaire Kerbela olayını tasvire çekmek konusunda hayal etme ve düşünme özgürlüğü verir. Tabii ki, bazen Terkip-bent biçimi kullanılır. Yukarıda anlattıklarımıza göre, bu tür mersiye'nin ana özellikleri olarak şunları diyebiliriz: detaycı, anlatıcı, Aşura destanını konu etmek, dilin sadeliği ve Mesnevi biçiminin uygulanması (ve nadiren Terkip-bent).

2.4.2.3. Növhe

Növhe sözcüğü yas, felaket anlamını ifade ederek şarkıyla ağlamak, yas şarkısı, feryat, yüksek sesle ağlamak ve ölü için ağlamak anlamına gelir (Dehkhoda, 1377, s. 22812).

Növhe'nin kökeni fiil olan bir kelime olarak (ilham vermek أُوحَى) birinci çoğul şahıs zamirinin (biz نحن) şimdiki zaman kipindedir, ayrıca Növhe kavramı edebiyatta üzgün bir ton anlamındadır. Növhe (İng. Monody) şiirlerini 12 imamlarına okuyup, yüksek sesle ağlamak için söylenen şiirdir, Şia imamlarına ait ağıt. Ehl-i Beytin yas töreninin sonunda mersiye okuduktan sonra Növhe sunulur ve meclisin heyecanla devam edip, seyircinin Növhe-hân⁵la eşlik etmesinde etkin rol oynar.

⁵ "Növhe hân": Bu terim iki kelimededen oluşmaktadır. Növhe+ Hân. Hân Farsça bir sözcük olarak okuyan, söyleyen kişi anlamındadır.

Azerbaycan Mersiye edebiyatının en önemli kollarından biri Növhe söylemektir ve kendisi dört alt bölümden oluşmaktadır: *Sine Dövme*, *Zincirleme* sırasında okunanlar, *Érş* ve *Növhe*. Sine dövme, Zincirleme şiirlerin çoğu *dörtlük* ve *muhammes*⁶ biçiminde söylenmiş ve *Bahr*, *Metin* ve *Bitiş* kısımlarından oluşmaktadır. *Bahr* bir manzumenin ilk kıtasıdır, sine vuranlar ve zincir vuranlar onu manzumenin her bir kıtasının sonunda tekrar ederler ve tekli çarpma veya üçlü çarpma açısından birbirlerinden farklıdırlar. *Bitişte* şair Şiarin son kıtasında lakabını getirerek manzumeni bitirir. Mersiye ile Növhe söyleyen şairlerin şiirleri arasındaki en belirgin farklardan biri, mersiye şiirlerinin sine dövme ve zincirleme törenlerinde okunmak üzere yazılmamış olmasıdır; yani özellikle Növhe biçimlerinde değillerdir ve çoğu *Gazel* biçiminde bestelenmiştir (Seccadi, 2017, s. 74). Dolayısıyla Növhe, bir tür dini mersiyedir ve lirik edebiyatın bir parçası olarak kabul edilir ve bazen özel içeriği, temaları ve şarkılarıyla epik bir boyut da kazanır. Mersiye ile Növhe arasında bir genel-özel ilişkisi vardır; Bu, tüm Növhelelerin Mersiye olduğu, ancak tüm Mersiyelerin Növhe olmadığı anlamına gelir. Ayrıca dini mersiyeler şiirler ve diğer İslam mezhepleri tarafından paylaşılan özel ve resmi bir şiir olarak kabul edilebilir, ancak Növhe şiirleri özgüdür ve içeriğinin hiçbir bilimsel veya tarihsel geçerliliği yoktur ve bazen sokaklarda ve çarşılarında sıradan insanların düşünce, fikir ve inançlarıyla karışır.

Növhelelerin edebi özellikleri şunlardır:

- 1) Növheleler genellikle resmi bir yazılı şiir gibi yazılır; ama bazen şairin kendisi ve bazen de icrada Növhe konuşma diline yakın kaba bir ton alır. Növhe şairi şiirini basitleştirmeye çalışır; bunun nedeni, Növhe'nin içeriği zaman kaybetmeden katılımcıların zihninde kalması ve uyum sağlamalarının kolaylaştırmasıdır; bu nedenle ağıtların iki özelliği vardır: birincisi, sözlerin basitliği ve kelimedeki iddiasızlık, ikincisi şiirin kısalığıdır.
- 2) Şair tasavvur unsuruna, mecaz veya teşbih kullanımına özel bir önem vermediği için, fiiller kısaltılır ve tam formda daha az kullanılır. Bunun dışında, edatların daha basit

⁶ Muhammes: Beş dizelik bölümler halinde söylenen nazım şeklidir. Bir muhammesin ilk beşliğindeki son dizinin, aynı beşlikteki diğer dört dize ile kafiyeli olması şart değildir. Beşlik sayısı bir kayda bağlı değildir. Bend sayısı 4-8 arasında değişir. Aruz ölçüsüyle yazılır.

ve bazen daha bileşik kullanımının artmasıyla şiirin bazı hecelerindeki boşlukları doldurup, ritim ve melodisini tamamlamaktır.

- 3) Növhe şiirinden şair, katılımcıları yaktırmaya çalışır, bu amaçla hüznü sözler veya hüznü bileşikler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.
- 4) Növhe şiirinde konuşmalar, taziye şiirinden daha az görülür, çünkü Növhe’de oyun yoktur ve Növhe-Han daha çok birinci tekil şahıstır. Bu nedenle “nesne” yerine üçüncü şahıs zamirinin hatta kişi adlarının kullanılması daha yaygındır.
- 5) Növhelelerin içerikleri Kerbela olayı ve ana mesajları İmam Hüseyin’in felaketleri, ailesi ve arkadaşlarının cesareti ve yiğitliğinden bahsetmektir elbette, bazen sıradan insanların inançlarıyla birleşir.
- 6) Növhelelerin ana teması üzüntüdür, Hazreti Kasım’ın düğünü gibi maceralar bile, neşeli görünümüne rağmen, daha fazla ve daha derin bir keder göstermenin yoludur ve bu da yas tutanların şaşkınlığını artırır (Mutemedi Rad, 2010, s. 35-37).

2.4.2.4. Taziye

Taziye kelimesi yas tutmak ve ölenlerin anısına yas tutmak anlamına gelir. Terim olarak Kerbela olayına ve İmamların şehadetine ve diğer dini olaylara ve tarihi, mitolojik ve halk hikayelerine dayanan bir tür ritüel ve dini performansı ifade eder. Kaçar döneminde Kerbela olayı dışında bazı tarihi ve dini hikâyeler ve olaylar sahnelenmiştir ve Taziyelerin teatral veya "dramatik" yönleri de eklendi. Bazı yazar ve edebî şahsiyetler taziye yerine kelâmî ve İslâmî yazı ve kaynaklarda eskiden beri var olan "Şebih⁷", "Teşbih" ve benzeri kelimeleri, taziyenin biçimsel ve teatral anlamını daha iyi ifade ettiği için kullanmışlardır. Azerbaycan’da da Şebih sözcüğü “Şébeh” olarak yazılı kaynaklarda ve halk arasında yaygınlaşmıştır (Şehidi, 2001, s. 61-62).

Taziye şiirlerinin çoğu aruz veznedir. Bazı durumlarda Taziye şairleri, halk edebiyatı olan Nohe ve dörtlüklerden de yararlanmaktadır. Taziye’nin şiirlerinin çoğu sade, açık, dil ve

⁷ Şebih / Teşbih: Arapça sözcüktür, (شبه) kökünden gelir ve "benzer"/"benzeşme" anlamındadır. Taziye gösterisinin ana olaya benzerliği nedeniyle bu terim seçilmiştir.

anlatım açısından iddiasız ve büyük ölçüde halk tarafından anlaşılabilir. İçinde kullanılan kelimeler genellikle konuşma dilindeki yaygın kelimeler ile edebi kelimelerin birleşimidir.

Taziye ve Mersiye Şiirlerinin Karşılaştırılması

- 1- Mersiyelerdeki mısra sayısı genellikle 15 ile 17 beyit arasındadır. Elbette bazı mersiyelerde beyit sayısı çok daha fazladır ve her neyse belirli bir konu, baştan sona düzenli olarak takip edilir. Ancak Taziye Şiirinin belirli bir sayısı yoktur ve sayısı hikâyenin atmosferine ve içeriğine bağlıdır.
- 2- Taziye şiirleri, mersiye şiirlerinden daha fazla tarihi temaya sahiptir. Ancak bazen seyircide duygu uyandırmak, konuyu genişletmek için hikâyede gerçekçi olmayan temalara yer verilir. Bu gerçek olmayan mevzular gerçek temalar gibi görünebilir, ancak tarihsel olarak doğru olmamasına rağmen olayın ana alanlarında yer almaktadırlar.
- 3- Mersiyelerde abartmalar şiirseldir, taziye'nin şiirlerinden ise abartılar halk diline yakındır.
- 4- Mersiyede teşbih ve istiare kullanılmaktadır, taziye şiirlerinde ise bu edebi sanatlara fazla önem verilmemektedir.
- 5- Taziye şiirinde tekrar, mersiyeden daha fazladır.
- 6- Taziye şiirinde akıldan uzak ve popüler olan kelime ve kombinasyonların kullanımı mersiyenin çok ötesindedir.
- 7- Taziyelerde uygun olmayan kelime ve bileşiklerin kullanılması yaygındır (daha çok düşman için geçerlidir), mersiyelerde ise şiir görkemli dile sahiptir (Azer, 2009, s. 37-38).

Taziye Şairleri

Genel olarak taziye şairleri türkü yazarları gibi anonimdirler, adlarına, yaşamlarına ve çevrelerine erişim imkânsız değilse de kolay değildir. Bunun nedeni aşağıdaki durumlarda bulunabilir:

- 1- Din âlimlerinin çoğu, taziye icra edenleri iyi karşılamayıp, genellikle taziye okumayı reddetmiş ve menfur bulmuşlardır ve hatta bazıları taziyeleri bir şekilde tekfir ettiler.
- 2- Taziye şairleri ahiret ve hesap gününün mükâfatıyla daha çok ilgileniyorlardı, bu nedenle kendilerini tanıtma gereği duymamışlardır.
- 3- Taziye okurlarının özelliklerinden biri de çoğunlukla doğaçlama bilmeleriydi ve bu nedenle kaydetmek zordu.
- 4- Bazı şairler taziyenin sadece bir kısmını kendileri oluştururken, diğer kısımlarını başkalarının mersiye ve şiirlerini kullanırdı ve bazen kendileri şair ve mersiye söyleyen birisi değillerdi ve aslında taziye başkalarının şiirleriyle oluşturulardı (Humayuni, 2001, s. 268).

2.5. ARAP VE FARS EDEBİYATLARINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN

Kerbelâ vakasından sonra maktel türünde yazılan eserlerin hemen hepsine Hz. Hüseyin'in bu olayda şehit olması konu olmuştur. Dolayısıyla bu konuda müstakil eserler yazma geleneği, "Maktelü'l-Hüseyin" adıyla Araplarda ortaya çıkmıştır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında önemli bir yer tutan bu türe dair kaynaklarda adı anılan ilk eser Arap edebiyatında VII. yüzyılda Ebü'l-Esved ed-Düeli (öl. 688)'ye aittir. VIII. yüzyılda Esbağ b. Nubâte (öl. 719), Câbir b. Yezîd el-Cûfi (öl. 746), Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (öl. 774); IX. yüzyılda Hişam b. Muhammed el-Kelbî (öl. 819), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (öl. 822), Ma'mer b. Müsennâ (öl. 828); X. yüzyılda ise Emevîler, Abbasîler ve Fâtımîler dönemiyle birlikte Ebu Firas el-Hamdânî (öl. 968), İbn Hâni el-Endelüsî (öl. 973), Sâhib b. Abbâd (öl. 995) ve Şerîf er-Radî (öl. 1015) gibi şairler olmak üzere birçok şair Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleriyle ilgili şiirler yazmıştır. Arapça maktellerdeki çoğu rivayetler Ebû Mihnef'e dayandırılmıştır. Onun Maktelü'l-Hüseyin'i günümüze ulaşan ilk metin olmakla beraber, daha sonra yazılan maktellerin önemli bir kısmı için muhteva ve kompozisyon (on veya on iki meclise ayrılabilme) bakımından kaynak teşkil ettiği için ayrı bir öneme sahiptir.

Fars edebiyatında ise; ilk eserler daha ziyade manzum olmakla beraber, İran coğrafyasında Şia mezhebinin yaygınlık kazanması ile beraber Kerbelâ'ya verilen önem daha da artmıştır.

Bu konudaki ilk örnekler, XII. yüzyıla aittir. Bu yüzyılda Senâî (öl. 1131)'nin Dîvân'ında ve Hadîkatü's-Süedâ'sında Hz. Hüseyin ve Kerbelâ'ya ait şiirler bulunmaktadır. İlk Farsça Kerbelâ mersiyesi de yine, XII. yüzyılda Kavvâmî-i Râzî tarafından yazılmıştır. XIII. yüzyılda Sa'dî-i Şirâzî (öl. 1292), Ferîdüddin Attâr (öl. 1221); XIV. yüzyılda Hâcû-yi Kirmânî (öl. 1352) Kerbelâ konusunda eserler vermiştir. Kerbelâ vakasını belki de en güzel anlatan ve sonrasında bu alanda yazılmış birçok esere esin kaynağı olan Hüseyin Vâîz-i Kâşifî (öl. 1505) ise Ravzatü'ş-Şühedâ adlı eserini XV. yüzyılda yazmıştır (Bekâyî, 2017, s. 4).

2.6. TÜRK EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN

Arap ve Fars edebiyatında Mersiye ve ardından makteller iyi karşılandıktan sonra Türk edebiyatında da yaratılıp yerini buldu. Arap ve Fars edebiyatında yazılan eserler Türkçeye çevrilerek Ehl-i Beyt'in gönüllerde yer edinmesi sağlanmıştır. Böylelikle, Kerbelâ olayının zihinlerdeki tazeliği de korunmuştur. Bu konuda çoğu manzum olmakla birlikte, manzum-mensur karışık ya da sadece mensur olarak eserler yazılmıştır (Esir, 2012, s. 43).

Türk edebiyatında en eski maktel, XIV. yüzyılda Yûsuf-ı Meddâh tarafından yazılan Maktel-i Hüseyin'dir. Yahyâ b. Bahşî Maktel-i Hüseyin'i ve Lâmiî Çelebi de XVI. yüzyılda Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü yazmıştır. Lamiî Çelebi'nin eseri tarihi olaylara daha uygun kabul edilse de Fuzûlî'nin (öl. 1556) Hadîkatü's-Süedâ'sı kadar toplumda değer kazanıp geniş kitlelere ulaşmamıştır (Bekâyî, 2017, s. 5).

Türk edebiyatında maktel-i Hüseyin türüne örnek oluşturabilecek öne çıkan eserlerden iki numune aşağıda getirilecek.

Kastamonulu Şâzî (ö. 1362'den Sonra), Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin: Türk edebiyatında en eski maktel, Kastamonulu Şâzî'nin Dâstân-ı Matel-i Hüseyin adlı eseridir. Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Şâzî'nin Kastamonulu olup eserini de İsfendiyar oğulları beylerinden Celâlüddin Şâb Bâyezîd (ö. 1385)'e sunmuştur. Kastamonu'da 763/1362 yılında nazmedilmiştir. Şâzî, 763/1362'de tamamladığı eserini Kastamonu emîri

Candaroğlu Âdil Bey'in oğlu Ebû Celâleddin Şâh Bey Bâyezid'e ithaf etmiştir: Benâm-ı Bâyezîd-i bahşâyende ve bahşâyîş kerde. Eserini mesnevi nazım şekliyle kaleme alan şair, aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veznini kullanmıştır. Eserde ayrıca kaside nazım biçimi ile yazılmış şiirler de mevcuttur. Nurcan Güder'in hazırladığı metne göre 3034 beyitten oluşan mesnevinin destansı özelliği ön planda olup nazım tekniği bakımından zayıftır. Sade bir Türkçe ile yazılan eserde derin bir duygu yoğunluğu hissedilmektedir. Şâzî, olayın hikâye edilmesinde Ebû Mihnef'ten yararlanmak ile birlikte ondan birebir alıntı yapmamıştır. Dolayısıyla onun eseri tercümeden çok, telif-tercüme olarak değerlendirilmelidir (Türkoğlu 2017, s. 109).

Bekâî'nın Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi: Şiirlerinde Bekâî mahlasını kullanan şair, Battalnâme eseri ve Hâdikatü's-Süeda'yı nazma çekmesiyle şöhret bulmuştur. Bu eserlerinin haricinde Mevlid'inin de olduğu söylenir. Fakat Mevlid'in hiçbir nüshası tespit edilememiştir. Bekâyî, Battal Gâzî destanını ve Hadîkatü's-Süedâ'yı ilk defa nazma çeken şair olması dolayısıyla edebiyatımızda önemlidir. Aynı zamanda tasavvuf ehli bir şair olan Bekâyî'nin, Şiarlerinde ayet ve hadislerden yaptığı iktibaslar, bu yönünü de öne çıkarması açısından dikkat çekicidir (Bekâyî, 2017, s. 8).

Darendeli Bekâî, Kitâb-ı Kerbelâ adlı eserinin Sebeb-i Telif bölümünde, Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ adlı mensur eserini nazmettiğini (nazma çektiğini) ifade etmektedir. Hadîkatü's Süedâ'ya nispeten oldukça muhtasar sayılabilecek bu eserde asıl konu, Hazret-i Ali'nin vefatı ve Muaviye'nin hilafet makamına geçmesiyle başlamaktadır. Hadîkatü's-Süedâ, on bab hâlinde tertip edilmiştir; fakat Kitâb-ı Kerbelâ'da böyle bir tasnif söz konusu değildir (Türkoğlu, 2017, s. 58).

2.7. AZERBAJCAN EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİN

Yerel edebiyatın dini düşünce ve inançlarla etkileşmesinin örneklerini bir başlangıç olarak Dede Korkut hikâyelerinde, Köroğlu efsanesinde vb. görebiliriz. Köroğlu Destanı'nın Paris nüshasında kullanılan İmam Hasan ve Hüseyin'in teşbihleri mevcuttur. Dini ve tasavvufi

kavramlarla dolu olan Koroğlu destanının diğere varyantlarında da on iki imam ve İmam Hasan ve Hüseyin'in adları da geçmektedir. Klasik aşk şiirlerimizde ve destanlarımızda ikinci ve üçüncü imamların adları sıklıkla eşleştirilmiştir. Paris nüshası bu açıdan bir istisna değildir: Göç Koroğlu sizden korkmaz, yüreği Tanrı yanında, dileği kabul olsun, Hasan ve Hüseyin erş kürsüsü (Bayat, 2014, s. 78). Ardından Azerbaycan'da Divan edebiyatının bir alt dalı olarak Mersiye edebiyatının oluşumunu görüyoruz.

Molla Muhammed Fuzuli'nin Hadikatüs'sueda'sı

Molla Muhammed Fuzuli Hadikatüs'sueda tanınmış tarihi eserini oluşturarak Azerbaycan edebiyatında Maktel yazarlığı alanında değerli bir adım attı. Molla Muhammed Fuzuli, ilmî, edebî ve felsefî faziletlerinden dolayı önceki eserlerden farklı olarak Makteli yeni bir tarzda yazmaya başlamış ve onu manevî, sözlü ve yeni edebî sanatlarla süslemiştir.

Hadikatüs'sueda, hem hacim hem de içerik bakımından Fuzuli'nin en büyük kitabıdır ve bu eser, içerik ve dil bakımından bir şaheser olarak adlandırılabilir. Fuzuli bu eserde şiir gücünü, ana dilinin güzelliğini ve tasavvufî kapsamını gösterir (Seccadi, 2017, s. 103-104).

Fuzuli Maktelini Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Ravzatü's Şüheda makteline, Ebu Mihnef ve İbn Tâvûs'un eserlerine dayandırarak süslemiştir. Tam künyesi Maktel-nâme-yi İmâm Huseyn el-müsemma bihi Hadîkatu's-Su'adâ radiyallâhu anhum olan eserin birinci bölümünde Peygamberlerin tarihi, Peygamber Efendimizin, Hz. Ali, Hz. Fatıma ve İmam Hasan'ın durumu anlatılır, ikinci bölümü ise Kerbela olayları ve açıklaması hakkındadır (Türkoğlu, 2016, s. 111).

Şüheda Name

Ünlü şair "Muhammed İbn Hüseyin Kâtib-i Neşati" 944/1539 cü ilde Hüseyin Vâiz-i Kâşif'inin "Ravzatü's Şüheda" eserini Türkçeye çevirmiştir. Neşati bu işi "Şah Tahmasb"'in emri ve Şiraz Şehrinin hükümdarı "Gazi Han Saru Şeyh Oğlu"nun vurgusuyla yaptı. "Şüheda Name"nin en önemli üslup özelliklerinden biri, tercümanın Tebriz lehçesinde belirli kelimelerin kullanmasıdır. Özellikle bu kelimelerin çoğu yazı diline ilk kez girdiğidir. Bu eser, Azerbaycan Türkçesi edebî dilinin oluşumu ve evriminin tarihsel seyrinin incelemesi

açısından oldukça önemlidir. Neşati'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığı bu kitabın bulunan tek nüshası Azerbaycan Cumhuriyeti El Yazma Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir ve maalesef bu güne kadar yayınlanmadı. Neşati'den “Tezkereyi Şeyh Sefi” adında başka bir çeviri bulunmaktadır (Seccadi, 2017, s.106).

Maragalı Molla Hüseyin Dehîl-i'nin Makteli

Molla Hüseyin Dehîl, 19. yüzyılın şair ve âlimlerinden biridir. Bu kıymetli eseri yedi ciltte manzum ve nesir halinde kaleme almıştır. Dehîl-i'nin külliyatı defalarca İran'da basılmıştır. Bu değerli eser, tarihi noktalar, duygulu şiirler ve güzel ifadeler içermesine rağmen, ne yazık ki bazı çarpıtmaları vardır (Seccadi, 2017, s. 106).

Nahçıvanlı Molla Muhammed'in Makteli (Sehâbîd'domu')

Fuzuli ve Maragalı Dehîl'den sonra “Nahçıvanlı Molla Muhammed” Azerbaycan'ın mersiye edebiyatının en büyük şahsiyetidir. 1851 yılında Nahçıvan'da doğdu ve 1916 yılında Kerbela şehrinde vefat etti. İlköğretimi Nahçıvan'da ve yükseköğretimini Fıkıh ve İlkeler alanında Necef Şehrinde tamamladı ve bir süre dini okulda din âlimleri yetiştirdi. “Ayetullah Fazil-i Şerebiyani”den sonra Azerbaycan Müslümanlarının taklit referans derecesine ulaştı. Türkçe ve Farsça dilinde birçok eseri vardır en önemlileri bunlardan ibarettir:

1. “Sahâbîd'domue Fi Mesayib hames Ehl-i Kesa” Makteli; Türkçe dilindedir.
2. “Mürevicü'l Huro'lmokaleb bekaşkule'n Nur”; bu kitap iki bölümde ve iki dilde Türkçe Farsça yazılmıştır.
3. “Mézahero'l Envar Fi Akayido'l Ehyâr”; bu teolojik eser iki dilde Farsça ve Türkçe inançlar hakkında yazılmıştır.

“Sehâbîd'domu” kitabı manzum ve nesir biçiminde kaleme alınmıştır. Bu eserin çekirdeğini benzetmeler, tasvire çekme ve abartma gibi manevi ve edebî sanatlar oluşturmaktadır. Eserin dili basit ve kolay olmasına rağmen içinde kullanılan edebî sanatlar onu muhteşem bir eser haline getirmiştir. Bu Maktelde Zülcenah⁸, Doldol gibi atlara ve kartala insan kişiliği

⁸ Zülcenah: Şia Müslümanların üçüncü imam olarak kabul ettikleri Hz. Peygamberin torunlarından Hz. Hüseyin bin Ali'nin Kerbela olayı esnasında kullandığı atının adıdır.

verilmiştir ve çoğu durumda at sahibi atıyla konuşur. Bu eserin önemli özelliklerinden biri maktel konularının bölünmesidir: bir giriş, 12 sahabiyye ve bir bitişten oluşmaktadır. Sahabiyyelerin ad konulması sahne ve içeriğinin yakıcı olma derecesine bağlıdır (Seccadi, 2017, s. 107-108).

3. BÖLÜM

İRAN TÜRK MERSİYE EDEBİYATINDA YAYGIN OLAN KUMRÎ'NİN KENZÜ'L-MESAİB DİVANININ ÖZELLİKLERİ

3.1. DERBEND ŞEHRİNİN TANITIMI

Kumrî'nin doğup yetiştiği bölge siyasi ve coğrafi açıdan jeopolitik öneme sahip olduğu için ilk başta şairin entelektüel gelişim ve sanat zevkinin oluşan bölgeyi incelemek faydalı olacaktır.

Kafkasya etnisite ve dil çeşitliliği açısından dünyanın en çeşitliliğe sahip olan bölgelerinden biridir ve Kafkasya özelinde Dağıstan bu konuda en başta gelen ülkedir.

Coğrafya, Dağıstan, bir dağlık ülke olarak, Güneybatısında, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan Kafkas dağlarının 3000 metreyi aşan yüksek zirveleri vardır ve tarih boyunca yaşama, korunma ve saklanma imkânı veren yüksek bir doğal set olmuştur. Bu dağ silsilesinin kuzeyine Kafkas Önü (Madun-ı Kafkas), güneyine Trans Kafkasya (Mavera-ı Kafkas) denmiştir. Günümüz terminolojisinde bu ayrım Kuzey Kafkasya (Sirkafkasya) ve Güney Kafkasya (Trans Kafkasya) olarak ifade edilmektedir. Dağıstan, Kuzey Kafkasya'nın en doğusunda bulunmaktadır (İpek, 1997, s. 273).

Buniyatov (1993) Dağıstan'ın coğrafi konumu hakkında aktardığı bilgiler esasında, güneyinde Azerbaycan, kuzeyinde Kalmuk Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Stavropol bölgesi (Krayı), güneybatısında Gürcistan, batı Çeçenistan-İçkerya, doğusunda Hazar denizi ile çevrilidir. Bağımsız devletleri olan Gürcistan ve Azerbaycan ülkeleri hariç, Dağıstan diğer komşu ülkeleri ile birlikte Rusya Federasyonu'na bağlıdır.

Ülkenin en kuzeyinde, batı yarısı Çeçen-İnguş Cumhuriyeti sınırları içinde olan Nogay bozkırı bulunur. Güneydoğudan kuzeybatıya doğru Sulak ırmağına katılan Andi-Koysu,

Anar-Koysu, Kara-Koysu ve Kazı Kumuk-Koysu çayları akar. Sert ve dik yamaçlı dağlar arasında derin boğazlar yer alır. Dağıstan'ın havası kuru ve sıcaktır. Farklı bölgelerdeki bitki örtüsü, arazinin özelliklerine göre değişir. Vadilerde ve kanyonlardaki yaprak dökken ağaçları görüldüğü gibi, yüksek yerlerdeki çam ağacı görülmektedir. Orman sınırından daha yüksek yerlerde ise çayırlar bulunmaktadır (Bunyatov, 1993, s. 404).

Etnik Durum, Tarih boyunca anavatanlarını terk etmek zorunda kalıp başka bölgelere göç etmek mecburiyetinde kalan kavimler, yaşamak için Dağıstan'ı seçen farklı etnik gruplar, Dağıstan'ın etnik çeşitliliğine neden olmuştur. 1980'lerde yayınlanan bilgiler esasında, Dağıstan nüfusunu oluşturan yaklaşık otuz etnik gruptan en büyüğü, Avarlar yaklaşık 450.000 nüfusu içermektedir. Ülkenin orta bölgelerinde yaşayan Darginlar (250.000), güneydeki dağlık arazide yerleşmiş olan Lekler (110.000), kuzey doğuda yaşayan ve Türkçe konuşan Kumuklar (240.000), güneydoğu kesiminde yaşayan Lezgiler (200.000), Çeçen Cumhuriyetine yakın yerlerde bulunan Çeçenler (60.000), Khiv ve Tabasaran bölgesindeki Tabasaranlar (85.000) ve Kuma ile Terek ırmakları arasındaki Nogay steplerinde yaşayan Nogaylar (70.000), adı geçen etnik grupları Dağıstan'ın önemli etnik topluluklarını oluşturmaktadır. Bunların dışında özellikle şehir merkezlerinde büyük oranda Ruslar ve Ukraynalılar da bulunmaktadır (Bunyatov, 1993, s. 404).

Din. Dini kompozisyon ve farklı dinlerin her birinin yüzdesi açısından Dağıstan nüfusunun %95'i Müslüman, %4'ü genelde Ortodoks Hristiyan, %1'i Musevi'dir. Müslüman toplumunun %90'ı Sünni, %5'i Şia'dır. Sünni Müslümanların ekseriyeti Şafii mezhebindedir. Dağıstan'da yaşayan müslümanlar arasında sadece Nogaylar Hanefi ekolündendir. Sufi ekolünü oluşturan Kadiri, Nakşibendi ve Şazeli, Dağıstan müslümanların %60'ı oluşturmaktadır (Uyar, 2018, s. 220).

Dağıstan'ın Adları, Bahsedildiği gibi Kafkasya bölgesinde en fazla dil ve etnik çeşitliliği Dağıstan'da görülmektedir. Nitekim Araplar bu bölgeye Cebelül Elsine (Diller Dağı) demiştir. Tarih boyunca Dağıstan'a Romalılar Albanya, İslam kaynaklarında ise Cebeli Kaf (Kaf Dağı), Cebel-i Lan (Alanların Dağı), Cebel-ül Elsine (Diller Dağı), Cebel-i Memleket-ül Etrak (Türk Ülkesinin Dağı), Bab-ül Ebvab (Kapılar Kapısı) ve Cebel-i Kubç (Kubaçilerin

Dağı) adlarıyla meşhur olmuş (Erel, 1961: 2; Aktaran: Uyar, 2018: 218). Adlandırmalardan ve Dağıstan kelimesinden anlaşılacağı üzere Dağıstan dağların coğrafyaya egemen olduğu ve buna bağlı olarak Dağı Kültürü diye adlandırılan, kendine özgü, hırçın, güçlülere dayanıklı, savaşçı özellikleri ortaya çıkaran dağlar ülkesidir. Nitekim Dağıstan, Türkçe “dağ” kelimesi ile Farsça “stan” ekinin birleşiminden oluşmuştur ve etnik bir tanımlama olmayıp coğrafi ve topografik bir adlandırma ile kullanılmaktadır (Bunyatov, 1993, s. 404).

Derbend. Dağıstan’ın önemli şehirlerinden biri de Derbent’tir. Türklerin “Demirkapı”, Farsların “Derbent” ve Arapların “Babül Ebvab” dedikleri şehir; geçit, kapalı kapı, sınır karakolu olarak kullanılmıştır. Bu şehir, Hazar Denizi ile Kafkas Dağları arasında yaklaşık iki kilometrelik bir alanda surlarla çevrilidir. Surların sonunda bulunan kale, Hazar Türkleri ve Sasani hükümdarı Nuşirevan (531- 579) tarafından yaptırılmıştır. Surların bir diğer özelliği ise şehrin ismini bu yapıdan almasıdır (Erel, 1961, s. 8-10, Aktaran: Uyar, 2018, s. 220). Derbent stratejik açıdan tarih boyunca çok önemli bir geçit noktası olmuştur. Destanlara konu olan bu şehir (Yecüc-Mecüc, Zülkarneyn Seddi) stratejik önemini hala korumaktadır (Uyar, 2018, s. 220).

Tarih. Kafkasya özellikle Dağıstan jeopolitik statüsünden dolayı tarih boyu Sarmatlar, Alanlar, Gotlar, İskitler ve Kıpçak Türkleri gibi farklı halkların yaşamasına şahit olmuştur. Ayrıca, hâkimiyet Hazarlar, Sasaniler, Arap halifeleri, Moğollar ve Rusya Çarı arasında yaptıkları savaş ve mücadeleden sonra alınmıştır. İslam ülkesi niteliğini kazanması Emevi Hanedanlığı (652-796) ve Abbasi-Haşimi Hanedanlığı (796 - 10. asrın başı) döneminden sonraki yıllarda Selçuklu-Osmanlı ve kısmen Kırım Hanlığı eli ile olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise sırasıyla İlhanlılar, Altınorda Hanlığı, Timurlular, Şirvanşahlar ve Safeviler Dağıstan’a hâkim olmuşlar, 1578-1606’da ise Osmanlı Devleti Dağıstan’a hâkim olmuştur (Bunyatov, 1993, s. 405).

Tezin konusu bağlamında tarih boyunca Dağıstan ve İran ülkesinin ilişkileri ve bağlantıları, ayrıca Kumru’nun yetiştiği dönemin siyasi-sosyal hassasiyetleri ele alınarak incelenecektir. Gülistan Antlaşması, 12 Ekim 1813 tarihinde Rus İmparatorluğu ile Kaçarlar (İran) arasında imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşma neticesinde Güney Kafkasya’da yerleşen

Karabağ bölgesi Rusya yönetimine geçti. Bu antlaşmayı Kaçarlar tarafından Abbas Mirza Kaçar'ın temsilcisi olan Mirza Abdulhasan Han Şirazi imzalamıştır. Gülistan antlaşması, Türkmençay Antlaşması ile pekişmiş ve ortaya çıkan bölünmeler günümüze kadar sürdürülmüştür.

Bakü, Karabağ, Talış, Şirvan, Kuba, Gence, Şeki hanlıkları Rusya topraklarına eklendi. Doğu Gürcistan'a, İran, Kazak ve Şemseddil sultanlıklarına, ayrıca Dağıstan'a ait iddialarından vazgeçtiğini ilan etti. Revan ve Nahcivan hanlıkları İran yönetiminde kalıyordu. Hazar Denizi'nde donanmaya sahip olmak hakkı Rusya'ya ait olacaktı. Dolayısıyla bu antlaşma ile yaklaşık 220.000 kilometrekarelik arazi ve 120.000 kilometrekarelik su alanı Rusya'ya eklendi. Bu antlaşma, Kafkasya'da bulunan Gülistan köyünde imzalanması nedeniyle bu isimle adlandırılmıştır. Bu anlaşma sonucunda İran'dan ayrılan topraklar sonralar üç müstakil ülke yani Ermenistan, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistanı oluşturarak bazı bölgeleri de Rusya'nın bir parçası oldular.

3.2. MIRZÂ MUHAMMED TAĞI KUMRÎ DERBENDİ

Birçok kaynakta adı Muhammed Tağı geçen şair bazı kaynaklarda Muhammed Nakî olarak yazılmaktadır. Şairin hayatı hakkında bol ve yeterli kaynak bulunmamaktadır. İran, Türkiye ve Azerbaycan cumhuriyetinden bu konuda yayımlanan makale, kitaplar ve şairin kendi divanından faydalanarak hayatı ve yaşadığı sosyo-kültürel ortama ulaşılmaya çalışılmıştır.

1819'da Derbent doğumlu olan Mirza Muhammed Tağı sonralar mersiye şairi olarak "Kumrî" mahlasını seçti. Babası İbrahim, Derbent'in zengin tacirlerinden biridir. Kumrî de babasının mesleğini devam etmiş. "Kenzü'l-Mesaib" adlı eserin ilk sayfalarında şairin itiraf ettiği esasta, otuz yaşına kadar neşe dolu bir gençlik hayatı geçirmiş, dinden ve ibadetten uzak kalmıştır. Ancak otuz yaşından sonra yaptığı işlerden pişman olup Hak yoluna geri dönmüş, bütün hayatını ibadetle geçirmiş, Derbent'teki Şebih törenlerinin baş düzenleyicisi olarak tanınmış, bu yolda yoğun mesai harcamış ve aynı zamanda Şiarlerinin konusunu değiştirdi ve sadece Kербela trajedisini anlatan eserler yazdı. Kumrî aynı zamanda

merhametli ve milliyetçi birisi olarak biliniyordu ve elinden geldiğince Derbent halkına yardım etti. İki oğlu Derbent'te Rus hükümdarları tarafından tutuklanarak Sibiryaya sürgüne gönderilmiş, hayatının son yıllarını acı ve keder içinde geçirmiştir. Çocuklarını kurtarmak için Tiflis ve Petersburg'a birkaç defa gidip zamanının tanınmış adamlarından yardım istemesine rağmen bu isteğini yerine getirememiştir. Kumrî'nin Divanı'nın birinci bölümü Növhe ve Mersiyeler'den oluşup, ikinci bölümü ise temsil ve kinayelerle zengin olan "Kenzü'l-Mesaib" Mesnevisi, 1882'de Tebriz'de neşredilmiş ve halk arasında büyük ilgi görmüştür ve Şebih oyunlarında en çok kullanılan metinlerden olmuştur.

Mirza Muhammed Tağı Kumrî, 1891'de Derbent'te vefat edip ve orada defnolunmuştur (Köçerli, 1981, s. 328). 2005 yılında Derbent şehrinde İran-Dağıstan ilişkileri konulu bir konferansın sırasında iki ülkenin ilişkilerinin geliştirme amacıyla ve işbirliğiyle Kumrî'ye yapılan saygıdeğer mezarı açıldı (mehrnews.com/x498d, Alıntı tarihi: 12.02.2022).

Kumrî'nin çocukluk ve gençliği hakkında Namazova (2019, s. 3) Azerbaycan ensiklopediya'sında şöyle anlatmıştır:

“Mirzâ Muhammed Nakî, küçük yaşlardan itibaren okula giderek eğitim almış, zekiliği ve çalışkanlığı sayesinde çok az zamanda Türkçe, Farsça ve hatta Arapça eğitimlerini tamamlamıştır. Kendi zamanının insanları içerisinde ilim sahibi bir insan olarak yetişmiştir.”

Mirzâ Muhammed Tağı, fazilet ve erdeminden dolayı bulunduğu şehrin seçilmiş ve saygı değer şahsiyetlerinden biri olmuştur. Şairliğinin dışında asıl mesleği tüccarlıktır. Tüccarlıkta da zeki ve becerikli bir insan olan Mirzâ Muhammed Nakî, çevresi ve akrabaları arasında değerli ve başarılı bir insan olarak görülmüştür.

“Kaynakların verdiği bilgiye göre gerçek bir dindar ve Ehl-i Beyt peygamberine bir köle olduğudur. Hz. Hüseyin'e ve Ehl-i Beyt'e gönülden bağlıdır. Bütün parasını ve malını da bu konuları dile getirmek için ortaya döktüğü yine kaynakların verdiği bilgiler arasındadır” (Namazova, 2019, s. 8, Aktaran: Karataş, 2021, s. 123).

3.3. KENZÜ'L-MESAİB

Değindiğimiz divan, 19. y.y. Mirzâ Muhammed Tağı Kumrî Derbendi tarafından kaleme alınmış güçlü ve zengin imgelerle dolu bir eserdir. Kenzü'l-Mesaib (Musibetler Hazinesi), Maktel-i Hüseyin üslûbunda yazılmıştır. Şair Kumrî mahlası seçip, Azerî Türkçesi dilinde trajik özelliklerine sahip olan bu divanı mersiye türünde yazmıştır. Şairin üç tane büyük eserinin bulunduğu söylenmektedir. Kenzü'l-Mesaib Kumrî'nin elde bulunan tek eseridir.

Kenzü'l-Mesaib'de içerik olarak Allah'a hamd ve sena, ardından akıl ve aşk arasındaki münakaşa ile başlayan bu eser, İmam Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye yaptığı yolculuğun anlatılması ve Kerbela olayının arka planının an be an açıklamasıyla devam etmektedir. Kerbela olayı nihayet İmam Hüseyin'in şehadetiyle son bulunmaktadır. Böylelikle bu eser sadece Kerbela olayının bir ifadesi değil, aynı zamanda İslam tarihinden bir kesittir. Ehl-i Beyt'in çektiği acıları ve bütün zulümlere karşı göstermiş oldukları direnci ve bağlılığı gözler önüne sermektedir.

18. ve 19. yüzyıl edebî eserlerini incelediğimizde Kerbela hadisesi gibi dini meseleleri ele alarak mersiye yazmak ve mersiyecilik geleneğinin oluşmasına yol açtığını görmekteyiz. Bu zengin kültürü oluşturan önemli eserlerden biri de Kenzü'l-Mesâib divanıdır (Karataş, 2021, s. 125). “İran, Irak, Suriye, Rumeli gibi coğrafyalarda ve Anadolu Alevîleri arasında çokça okunmuştur. Eser, değişik kaynaklarda Dîvân-ı Kumrî, Gülzâr ya da Gülzâr-ı Hüseyinî adıyla da bilinmektedir.” (Şişman, 2019, s. 116) Azerbaycan'da Kenzü'l-Mesaib Muharrem ayının yas törenlerinde en çok okunan eserlerden biri olmuştur.

İncelenmekte olan divan, Anadolu Alevileri arasında, ayrıca İran, Irak, Suriye, Rumeli gibi bölgelerde çok okunan eserlerdendir. Eser çeşitli kaynaklarda Dîvân-ı Kumrî, Gülzar veya Gülzâr-ı Hüseyinî olarak da bilinmektedir. Bu eser, Kerbela trajedisini belgeleme ve yaşatmayı, aynı zamanda İmam Hüseyin ve arkadaşlarının İslam'ı muhafaza etme yolunda çektikleri acıları kaydetmeyi amaçlamaktadır. Eserde, şairin güçlü Arapça ve Farsça söz dağarcığına ek olarak, Türkçe dil özelliklerini içeren deyim ve atasözleri de bulunmaktadır.

Kenzü'l-Mesaib, edebi eser özelliğinin yanında müzik bilimine ait özellikler de taşımaktadır. “Kumrî'nin yaşadığı çağda, İtalyan operasının örnekleri Azerbaycan'da iyi tanınmaktaydı. Kumrî'nin yapıtında, bir Mozart operasını anımsatacak biçimde, resitatifleri, arioso'ları, toplu sahneleri, koroları ve aryaları anımsatacak geçitler teşhis edebilir. Ehl-i Beyt'in başına gelenleri Kumri Asya'da yaygın olan karma kavramı doğrultusunda yorumlamaktadır. Peygamber Efendi soyu kendine özgü bir “üst-kast” tır. O tür bir kastın ayırt edici özelliği “belalara maruz kalışı”dır. O yüzden, ne denli çok bela gelirse gelsin Ehl-i Beyt açısından bu bıktırıcı bir şey değil, bir nimet gibi görülmektedir.” (Mamedov, 2003, s. X, Aktaran: Karataş, 2021, s.125)

Şair, mazlum ile zalim, Hak ile batıl gibi karşıt unsurları bir araya getirerek izleyicisine ahlaki değerleri ve toplumsal normları öğretmeye çalışmaktadır.

Kaynaklardan alınan bilgilere dayanarak Muharrem ayının ilk on iki akşamında eserin Şebih oyununda kullanılan en çok metinlerden birisidir. Muharrem ayının ilk on iki akşamında erkek toplantılarında, Hz. Hüseyin'in şehadetine kadar olan olaylar, savaşlar, siyasi kavgalar vb. konular anlatılmaktadır; öte yandan kadın meclislerinde İmam Hüseyin'in şehadeti ile başlayan ve “kadınca” bir yaşama ile son iki bölüm anlatılmaktadır (Mamedov, 2003, s. 63, Aktaran: 2021, s.125).

Tezin yazımında incelenen versiyon, Tebriz şehrinde yayınlanan nispeten yeni bir baskıdır, bu nedenle İstanbul ve Bakü'nün basılı versiyonlarında yer alan bazı bölümler eksiktir. İstanbul'da yayınlanan nüshada Kaçar hanedanının dördüncü kralı olan *Nasıreddin Şah*'ı öven beyitler bulunmaktadır. Ayrıca, İstanbul ve Bakü'de yayınlanan nüshanın İran'da yayınlanan yeni versiyonla olan bir başka farklı yönü, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve takipçilerinin şehit edilmesinden sonra kurtulanların esareti ve söyledikleri ağıtlarla bitmesidir. Eser Hz. Ali'nin dilinden söylenen Farsça bir hikaye ile bitmektedir (Karataş, 2021, s. 126).

Bu araştırmada incelenen eser 2001 yılında Tebriz'de yayınlanmış ve Kültür Bakanlığı ve kamuoyu tarafından Kaçar kralını övmekle suçlanmamak için *Nasıreddin Şah*'ı övmekle ilgili olan kısmı yayınevi tarafından kaldırılmıştır. Divan'ı yayına hazırlayan kişi “Sirus Kameri” aynı zamanda eserin yayıncısıdır. Eser, edebiyat alanında profesyonel bir uzman tarafından ele alınıp yayınlanmış olsaydı bu ihmaller olunmazdı.

Kumrî'nin divanı mersiye edebiyatında güçlü bir eser olmasına rağmen İran'da yeterince dikkate alınıp değerlendirilmemiştir. Bu ilgisizliğin kaç nedeni var, birincisi Kumrî'nin

divanının ana konusu hükümdarların zulmüne karşı çıkıp, özgürlük ve cesareti teşvik etmesidir ve bunlar Hüseyin'in dilinden bâtil olan karşı tarafa söylenen recezler ve epik Şiarlerle anlatılmaktadır, ikincisi böyle güçlü ve etki bırakan bir eserin Türk dilinde kaleme alınmasıdır. Bu divan Kaçar döneminde Tebriz'de kaç defa basılıp yayınlandı, sonra Pehlevi rejiminin “bir millet, bir dil” politikasının doğrultusunda sadece Fars dilini resmi dil olarak anayasaya kaydedip, İran'da yaygın olarak kullanılan diğer dillere eğitim ve yayınlama hakkı verilmedi. Bu yönde İran'da özellikle Azerbaycan'da Türk eserlerin yayınlanma izni olmadığı için İmam Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in mürit ve takipçileri Kumrî'nin Şiarlerinin akıcı, keskin ve etkileyici buldukları nedeniyle gizli şekilde yayımlamaya çalıştılar. Bu gizli yayımlanan eserler sanatsal zevkten de uzak kalmayıp ve “Meşkin kalem”, “Tahir Hoşnevis”, “Hassan Herisi” ve “Akbar zadeh Tebrizi” gibi ünlü hattatların hat sanatlarıyla süslenip Türk edebiyatına ilgi duyanların ve Taziye tutanların hizmetine sunulmuştur.

Bu eserin İran'da tanınması ve uygulanması Azerbaycan dışında İran'ın doğu bölgesi, Horasan'a ve merkezi semti, yani Halacistan⁹'a kadar yayılmıştır. Bu eser iki önemli alanda etkili bir kaynak olarak kullanılmaktaydı; birincisi, halkın günlük hayatında yani eğitim-öğretim sisteminde ve ikincisi, Muharrem ayında İmam Hüseyin ve arkadaşlarının yas törenlerindedir.

Kenzü'l-Mesaib, eski eğitim-öğretim sisteminin okunması gereken kaynaklardan biriydi. “Mektep” veya “Mektep-hana”, Kaçar döneminde ve sonrasında son yıllara kadar en temel eğitim biçimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Mektepler, örgütlenmemiş umumi bir dersane olarak eğitim görevlerinden biri Kur'an okumayı öğretmek, edebi ve tarih kitaplarının ileri aşamalarda ders vermektir. Kurulmuş bu ilkel sistemde, “Molla Bacı” ve “Molla Mektep-dâr” adında bir kadın veya adam, insanların küçük çocuklarına bakıp onlara aylık maaş karşılığında okuma yazma öğretiyordu. Adi geçen öğretmenler, alfabe ve Kur'an öğretiminin yanı sıra, basit Farsça şiir ve düz yazıların eğitimi ve okul yönetimi ve düzeninin dışında, yas veya başka törenler için düzenlenen kadın/erkek toplantılarında, Ehli Beyti için

⁹ Halacistan: Günümüzde Halaçların yaşadığı ve Halaç Türkçesinin konuşulduğu bölge olarak tanınan Halacistan, İran'ın ortasında yerleşen Merkezî Eyalette, Aştiyân, Ferâhân ve Tefriş şehirlerinde 29 köyde ve Kum Eyaletinin güneybatısındaki 31 köyde yaşamaktadırlar (Başar, 2017, s. 60).

mersiyeler, methiyeler ve menkıbeler söylerdi ve meclis sahibinin istediği gibi meclisi yönetirdi (Şehabi, 1362, s. 234).

Horasan'ın batısında yerleşen Cüveyn¹⁰ ilçesinde yaşayan Türk toplumu eskiden Kumrî'nin Kenzü'l Mesaib divanını Muharrem ayının yas törenleri okumaları dışında, mekteplerde de "Dehîl" ve "Cevheri"nin mersiye divanlarıyla beraber eğitim kaynağı olarak kullanırlardı. Bu doğrultuda, bugün bile Cüveyn ilçesi sakinlerinin ve kütüphane üyelerinin talebi üzerine bu ilçenin halk kütüphanesinde Muharrem ayında "Kumrî Okuma" töreni düzenlenmektedir¹¹.

2018'in eylül ayında İran'ın Halk Kütüphaneleri Bilgi Veritabanının yayınladığı habere göre Cüveyn'in halk kütüphanesinin kütüphanecileri tarafından "Kenzü'l Mesaib" kitabının tanıtma amacıyla "Kumri Okuma" töreni düzenlendi. Bu tören 2020 yılında da aldığı iyi karşılama nedeniyle tekrarlandı ve Halk Kütüphanesi başkanı bu haberi duyururken şunları da söyledi: "Cüveyn halkının ana dili Türkçe olduğu için kütüphane üyelerinin çoğu da Türk'tür ve bu doğrultuda birçok ailenin isteklerinden biri de anadili ve yerel kültürünün unutulmasını önlemek olmuştur, bu nedenle düzenlenen "Kumri okuma" töreni bu ihtiyaca cevap olarak kütüphanenin özel programlarından biri olmuştur" (<https://www.iranpl.ir/news/21803/%D9%82%D9%85%D8%B1%DB%8C%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%A8%D8%A7%D9%86%D9%88%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B2%D9%86-%D8%A7%D9%86%DA%AF%DB%8C%D8%B2>; Erişim tarihi: 23.05.2021).

"Kumri Okuma" törenini anlatan Malakouti, Cüveyn Halk Kütüphanesi başkanı, ayrıca açıklamasında şunları da söyledi: "Masumları ve Kerbela hikâyesini öven Türkçe şiirlerden

¹⁰ Cüveyn: Horasan-i Rezevi eyaletinde yerşeyen Cüveyn ilçesinin merkezi Nikab şehridir. Cüveyn ilçesi Çağatay ve Aladağ adlanan iki sıradağ arasında bulunan bir ovadır. Bu ilçenin sakinlerinin büyük çoğunluğu Türk'tür.

¹¹ 2018'in eylül ayında İran'ın Halk Kütüphaneleri Bilgi Veritabanının yayınladığı habere göre Cüveyn'in halk kütüphanesinin kütüphanecileri tarafından "Kenzü'l Mesaib" divanının tanıtma amacıyla "Kumri Okuma" töreni düzenlendi. Bu tören 2020 yılında da aldığı iyi karşılama nedeniyle tekrarlandı. Halk Kütüphanesi başkanı bu haberi duyururken şunları da söyledi: "Cüveyn halkının ana dili Türkçe olduğu için kütüphane üyelerinin çoğu da Türk'tür ve bu doğrultuda birçok ailenin isteklerinden biri de anadili ve yerel kültürünün unutulmasını önlemek olmuştur, bu nedenle düzenlenen "Kumri okuma" töreni bu ihtiyaca cevap olarak kütüphanenin özel programlarından biri olmuştur"

oluşan bu kitap, Cüveyn şehrinin mekteplerinde uzun yıllar etkili bir eser olarak okutulmaktaydı”.

Muharrem ayının ilk on gününde düzenlenen Kumri okuma törenine değinen kütüphaneci şunu da bildirdi: "On Dört Masum'un Menakıb ve Acılarının Hazinesi olan Kenzü'l-Mesaib" kitabının Şiarlerini okumak sadece çocuklar ve gençler için değil, aynı zamanda birçok orta yaşlı ve yaşlı insanların da dikkatini çekti ve birçok katılımcı sözlerden ve törenden etkilendi”.

İran'ın Halk Kütüphanelerine ait olan bilgi tabanında yayınlanan bu haberin devamında, Cüveyn şehrinin Kütüphanesinde düzenlenen "Kumrî Okuma" toplantısına Meşhet, Bojnourd, Esfarayen, Kalat, Safiabad, Sabzevar ve Hakmabad şehirlerinden gelen hocalar ve eski mektep öğretmenleri de katılmışlardı (<https://www.iranpl.ir/news/12384/%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%81%DB%8C%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%DA%A9%D9%86%D8%B2%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%A7%D8%A6%D8%A8%D8%AF%D8%B1%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D9%85%D8%A2%DB%8C%DB%8C%D9%86%DB%8C%D9%82%D9%85%D8%B1%DB%8C%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C>; Erişim tarihi: 23.05.2021).

Ayrıca, İran'ın merkezinde bulunan Halacistan'ın bir parçası olan Arak eyaletinde yaşayan Halaç Türklerinde de her evde bulunması gereken İmam Hüseyin'e yas tutma ve eğitim kaynaklarından biri de Kumrî'nin Kenzü'l Mesaib divanı olmuştur. İncelediğimiz örnek Arak Eyaletinin Talhab ve Göy Söğüt köyleridir. Alimoradi¹² Bey'in belgeselinde yer alan bilgilere atıfta bulunarak, eski eğitim sisteminde (Mektep-hana) dini kitapların yanında (Kur'an, Nehc'ul-belağa) Türk dilinde edebi eserler de okuyarak eğitim alınırdı: Şahsenem, Köroğlu, Aslı Kerem, Hazinet-ül Aş'ar, Kumri'nin divanı ve başka Nevha kitaplar (Alimoradi, 1400, Erişim tarihi: 31.05.2021).

Halaç dil ve edebiyat alanında aktivist olan Ali Asker Cemrası'nın filmde yaptığı açıklamaya göre eskiden şimdiye kadar Halaçistan'da yaşayan yaşlı ve genç kuşak taziye törenlerinde

¹² İran-Azerbaycanlı gazeteci ve belgesel yapımcısı. Atıfta bulunan belgesel 2021 yılında "İran'ın ortasında yaşayan Türkler" adıyla yayımlandı.

Türkçe növhe ve şiir okumak amacıyla Türkçe metinlerin okumasına merak göstermişler. İran'ın yeni eğitim sisteminde Türk dil ve edebiyat eğitiminin olmadığı halde Taziye ve dini törenlerde okunan Türkçe növheler ve Şebih törenleri, somut olmayan kültürel miras olarak korunup devam etmesinde önemli bir rolü olmuştur.

Bu divan'ın Kafkasya ve İran halkları arasında kabul görme sebeplerini ve kapsamını incelemek istersek, öne çıkan iki faktör vardır, biri tarihi bağlam, diğeri ise şairin seçtiği anlatım tutumudur. Safevi döneminde divan edebiyatının ünlü bir dalı haline gelen Mersiye edebiyatı, Kaçar döneminde de çok yaygınlaştı ve şairler ve dinleyiciler tarafından memnuniyetle karşılandı. Mersiye ve Aşura edebiyatı, siyasi ve sosyal koşullara bağlı olarak her bir tarihsel dönemde farklı nitelikler ve yönler almıştır veya bazı yönleri daha belirgin olmuştur. 19. yüzyılda İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucunda İran'dan ayrılmış olan Kafkasya bölgesinin halkı, ayrılığın acı hatırasını hâlâ tarihi hafızalarında tazeliğini koruyordu. Dolayısıyla, İran ve Kafkasya halkı uluslarına hâkim olan sistem ve politikalarına karşı mücadele etme eğilimindeydi ve bu dayanışma isteği Kumrî'nin divanına yansımaktadır.

Azerbaycan Mersiye edebiyatının evrimsel gidişatını inceleyip tarihi olayları dikkate alarak, Kumrî'nin yaratıcılığında toplumda hâkim olan sosyal ve siyasi şartlara göre divanının yazmasını fark ederiz. Gülistan ve Türkmençay antlaşmasından sonra Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyeti nedeniyle halk toplumsal, kimliksel ve dinsel baskı altında kalmıştır. Kumrî, entelektüel bir şair olarak mevcut koşulların farkında olarak Müslüman Türk kardeşlerini uyarmak ve uyandırmak amacıyla Maktel biçimini anlatım tutumu olarak seçip, Kafkasya toplumunda ve hatta başka sömürge altında olan topluluklarda da bir "Kimlik Uyanışını" oluşturmaya çalışmıştır. Şair, Kerbela olayını Müslümanların tarihi hafızasında yer etmiş önemli bir olay olarak bölgedeki Müslümanların direnişi ve uyanışı ile bağ kurmuştur. Öte yandan, Kumrî Divanı'nın kamuoyunda kabul görmesine yol açan diğer önemli faktöre işaret etmek gerekirse, "Recez¹³" sanatının kullanılmasıdır.

¹³ Savaşta okunan övgü Şiiri, meydan okumak. Recezin kelime anlamı: *Kaygı ve hız. Araplar, halklarının yitildiği ve onuruyla övünmek için savaşlarda ve kavgalarda söyledikleri Şiirler* (Kıyasu'l – Lügat: 1363). Aruz açısından *Destansı içerikli ve özel bir melodiyle Müstefilün biçiminde bestelenen Şiirler* (Fuadyan, 1389, s. 20).

Mersiye edebiyatının özelliklerinden biri de iç kuvvetleri tahrik etmek için onları övmek ve düşman kuvvetlerini zayıflatmak için küçümseyip alay etmektir, nazım ve hikâye diliyle ifade edilirse bu sanata “Recez” denir.

Şair bu divanda Taziye meclisleriyle¹⁴ İmam Hüseyin ve yetmiş iki takipçilerinin Kerbela çölünde yaptığı savaş ve şehadet sahnesinin tüm detaylarını sanatsal bir biçimde anlattığı için Mersiye edebiyatında “Maktel” veya “Maktel-i Hüseyin” kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca, divanın lirik yönünün performans kabiliyetinden dolayı Muharrem ayının Taziye ve yas törenlerinde özellikle ilk onre gününde ve Arbain gününde icra olunan şebih meclislerinde kullanılan en önemli kaynaklardan olmuştur. Bununla beraber, İslam tarihine ait olan önemli bir olayı Şia düşünce ekseninde sosyo-kültürel yönlerine değinerek anlatmaktadır. Bu doğrultuda İslam tarihinin önemli olaylarından olan Kerbela faciasını anlatan Taziye divanında, Kerbela şehri başta olmak üzere ilişkin başka şehirlerin adları Mekke, Medine, Şam gibi ve olayla ilgili şahısların isimleri başta, Hüseyin, Ehl-i Beyt ve arkadaşları, peygamberler, düşman ordusu ve İran’ın ünlü şairleri geçmektedir.

Yazılı literatürde Maktellere “Matemnâme” ve “Kerbelanâme” denildiği bilinmektedir (Güzel, 1999, s. 575-576). Mâktellerin baş kahramanı elbette Hazreti Hüseyin'dir ve bu nedenle Mâkteli Hüseyin olarak bilinir. Ayrıca içeriği Kerbela olayları olan “Mâkteli Hüseyin” adında yeni bir edebî eser, yeni bir tür yaratıldı. 15. yüzyılın ünlü şairi Molla Hüseyin Vaiz Kaşifi, "Ravzatü's-şüheda" adlı ilk Mâkteli-Hüseyin'i Farsça olarak 1502'de yazdı. Fuzuli'yi bu şekilde etkilemiş ve kendisinden sonra mâktellarin yazılmasına sebep olmuştur. Hatta umumiyetle mersiye ve mâktel okuyanların “Rovze-han” denilmesi Molla Hüseyin Vaiz'in eserinin adı ile ilintilidir (Karahana, 1938-1939, s. 92).

Mâkteller Azerbaycan'da sadece bir şiir veya ağıt değil, kutsal bir metin olarak ayrıca, ritüelin bir parçasıdır. Tarihi sima ve olayların folklor olmasını Kumrî'nin divanında belirli şekilde izleyip takip edebiliriz. Anlatıların (revayetler) çoğu sözlü gelenekten yazıya, tekrar yazıdan

¹⁴ Taziye metinlerinde meclis, perde gibidir ve her bir mecliste ya yeni konu açılır veya önceki konu başka bir açı/yönden devam etmektedir.

folklorla geçmiştir. Halksa, Kerbela'yı manevi ve ahlaki bir yaşam biçimine, bir dünya görüşüne, kısaca folklorla dönüştürdü (Bayat, 2014, s. 102).

Eserin Anlatım Biçimi

Kenzü'l-Mesâib divanının dili Azerbaycan Türkçesidir, fakat şairi üç dile (Azerbaycan Türkçesi, Arapça ve Farsça) hâkim olduğu için üç dilden de faydalanarak sözcük dağarcığı zengindir. Divanı oluşturan bölümler ve meclislerin başlığı ve sıfat ve zarfların kombinasyonları Farsça ve Şiarlerin metni Türkçe ve Arapça kelimelerdir. Kumrî divanının giriş bölümünde kendi eserinin önemi ve zenginliğini vurgulamak için İran'da yayımlanan Farsça divanların adını getirmesi ile Azerbaycan ve İran coğrafyasında yayımlanan divanları okuyup hâkim olmasını göstermektedir. Bu yüzden Kumrî divanında üç dilin sözcüklerini kullanmakla, edebiyat alanında takip ettiği şairlere meydan okuyup bilgilerini göstermeye çalışmıştır.

Eserin Azerbaycan sahasının dil özelliklerini kapsadığı görülmektedir. Hem yerel hem de arkaik öğeleri içinde barındıran bu halk dili az da olsa imla hataları vardır (Şişman, 2019, s. 118). Şairin kullandığı Türkçe dili büyük ihtimalle yaşadığı dönemin Derbent şehrinde konuşulan üslubu ayrıca Azerbaycan Türkçesidir. Şair Türkçe gramer kurallarında olan ses uyumu kuralına uymayıp yerel şive ile divanını yazmıştır.

Kumrî'nin divanında kullanılan yazılı eski Azerbaycan Türkçesi üslubundan kaç örnek getirmek açıklayıcı olacaktır. Azerbaycan Türkçesinde “b” ünsüzü ile başlayan sözcükler “m” ünsüzlerine dönüşmektedir. Ben → men vb. Divanın metninde her iki biçim yanı “ben” ve “men” kelimelerin kullanımı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “h” harfi “x” ve “k” harfi “g” harfiyle değiştirilmiştir. Bununla beraber, ses uyumu kuralına uyulmaması nedeniyle fiillerin sonu yerel şive esasında “dur”la bitmektedir.

3.3.1. Eserin Muhteva ve Şekil Özellikleri

Tez çalışmasında ele alınan Kumrî'nin divanı 2001 yılında Tebriz'de yayınlanan versiyonu üzerinde çalışılmıştır. Divanı hazırlayan ‘Sirus Kameri’ Fehraver yayınevini sorumlusu

olarak önceden de başka şairlerden 26¹⁵ Türkçe şiir divanını yayınlanmaya hazırlayıp kendi yayınevinde yayınlamıştı. Yani yayıncı ve divanı hazırlayan aynı kişidir. Yayınlanan divanda yayıncı açıklayıcı bir giriş yazmadan direkt divanın metni ile başlamaktadır. Bu eser Kumrî'nin hangi eski nüshası üzerinden hazırlanması, divanın hangi bölümleri yayınlanmak üzere kaldırıldı ve hangi nedenlerle, ayrıca hangi orijinal nüsha yayınlamak için seçildi ve eserin müstensih veya istinsah tarihi konusundan bahsedilmemiştir. Tahmine göre yayın için bu divanın seçilmesinin nedeni, İran'ın farklı Türk topluluklarında günümüz mersiye, şebih ve dini törenlerde en çok kullanılan nüsha olmasıdır.

İncelenmekte olan çalışma 26-28 satırdan oluşan 398 sayfalık bir eserdir. Kitabın boyutu 17.5*12.5'tir, seçilmiş olan bu boyut, standart cep kitaplarından biraz daha büyüktür. İran'da genellikle dini kitaplar bu ölçüde hazırlanmaktadır ve bu boyutun seçilme nedeni mersiye ve şebih törenlerinde taşınmasının kolay ve kullanışlı olmasıdır. Divanı yayınlanmaya hazırlayan yayıncı şiirlerin metnini sade yazı karakterleriyle ve modern bir biçimde sayfalandırılmış ve eski versiyonlardaki gibi Şiarlerin metni çerçevesinde cetvel içine alınmamıştır.

Birinci sayfada yayın bilgileri yazılmış ve ikinci sayfadan itibaren divanın metni başlamaktadır.

3.3.2. Eserin Giriş Bölümü

Kumrî Derbendi'nin divanını çözüp yorumlamak için başlıkları dikkate alarak divanı oluşturan farklı bölümler ve meclisleri özellikle giriş bölümünü ele alarak analiz etmesinde fayda var. Kenzü'l-Mesâib "Der Tevhid-i Sâne' " bölümüyle Tanrıya şükretmek ile başlar. 20 beyitten oluşan bu bölüm iştikak, teşbih ve mecaz sanatlarını kullanarak ilahî aşkı güzelce anlatır. Giriş bölümünde şair Eşq (Aşk) redifini kullanarak Tanrıya olan aşkını özellikle teşbih sanatıyla betimleyerek, son beyitte Tanrı tarafından kendisine şiir söylemek yeteneğinin armağan edilmesini anlatır:

¹⁵ İran'ın Millî kütüphanesinin bilgi tabanı esasında bu bilgi elde edilmiştir.

Kasimü'l arzak taksiminde kısmet eyledi ** Kumrî'yi şirin zebane nağmeyi ilhan-i aşk
(Kumri, 2001, s. 3)

Bir sonraki bölümde şair “Der Medh-i Şiir” başlığıyla kullandığı güzel teşbihlerle Şiar sanatının önemini ve şairin söz gücünü vurgulayarak bu bölümün sonunda divanın şairler ve arifler tarafından makbul olacağını dilemektedir.

Ardıca “Feyzi” adıyla tanınan “Hadimu-l Şeriye Molla Feyzullah”ın tarafından Kumrî'ye 10 beyitlik rubâi biçimiyle söylediği Şiarler getirilmiştir. “Feyzi” Şiar diliyle Kumrî'nin divanının üstünlük ve önemini nedenini büyümlü bir şekilde bilgelik dolu sırları anlatması olduğunu söyleyerek, kendini Kumrî'nin mecnun-u bideli [meftunu] tanımlamaktadır:

Feraz-i çarha çıksun arş-ı azam menzilun Kumrî*Makrun gerçi gabra beyt-i ekrem mehfelun Kumrî
Beli meddah-i şah keşifsen yoktu manendün*Budur sırrı olup (Feyzi) çu mecnun-i bidelun Kumrî
(Kumri, 2001, s. 3)

Sonraki bölüm “Mukaddimeye Müellif” [yazarın girişi] başlığıyla iki dilde Arapça ve Türkçe olarak Şiar ve nesir biçiminde sunulmaktadır. Şair ilk paragrafta Arap dilinde Peygamber Efendiyi övüp takdir edip ve bir sonraki paragrafta Farsça cümle kuruluşuyla, Arapça ve Farsça sıfatlar ve sadece Türkçe fiiller kullanarak kendisini bir suçlu ve kabahatli köle olarak mütevaziâne tanıtmaktadır. Nazım kısmında “Göç treni”, “Seyyâd-i ecel” [ölüm avcısı] vs. gibi sıfatlar kullanarak 13 beyitle hayatın hızını, yaşlanmak, geçici ve vefasız dünyayı konu ederek anlatmaktadır. Peşinden Kumrî ilahi aşkın tanımı, Tanrıya kavuşma hevesi, dünyanın güzellikleri ve lezzetlerinden vazgeçmek, ilahi kabul ve ahiret mükâfatını kazanmak için dua ve ibadetin önemini açıklamaktadır. Yani şair mensur girişten sonra nazım bölümünde, ilk fani dünyaya ve sonra baki dünyaya değinmektedir:

Ceres feryad eder kum-kum vururlar kus pey der pey*Katar-i koç yüklendi sera-ser kervan geçti
Seray-i ariyette her gelen beş gün qalır mihman*Refiq o aşına gitti sera-ser hem zeban gitti
Ecel seyyâd-i müstahzar durubdur can surakında*O vakit agâh olursan kim çıkıp elden enan geçti
(Kumrî, 2001, s. 5)

Takiben, “Munazire-yi teb’ ba akıl” [Doğa/aşk ile aklın tartışması] başlığıyla aşk ile akıl arasındaki tartışmayı mecaz ve teşbih sanatlarını kullanarak ustaca anlatmıştır. İlk parçada

şair aşk dilinden dünyanın lezzet, zevk, güzellik ve sevgilinin cazibelerini anlatır; bir sonraki parçada akıl dilinden aşk heveskârını bilinçlendirmeye ve farkındalığa çalışır.

Aşk dilinden:

Om-i zülfüyle tutup çah-i zenehdan salur *** Çare kurtarmaya asla dahi der kar olmaz
Tir-i müjgân koyar çileyi ebru-ye atar *** Bile zalim ok atan avcı kemandar olmaz
Sefayı meyde ne var ya ne dur şarabi tehur *** Temamı lezzeti dünya leb-i negarda dur

(Kumrî, 2001, s. 6)

Cevabında akıl şöyle söyler:

Kenzo nesayehin açuban akıl-i taçdar *** Çekti beyan rişteye bir dür-ü şehvar
Ey del vefası yoxdu del-ara güzellerin *** Cor o cefası çoxdu bu rana güzellerin
Her tarı bir kemend gibi bend eder *** Dam-i belaya zülfü müterra güzellerin (Kumrî, 2001, s. 8)

Karşısında Aşk şöyle devam eder:

Verdi cevap akla yine teb'i pür hüner *** Kılmaz mene bu nevi nasihatlerin eser
(Kumrî, 2001, s. 8)

Kumru ustacasına konuya her iki yönden yani akıl ve aşk açısından değinmektedir ve sanki ikisi de kaçınılmaz ve gereklidir. Bölümün sonunda şair istediği aşk ve bezme varmasını beyan eder ve o Hüseyin'in aşkı ve Şah-ı Merdanın yas törenidir.

Can koydum eğer ahiri canane yetişdim *** Dert almuşidi canımı dermana yetişdim
Elden bırakıp rozeye dünyayı fanını *** Şok İle [zevkiyle] riyaz-i şah-ı merdana yetişdim
Çekti yolumu teb'i revan kerubelaya *** Çün bezmi ezayı şahı merdana yetişdim
Fehr eylerem âlemlere men rütbede kimdür *** Haki kademe şahı şehidane yetişdim

(Kumrî, 2001, s. 13)

Yazar “*Keyfiyeti ebteda nemuden be nazmı Kitâb*” bölümünde, usulca ana konuya girip Hz. Hüseyin’e olan aşk, saygı ve matemini anlatırken ayrıca Kerbela olayı ve ailesinin yaşadığı faciaları da söylemeye başlar. Kumrî kendisini Hz. Hüseyin’in kulu tanıttırıp ondan şefaah talep edip ve bu bezm-i matemde hazretin növh-e-ger [ağıt yakıcı] olmasına şükür etmektedir.

Hüseyin'e nokeri [kul] olmak eceb şerafet dür *** Eğer kabul eyleye çok büyük saadet dür
 Hızır [bin] şükür yetiştim murada âlemde *** Hemîşe nevha-ger oldum bu bezm-i matemde
 Hızır şükür bu fahriyle ta demi mahşer *** Derler adımı meddahı al-i Peygamber
 (Kumrî, 2001, s. 14)

“*Kaside-i Evvel der Sebeb-i Telif-i Kitap*” şair bu bölümde kitabının yazma nedenini Şiar ve nesir biçiminde açıklamaya çalışır: iki şarkın İmamı, iki cihanın iki ayın yıldızı ve Peygamber Efendinin göz nurunun felaketlerinden söz etmek. İmamın erdemlerini göz önünde bulundurarak can sıkıntısıyla dolu olan Al-ı Eba'nın hayatını şiirsel bir biçimde anlatmaktadır.

“*Kaside-i der Medh ve Tavsi-i Şiar*” şair divanın başlangıcında edebiyatın özellikle şiir sanatının önemini, tarihi bir olayı barındırıp sanatsal bir biçimde betimleme yeteneğine sahip olduğunu anlatmaya çalışır. Bu doğrultuda Kumrî'nin açısından şiir aşk hazinesinin anahtarı, kemal edinmenin bir vesilesi ve bu dünyaya gelip şiir okumayan insan aslında şiirin değerlerinden habersizdir.

Miftah-ı kenz aşkdır alat-i Şiarden *** Tahsil olur hemîşe kemalat-i Şiarden
 Dünyaya bi-xeber geluben bi-xeber gider *** Her kimse vaqıf olmasa halat-i Şiarden
 (Kumrî, 2001, s.17)

“*Ebtedayi Kitap*”, *Sâkî Name*'den önce gelen bu nazım bölüm aslında bir türlü Sâkî Name'nin giriş kısmı sayılabilir. Kumrî şiiri cazip bir geline benzeterek onun her bir benini Tanrıyı tanıma noktasına teşbih etmektedir. Görünmeyen ilham kaynağından kendisine yardım etmesini talep eder ve Tanrının iltifatını arzu ederek kırmızı şarabı olan bir sağeri temenni eder. Bu doğrultuda şair “*Ebteda-yi Kitap*” kısmında Bismillah redifiyle divanın başlanmasını Tanrıdan yardım talep ederek ima ediyor.

Arus-i dilruba'yı nezme ver bir nu arayış**Ola her halı hemçun nokte-yi pergar bismillah
 Hamiyet vaktidur imdat kıl ey mülhem-i kaybi**Menimle bir zaman ol mahrem-i esrar bismillah
 Kerem kıl iltifatün kesme ey Ruhul Kudüs menden**Şefkat eyle ver bir sağeri-gülner bismillah
 (Kumrî, 2001, s. 20)

“*Sâkî Name*” bölümünde şair bilinçli bir şekilde Kerbela olayını anlatırken sâkîden ona bilim, mârifet, ilahi ve Ehl-i Beyt aşkının şarabının verilmesini talep etmektedir. Azerbaycan ve İran edebiyatında *Sâkî Name*’nin gelişmiş ve önemli bir konuma sahip olduğundan dolayı açıklamasında fayda var.

Sâkî Name, lirik Şiir türlerinden ve edebiyatın en hoş hazinelerinden biridir. Dihhudâ¹⁶ (1372, s. 11742) Sâkî Name’nin tanımında şöyle yazmıştır: Şairin Saki’ye hitap ölümü hatırlamak ve dünya hayatının istikrarsızlığını anlatmak, nasihat, hikmet vb. ifade etmek için kullandığı temaları Bahr-i Mütekarib’de getiren bir tür Mesnevi Şiaridir. Ancak şairler başka biçimlerde de Şiarler yazmışlardır, Terci-i Bent, Terki̇b-i Bent, Rubai.

Sâkî Name’nin kaynağı, Arap ritüel ve edebiyatındaki Humriyye edebiyatıdır (Mütemen, 1346, s. 224). Humriyye edebiyatı Fars ve Azerbaycan Türkçesi de dâhil olmak üzere İran kültür ve edebiyatına da aktarılır. Başlangıçta İranlı şairler de aynı Humriyye şeklinde Şiar yazmışlardır. Ancak İranlı şairler ona yeni bakış açıları, ufuklar katarak gerçekçi olan ve yalnızca şarap, Sâkî ve kebab ile sınırlı olan humriyye şiirlerine ruh verir. Gerçek şarap ve sâkîya gerçeküstü bir görünüm verir, onu insanın yüce manevi ihtiyaçlarını ifade etmek için saf bir bedene dönüştürür. Azerbaycanlı Fars dilinde şiir söyleyen Nizâmî-i Gencevî bu tür lirik şiirin en başarılı şairlerinden biridir.

Ayrıca, şarap ve mey talebinin yanında diğer temalar ve konular da Sâkî Name’lerde yansımaktadır. Dünyevi makamın itibarsızlaşması, dünyanın istikrarsızlığı, ikiyüzlülüğün kınanması ve ikiyüzlü sofu ve insanlar gibi konular bu biçim Şiarde bulunmaktadır. Sâkî Name’ler dualar ve yeminler, tavsiye ve öğüt verme, aşkın tanımı ve methi, hikâye ve öykü, vasiyetname gibi çeşitli bölümlerden oluşmaktadır (Gülçin Maani, 1368, s. 1).

Sâkîya eyle kerem dor-i meye minayı getur ** Koy gözüm üste kadem sağeri sehbanı getur
(Kumrî, 2001, s. 20)

¹⁶ Mirza Ali Ekber Dihhudâ (1880-1955) ansiklopedik sözlüğü “Luğatnâme” ile ünlü olan İranlı şair ve yazar.

Sâkî Name'lerin yapısı iki türlüdür: Bağımlı ve Bağımsızlar. Bağımlı Sâkî Name'ler genellikle uzun Mesnevi'nin sonunda veya başında bulunmaktadır. Ayrıca, şiirsel bir hikâyenin girişinde gelir, bazen şair şiirsel yeteneğini sâkî name aracılığıyla yaratıcılığa çevirmektedir. Bağımsız sakî namelerde mesnevi'nin başında veya sonunda değil kendisi müstakil bir eser olarak yazılmıştır (Şuca Keyhani, 1388, s. 560).

Kumrî, divanında yazdığı sâkî name, bağımlı türden olarak 87 beyitten oluşarak İmam Hüseyin'in aşk badesinden içip sarhoş olmak, irfan, şairlerin yeteneklerini birleştirerek İmam Hüseyin için şiir bestelemek gibi konuları ele almaktadır.

Şair içip sarhoş olmak için sakîden kadehi şah-i merdan'ın (İmam Hüseyin) aşk şarabından doldurulmasını talep eder. Şairin nutuk yeteneği tuti/papağan gibi açıldığı için irfan meclisinin kurmağını ister. Devamında şair her nefesi Hz. Ali'nin medh ve övgüsüyle dolu olsun diye mey talep eder.

Sonra Kumri İmam Hüseyin ve Ehl-i Beytine beslediği şiirlerini vurgulamak adına, İran ve Azerbaycan'da yaşayan meşhur şairlerin adını ve ünlü oldukları alanları sıralayarak onlara meydan okuyup, Ehl-i Beyt'e söylediği şiirleri büyük bir onurla anlatmaktadır:

Evvela eyle guzer memleket-i Şirvan'a ** Nezimde firkeyi şairlere *Kağanı* getir
Söyle Kağanı'ya ey çini sühan Kağanı ** Armağan elde dutup nezmi dür afşanı getir
Kıl haberdar *Nevayı* kimi sahip eseri ** De temaşaya tamam efsehi¹⁷ Turanı getir

.....

Sa'diya isim senun taliyi mesut benim ** Berg-i bibarı u Bustan u Gülisanı getir
Ey olan *Hafiz-i kenz* der şahvarı gazel ** Yar u maşuk nedur huri u kılmanı getir
Ey *Nizami* deme çok Hüsrev İle Şirin'den ** İstesen taht u besat üste Süleyman'ı getir

(Kumri, 2001, s. 21)

Kumrî İmam Hüseyin ve Ehl-i Beytin *nevhaber* veya ağıt yakıcısı olduğundan şeref duymasını şiir diliyle beyan etmektedir. Bu doğrultuda Kumrî, Hz. Hüseyin ve arkadaşları

¹⁷ Efsch (Arapça sıfat): Belagatlı, Güzel konuşan.

Şia bayrağını yükseltmek için yaşadıkları vakianın acısını ilahi aşk şarabı gibi içtiklerine benzetmektedir.

Kumrî İran'ın en ünlü epik şairi Firdevsî ve eseri Şehname'ye meydan okuyup beraber meydana girmelerini talep eder. Bu yönteme dayanarak Firdevsî İran'ın ordusunu getirirse bile İmam Hüseyin'in 72 kişilik ordusuyla, Kave'nin bayrağı Aşura'nın kanlı bayrağıyla ve Şehname'deki Rüstem-i Destan, Kumrî'nin iki dünyadaki Mevla'sı Hüseyin b. Ali ile beraberlik ve rekabet edemezler.

Çokta fahr eyleme öz nezmive ey Firdevsî ** Sevesen söz yerine le'l-i Badahşanı getir
 Gel şüca'etle girek her ikimiz meydana ** Me'rez-i cenge kadem koyma meydanı getir
 Men açıp rezimde bir kanlu alem¹⁸ şekke¹⁹sini ** Alem-i Kaveh²⁰ nedur Mohr-i Badahşanı getir
 Leşkerim yetmiş iki teşne dilaverdi benim ** Sen özün cem' kılıp leşker-i İran'ı getir
 Hayıf zahmet çekuben, bağlamısan Şehname ** Onda vasıf eyledüğün Rüstem-i Destanı getir
 Harda var sende benim tek şeref-i cah o celal ** Şiveye nazımda girem yed-i beyzayı getir
 Gobn²¹-i fahiş götürüb eylemisen serf-i kemal ** Özün insaf eyle akıl üste bu sodanı getir
 Rehberumdur iki dünyada Hüseyin b. Ali ** Ger varun olsa senünde bele Mevla'nı getir

(Kumrî, 2001, s. 21-22)

Ele aldığımız divanın başlangıç ve giriş bölümünü oluşturan başka önemli bölümlerinden biri de, telmih sanatı kullanarak Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in çektiği acıları, tarih boyu acı çekmiş olan Peygamberlerle karşılaştırmaktır. Hz. Yusuf'un hapsedilmesi ve daha sonra Mısır sultanı olması, Hz. Yakub'un yaşadığı acılardan dolayı gözlerini kaybetmesi, Hz. Eyüp'ün çektiği çile ve sabır etmeleri, Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve Nemrut'la olan mücadelesi, Hz. Davud'un Firavun ile uğraşması gibi olaylar Hz. Hüseyin'in başından geçen olaylarla mukayese edilerek divanın farklı bölümlerinde işlenmiştir. Bu bölümlerde şair, pek çok Peygamberin Allah tarafından farklı derecelerde imtihan edildiğini ve tüm bu

¹⁸ Alem (Arapça isim): Sancak, bayrak.

¹⁹ Şekke: Bölüm, parça ve kısım.

²⁰ Kaveh: İran mitlerinde zalim yabancı sultan Zahrâk'a başkaldıran mitolojik yiğitin hikayesidir. Hikâye İranlı şair Firdevsî'nin en önemli eseri olan Şehname'de geçiyor.

²¹ Gobn: Hasar

imtihanlardan geçip feraha kavuştuklarını söylemek istemiştir. Hz. Hüseyin için de Kerbela, bir cefa sınavı olmuştur.

Kumrî divanında Taziye meclislerini başlamadan yani ana konuya girmeden önce bir Müslüman şair olarak sosyo-dini görevini yapmak adına Saki Name'nin devamında 23 başlık altında ve kaside biçiminde Tanrıyı hamd ve şükür ettikten sonra Peygamberlerin görev ve mucizelerini şiirsel bir biçimde anlatıp Hz. Muhammed'i peygamberler arasında son ve tamamlayıcı olmasını hatırlatmaktadır. Devamında Peygamber Efendi, Hz. Fatima ve Hasan'ın ölümlerini ayrı başlıklarda anlatmaktadır. Kumrî Şia mezhebinin görüşlerini esas alarak Hz. Ali'ye atfedilen özellikler ve nitelikleri vurgulayıp beyan etmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin İmametinin devam ve sürekliliğini de taziye şiirlerinde gösterip bu kavramı pekiştirmeye çalışmıştır. Üstelik divanın dörtte biri bu konulara ayrılmıştır.

Hilkati [yaratılış] asli vücudun din için muhkem hisar*Soletun²² İslam için mersusi bunyan ya Ali
 Dini pakı Mustafa olmuş seninle berkarar*Eyledün sen hanüman küfrü viran ya Ali
 Olmasaydı dehrde feyzi vücudundan eser*Hergiz²³ olmazdı cihanda bir Müslüman ya Ali
 (Kumri, 2001, s. 35)

Edebi açıdan bakıldığında, aynı eserde 10 aruz kalıbı ve 6 aruz bahri kullanılmaktadır. Müctes bahrinin Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün kalıbı en çok kullanılan vezindir. Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün ve Feilâtün Mefâilün Feilün en az tercih edilen vezin kalıbı olduğu tespit edilmiştir (Karataş, 2021, s. 130).

3.3.3. Aşura Karakterleri

Mersiye edebiyatının unsurlarını, temalarını ve metnini daha detaylı incelememizin sebebi, Muharrem ayında yapılan ritüellerin ve en önemlisi Şia düşüncesine hakim olan fikrî atmosferi ve dünya görüşünü anlamaktır.

²² Solet (Arapça): Saldırı

²³ Hergiz: Hiçbir zaman

Kerbela vakasının yaratıcıları hem kahraman hem de anti-kahraman karakterleri mersiye edebiyatının büyük bir bölümünü hasretmişler ve diğer dinî konularla karşılaştırıldığında nazaran büyük miktarda mersiye edebiyatını tahsis etmiştir. Bu karakterlerin her biri, pek çok özelliğe sahiplerdi ve bir şair Aşura karakterlerinin kişiliğinin tüm yönlerini bir eserde ele alması mümkün değildir; bu nedenle bu özelliklerin bir kısmı mersiye şairlerinin şiirlerinde manevi, duygusal ve sosyal durumlarına göre kendini göstermektedir. Şairin yaratıcılığı doğrultusunda, eserin bazı bölümlerinde hak grubun dilinden bazı olaylar anlatılmıştır. Bu tür anlatımlar okuyucuyu daha çok etkiler ve hüzünlendirir.

Bu bölümde öncelikle kişi veya konu hakkında genel bilgiler verilmiş, halk din birçok durumda bu yönde oluşmuştur. Bu nedenle sunulan bilgiler, dini kaynaklardan alınan bilgiler ile tarih boyunca şekillenmiş olan halk dini fikirlerin bir kombinasyonudur.

3.3.3.1. Hak Grubu

3.3.3.1.1. İmam Hüseyin

Peygamber Efendimizin torunu, Hüseyin bin Ali bin Ebi Talip; Şaban ayının dördü (Miladi 626) Medine'de doğdu ve hicri tarihi ile 61 ilinin Muharrem ayının onunda (Miladi 10 Ekim 680) Kerbela'da şehit oldu. Hz. Fatıma ve İmam Ali'nin ikinci oğlu, ayrıca Hasan, Muhammed ve Abbas adında kardeşleri vardır. O, Beni-Haşim ailesinden ve Kureyş kabilesindedir (Meclisi, 1386, s. 251).

Peygamber Efendimizin tarafından Hüseyin'e "Ebu Abdullah" künyesi verildi. Hz. Hüseyin'e verilen diğer künyeler bunlardır: Ebü'l Ehrar (özgürler babası), Ebu'l Mücahidin (Allah yolunda savaşan mücahitlerin babası) ve Ebü's-Şüheda (şehitler babası) (Muhaddisi, 1393, s. 39). İmam Hüseyin Şialer arasında çok "Şehit" ve "Seyyidü's-Şüheda" lakapları ile anılmıştır.

Şia inancına göre nübüvvet döneminin bitmesi ile yeni bir dönem imamet (velayet) başlamıştır, çünkü Allah insanları yol göstericisiz (önder) bırakmaz. Allah'ın doğru yolunu göstermek aynı zamanda Tanrı'nın varlık sebebidir. Sünnilikten farklı olarak Şialikte

nübüvvet Allah'ın hücceti dir ve biz onu görmesek de, duymasak da onlar Allah'ın sebebi olarak vardılar. Peygamberlik Hz. Muhammed ile bittiğinde onun hikmetini imamlar yerine getirirler (Corbin, 2001, s. 90).

Şia mezhebine göre, İmam Hüseyin, İmam Hasan'ın şehadetinden sonra devlet idaresi için en uygun kişi olmasına rağmen, kardeşi İmam Hasan'ın Muaviye ile yaptığı barış antlaşmasına sadık kaldı ve anlaşmayı bozmadı. Ayrıca Kûfelilere yazdıkları mektuplara verdiği cevapta Muaviye'nin hükümetine karşı olduğunu vurgulamasına rağmen o, Muaviye'nin vefatından sonrasına kadar ayağa kalkmadı ve bunu erteledi. H. 60 yılında Muaviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezid, Medine valisinden halktan, Hüseyin İbn Ali dahil olmak üzere, kendisine biat almasını istedi ve itaat etmeyenlerin öldürmelerini emr etti. Bu yüzden Hüseyin ve arkadaşları Medine'den ayrılarak dört ay Mekke'de kaldılar (Taberî, 1362, s. 338).

Kûfe halkının davetine cevaben Hüseyin, kuzenini Müslim b. Akil'i Kûfe şehrinin durumunu araştırmak ve Kûfe halkının kendisine biat etmeye hazır olmalarından emin olmak için Kûfe şehrine gönderdi (Müfid, 1396, s. 41).

Müslim'in Kûfe'ye gelişinden sonra Kûfe halkı onu sıcak bir şekilde karşıladı ve Hüseyin adına ona biat etti. Kûfeliler Müslim'in güvenini kazandılar. Müslim İbn Akil Kûfelilerin biatlarından dönmeyeceklerini düşünerek, Hüseyin'e bir mektup yazıp onu Kûfe'ye davet etti (Taberî, 1362, s. 408).

Müslim'in mektubunu aldıktan sonra Hüseyin, ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Irak'a doğru yola çıkar. Bu sırada Yezid, Müslim'i öldürmesi için Ubeydullah b. Ziyad'ı görevlendirir. Irak yolunda kuzeninin ölüm haberini alan Hüseyin, arkadaşlarıyla bu konuyu konuşur ve yola devam etmek istemeyenleri geri göndermelerini talep eder. Ancak ailesi ve birkaç sadık arkadaşı onu yalnız bırakmaz.

Hüseyin Kûfe'ye yaklaştığında, Hür b. Yezîd ordusuyla Hüseyin'in yolunu keserek onları Kerbela denilen yere sürüklerler. Kûfe hâkimi Ubeydullah b. Ziyad, Hüseyin'in, Kûfe'ye yaklaştığı haberini alınca, Ömer b. Sa'd b. Ebu Vakkas komutanlığında bir orduyu

onlara doğru gönderir. Ubeydullah b. Ziyad, Hüseyin'den Yezîd'e biat etmesini ister, ancak Hüseyin bu istekten imtina edip kabul etmez (Şehidi, 1383, s. 185).

Muharrem ayının dokuzuncu günü düşman ordusunun kendilerine saldırmak için hazırlandığını duyan Hüseyin, kardeşi Abbas'ı komutanlarına, İbn Sa'd'e göndererek savaşın bir gün ertelenmesini istedi. Muharrem ayının 10. günü, Hür b. Yezîd-i Riya, düşmanın ordusundan ayrılarak Hüseyin'in ordusuna katıldı. Hüseyin'in tüm arkadaşlarının şehit edilmesinden sonra ailesi savaşa hazırlandı. Hüseyin'in ailesinden savaş alanına giren ve şehit olan ilk kişi Ali Ekber b. Hüseyin idi (Taberî, 1362, s. 446-449).

Hüseyin İbn Ali, arkadaşlarının şehadetinin ardından savaş meydanına girdi. İlk başta düşman ordusundan hiç kimse onunla savaşa ileri gelmedi. Şimr b. Zi'l Cevşen'in emri ile Hüseyin'i oklamaya başladılar (Müfid, 1396, s. 111-112). Ardından, Şimr ve başka bir rivayete göre Sinan b. Enes, Hüseyin'in başını bedeninden ayırıp Huli'ye verdiler (Taberî, 1362, s. 450-453). Hüseyin ve arkadaşlarının şehadetinden sonra, hasta ve savaş alanına girmemiş olan Hüseyin'in oğlu Secad dışında kalan kadın ve çocuklar esir alınarak Kûfe'ye oradan da Şam'a götürüldüler (Şehidi, 1383, s. 185).

Rivayetlere göre İmam Hüseyin Aşura günü savaş alanında yalnızken yüzünü dört yöne çevirerek şöyle derdi: “Bu meydanda Resul'ün oğluna yardım eden yok mu?” Bu çağırış, İmam'ın Yezidîlere değil, gelecekte özgürlük, hakikat ve adalet için savaşacak tüm şehitlere çağrısıydı. Bu nedenle her yıl Muharrem ayında yas törenleri tutmak, Hazreti Hüseyin'in çağrısına olumlu bir cevaptır.

Modern dönemdeki modernleşme sürecinde toplumların temel dinamikleri olan ritüelleri ortadan kaldırmayıp, aksine toplumların hayatlarını devam ettirebilmek için bu dinamiklere yeni biçimler katarak devam ettiği düşüncesi gündeme getirilmiştir (Gusfield, 1984, s. 417-418, Aktaran: Karaman, 2010, s. 228). Bunun en net örneği Azerbaycan'da icra olunan Muharrem ayının yas ritüelleridir.

3.3.3.1.1.1. Aşura Ali ve Şia Velayetinin Devamı

Kumrî Kenzü'l-Mesaib divanının farklı bölümlerinde Hüseyin'in imametini, hedef ve çabalarının doğruluğunu gösterip, ayrıca Hz. Ali tarafından başlatılan İmamet'in bir parçası olarak belirtmeye çalışır. İmam Hüseyin'in şehadet yolunu bilinçli olarak seçmesi, bütün kaynaklarda, efsanelerde, rivayetlerde, ağıtlarda ve deyimlerde kırmızı bir çizgi olarak görünmektedir. Bu amaçla Kumrî'nin divanından bazı örnekler verilmiştir.

Hüseyin, sadık arkadaşlarını birer birer kaybedip ailesiyle vedalaşp, Peygamber efendinin sarığını, Hamza'nın kalkanını ve Zülfikar kılıcını takıp, ilahi risâleti diriltmenin geri dönüşü olmayan yoluna ayak bastığında, savaş alanında kendini yapayalnız buldu. Bu durumda yüzünü Hz. Ali'nin mezarı olan Necef şehrine tutup ona dua edip, kendini Ali'nin sadık takipçisi ve Şia mezhebinin devamcısı olarak beyan eder:

Deyüp bu sözleri kıldı nizare her tarafa ** Ne gördü dade yeten yoktu tuttu yüz Necef'e
 Yetiştî göklere feryat u nale ve ahı ** Hitap kıldı gel ey keşver-i Necef şahı
 Vefat edende Medayin'de Hz. Süleyman ** Özün yetürdün ona teyyul erz ile babacan
 Öz ellerunle kefen biçtün eyledün teçhiz ** Vefalı Şia'yı tuttun ölen zamanda aziz
 Necef'le Kerbü-Bela'da o kadar fasıla yok ** Bu çölde men ölürem şiveyi muvasile yok
 Ne oğlunam bele farzet ne yar u deldarun ** Veli yakın ki varam Şia vefadarun
 Necef'te yatma dahi gel bugün meni yola sal ** Başımı Şimr kesende özün diz üstüne al
 Kefen tedarik ele kabir koy meni zarı ** Amandı har eyleme sept olup bele unvan
 (Kumrî, 2001, s. 320)

Kumrî, böyle bir beyti Şia düşüncesinin bir uzantısı olan ve Hüseyin'in canını feda ettiği ve Şiaların günahlarını üstlendiği *Kerbela Söylemini* göstermek için kaleme almıştır.

Eğer kesilmese başım susuz bu âlemde ** Yanar günah eyleyen Şialar cehennemde
 (Kumrî, 2001, s. 334)

Kerbela Söyleminin önemini açıklamak gerekirse, İmam Hüseyin'in misyonunun önemi ve büyüklüğü, düşmanla eşit olmayan bir savaş içinde bulunması değildir, onun büyüklüğü savaşındaki adil ve dürüstlüktür. Çünkü o barışçıl bir insan olarak şehit edilmiştir. Aşura

Şefaatin doğası, günahkarları günahlarını tekrar etmeye teşvik etmeye değil, eğitici yönüne dayanmaktadır. Suçluluk duygusunu ortadan kaldırmaya çalışmak, Evliyalar ile iletişim kurmayı denemek ve günahların affı ve bağışlanması için umut yaratmak (Ruhani Zade, 1385, s. 165).

3.3.3.1.1.3. Menfaatçılık²⁵ Yerine Hakkâniyet

Divanın birinci ve ikinci meclisi Kerbela olayının başlangıç noktasını anlatıp İmam Hüseyin'in yükümlülük ve üstelendiği görevinin karşısında olan dünya görüşünü belirtmektedir. Hz. Seyyidü'ş-Şüheda imamet yolunun devamcısı olarak Muaviye'nin biatına²⁶ davet eden ve kabul etmemesi durumunda ölüm tehditli bir mektup aldı. Ayrıca Şam halkı tarafından da yaşadıkları zulüm ve cefayı anlatan ve Hüseyin'den yardım talebinde bulunan bir mektup aldı. Şair ustaca Şam halkının yaşadığı eziyetleri alfabe harfleriyle nazıma çekmiş:

Âhır Hüseyin'i kıldılar avareyi vatan ** Fırsat verilmedi kala تنها Medine'de
Feryadı yumı hicreti sultani Kerbela ** Etti esas mahşeri berpa Medine'de
(Kumrî, 2001, s. 84)

Bir name Şam'dan mene pinhan yazubdular ** Kırtası gam merkebinini kan yazubdular
Her elifi ah, bayı bela, tayı tığı kin ** Sa'ini sar, itreti İmran yazubdular
Her cimi bir cavan²⁷ ölümü halı herbgah [savaş meydanı] **Hâ'in harap haneyi iman yazubdular
Her dalı dert zalı mezimmet alameti ** Ra ile zayı rezm-i deliran yazubdular
(Kumrî, 2001, s. 86)

Daha sonra gelecek olan beyitlerde Hz. Hüseyin biat etmemesini ilam edip, aile ve arkadaşlarından onu bu yolda yalnız bırakmayıp eşlik etmelerini talep eder:

²⁵ Yalnız kendi çıkarını düşünmek.

²⁶ Biat: Arap kökenli bir sözlük. İslam devletinde yönetenler ile yönetilenler arasında seçim veya sadakat niteliği taşıyan sosyo-politik bir sözleşme (İslam Ansiklopedisi, Biat başlığı: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyat>).

²⁷ Cavan (Farsça sıfat): Genç

Büyürdü sebti resuli Huda İmam vahit ** Mehaldur ki edem beiat Yezîd-i pelit
Hayâlî ham kılubdur Yezîd-i bed fercam ** Ede o fasika bey'at İmamın oğlu İmam
(Kumrî, 2001, s. 87)

Yaşanan bu olaylardan dolayı Hz. Hüseyin Medine'den Mekke'ye hicret etmeye karar verdi ve yola çıkmadan önce Peygamber Efendinin mezarına gidip helalleşip kendi mezarı da Hz. Fatima'nın mezarı yanında olmasını vurgular. Şiaların inancına göre İmam Hüseyin kehanetten dolayı gelecekte Kerbela çölünde yaşanan faciadan haberi vardı ve bu öngörüyle şehadet şerbetin kabullendiği ve inandığı yolda severek içer. Sonra Hüseyin kardeşi Zeyneb İle görüşüp dertleşip bu yolculukta eşlik etmesini talep eder; Hz. Zeyneb Hüseyin'in yaşadığı dertle ortak olmasını, üzüldüğünü ve başlattığı bu işte Allah, melekler ve Peygamber Efendinin rızası ve varlığını güzel cümlelerle beyan eder.

3.3.3.1.1.4. Tanrı ve Peygamberler Bergüzîdelerinin Akıbeti

Divanın bazı yerlerinde hikâyenin akışı sırasında savaş zamanına ve Hüseyin'in aile üyeleri ve arkadaşlarının ölümüne yaklaşırken, Kumrî Hüseyin veya şair/üçüncü şahıs diliyle Peygamberlerin hayatı, yaşadıkları cefalar ve yaptıkları cesaretlere geri dönüş yapıp hem hikâyenin kahramanı ve hem Şia okuyucusunun inanç ve imanını güçlendirmeye çalışır. Öte yandan Tanrı'nın bergüzîde ve enbiyalarının yaşadıkları azap ve geçirdikleri ilahî sınavın göstergesidir.

Kumrî, yeni evli ve ergen savaşçı, Hz. Kasım'ın şehadetinden sonra başka bir meclisi anlatmadan önce yani Hz. Ali Ekber'in vedalaşip savaş meydanına girmesini açıklamadan enbiyânın destan ve mesâiblerini açıklar:

Çün destani âleme tumar²⁸ yazdılar ** Dibaçe²⁹de kaziyeyi ebrar³⁰ yazdılar
Âdem belası kühi Serendibe³¹ düşmeği ** Tufan Nuh için koyup asar yazdılar

²⁸ Tumar: Uzun yazı, mektup, defter, kitap

²⁹ Dibaçe: Giriş, tanıtım

³⁰ Ebrar: Hayır işleyen, takvâ sâhibi, olgun ve faziletli kimseler

³¹ Serendib: Günümüzde Sri Lanka'da bulunan Serendib adasındaki dağın adıdır. Serendib dağının, cennetten kovulan Âdem'in iniş yeri olduğuna inanılır.

Eyüp'e sabır, Yunus'a behr içre betni hut ** Ama Halil'e gülşen için nar yazdılar
 Musa Kelimi zahmeti Firavuna müptela ** İsa'ya fevk-i mertebe dar yazdılar
 Dendan-i dor-i Amhedî olmaklığa şikest ** Kırk yıl dahi eziyet o azar yazdılar
 Şah-i Necef Ali veliyullah Haydar'a ** Mihrap içinde zerbeti eşrar yazdılar
 Yakup'a kısmet eyledi Beyti-l Hazın-ı felek ** Yakup-i Kerbela gününü tar yazdılar
 Sept oldu defteri iki Yusuf musibeti ** Ta her birinden aldılar ikrar yazdılar
 (Kumrî, 2001, s. 266-267)

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair, ilahi kadere olan inancından hareketle Hz. Ali Ekber'in acı kaderini diğer ilahi peygamberlerin ve evliyaların acı kaderiyle karşılaştırmıştır. Şair Allah'ın bergüzîdelerinin insanları eğitmek ve uyandırmak için verdikleri meşakkatlerini güzel ve incelikli benzetmelerle dile getirmiştir. Kumrî'nin bu acıları dile getirme amacı, ilahi evliyalara olan sevgi ve saygısını ifade etmek, ayrıca diğer insanların cehaletinin ve uyanışının bedelini ödeyen insanların kaçınılmaz ve acı kaderini beyan etmektir.

3.3.3.1.1.5. Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayında Şehit Olanlara Âlemin Tüm Yaratıklarının Matemi

Kumrî de dâhil olmak üzere Şia şairlerin bakış açısından dünya canlıları ve milletleri kıyamet gününe kadar Hz. Hüseyin, şehit olan Ehl-i Beyti ve arkadaşlarına yas tutmalıdır; bu sayede kendi sadakatini Hüseyin'in amaçlarına göstermiş olurlar. Böylelikle Kumrî'nin divanının çekici bölümlerinden biri Hüseyin ve arkadaşlarının Kerbela çölüne varıp yerleşip ve savaş sırasında doğa unsurlarının matem ve yas tutma sahnelerinin göz önüne sergilemesidir. Hz. Hüseyin'in temsilcisi olan Müslim b. Akil'in acımasız şehadet anında evrende yaşanan üzüntü şöyle anlatılmıştır:

Giydi cihan libas-i kara gökler ağlar ** Eflake çıktı naleyi va hasreta haray
 Dönderdiler hazanı gülistanı Heyderi ** Geldi figana (Kumrî) bezm-i aza haray
 (Kumrî, 2001, s. 140)

Hz. Hüseyin kafilesiyle beraber Kerbela çölüne vardıktan sonra ortamın matemli ve kederli olduğunu şöyle dile getirir:

Bilmem ne bezmi taziyedir çok celali var ** Küllen tamamı halkı cihanın melali var
 Beis nedir tutular aza külli kâinat ** Ehl-i zamane yase batur özge halı var
 Pir o cavan giyerler kara cümle kâinat ** Göz çeşmesinde menbe’i ab-i zulalı var
 Cari olur uzarlara şor gözyaşı ** Şur-o neşur yum-i ceza ihtimali var
 Feryat o nale erşe olup ferişten bülend ** Her dilde [yürek] aşkar Hüseyin vay makamı var
 (Kumrî, 2001, s. 170)

Kumrî “Vakayı Suphi Aşura” [Aşura sabahının olayları] bölümünün girişinde doğa ve evrenin ters ve değişik durumunu anlatır ve bu evrenin Aşura günü ileride yaşanan olay ve ahvalinden haberdar olmasının simgesidir.

Ne süptür ki tulu-i alamet-i gamdur ** Eser nesim-i musibet hava-yı matemdür
 Olup zamane digergun meğer felekte ne var ** Cihana zelzele düşmekliğe demademdür
 Sebeb ne dür ki dutup şur o nale afakı ** Deyüp biri bire dünya ne sırrı müphemdür
 Revak-ı çarkta sükkân-ı asuman ağlar ** Çok inkılap ile ozayı çark berhemdür
 Eder tulu meğer aftab merkepten ** Nişane-yi esere rastahiz e’zemdür
 Değil bu mahşer-i kobra eza alameti var ** Nezerde taziye sermayesi ferahımdür
 Koyubdi belki cihan içre Nuh tufanı ** Ve ya ki matem-i İsa aziz-i Meryem’dür
 Kesirler başını teş-i tela³²da Yahya’nın ** Havada kan görünür kamet-i felek hemdür
 Ayandı belki alamet-i yum-i Aşura ** Zuhur-i vakiye dehum³³-i Muharrem’ dür
 (Kumrî, 2001, s. 186)

Şair, dinî, tarihî ve edebî bilgilerine dayanarak Kerbela olayının büyüklüğünü ve hüznü ihtişamını anlatmak için Aşura günü olayını, kıyamet ve dünyadaki diğer acı olaylarla karşılaştırmaktadır. Bu teşbih ve mukayese hem olayın büyüklüğünü hem de okuyucunun veya Taziye törenin seyircisinin anlatılacak olaylara hazırlanmasını ifade etmenin bir yoludur. Ayrıca, karşılaştırma sanatını kullanarak, dünyada geçmiş önemli olayların bir özetini vermekte, bu olayların Mersiyeler yapısıyla okuyucunun zihninde kalmasını sağlamaktadır. Muhtemel bu eserin geçmişte okullarda bir öğretim kaynağı olarak

³² Tela: Farsça kelime altın anlamındadır.

³³ Dehum: Farsça kelime on adadı anlamındadır.

okutulmasının sebeplerinden biri de önemli dini-tarihi olayların gözden geçirilip şiir yoluyla öğrencilerin hafızasında tutup ve onlarda dini kimlik oluşturulmasıdır.

3.3.3.1.1.5. Kербela Olayının Gayb İlmi İle Bağlantısı

Öncelikle bu başlıkta konu edinen “Gayb İlmi” Şia düşünce ekolunda taşıdığı anlam ve öneminin açıklanması gerekir. Nitekim “Gayb İlmi”nin görüş bağlamını öğrendikten sonra Şia düşüncesindeki olan anlamı, önemi ve yeri açıklanır; öte yandan bu kavramın mersiye şiirlerindeki anlamsal yükü belirlendikten sonra daha açığa çıkacaktır.

Gaybın ilmi normal insanların erişemeyeceği bir tür ilahi bilgidir, ancak İslam'a göre, eğer Allah izin verirse, bazı insanlar böyle bir ilme sahip olabilirler. "Gayb" (Arapça: غَيْب) kelimesi, Kur'an ve Hadis terminolojisindeki, sıradan yollarla bilinemeyecek bir şeydir. Görünmeyen bilim, okültizm ve okültizmin ve duyularla anlaşılabilen gizli iş ve varlıkların bilgisi ve farkındalığının ek bir birleşimidir. Kur'an ve hadis terminolojisinde gayb, normal bilişsel aygıtlar sayesinde bilinmeyen şeydir (Kurd Firuzcayı, 1390, s. 127).

Bir tasnife göre gayb iki çeşittir:

- Öğrenme, yansıtma ve entelektüel egzersiz yoluyla ortaya çıkan şey.
- Sadece Tanrı tarafından veya Tanrı'nın izin verdiği kişiler tarafından erişilebilen ve bilinebilen şeyler.

İkincisi sırayla iki türdür:

- Mucizeler, dini gerçekler ve Gaybın diğer bilgileri gibi Allah'ın peygamberlerine ve elçilerine vahyedilmesi gerekenler.
- Allah'a mahsus olan ve başkasının bilmesine izin vermeyen. Allah'tan başka hiç kimse bu tür şeyleri gözlem ve tefekkür yoluyla veya herhangi bir idrak yetisi ile bilemez. Bunun bir örneği ilahi özdür (Kurd Firuzcayı, 1390, s. 126).

İmamların Gayb İlmi:

Şia inançlarına göre, imamların tahriflere karşı korumaları gereken ve muğlaklıklarını netleştirmeleri gereken şeriat kanunları hakkında kapsamlı bilgiye sahip olmaları gerekir. Böyle bir bilgiye sahip değilse, Tanrı'nın onu böyle bir göreve atama amacı – Şeriat yasalarını açıklığa kavuşturmak ve korumak – hiçe sayılacaktır. Bu nedenle İmam'ın dini aydınlatması ve koruması için ihtiyacı olan her şeyi tam olarak bilmesi gerekir. Bu bilgiler çok geniş olduğundan ve normal insan kapasiteleri ile elde edilemediğinden, İmam'ın bu bilgilerin bir kısmına normal olmayan, insanüstü kapasitelerle ve normal olmayan yollarla sahip olması gerekir.

İmamın Gayb İlminin Kapsamı

Şia inanışlarına göre imamın bilgisi, imametinde ve liderliğinde ihtiyaç duyduğu her şeyi içerir. Bazı Şia hadisler bize, İmam'ın gayb ilminin kapsamının dünyada olmuş veya olacak her şeyi (maksimalis) söyler ve Allah, insanların sorularına cevap verebilecek durumda olmayan birini imam tayin etmez. İşte İmam'ın gayb hakkındaki bilgisinden bazı örnekler:

- İmamın Kuran bilgisi
- Diğer kutsal yazılar hakkında bilgi
- Ne olmuş ya da gelecekte ne olacağı hakkında bilgi
- Ölümler ve felaketler hakkında bilgi
- Tüm dünyevi ve ahiret olayları hakkında malumat
- Nasıl ve ne zaman öleceği/şehit olacağı hakkında bilgi
- İlahi sırların bilgisi
- İlahi kanunlar hakkında bilgi

Anlattığımız kavram Şia düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olup takipçilerini etkilediği için maktel ve başka taziye türlerinde bolca görünmektedir. Bu doğrultuda şimdiki başlık altında üç örnek ve başka başlıklarda da bazen kaç konuyu kapsadığı için yeri geldikçe açıklayarak örnekler verilecektir (Aslani Munfered, 1389, s. 19).

İmam Hüseyin Mekke'ye yola çıkmadan önce Peygamber Efendinin mezarının ziyaretine gidip son ziyareti olduğunu vurgular. Öte yandan Hz. Hüseyin rüyasında Peygamber Efendini görüp Kerbela vakasında yaşanacak olan olaylardan haberdar olur:

Ne gördü âlem-i rüyada ced-i Peygamber ** Yetiştî başının üste gözünde eşk-i beşe
 Büyürdü ağlama ey çeşm-i eşkibar oğlum ** Gelub musibetive evvel bahar oğlum
 Dayanma gör sefer-i Kerbela tedarekivi ** Gerek Irak'a çekülsün dahi katar oğlum
 Ayaga dur ki yakınlaştı rehlet³⁴ ayamı ** Olubdur Mariye sahrası laleazar oğlum
 Kolu kesilmeke Abbas'ı eyle amade ** Fırat üste düşer naaşî zehmdar³⁵ oğlum
 kuru yer üste kalır naaşın üç gece üryan ** Karıp ülkede bigasil³⁶ ve bimezar oğlum
 Ali Asker'i kundağa bağlasın anası ** Dutubdu Hermele³⁷ peykan³⁸-i abdar oğlum
 Hasan nişanesinin³⁹ toy libas⁴⁰ın hazır eyle ** Gerek hena⁴¹ yaka kandan o gülüzar oğlum
 Haremlerin kolu bağlı düşe beyabana ** Esir Zeyneb'in olsun şotur⁴² savar oğlum
 Yaralı sinevin üstünde at gerek çapala ** Ki isteyip seni kan içre kerdegar⁴³ oğlum
 Ucaldan başımı enbiya arasında ** Şehadetinle eder cettin iftihar oğlum

(Kumrî, 2001, s. 90-91)

İmam Hüseyin Kûfe halkı ile görüşüp biat alma amacıyla Mekke yolculuğuna çıkmadan önce akrabasının ziyaretine gitti. Hz. Kasım ile görüşürken şehadetini ön görerek şöyle anlattı:

Menim yolumda batan kana doğranan bedeni ** Diyar-i Küfede bikes olan cavan⁴⁴ım gel
 Gel ey serire⁴⁵ şehadette taçdarım gel ** Nişaneyi hençer-i abdarım gel

³⁴ Rehlet: Ölün anlamında olan Fars dilinde kullanılan Arap kökenli bir kelime.

³⁵ Zehmdar: Farsçada yaralı anlamındadır.

³⁶ “Bi” Farsça’da olumsuzluk ön ektir. Bigasil: yıkanmamış/gasil yapılmamış cenaze, Bimezar: mezarı olmayan meyyit.

³⁷ Hermele b. Kâhil Esedi: Aşure günü Ömer İbn Sa'd'ın ordusunda okçu olan Abdullah b. Hüseyin ve Abdullah b. Hasan'ın katili ve Şiaların gözünde Kerbela davasının en iğrenç isimlerinden biri.

³⁸ Peykan: Farsça kökenli bir sözcüktür. Okun ucundaki sivri demir anlamındadır.

³⁹ Hz. Hasan'ın oğlu, Hüseyin'in yeğeni Kasım b. Hasan'ı kast etmektedir. İmam Hasan'ın Kerbela olayında şehit olan oğullarından biridir.

⁴⁰ Libas: Arapça kökenli giysi anlamında bir sözcüktür.

⁴¹ Hena: kına demektir.

⁴² Şotur: Farsça’da deve anlamındadır.

⁴³ Kerdegar: Farsça kökenli yaratıcı anlamındadır.

⁴⁴ Cavan: Farsça kökenli bir sözlük genç anlamındadır.

⁴⁵ Serir: Arap kökenli bir sözcük ve Kral tahtı anlamındadır.

Şehit-i kom-i cefa evvelinci kurbanım ** cavan-i lale kefen yar-i can nesarım gel

(Kumrî, 2001, s. 99-100)

İmam Hüseyin, Ehl-i Beyti ve yardımcıları yola çıkıp çölün sıcaklığı ve susuzluğu ile karşılaştıklarında Ali Akbar Hüseyin'e hitaben, şehit olduklarını bilir ve önceden bu konuda bahsetmişler gibi konuşup "kâfir ordusuna su verelim onların bizi susuz şehit ettiklerine rağmen" bir öneride bulundu.

Edeple arz eyledi Akbar-i hamide hesal ** Feda mürüvvetine ey meh-i sepehr-i celal
 Özün hemişe deyirsen bu ahl-i Küfe ve Şam ** Susuz şehit edecek bizleri be zulüm-i tamam
 Ne sırrı var meğer ey padişah-i arş-i kabab ** Edek bugün bize yol bağlayanları sîrâb⁴⁶
 O demde server-i leb teşne çekti ah-i ciğer ** Buyurdu ey dizimin takati Ali Akbar
 Budur benim kerezim onlara edem hürmet ** Gerek içip bu suyi kolları tapa kuvvet
 Zemin-i Mariye'de yakşı deste⁴⁷ kursunlar ** yaralı sineme peykan o neyze⁴⁸ vursunlar

(Kumrî, 2001, s. 165)

Kumrî'nin divanında verilen bilgiler ve olaylar aslında dini kitaplarda bulunan bilgiler ve halk dininin birleşimidir. Ali Akbar de imam Hüseyin vasıtasıyla susuz vaziyette şehit olacaklarından bilgisi vardı. Bu şekilde, gayip bilimin bilgi edinme yollarından biri olduğunu anlarız. Gayip ilm, duyusal algılarla ve ayrıca düşünce ve mantıksal argümanlarla anlaşılamayan gerçeklerle ilgilidir. Başka bir deyişle, dış görünümünden gizlenmiş bir dünyayla bir tür bağlantıdır. Bu bilgi ve öte duygularla bağlantı sadece Allah'a mahsustur ve eğer Tanrı izin verirse, diğer varlıklar da böyle bir iletişimden yararlanır. İnsanoğlu için vahiy, ilham veya dürüst rüyalar kurulabilecek bir bağlantıdır.

⁴⁶ Sîrâb: Farsça kökenli bir sıfat doymuş anlamındadır.

⁴⁷ Deste: çete, ordu

⁴⁸ Neyze: mızrak.

3.3.3.1.1.6. Aşura Ali ve Şia Vilayetinin Devamı

Kumrî divanının çeşitli bölümlerinde Hüseyin'in imametinin doğruluğu, amaç ve çalışmalarının mahiyetini göstermek için onu kesintisiz imamet çizgisinin bir parçası olmasını göstermeye çalışır; bu konuya kanıt olarak Kumrî'nin divanından birkaç örnek getirilmektedir.

Şia düşünce sisteminde nübüvvet makamından sonra imamet denilen bir makam daha vardır. Peygamber, vahiy alan ve dinin kurucusu olan, imam ise vahye açık olmayan ve dinin kurucusu olmayan, ancak peygamberin vahiy dışındaki tüm görevlerini üstlenen ve anlam olarak, İmamet, nübüvvet vazifelerinin devamıdır. "İmamet", Allah'ın tayin etmesi gereken ilâhî bir makamdır ve bunun temel şartlarından biri de, Allah'tan başka kimsenin bilmediği masum olmaktır. Bu tanıma göre imamet, insanlara önderlik etmenin ve hükmetmenin ötesinde bir şeydir. Dolayısıyla imamet ve velayetlerin önemli görevlerinden biri de Kuran'a ve Peygamber Efendimizin ilm mirasına sahip çıkmak, onu âlimlere ve bilim adamlarına doğru bir biçimde aktarmaktır. Buna göre imamet, dini ve İslam ümmetini sistemleştirmek içindir, çünkü imam şeriatı uygulayan, dinin kanunlarını ve ilahi hükümleri gerçekleştirendir (Bayat, 1392, s. 10).

Hz. Hüseyin Kerbela savaş meydanında birer birer vefalı arkadaşlarını kayıp ettikten sonra Ehl-i Beyti ile vedalaşıp ve Peygamber Efendinin türbanını giyip, Hz. Hamza'nın kalkanı ve Zülfikar'ı eline alıp İlahî mesajı ve görevi diriltmek üzere geri dönülmez yola ayakbastı ve kendini savaş meydanında tek başına buldu. Bu durumda Hz. Ali'nin mezarı olan Necef şehrine yüz tutup o Hazretle dertleşip kendisini bu İmamın gerçek bir hayranı ve Şia düşüncesinin taraftarı olarak bildirdi.

Deyüp bu sözleri kıldı nizare her tarafa ** Ne gördü dade yeten yoktu duttu yüz Necefe
 Yetiştî göklere feryat-o nale ve ahı ** Hitap kıldı gel ey keşver-i Necef şahı
 Vefat edende Medayin'de Hz. Selman ** Özün yetürdün ona teyo-l erzilen baba can
 Öz ellerünle⁴⁹ kefen biçdün eyledün teşhiz ** Vefalı Şia'vı tüttün ölen zamanda aziz
 Necef'le Kerb-o Bela'da o kadar fasile yok ** Bu çölde men ölüm şiveye muvasile yok

⁴⁹ Ü/U'yla biten fiil ve kelimeler şairin kendi yazılış şivesiyle çevrilmiş.

Ne oğlunum bele ferz et ne yar-o deldarun ** Veli yeqin ki varım Şia vefadarun
 Necef'te yatma dahi gel bugün meni yola sal ** Başımı Şimr kesende özün diz üstüne al
 Kefen tedarik ele kebire koy meni ** Amandı har eyleme sebt olup bele unvan
 (Kumrî, 2001, s. 320)

Kumrî, Hüseyin'in ekolunu Şia mezhebinin uzantısı olarak gösterip ayrıca koruyup yüceltmesi için canını feda edip ve Şiaların suçlarını taahhüt etmesini böyle şiir diliyle beyan etmektedir:

Eyer kesilmese başım susuz bu âlemde ** Yanar günah eyleyen Şialar cehennemde
 (Kumrî, 2001, s. 334)

Bu bağlamda Hüseyin'in imametini bakacak olursak, Hüseyin'in kıyamının önemli hedeflerinden biri Allah'ın dininin ihyasıdır. Esasen İmam Hüseyin'in ve Peygamber Efendinin evlatlarının şahadetleri, hile ve aldatmaca ile kendilerini İslam Devleti olarak kuran Emevîlerin kırk yıllık zehirli propagandasının boşa çıkmasıdır.

Kumrî bu şekilde bazı şiirlerinde imametini peygamberliği tamamladığını ve dolayısıyla dini kemale erdirdiğini göstermeye çalışır. Dolayısıyla şair Kerbela olayını detaylı bir şekilde anlatan mısralarının arasında zarif bir şekilde İmam Hüseyin'in şahadetini imamet biçiminde nübüvvet çizgisinin devamı olarak göstermektedir.

3.3.3.1.2. Hz. Zeyneb-i Kübra

Hz. Zeyneb (Hicri 5 veya 6, Medine/ Hicri 63), Hz. Fatıma ve İmam Ali'nin kızı, Hz. Muhammed'in ilk kız torunudur. Zeyneb cesaret, sabır ve dayanıklılığın simgesidir. Kerbela olayında kardeşi Hüseyin'e eşlik etmiş ve Kerbela olayının her aşamasında kardeşinin yol arkadaşı ve muhatabı olmuştur. Muharrem ayının onuncu gününde, Hüseyin ve arkadaşlarının şehit edilmesinden sonra Zeyneb, diğer kadın ve çocuklar ve Secad ile birlikte esir alınarak, Kûfe'ye ve ardından Şam'a götürüldü. Esareti sırasında Zeyneb, diğer esirlerle ilgilenmenin ve onları desteklemenin yanı sıra Emevi yönetimi karşısında da öğretici ve eleştirel hutbeler de yaptı.

Zeyneb için birkaç lakap verilmiştir. Örnek olarak: Fazile, Arife, Ben-i Haşim'in Akilesi, Öğretmensiz âlime, Kamile, Masume-i Suğra, Eminetullah, Naibetu'z Zahra, Naibetu'l Hüseyin, Akiletu'n-Nisa, Şeriketu'ş-Şüheda, Baliğe, Âl-i Ali'nin Abidesi, Fasihe ve Şeriketu'l Hüseyin. Ümmü'l Mesaib ve Ümmü Gülsüm da künyesi olarak bahsedebiliriz (Cezairi, 1394, s. 44-52).

Kûfe'de Zeyneb, Ubeydullah b. Ziyad ayrıca, Yezîd'in sarayında yaptığı konuşmalar ve hutbeler sırasında Kuran'dan sebepler ve açıklamalar getirerek onun bilgisinin geniş olmasını ortaya koyup ve herkese Hz. Ali'nin konuşmalarını hatırlatır. Bu özellik cahiliyyeden yeni geçmiş bir toplumda kadın için özel ve benzersizdir. İslam toplumunun yeniden inşasından sorumlu olan Zeyneb Kabri hariç (İbn Tavus, 1377, s. 175, Aktaran: Saberi, 1396, s. 19).

Hüseyin'in ayaklanması ve isyanı Kerbela çölünde şehit edilmesiyle bitmedi, Zeyneb'in Şam'daki dayanışması ve mantıklı konuşmalarıyla devam etti. Aşura olayının farklı aşamalarında Zeyneb'in belirgin varlığı, İmam Hüseyin'in hareketini ve Kerbela'daki birçok acıyı canlı tutmadaki etkin rolü oldu ve bundan sonra, Zeyneb'in adının bu hareketle ilişkilendirildiği bir dalga oldu ve şairler tarihin çeşitli dönemlerinde Zeyneb'in kişiliğinin farklı yönlerini kendi tutku ve zekâlarıyla ele almışlardır (Haşimi Nejat, 1369, s. 326).

Zeyneb'in Kerbela ve Aşura olayı sırasındaki farklı aşamalarda ve mevcudiyetinin türüne göre, onun için üç kişilik eksen düşünülebilir:

1. Acı, ıstırap ve onlara karşı sabır
2. Koruma ve muhafaza
3. Nutuk ve hitabet.

Bu üç eksen, Zeyneb'in kişiliğinin en önemli boyutlarıdır ve üzerinde çalıştığımız Kenzü'l-Mesaib divanında özellikle birinci ve ikinci eksenler vurgulanmıştır. Cesaret ve belagat, babasından miras kalan kişiliğinin iki önemli eksen ve dönüm noktasıdır, bu nedenle Aşura şairlerinin çoğu bu iki özelliğe hayranlardır. Yukarıdaki özelliklere başka hususiyetleri de ekleyebiliriz: canlandırma, açıklama ve tevazu gibi özellikler mersiye şiirlerinde değinilmiştir.

Ayrıca, İran'da Şia düşünce ve hayatında Hz. Zeyneb'in önemli bir mevkiye sahip olduğu için, Zeyneb'in doğum günü Hemşireler Günü olarak tescillendi. Bu isimlendirmenin sebebi,

İmam Secad ve diğer Kербela esirlerine bakmasıdır. İran'da Zeyneb'in doğum gününde ülkenin farklı yerlerinde kutlamalar düzenlerler.

Kenzü'l-Mesaib divanında, Zeyneb'in yüksek mertebesine ilişkin verilen örneklerden biri, Hüseyin'in Hür'ün tövbesini kabul etme şartıyla ilgili olarak, önce Zeyneb Hür'ün aff talebini kabul etmesi gerekmesidir:

Bağışlaram seni ey tacdar-i mülk-i Arap *** Veli bu şartilen evvel bağışlaya Zeyneb
Yapuşti damen-i Mevlaya Hür edup elhah *** Edeple arz eyledi ey imami fuz u felah
Ger eylesun mene çeşm-i şafakat ile nazar *** Buyur kabağıma düşsün cevan Ali Ekber
Bu iltimasi sene etmağında var metlep *** Eşitmişem ki çok ister onu hanım Zeyneb

(Kumrî, 2001, s. 198)

Hız. Abbas savaş meydanına girmeden önce ailesiyle hüznü bir şekilde ayrılmasını Kumrî Taziye sahnelerine uyan bir biçimde şiire çekmiştir:

Görüp Hüseyini bu neville nayeb-i Zehra *** Cenab-i Zeyneb gamdidey-i banuy-i do sera
Oğuşdurup yüreğın kıldı göz yaşın cari *** Hitap kıldı ki ey Kербela alemdari

Çok gitme nazenin, dolanup heyme-gahe bak *** Hicründe asimane çıkan dud-i aha bak

(Kumrî, 2001, s. 211)

Şiirlerden de anlaşılacağı gibi, savaş meydanındaki tüm savaşçılar, savaş öncesi ve savaş sırasında Zeyneb'in fikri ve manevi desteğini almışlar. Kербela olayından sonra da Zeyneb'in ifşa, dayanıklılık ve hitabeleri Kербela söyleminin devamı ve canlanması olmuştur. Bu nedenle, Zeyneb hem popüler dinde hem de resmi dinde Hatice ve Fatıma'dan sonra İslam'ın en etkili üçüncü kadını olarak bilinmektedir.

Bu doğrultuda, Şia felsefesi açısından Zeyneb'in toplumdaki din müessesesini güçlendirmek için yaptığı temel eylemlerden biri imamet meselesini ihya edip doğru imamı ortaya koymaktır. Çünkü bunun ışığında doğru hükümet tanınır ve hükümetteki sapmalar düzeltilir.

3.3.3.1.3. Ali İbn Hüseyin (Zeynel Abidin – İmam Seccad)

Şiiilerin dördüncü imamı Hüseyin ile Şehrazad'ın (İran kralı Yezdigerd'in kızı) oğlu Ali İbn Hüseyindir. 34 yıl süren Ali İbn Hüseyin'in imametinde Ebu Muhammed, Ebü'l Hasan, Ebu Abdullah ve Ebü'l Hüseyin gibi künyeler verilirdi (Zehebi, 1985, s. 178).

Seccad, Kerbela olayından sonra halası Zeyneb ile birlikte hutbelerinde verdikleri aydınlanmalar nedeniyle Tevabbin ayaklanmasının oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca, yaşam tarzı ve faziletleri yüzünden kazandığı itibarla ona verilen lakaplar şu şekildeydi: Seyyidü's-Sacidin, Haşimi, Zeynel Abidin, Medeni, Küreyişi ve Ali Akber'dir (Zehebi, 1985, s. 386). Çok ibâdet ettiği için çok secde eden anlamına gelen "Secced" lakabı da almıştır.

Kerbela olayından sonra aralarında Ali İbn Hüseyin'in de bulunduğu İmam Hüseyin'in Ehl-i Beyt'ini esir alarak Kûfe'ye sonra da Şam'a götürdüler. İmam Zeynel Abidin Kûfe'ye girdiğinde öyle güzel bir hutbe okudu ki, Kufilerin bütün vücudu pişmanlıkla doldu.

İmam Seccad'ın hutbeleri Kûfe, Şam, Medine ve diğer merkezlerde olmasaydı, elbette düşman "Kerbela" davasını çarpıtır ve ondan bir iz bırakmazdı, ama Kûfe'de "Tevvabin Ayaklanması"nın yaratan, İmamın vaazları ve Zeyneb Kübari'nin ateşli sözleri oldu. İmam ve Zeyneb'in hutbelerinin etkisiyle Yezid pişmanlığını dile getirmek zorunda kaldı ve Şam halkı camide Yezid'in çevresinden dağılmalarına neden oldu (Şehidi, 1373, s. 75).

Ali b. Hüseyin'e atfedilen iki eserinden en önemlisi Sehife Seccadiyye'den söz edilir. Bu kitap siyasi-sosyal içerikli ve Medine şehrinin o günkü durumunu yansıtan İmam Seccad'ın dua ve münacatlarından oluşan bir mecmuadır. İslam toplumunun sapmaya uğradığı, çıkar ruhunun galip geldiği ve siyasi, ahlaki ve sosyal yozlaşmanın hakim olduğu bu dönemde, İmam Seccad fikirlerini ifade etmek için "dua" biçimini seçmiştir (Şehidi, 1373, s. 105).

Kerbela olayından hayatta kalan tek kişi olarak, olay sırasında ve sonrasında mevcudiyetinin özel koşulları nedeniyle, Kerbela ve Aşura'nın diğer kahramanları arasında seçkin bir kişiliğe sahiptir. Şiilerin dördüncü imamını tanımlamak için şairler tarafından kullanılan en yaygın nitelikler arasında hastalık, zayıflık ve esaret vardır. İmam'ın şahsiyetinin kendisine atfedilen unvanlara da yansıyan diğer özellikleri, onun Allah karşısında kulluk ve inanç durumunu

göstermektedir; örnek olarak: Zeynel Abidin ve Seccad'dan bahsedilebilir. Ali ibn Hüseyin'in Emevi yönetiminin çehresini ortaya çıkarmada ve Kerbela hareketini korumada belagat gücü ve öne çıkan rolü, daha az dikkat çeken hususlar arasında yer almaktadır.

Sen dağıttın millet peygamberin erkanını ** Din evin berbat edup yıktun Huda bunyanını
 Salmiyursan yade hergiz ahiret divanını ** Sehl sanma tökmüsen yer üzre Allah kanını
 Reb-i cin u unsi mezbuho-l kefa öldürmüşen
 El-aman küfründen ey zülmetseray-i küfre miq ** Ne edavettur edursen bu ne zulm-i bideriq
 Katl şah bu keşfte eyliyubsen seyi beliq ** Âq olub rebb-i rehime çekmusen Kurane tiq
 Menzil-i Kuran-i evvel ibtida öldürmüşen
 Doldurubdur kabını ikvay-i şeytan-i recim ** Valideyn maktul edup, dokuz imam ettun yetim
 Görmesen haşa beheşt-i cavdandan bir nesim ** Çün olubsan hasm-i Bismillahirrahmanirrahim
 Rahmet-i lelâlemin miri Huda öldürmüşen
 (Kumrî, 2001, s. 384)

Kumrî Kenzü'l-Mesaib divanında da Ali ibn Hüseyin'in varlığından çok az bahsetmiştir. Bu divanda İmam Hüseyin'in aile, akraba ve arkadaşlarının vedalaşma ve şehadet sahnelerini anlatıp, son sayfalarına yaklaşırken ailesi tarafından savaştan sonra düşman ordusuna ve Yezîd'a gösterdikleri dayanışmayı ustacasına betimlemektedir. Özellikle Hz. Zeyneb ve Seccad'ın hitabeleri ve ortaya çıkardıkları ifşalar bu konuyu oluşturan önemli bölümlerdendir. Şair “*Zeban-i hal-i Hz. Seccad Hitab be Yezid İbn Muaviye Mel'un Der Daru-l Cefay-i Şam-i Şum*” başlığıyla savaştan sonraki esaret sürecinde imam Seccad'ın yaptığı ifşalar ve isyanları kaleme almıştır.

3.3.3.1.4. Hüseyin'in Takipçileri

Destansı özelliğe sahip olan Kerbela vakasının diğer karakterlerinden biri de İmam Hüseyin'in sadık arkadaşlarıdır. Muktezalarının yanında mevcudiyetleri ile hakkın batıla karşı hakikî zaferini kazanmış **yetmiş iki** savaşçıdır. İmamın takipçileri, farklı özelliklere sahip olan farklı kişilerden oluşsa da şairler onları imamın arkadaşları olarak toplamışlar ve şahsiyetlerinin genel bir resmini çizmişlerdir. İmam'ın takipçilerinin karakterlerinin genel

incelemesinde, şairler bazen onların cesaretinden ve mücadeleci ruhlarından bahsetmişler ve destansı anlatımları ile cihatlarını ve mücadelelerini tasvir etmişlerdir.

İmam'ın arkadaşları arasında, bazı kişilikler diğerlerinden daha fazla dikkate çekir, bunlar arasında: İmam'ın Kûfe'deki Büyükelçisi Müslim İbn Akil, yaptıklarından pişman olan ve İmam'ın ordusuna katılan Ömer Sad'ın ordusunun komutanı olan Hür İbn Yezîd Riahi.

Hüseyin'in takipçilerinin genel olarak özellikleri inanç, ahlak ve siyaset açısından incelenebilir. Halk dinin de ve ona ait olan ritüel ve eserlerde inanç ve ahlak yönleri daha fazla dikkat ve önem verilmiştir. İnanç özellikleri açısından: Tevhid inancı ve Allah'a iman ve O'na aidiyet ve O'na dönüş, Hüseyin'in arkadaşlarının zihinlerinde olduğu gibi hayatlarına da gölge düşürmüştür. İmam Hüseyin'in takipçilerinin diğer özelliklerinden biri de Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve masumiyetine iman etmeleridir. Peygamberlerinin soyunu savunup desteklemekle saadet ve şerefe ulaşmayı düşünürdüler. Hüseyin'in imametinden ve velayetinden emin oldukları için, Aşure gecesini imam gitmelerine izin verdiği halde, imamın hayatını korumayı kendi canlarından daha üstün ve farz gördükleri için her biri biatini beyan edip kaldı.

Hüseyin'in takipçilerinin iyi ve dindar nitelikleri arasında şunlar sayılabilir: **Özgürlük**, bir tür insan özgürlüğü ve acı verici ve aşağılayıcı propagandalardan kurtulmadır. Hüseyin'in takipçileri, zenginlik, güç, mevki vb. dünyevi tüm takıntıları görmezden gelip ruhlarını nefsi arzuların ve maddi bağımlılıkların esaretinden kurtarmışlardı. Hüseyin'in takipçileri, bütün taleplerinin ötesine geçen ve İmamları için özverili bir şekilde canlarını feda eden **fedakârlığın** en güzel örnekleriydi. **Sadakat**, birisiyle yapılan bir antlaşmaya bağlılıktır. Sadakat, dürüstlüğü, inancın ve özgürlüğün bir göstergesidir. Aşure sahnesine ve Aşure halkının durumuna baktığımızda, bir yanda olağanüstü sadakat tecellileri görürüz, diğer yanda ahdi bozma ve sadakatsizliğin, ahdi ve biatı bozmanın çirkin örneklerini görürüz. Hüseyin'in takipçileri, ömürlerinin sonuna kadar dünyevî tecellilere sırt çevirerek imamlarına bağlılıklarını göstermişler ve imamlarıyla yaptıkları söz ve taahhütlere sadık kalmışlardır. Sabır ve tahammül, cesaret, güven, sempati Hüseyin'in takipçilerinin öne çıkan ve etkileyici

diğer özelliklerindendi. Farklı çağlarda, sıradan insanlar da mümkün olduğunca imamların gerçek takipçilerinin seviyesine ulaşmaya çalışırlar.

3.3.3.1.5. Hür İbn Yezîd Riahi

İmam Hüseyin Müslim b. Akil'den olumlu cevap aldıktan sonra aile, akraba ve takipçileri ile beraber Kûfe'ye doğru yola çıktığını haber alan Ubeydullah b. Ziyâd, onu takip edip engellemek amacıyla Hür b. Ziyad'ın komutanlığıyla bir ordu gönderir. Hz. Hüseyin'in kafilesi ile Hür b. Yezîd'in ordusu Kûfe yakınlarında karşılaştı. Hüseyin, durumu ve yolculuğunun sebebini açıklamak için Kûfelilerden gelen davet mektubunu Hür'e gösterdi, ancak Hür böyle bir meseleden haberi olmadığını söyledi. Bu durumda Hüseyin geri dönmeye karar verdi ancak Hür, Kûfe ve Medine dışında başka şehirlere gitmesine izin verebileceğini söyledi. Bu iki grup anlaşamayınca kabile önde, askerler geride yola çıktılar ve Ninevâ havalısında Kerbela'ya ulaşınca burada konaklamaya mecbur edildiler. Ömer Sad'ın ordusunun komutanı olan Hür yaptığına pişman oldu ve İmamın ordusuna katıldı. İmam yolunda canını feda ederek, yolunu kaybeden herkese eşsiz bir ders verdi. Düşman ordusunda bulunması ve Hüseyin'in arkadaşlarına katılmasından dolayı Hür'ün iki kişilik boyutu vardır: iyi ve kötü, doğru ve yanlış (Sarıcık, 1998, s. 494).

Cesur kararı ve kahramanca savaşı, Hür'ü doğruyu yanlışa karşı savunmada çekici bir figür ve örnek bir rol model yaptı. Kumrî'nin divanında, Hür'ü tanımlamak kısmına gelince şair "Aşura sabahı olayları" başlığının ardından "*Hür'ün Kerbela mazlumunun (İmam Hüseyin) hizmetine dönüşü*" başlığı ile Hür'ün tevbe kıssasını ve İbn Sa'd (kötülük sembolü) ile nasıl tartıştığını ele almaktadır. Bu bölümde ilk başta Hür'ün üzgün hissetmesini anlatıp sonra İbn Sa'd ile hak ve kötülüğün tartışması geçer.

Hikâyenin doruk noktası, Hür'ün pişmanlık içinde İmam Hüseyin'in yanına gelip pişmanlığını "El-tövbe, tövbe" mısrasıyla ifade etmesi ve İmam Hüseyin'in ordusuna geri dönmek istemesidir. Devamında Hüseyin ablası, Zeyneb, Hür'ü bağışlayıp onaylaması şartıyla, affedip takipçisi olarak ordusuna almasını söyler. Ali Ekber Hür'ün Zeyneb tarafından kabul edilmesi için aracılık eder. Kumrî tüm bu olay ve sahneleri ustalık ve

maharetle anlatır ve Taziye törenine uygun bir metin hazırlar. Şair konuyu Hür'ün savaş meydanında yiğitçe savaşıp, yaralanıp, şehadet anında İmam Hüseyin yanına gelip başını diz üstüne alıp şehadetini söylemesiyle bitirir.

3.3.3.1.6. Müslim b. Akil, İmam Hüseyin'in Temsilcisi

İmam Hüseyin'in amcaoğlu, Müslim b. Akil b. Ebi Talib, Kûfe'de şehit olan ilk arkadaşıdır. İmam Hüseyin Kûfe'ye gitmeden önce Müslim b. Akili temsilcisi olarak Kûfe'ye göndermiş; orda hakim olan durumu gözlemek ve Kûfe halkının İmam Hüseyin'e biat etmeye hazır olup olmadığını ölçüp İmam Hüseyin'e o yönde rapor vermektir. İlk başta Kûfe halkı, İmam Hüseyin'in nümayendesi yani Müslim b. Akil ile görüşerek ona biat ettiler ve İmam Hüseyini de Kûfe'ye davet ettiler. Ancak Yezid'in Ubeydullah bin Ziyad'ı Kûfe hükümdarı olarak atamasıyla durum değişti. Ubeydullah bin Ziyad Kûfe halkına hitaben yaptığı bir konuşmada onları Müslim ve Hüseyin'e biat etmemeleri konusunda uyardı ve tehdit etti. En sonunda Müslim b. Akil, hicretin 60. yılında Arefe günü şehit edilmiştir.

Kumarî, Divan'ın Müslim bin Akil'e ayrılan bu bölümünde İmam Hüseyin'in temsilcisinin gerçek yüzünü yani sadakat ve dürüstlüğü göstermeye çalışmaktadır. Şia düşüncesinde Müslim bin Akil'in en hassas zaman ve mekanda seçtiği şey, Hüseyin'in okulunda asil bir insanın etik seçiminde harika bir örnektir. Ayrıca Kumrî, verdiği sözü tutmayan ve baskıcı olan insanlar karşısında Müslim bin Akil'in soğukkanlılığının ve cesaretini yansıtmaya çalışmıştır. Hayat seçim yapmak demektir ve hayatın şekli insanların tercihlerinin tezahürüdür.

Buyurdu serveri dünya ve din İmam-i kibar ** Gelubdi boynuma teklif kalmışım naçar
Ke ey olan dar-i gencine-i Ebu Talip **Gerekti Kûfe diyarına gönderim nayib [temsilci]
Eğer kabul eylesen nayib ol meni zare **Kabul eylemezsen özgeden edum çare
Diyende bu sözü ol mihr-i asuman-i celal **Edeple arz eyledi Müslimi hamide hesal
Bu müjdeden aka dil şad o serferaz oldum **Hızır şükür resul-i şah-i Hicaz oldum
Em oğlusun basuban bağına o şah-i zaman **çok ağladı dedi ey bikes o cilayı-i vatan

(Kumrî, 2001, s. 101)

Halk dini açısından, gerçek İslam'ın tebliği için iki oğluyla birlikte canını feda eden Müslim bin Akil, bugüne kadar Müslümanların güvendiği ve saygı duyduğu kişiler arasında yer almaktadır. Müslim bin Akil, Müslümanlar tarafından, Şia düşüncesinin yayıcısını olarak ya da Ubaidullah bin Ziyad ile işbirliği yapıp sosyal statü ve güç kazanma iki yolu arasında kaldığında, inandığı doğru yolu seçen kişi olarak kabul edilir. İnandığı ve doğru gördüğü düşüncenin yayılması için şahsi menfaat ve makamını feda etmiş kimse olarak anılmaktadır. Mersiye edebiyatında ve Şebih oyununda, kendisinin ve iki oğlunun şehadeti en acı verici bölümlerden biridir.

3.3.3.1.7. Hz. Abbas b. Ali b. Ebi Talip (Ebulfazl)

"Ebulfazl" lakabıyla meşhur olan Abbas b. Ali b. Ebi Talip, İmam Ali'nin beşinci ve Hz. Ümmü'l Benin'in ilk oğludur. Kerbela olayında büyük bir yiğitlik sergileyen Abbas, Hüseyin'in bayraktarlığını yaptı. Düşman, Fırat suyunu Hüseyin'in kervanına kapattıktan sonra, Abbas birkaç kez kuşatmayı kırdı ve Hüseyin ve arkadaşları için su getirdi ve bundan dolayı, Şiaların yanında "*Sakka-yı⁵⁰ Deşt-i Kerbela*" diye ünlü olmuştur. Aşure günü su almak için Fırat nehrine gitmiş, fakat dönerken düşman taarruzuna maruz kalmış ve su kamçısına ok isabet etmiş, kolları kesilmiş ve başına demir mızrakla vurarak şehadete ermiştir.

Ebulfazl Abbas, Kerbela folklorunun en büyük ve sevilen kahramanlarından biridir. Özverilik, korkusuzluk, cesaret, su getirmek için binlerce düşmanın kuşatmasını tek başına yarıp geçmek Hz. Abbas'ın karakterinin en önemli ve belirgin özellikleridir.

Şia halkının arasında imamlardan sonra en yüksek makama sahip olan kişilerden birisidir. Göstermiş olduğu cesaret ve dirençten dolayı Muharrem ayın Tasua günü Ebulfazl'a atfedilmiştir. Bu özel günde, Abbas'ın fazilet ve erdemliklerinden bahsedilerek çeşitli törenlerde matem tutulmaktadır. Bazı Şia kaynaklarda ona oldukça mucize ve kerametler atfetmişler. Özellikle Azerbaycan'da onu yiğitlik, ahlak, cesaret ve cömertliğin simgesi

⁵⁰ Saka: (Arapça isim) sucu, çok su dağıtan, sulayan.

ve Masum imamın dürüst bir takipçisi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca İmam Hüseyin'den sonra Azerbaycanlılar arasında Kerbela'nın sembolü olarak bilinmektedir.

Abbas için farklı kaynaklarda kullanılan ve bugüne dek ulaşılan lakaplar şunlardır: *Kamer-i Ben-i Haşim*: Dış görünüşü ve güzelliğinden dolayı bu unvan verilmiştir. *Babu'l Hevaic*: Bazıları bu unvanın halk arasında Abbas'ın en ünlü unvanı olduğuna inanıyor. İmam Hasan ve Hüseyin ile birlikte insanlara yardım edip ihtiyaçlarını karşılardı. Birçok insan bu iki imam ve Abbas'a müracaat edip ihtiyaçlarını karşılardı. Yaygın inanışa göre Hz. Abbas'ın vefatından sonra da halkın ihtiyaçları ona müracaat edilerek karşılanmaktadır.

Babü'l- Hüseyin: Abbas'ın ağabeyi Hüseyin'e olan bağlılığının yoğunluğu o kadar büyüktü ki, kendisini her zaman hizmetkârı olarak gördü ve emirlerini her zaman ilk yerine getiren kişi oldu. Bu lakap Peygamber Efendimizin bu sözünden esinlenmiştir: “Ben ilim şehriyim ve Ali bu şehrin girişidir. Bu şehre girmek isteyen, önce kapısından girmeli”. Peygamber'in bu sözü, Peygamber'in İmam Ali'ye olan yakınlığını ve güvenini göstermektedir, aynı durum Hüseyin ve Abbas için de geçerlidir.

Saka: Bu lakap daha çok tarihçiler arasında popüler olduğuna inanılıyor. Rivayetlere göre Fırat Nehri düşman tarafından kuşatıldı, Abbas bu kuşatmayı kırıp üç kez Ehl-i Beyt ve imamın takipçilerine su getirmeyi başardı. Abbas'ın başka lakapları şunlardan ibarettir: *Alemdar ve sancaktar, Tayyar, Eş-Şehit ve Abdu's-Salih (Salih kul)* (Hadimeneş, 1387, s. 34-36).

Çeşitli kaynaklarda Kerbela faciasında özellikle Abbas'a atfedilen fedakârlıklar ve cesaretleri kısaca anlatacağız.

Kerbela'nın su tedarikçisi ve kurtarıcısı: Kerbela olayının oluşum sürecinde yedinci gün durumu zorlaştırmak amacıyla Ubeydullah bin Ziyad, Fırat suyunun İmam Hüseyin'in kervanına karşı kapatılmasını emretti. Düşmanın suyu kapatması, yaşamı ölüme ve barışı kaosa dönüştürme girişimiydi. Bu aşamada, Abbas'ı tanıyan ve ona güvenen İmam Hüseyin, onu birkaç atlıyla birlikte Fırat'tan su getirmesi için gönderdi. Abbas, atlıların yardımıyla Fırat kuşatmasını kırmayı ve Ehl-i Beyt ile Hüseyin'in susamış arkadaşlarına su sağlamayı

başardı. Aşura günü Abbas su getirmek için Fırat nehrine gitti ama bu sefer düşmanlar tarafından kuşatılarak mızraklarla vuruldu ve iki eli kesilerek şehit oldu.

Hz. Hüseyin Tarafından Temsilci Olması: Aşura günü düşman ordusunun komutanı Ömer Sa'd, savaşmak için Hüseyin'in kervanı ile karşı karşıya geldi. Abbas'ın konuşma ve ikna etme yeteneğini bilen Hüseyin, temsilcisi olarak Ömer Sa'd'e göndererek savaşı bir gün ertelemesini istedi. Hüseyin'in bu teklifini düşman ordusu da kabul etti.

Çadırları Koruması: Savaş bir gün ertelendi, ancak yine de tedbirli olmak adına Hüseyin'in kervanında olan kadın ve çocukları korumak ve gözetmek için onlara bakma görevi Muharrem ayının dokuzuncu gecesini Ebulfazl'a emanet edildi.

Ordunun Sancaktarı: Nihayet Muharrem ayının onuncu günü geldi ve düşman ordusu bir askeri oluşum oluşturdu. İmam Hüseyin de geri kalan arkadaşlarına, düşman ordusunun saldırısına karşı koymak için bir askeri oluşum verdi. Bu yüzleşme için Hüseyin, askeri oluşumunun sağ tarafına Züheyr b. Kayn'ı, sol tarafına Habib bin Muzahir'i yerleştirdi ve bunların ortasına kervanın sancaktarı, küçük kardeşi, Abbas'ı yerleştirdi.

Düşman Halkasının Yarılması: Savaşın başlangıcında Hüseyin, dört arkadaşını düşman ordusuna saldırmaları için görevlendirir. Bu dört kişi düşman tarafından kuşatılır ve Hüseyin ve diğer arkadaşları ile bağlantıları kesilir. Bu arada Abbas, bu dört kişiyi kurtarmak ve düşmanın kuşatma çemberini kırmak için tek başına düşmana saldırarak bu kuşatma çemberini kırmayı başardı ve o dört kişiyi serbest bıraktı.

Su Bulmak İçin Kuyu Kazılması: Aşura'nın öğle vaktine yaklaştıkça, sıcak ve susuzluk Hüseyin'in kervanını daha çok sıkıştırıyordu. Fırat Nehri yakınında buldukları suya ulaşmak şansını yüksekti, Hüseyin bu amaçla kardeşi Abbas'ı suya ulaşmak için kuyu kazmaya görevlendirir. Bunun üzerine Abbas işe koyuldu ve ne yazık ki ilk kuyuyu kazdı ve suya ulaşamadı. İkinci kuyuyu kazmaya başladı ve yine suya ulaşamadı.

Kardeşlerini Savaş Meydanına Göndermesi: Kerbela olayında yoldaşlarının şehadetine tanık olan Abbas, kardeşleri Abdullah, Cafer ve Osman'ı başkalarına yardım etmek için savaş alanına girmelerini emretti ve bir bir onların şehit olmalarına şahit oldu.

Cesaret ve yiğitlik örneği: Abbas, ünlü ve tanınmış üç düşman savaşçısıyla savaşa girer, bunlardan ilki “Marid b. Sudeyf” dir. Abbas'a mızrakla saldırır, Abbas mızrağını alıp yuvarlar ve onu öldürmeyi başarır. Abbas'la savaşa giren ikinci düşman savaşçısı, mızrak ve taş fırlatmasıyla tanınan “Safvan b. Ebtah” dır. Ondan gelen birkaç saldırıdan sonra Abbas tarafından yaralandı ama Abbas onu öldürmedi ve affetti ve ona tekrar hayat verdi.

Düşmanın üçüncü savaşçısı “Abdullah b. Ukbe Ganevi” dir. Hz. Abbas, babasını tanıyordu ve birbirlerine saldırmamalarını önerdi. Ancak Safvan kabul etmedi. Kısa bir mücadelenin ardından yenilerek, rezil bir şekilde savaş meydanından koşarak uzaklaşır (Hadimeneş, 1384, s. 2-4).

Kumrî, Kenzü'l-Mesaib divanında Hz. Abbas'a karşı sadakat ve saygısını ifade etmek için Abbas'ın yiğitliğini anlatmaya çok gayret göstermiş. Aşura gününü tasvir etmenin devamında Kumrî, takipçiler ve Ehl-i Beyt arasında Hüseyin ile olan olayları ve konuşmaları anlatır, ardından Abbas'ın Hüseyin ile dertleşip vedalaşmasıyla devam eder. Hüseyin, Abbas'ın en önemli görevi yani âlemdar olması ve Hüseyin'in risâletinin yayılmasında sözcüsü olma konusunda Abbas'la konuşur. İlk başta Hüseyin savaşa girmemesini ve onu yalnız bırakmamasını ister, çünkü Abbas yanındayken babası Ali'nin yokluğunu hissetmez ama Abbas direnerek dedi:

Bu sözde Hz. Abbas çekti bir ahı ** Hitap kıldı ki ey kull-ı âlemin şahı
Sen istiyorsan açam başun üste çetri âlem⁵¹ ** Men isturem edeler her iki kolumu kalem⁵²
Vefa ve gayret ile tapmışam zamanda ad ** Binayı gayretimi etme ya Hüseyin berbat
Çe fayda alem oldu elimde şekke guşa ** Gayur adım nece bi-himmet olsun ey Mevla
Murehes eyle⁵³ gedum kollarım kalem olsun ** Kıyam haşire kimi gayretim alem olsun
(Kumrî, 2001, s. 205)

Abbas, kaçınılmaz kaderini vurgulamak ve şehadetini ve kollarının kesilmesini öngörerek İmam Ali'nin Sıffin savaşındaki sözlerine atıfta bulunur:

⁵¹ Çetri alem: Farsça bir sıfat birleştirilmesidir ve bayrağı şemsiyeye benzetmiştir.

⁵² Kolu kalem etmek: Azerbaycan Türkçesinde kolu omuzdan kesmeyi ima eder.

⁵³ Murehhes etmek: Arapça ve Türkçe fiillerin birleşimi ve izin vermek, serbest bırakmak anlamındadır.

Meğer yadunda değil nakli gazveye Siffin ** Atam Ali şer-i Hayber guşa Amir Hanın
 Oyub iki kolumu eyledi mene malum ** Ki ey gözüm ışığı mert-i namdar oğlum
 Gelur o gün men ölerden sonra mülki gurbette ** Cefa ve zulmüyle düşman ırak mihnetinde
 Alur araya Hüseyin oğlumu muhalifler ** O gamlı çölde kalanda garip ve bi-yaver
 Vasiyetim budur ey nevcivan-ı lale uzar ** Kemal-i şevkiyle kıl canını o şahıda nisar⁵⁴
 (Kumrî, 2001, s. 205)

Hüseyin, Abbas'ın sözlerini duyup ve Sükeyne'nin susuzluktan inlediğini gördükten sonra, Abbas'a savaş meydanına girmesine izin verdi ve dedi:

Gören zaman bu hali İmam-ı teşne leban ** Buyurdu git sana verdim icazeye meydan
 Müyesser olsa Fırat'a özün yetur kardeş ** Bu teşne leblere bir meşk su getir kardeş
 (Kumrî, 2001, s. 206)

Kumrî ustalıklı Hz. Abbas'ın hazırlanıp, vedalaşıp atına binip savaş meydanına girmesini açıklar. Sanatsal kelimeler ve sıfatlarla Abbas'ın iç ve dış güzelliklerini ve evren onun cesaretinin farkında olmasını betimlemektedir.

Savar oldu çu Abbas-ı Ali zin rikab üste ** Ki güya oldu taban mihr-i rahşan sahab üste
 Besan-ı kurs haver-i maşırık ahyamdan [heyne] çıktı ** Hilali nev kimin ebruyi kurs-ı mehtap üste
 Cemalin göreceğin kıldı telatum Kerbela deşti**Müşahastır gelur müvecceh düşende gün serap üste
 (Kumrî, 2001, s. 209)

Şair, Abbas'ın savaş meydanına girmesini daha etkileyici bir şekilde anlatmak için önceki peygamberlerin yaşadıkları olayları özet şekilde anlatıp, sonra hepsini Abbas'ın başına gelenlerle eşitler. Devamında Abbas'ın cenazesine olanları anlatır.

Ama tamamısıyla beraberdi bunların ** Haydar beraber iki server musibeti
 Serdar-i mevte Cafer-i Tayyar-ı namdar ** Sakkayı deşti Kerbela'nın şhadeti
 Abbas tek cüdadır başı Şama gitti ** Viranada eşitmedi düşmen şamatatı
 Sakkayı Kerbela kuru yerlerde verdi can ** Hergez yanında olmadı Kur'an tilaveti
 Üryan cenaze üç gece gündüz mezarına ** Öz kanı oldu cismine gülnaz halatı
 (Kumrî, 2001, s. 212)

⁵⁴ Nisar etmek: (Arapça fiil) feda etmek.

Kumrî, Abbas'ın savaş alanına girdikten sonra yaptığı övünmelere de yer veriyor. Şair, Abbas'ı kendi dilinde anlatmak için astronomi bilimini kullanmaktadır:

Lakabım meh-ı Beni Haşim özüm Zühre-yi Cebin ** Şems-i eflak-ı vefa metleyi envar menem
 Min Atarut⁵⁵ yazabilmez hünerim defterini ** Zühal tinet için saika⁵⁶ kirdar menem
 Kılmuşam canıma min hançer-i burranı kabul ** Bu Hüseyin kardeşime yar ve medet-kar menem
 Bir bu meşkim dolusu kan akıdun sinemden ** Avazında su verun camile naçar menem
 (Kumrî, 2001, s. 216-217)

Kumri, Abbas'ın savaş alanındaki cesaretini abartarak anlatır. Örneğin Abbas, düşman ordusunun bir grubuyla tek başına savaştı:

Vuranda kılıç hasma ol namdar ** Olup cisim merkup ve rakip çahar
 Leged-kup⁵⁷ sum-ı⁵⁸ semendi sutur ** Kazardı o zalimler için kubur
 Sedayı aman, naleyi el-hezer ** kılup guş-i sükan-ı afakı ker⁵⁹
 Kariştı bir birine yekser dağıldı nazm-i sipah ** Kaçardılar kabağında çü gelle rubah⁶⁰
 (Kumrî, 2001, s. 218)

Abbas'ın savaş meydanında bulunup ve düşman ordusuyla övünmesinin ardından Şimr kendisiyle savaşmak için “Mard” ı gönderir ve Kumrî bu nefes kesici savaşı anlatır:

Görende Şimr-i le'in Mârd'ı be laf ve gezaf ** Hitap edup koşuna ey guruh-ı biensaf
 Tamamız çekun el ceketten tutun aram ** Bu emre Mard'ı nam-aver eylesun ikdam
 Gelup gayrete Mard'ı cengcu [savaşçı] ** Silah-ı neberd istedi ol edu [düşman]
 Zereh bir bir üstten geyup bi-direng ** belin bağladı teng ba azmi cenk (Kumrî, 2001, s. 219)

Hüseyin, “Mard” ve ordusunun hazırlığını görünce üzülp ve Ehli Beyt'ten Abbas'a dua etmelerini istedi:

⁵⁵ Atarut: (Arapça isim) Merkür gezegeni.

⁵⁶ Saika: (Arapça isim) şimşek.

⁵⁷ Leged-kup: (Farsça sıfat) ayaklanmak

⁵⁸ Som: toynak

⁵⁹ Bu mısranın anlamı, düşmanın yardım talep etme çığıkları çok yüksekti.

⁶⁰ Gelle rubah: tilki sürüsü

Görende Mard'ı şevketle şah-ı Kerbela ** Ovuşturup yüreğin çekti ah u vaveyla
 Dolandırıp yüzünü Heymiye⁶¹ Emir-i Arap ** Figan ve ahiyle seslendi ey bacım Zeyneb
 Yetim uşakları git heymeden kenara getir ** Tamamısın baş açık ile el duaya götür
 De ey atam kızı Külsüm geldi vakti figan ** Kümek zamanı dur alsun eline Kur'an
 Diyun Sekine'ye toksun yüzüne zülfü siyah ** Götürsün ellerine ey bacı kalamullah
 Haber verin kara günlü Şehrbanuy'e El atmasun ne kara me'cere ne gisuye
 Gidup kucağına kundak Asker'i alsun ** Sekine'nin başın açsun kabağına salsun
 (Kumrî, 2001, s. 220)

Abbas, Mard'ı yenip öldürdükten sonra, Muaviye'nin ordusundan olan "Saklab" adında başka bir savaşçı Abbas'la savaşa girer. Abbas onu da yenip öldürür:

Menem dilaveri adı [sıradan] lakap adım "Saklab" ** Geturmez âlem-ara şir-i zerb-i destime tab⁶²
 Hani benimle bugün hem-neberd olan gelsun ** Bu şir [aslan] cenkine bir şir-mert olan gelsun
 Bahar ebri kimi çekti satvat⁶³ ile huruş⁶⁴ ** Mübariz istedi kıldı çü behr-i Amman cuş
 (Kumrî, 2001, s. 222)

Abbas, Muaviye'nin ordusunun iki savaşçısı ile baş başa savaşmış ve onların yenilgisinin ardından Ehl-i Beyt çadırının dönüş yolunda düşman tarafından pusuya düşürülüp kılıçla hedef alınmış, önce sağ kolu sonra sol kolu kesilmiştir. Kumri Abbas'ın şehadet sahnelerini detaylı ve dikkat çekici bir şekilde anlatmaktadır. Gösterilen Şebihlerdeki bu sahneler, seyirciyi çok etkileyip ve Şebihlerin heyecanlı ve acı veren bölümlerindedir.

Bu gir darda nağah muharebe bi-din ** Kenar-i rahta kılmıştı hile ile kemin
 Çıkup keminden ol şum bed-nihat şerir ** Havale eyledi kahrı tamamıyla şimşir
 vuran zamanda kılıç ol şerir-i zulüm o sitem**Nece diyum kesuben kıldı sağ kolunu kalem
 O demde Hz. Abbas çekti bir ahı ** Dedi kesildi İlahı yed-i yedullahı⁶⁵
 O zadeye şah-ı merdan kolu olanda kalem ** Kabul eylemedi gayreti yıkılsun âlem
 Tutup kalan sol eli ile havaya kıldı faraz ** Yıkılmadı âlem-i padişah mülki Hicaz

⁶¹ Heyme: (Arapça isim) çadır

⁶² zerb-i destime tab getirmez: elimin darbesine dayanamaz.

⁶³ Satvat: (Arapça mastar) saldırı, büyüklük, şan.

⁶⁴ Huruş: (Arapça isim) kükreme

⁶⁵ Yedullah: (Arapça isim sıfat birleşimi) Tanrının eli.

Alan zaman âlem-i sol eline sağından ** Su meşki koymadı düşsün yere kucağından
 Bu haleti ile yine gösterip ukaba rikab ** Yetirmeğe özünü heymeye ederdî şitap
 Dubara kıldı kemin Nufel İbn Erzek-i şum ** Besani rubehi mekkâr şire etti hücum
 O bi-hayâ dalıdan fırsatı ele aldı ** Kılıç havale edup sol kolun yere saldı
 İki kolundan o serdar olan zaman meyus ** Yetiştî ahı eflake çekti bir efsus
 Hicalet⁶⁶ ateşine yandı coşa geldi gamı ** Dışinde meşki tutup bastı sinesine âlemi
 Yaralı canı ile ferzendi Haydari karrar ** İki rekabı ile adanı eyliyordu kanar
 O demde bir segi Şam'ı dun ve bi-iman ** Vurup dizin yere bindirdi çilliye peykan⁶⁷
 Olanda naveki peykanı reddi şestinden ** Yetiştî tiri cefa değdi meşkin üstünden
 Döküldü kana dönen su yere sebil oldu ** Kesildi takati Abbas Ağam zelil oldu
 Değirdi ahi ile sakkayı zehmdar ve garip ** Ne edim su olmadı evladı Mustafa'ya nasip
 Alup araya o Serdarı leşkeri edvan ** Vurardılar demi şimşir ve neyze ve peykan
 Akardı kan yarasından değerdî ya Allah ** Sekine'den hecel oldum kıl ömrümü kutah
 Bu gir u darda bir şumı zalimi merdut ** Kılup garip ağamın farkına havale amut
 Görüm senidi bu çarkın revakı minası ** Amut zerbeti sındırdı Abbas'ı
 (Kumrî, 2001, s. 225)

Kumrî'nin Kerbela olayını tasvir etmesi sanki elit mevkiinden inip halk kitlesinin arasına girerek Kerbela olayına onların gözünden bakmış gibidir. Abbas sadece Ehl-i Beyt ve Müslümanlar için değil, imam Hüseyin için de kurtarıcı ve umut verici bir karaktere sahiptir. Bütün ümit, yardım ve kurtuluş kapıları Ebulfazl'ın eli ile açıldığına inanılır ve bundan dolayı Azerbaycan'da yapılan en önemli adaklardan biri Hz. Ebulfazl sofrasıdır. Düzenleyiciler ihtiyaçlarının Ebulfazl aracılığıyla karşılanacağına inanarak yeşil malzemelerle muhteşem ve zengin bir sofraya hazırlarlar. Günlük konuşmada bile, zorluklarla ve acil durumlarla karşı karşıya kalındığında, insanlar “Ya Ebulfazl” diyerek bir huzur ve psikolojik güvenlik duygusu yaratırlar.

⁶⁶ Hicalet: (Arapça isim) utanç

⁶⁷ Bindirdi çilliye peykan: oku yaya taktı.

3.3.3.1.8. Kasım İbn Hasan

İmam Hasan Mücteba'nın Kerbela olayında şehit olan oğullarından biri Kâsım İbn Hasan'dır. Kâsım'a atfedilen ünlü bir cümle, Kerbela hadisesinde şehadeti hakkındadır, İmam Hüseyin Aşure gecesi şehadet hakkında görüşünü sorduğunda Kâsım şöyle cevap vermiştir: "Baldan daha tatlıdır" diye cevap vermiştir. Muharrem ayında düzenlenen yas törenlerinde İmam Hüseyin'in kızlarından birisiyle evlendiği söylenmektedir. Bugünün araştırmacılarının bu rivayetin geçerliliği konusunda şüpheleri var. Diğerleri bunun doğru olmadığını belirtti. Azerbaycan ve İran'da düzenlenen Muharrem ayının ilk on gününde düzenlenen merasimlerinde altıncı gece Kâsım'a hasır edilmiştir.

Aşura gününde Kâsım'ın evlilik olayını ilk anlatan Hicri 9. ve 10. yüzyıllarda yaşamış olan Molla Hüseyin Kaşif "Ravzatü's-Şüheda" adlı eserindedir. Murtaza Mutahhari, İranlı din bilgini ve siyasetçisi, Kâsım'ın evliliğini yalan ve uydurma olduğunu vurgulamıştır.

Kumrî Kenzü'l-Mesaib'de Kâsım'ın savaş meydanına gitmeden önce veda sahnesini ve hüznü cümlelerini anlatır. Genç, keder ve arzu dolu olan Kâsım Allah'tan, Hüseyin ve Ehli Beyt'ten bilmeden yaptığı günahı varsa af diler.

Ne oldu zaman içre ulul azm Enbiya ** Fikir eyle gör tamam mülki kıyan hanı
Çok toyları cihanda felek yasa döndürüp ** Kâsım tek ellerine kına kan yakan hanı
Damadı Kerbela tek eli değmeyip ele ** Çöllerde na'sı üç gün üryan kalan hanı
Özüm garip velayet garip düşman çok ** Adamsızam yetişen yoktur dada ya cedda [ceddim]
Bakup mene gözünün yaşını dökür Zeyneb ** Menim gamımda o bahtı kara ya cedda
(Kumrî, 2001, s. 227)

Hüseyin'in kararına ve takdirine göre Kâsım, Kerbela ovasındaki savaş meydanına gitmeden bir gece önce İmam Hüseyin'in kızlarından Fatıma ile evlenecekti. Hüseyin'in kararının mesajını Hüseyin'in kız kardeşi Hz. Zeyneb tarafından iletildi, bu sırada Fatıma cevap verdi, evlenme şansı olmayan genç kardeşim, Ali Akbar, savaşın sıcağında yaralanıp şehit olurken ve vücudundan hâla kanlar akarken ben bu emri kabul edip yerine getiremem. Bu durumda evliliği kabul edersem, başkalarının bana utanmaz demesine neden olacak:

Eşitti toy adını Fatıma çekup nale ** Gelub figana o dem kaldı özge ahvale
 Dedi deme toy adın başıma benim küller ** Batubdı kanına toy görmeyen Ali Akbar
 Yaralarından onun hiç kesilmeyup kanı ** Bu sözlerin meni yandurdu ey vefa kanı
 Cihanda toy evi abat olanlara yaraşur ** Sefa görüp yüreği şad olanlara yaraşur
 Eğer kabul eyleyem toy sözün bibi meni zar ** Koyarlar adıımı kızlar zamana da beyar⁶⁸
 (Kumrî, 2001, s. 233)

Halası Zeynep ise bu kararın akıllıca ve ileriye dönük olduğuna işaret ederek bu evliliğe ikna etmeye çalıştı:

Buyurdu Zeyneb'i nalan bu işte var hikmet ** Bugün esir olacak kırkadın hanım üret
 Yezîd zulmü gerek ola âleme faş ** Cidaller üste gide suyi Şam'a yetmiş baş (Kumrî, 2001, s. 233)

Fatıma'nın Zeyneb'in sözüne verdiği cevap, babasının takdirine uyarken, iki şart ile bu üzüntülü ve kederle dolu evlilik yoluna adım atar:

Sözün kabul ederim gerçi gam esasım var ** Bu şeritle ki özünden bir iltimasım var
 Gerek bu toyda olan hocalar kara olsun ** Menim eros [gelin] otağım taziyet-sera olsun
 Kınayı kan ile alvan elim ayağım ola ** Ali Akbar'a matem-sera otağım ola
 İkinci şart budur ey esir-i dert ve mehen ** Ata olup mene versun cihaz birce kefen
 Amca oğlumun tarafından da hem vekil olsun ** Bu toyda lazım olan işlere kefil olsun
 (Kumrî, 2001, s. 233)

Aslında Şia şairlerin Kerbela olaylarının anlatımında sabit ve önemli bir yere sahip olan Kâsım'ın Fatıma ile evlenme hikâyesi, gençlik tutkusu, dünyevi aşk ve maddi dünyanın zevklerinden kopan bir sembol ve mecazdır. Çünkü Hüseyin'in emrettiği bu evliliğin devamında, savaşın doruk noktası gelince damat hemen hazırlanıp İmam Hüseyin'in ordusuna katılır. Hak ile batılın bu savaşında, destekçisi olan gelini ile veda etti ve Hak yolunda verilen mücadeleyi dünyevi ve geçici zevklere tercih etti:

Derun heymede damat ile arus-i fekar ** Bakup biri bire ağladılar çün ebri bahar
 Gelende ne're *hele men mubariz e'dadın* ** Kesup alakayı Kâsım tamamı dünyadan
 Ayağa durdu yerinden gül-i Riyaz vefa ** Veda kıldı arus-ı fekarı va esefa

⁶⁸ Beyar: utanmaz, hayâsız.

Salup erusunu Kâsım nazardan ayrıldı ** Gören deyirdi meğer can-u ciğerden ayrıldı
(Kumrî, 2001, s. 239)

Kâsım ile Fatıma'nın evlilikleri, ikisi de kendilerini Hüseyin'in takipçisi olarak görmeleri ve Hüseyin'in evlilik emrini kabul etmekle yalnız bırakmadıklarını düşünerek, yorumlayabiliriz. Bu iki gencin hüznünlü sohbeti ve üzgün vedası şiirsel tekniklerle ve trajik bir şekilde tasvir edilmiştir. Her ikisi de karşı tarafın iyiliğini ve mutluluğunu ister, birbirini sakinliğe ve sabra davet eder. Fatıme, Kâsım'ın takdire şayan seçimini övüyor ve ona ilahi nimetlerin müjdesini veriyor:

Sen koy başımı huriyi kılman dizi üste ** Baleş⁶⁹ yerine har-ı moğılan benim olsun
Sen gülşen-i cennette dolan seyri sefada ** Huriler ilen hem-nefes ol bezm u vefada
Men gitmeliyim Şam'a kolu bağı piyade ** Ferşim kuru yer mescidi viran benim olsun
Çok ağlarım ama demerem hiç sana nakam ** Nakam men oldum sen özün aldın eceb kam
Git tahtı zebercette behişt [cennet] içre tut aram ** Şam içre bir il guşeyi zindan benim olsun
Nuş olsun emmioğlu sana rızvana yetişmek ** Huriler ilen kasrı cinan içre görüşmek
Zincire çekilmek baş açık çöllere düşmek ** Mecnun kimi sahra ve beyaban benim olsun
(Kumrî, 2001, s. 247)

Düşman ordusu, Kâsım'ı küçük düşürmek için savaşçılığı ile övünerek onu yalnız, çaresiz ve deneyimsiz bir genç adam olarak göstermeye çalıştı ve bu durum şiirlerde yansımıştır:

[İbn Sad'ın düşman ordusuna hitabı]

Hamiyet kılın ey güruh-ı enid⁷⁰ ** Kesin yolların bir cavandur vahit [yalnız]
Vurun hançer ve tığ ve hedeng ** Edun cismini kanıyla lale renk (Kumri, 2001, s. 264)

[Erzek'in Kâsım'a hitabı]

Ne vahşettir salubsan leşkeri küffara ey Kâsım ** Vurubsan sineye pür-kinimi odlara ey Kâsım
Ne cürettir uşaklıkta bele bidat gösterdün ** Taparsan mı görüm Ezrek elinden çara ey Kâsım
Bugün dört oğlumu öldürmüşen meydanı davada ** Musibetten kılubsan kalbimi set pare ey Kâsım
Bir öldürmekle el çeksem mene dünyada ar olsun ** Gerekdür naaşını pamal edem yekpare ey Kâsım
(Kumrî, 2001, s. 256)

⁶⁹ Baleş: (Farsça isim) yastık

⁷⁰ Enid: (Arapça sıfat) itaatsiz, düzenbaz

Araştırdığımız Divanda Kâsım'a ithaf edilen bölümde şair, Kerbela olayının son günlerinde Kâsım'ın başına gelenleri adım adım anlatmaya çalışmaktadır. Sonunda da acı şehadeti ve Hüseyin'e vedasını anlatarak Kerbela'nın bu mazlum karakteri ile veda etmektedir:

Va hasreta ki Kâsım-ı damadı yıktılar ** Güya binayı âlem-i icadı yıktılar
Ehli nifak tişeyi zulüm ve cefa ilen ** Gülzar-ı dinde kamet-i şimşadı yıktılar
(Kumrî, 2001, s. 266)

Halk dini açısından, şairler ve anlatıcılar tarafından Kerbela olayına Kâsım'ın evlenme olayının eklenmesinin amacını, dünyevî işlemler ve öteki dünya arasında denge sağlamak amacıyla, Hüseyin'in inceliğini ve öngörüsünü göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu sayede İslam'ı ve Şia mezhebini her iki yönde de korumak için gerekli tedbirleri almaktadır.

Bir başka ifadeyle şu şekilde yorumlanabilir de, Kerbela hadisesi tamamen bir yol ayrımında kalmak, kişisel çıkar ve refahı seçmek veya batıla karşı Hakkın kazanmaya yardımcı olmakla ilgilidir. Bu olayda Kâsım ve Fatıma sırasıyla, Hüseyin'in evlenme emrini kabul ederek, Peygamber Efendinin neslinin devamına yardımcı olmuşlar. Öte yandan, Kâsım savaş alanına giderek ve şehadeti ile İslam dininin doğru yolda devam etmesine vesile olmuştur.

3.3.3.1.9. Sekine/Sukeyna

Sukeyna Bent-i Hüseyin, İmam Hüseyin ve Rübab'ın kızı, annesi ve kendisi Kerbela faciasında oradaydılar. Arapçada isminin doğru yazılış tarzı Sükeyne dir, fakat Azerbaycan ve İran'da yazılı kaynaklarda ve halk dilinde Sekine olarak geçmektedir. Üzerinde çalıştığımız divanda yani Kenzü'l-Mesaib'de de Sekine şeklinde beyitlerde geçmektedir. Aşura olayından sonra diğer Ehl-i Beyt kadınlarla birlikte Kûfe ve Şam'a esir olarak gönderildi. Rivayetlere göre Hüseyin onu çok sever ve ona karşı çok şefkatliydi. İmam Hüseyin Sukeyna ve annesine olan sevgisini şiir besteleyerek dile getirdiği rivayet edilir.

Sukeyna, zamanının seçkin, en akıllı ve en erdemli kadınlarından biriydi. O kadar faziletli ve ruhani idi ki, İmam Hüseyin şöyle buyurmuştur: “Sukeyne en çok Allah'a meyletmiştir...”

Rical⁷¹ biliminde güvenilir bir hadis ravisi olarak kabul edilir. Arapçayı da çok iyi biliyordu ve babası İmam Hüseyin hakkında birçok ağıt şiiri besteledi (Hekmat-nia, 1399, s. 71).

Tarihçiler ve biyografi yazarları Sekine adını çeşitli vesilelerle Kerbela'da zikir etmişlerdir. Bir rivayete göre, Aşura günü İmam Hüseyin vedalaşmak için kadın çadırlarına geldiğinde, Ehl-i Beyt'in kadınlarına şöyle buyurdu: Sabırlı olun ve uzun elbisenizi (çarşafınızı) giyin. Felakete hazır olun ve Allah'ın sizin koruyucunuz olduğundan emin olun; seni düşmanın şerrinden korur, felâketini hayra çevirir, düşmanını her türlü azapla cezalandırır ve bu trajediyi bol nimetler ve haysiyetle tazmin ederim. O halde şikâyet etmeyin ve yüksek itibarınızı zedeleyecek sözler söylemeyin. Sonra İmam, aile fertlerin hepsisi ile veda etti. Çadırın bir köşesine oturmuş ağlayan Sukeyne'nin yanına gitti. Sabırlı olmasını istedi, sarıldı, gözyaşlarını sildi ve ona bir şiir okudu.

Bazı yazarlar, Emevî devri edebiyatını ele alırken, Sukeyne'nin değerlendirme görüşlerini dikkate alınabilecek bir kadın eleştirmen ve şair olarak bahsetmişlerdir. İslam'da kadın haklarını araştıran Fatima Marnesi'nin de aralarında bulunduğu bazı İslam aydınları, Sekine'yi evlilikteki yasal haklarının farkında olan ve kadın ve erkek için eşit haklar isteyen entelektüel bir kadın olarak sunmuşlardır. Rivayetlere göre Sekineh, halifelerin karşısına çıkmaktan ve onlara sert sözler söylemekten çekinmeyen, cesur ve bilgili bir kadındı. Onuruna ve aile statüsüne her zaman saygı duymuş ve buna saygı duymayanları uyarmıştır (Şahrudi, 1391, s. 48-59).

Aşura olayından sonra Sukayne ve diğer Ehl-i Beyt mensupları esir alındı. Kûfe'ye, oradan da Şam'a götürüldüler. Bu yolculuk boyunca, diğer esirlerle birlikte, Emevilerin zulmünü ve Kerbela'da Peygamber'in soyundan gelenlere yaptıkları korkunç eylemi insanlara anlattı.

Hüseyin'in ailesi ve arkadaşlarının vedalaşma sırasında Hüseyin'in kızı Sukeyne, susuzluğun acısına dayanamayarak çevresindekilere seslenir:

⁷¹ Rical Bilimi: Peygamber Efendive imamlardan rivayet edilen hadis râvilerinin sıhhatini kontrol etme ilmidir. Alimler bu bilimi hadis ve fıkıh ilminin tamamlayıcısı olarak görmekteler.

Ne Kerbela'dur bu virane ey Müslümanlar ** Düşüptür bir yanar od cana ey Müslümanlar
 Tapulmurı [bulunmur] bir içim su bu kanlı sahrada ** Meğer Fırat dönüp kana ey Müslümanlar
 Dudağıma neçe gündür su deymiyup ölürem ** Ateş salup meni figana ey Müslümanlar
 Kebap olur ciğerim hardadur amım Abbas ** İlaç ede men-i nalana ey Müslümanlar
 (Kümrî, 2001, s. 206)

Veda sırasında Hüseyin, arkadaşları ve ailesiyle tek tek konuşarak, vasiyetlerini dile getirerek, diğer yas tutanlara örnek olmak için düşman ordusu karşısında sabırlı, dayanıklı ve esnek olmamalarını istedi. Hüseyin, Sukayne ile dertleşip teselli verdikten sonra kız kardeşi Zeyneb'ten Sukayne'ye iyi bakıp destek vermesini istedi:

Helal eyle meni ey mahı Medine kızım ** Men ölsem etme figan ağlama Sekine kızım
 Düşende başı açık çöllere surağıma ** Yetimler kimi çok ağlama ferağımdan
 Sekine geldi dile çekti nale ve feryat ** Dedi evi yıkılan padişah evin abat
 Sebep ne oldu ki saldun bu ah u vaya meni ** Duçar eyledun alemde min belaya meni
 Bu kadar ağlama kan ey esir-i Şam kızım ** Yetubdi ahire [sona] ömrüm olup tamam kızım
 Menim için ölmeye Kerbu-Bela senun için Şam ** Haraba mescidi verdim sana makam kızım
 Düşende Şam'a güzarı her yılda hacıların ** Gelup ziyarete versun sana selam kızım
 Ata gamı uşağın belini bükür babacan ** Sen olmasan dahi kim nazımı çeker babacan
 Sekine'nin bu sözünden yanup İmam-ı garip ** Hitap kıldı ki ey Zeyneb firak nasip
 Budur vasiyetim ey Haher⁷²-i Betül hesal ** Yatanda bağruva bas kollarını boynuma sal
 (Kumrî, 2001, s. 316-317)

İslam tarihini ve Kerbela olayını incelediğimizde, Sekinenin Kerbela'da yaşanan acı olaylara ve babasının şehit olmasına çok küçük yaşlardan itibaren tanık olduğuna ve Yezid ordusu tarafından esir düşmesini görüyoruz. Yaşadığı acı tecrübeler ve sosyal hayatındaki adaletsizliklerin dokunuşu sonucunda bilinçli, protestocu ve eleştirel bir karaktere sahip olmuştur. Protesto üslubunda ise, hükümdarların zulmünü ve Peygamber Efendinin ailesine saygısızlık edenleri eleştirmek için edebiyat ve şiir dilini kullanmıştır. Aslında Sekine ve

⁷² Haher: (Arapça isim) sözcük aslında khaher olarak geçmektedir, kız kardeşi, bacı anlamındadır.

halası Zeyneb, hem ailesinin başına gelenleri hem de İslami kuralların doğru uygulanmasını protesto etmede birbirlerini tamamlayıcı bir rol aldılar.

3.3.3.1.10. Ali Asker (Babü'l Havaic)

Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talip, İmam Hüseyin ve Rübab'ın Kerbela'da şehit olan diğer çocukları, kaç aylık bebekleri "Ali Asker" dir. Bu bebeğin şehadeti Kerbela'daki en kalp kırıcı ve feci olaylardan biridir ve zamanla şairler, ağıtçılar ve növhe söyleyenler bu olayın ifadesini abartıp çarpıtmışlardır. Bu nedenle, araştırmacı kaynakların içeriğinin doğruluğunu araştırırken daha dikkatli olmalı çünkü çok fazla çarpık bilgi var. Altı aylık olduğu ve üç uçlu bir okla şehit olduğu halk arasında denilmektedir; fakat tarihi kaynaklarda bununla ilgili bir şey yok. Azerbaycan ve İran'da Muharrem'in yedinci gecesi ve günü Ali Asker için yas tutmaya adanmıştır. Aynı temalı tören, Hüseyin'in bebek toplantısı da her yıl Muharrem ayının ilk cuma günü Ali Asker onuruna düzenlenmektedir.

Ali Asker'in şehadeti hakkında tarihi kaynaklar çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. Bir nakle göre, İmam Hüseyin savaş meydanına gitmeden hemen önce veda etmek için çadırların yanına gelir. Ailesi ile vedalaştıktan sonra Ali Asker'i kucağına alır ve onu öper. O sırada Hermele b. Kâhil Ali Asker'i oku ile hedef alır ve onu şehit eder.

Başka bir rivayete göre, İmam Hüseyin çocuklardan birinin susuzluktan şiddetle kıvrandığını görür ve onu kollarına alarak şöyle buyurur: "Ey Cemaat! Eğer bana acımıyorsanız, en azından bu süt emer bebeğe acıyın." Bu sırada Kûfe ordusu içinden birisi Hermele b. Kâhil Esedi okunu Hz. Ali Asker'in boğazına nişan alır ve okla o bebeği şehit eder.

İmam Hüseyin bu sahneyi müşahede ettikten sonra, ağlayarak şöyle buyurur: "Allah'ım! Sen, kendin benimle bu kavim arasında hüküm ver. Bizi davet ederek yardım edeceklerine dair söz vermelerine rağmen, bizleri katlettiler".

Daha sonra İmam Hüseyin elini oğlunun okla kesilen boğazına koydu. Eli kanla doldu. O kanı avucuna alarak, göğre doğru serpti. İmam Muhammed Bakır'dan nakledildiğine göre, göğre serpilene o kandan bir damlası bile geri gelmemiştir (Ghoreishi Kerin, 1397, s. 88-91).

Çok sayıda Şia, Ali b. Hüseyin veya Abdullah b. Hüseyin'in "Babü'l Havaic" (hacetler kapısı) olduğuna inanmaktadır. Bu lakaptan Ali Ekber'in manevi mertebesi masumlar mertebesinde olmasını anlıyoruz.

Hüseyin'in en küçük bebeği, Ali Askerin şehadet sahnelerinin açıklaması yas tutanları en derin keder ve hüznü duygusuna gömüp ve Taziye törenine katılanların daha heyecanlı ve sabırsızlıkla davranmalarına sebep olur. Düşman ordusu Ali Asker'in küçük yaşlarda olmasına ve susuzluğuna hiç acımadan, Hermele tüm nefretiyle Ali Asker'in boğazını hedef aldı:

O demde Hermele'yi Nehs-i şum ve bi-iman ** Kadem koyup yere kuvvetle elde tir u keman
 Hayâ ve şerm kenara koyup o kâfir u mest ** Hedeng-i tir-i⁷³ cefa kıldı çelike peyvest
 Dizin vurup yere etti habaseti⁷⁴ cuş ** Kemanı çekti nizamiyle guş ender guş⁷⁵
 Cefa hedengi çıkup dest-i por-hatasından ** Susuz boğazına değdi geçup kafasından
 Bu oldu halkına deymakta metlebi pinhan ** Kabul olur boğazından zebih⁷⁶ olan kurban
 (Kumrî, 2001, s. 308-309)

[Ali Asker'in dilinden]:

Çok incidur, oku boğazımdan kenara çek ** Ama dökülmesun yere bir katra⁷⁷ kan baba
 Nisfin yakup cemalına nisfin havaya at ** Olsun o kanıyla şafak asuman baba
 (Kumrî, 2001, s. 309)

Mersiye edebiyatında ve dolayısıyla Taziye oyununda, İmam Hüseyin'in tüm aile üyeleri, Hüseyin'in imametini ve Yezid'in halifeliğinin sahteliğini kanıtlama hikayesine dahil edilir. Bu bağlamda Hüseyin'in her yaştan, cinsiyetten, hastalıkta ve sağlıkta olan aile üyeleri Hüseyin'in yanında bulunarak İmam Hüseyin'e ve Kerbela söylemine desteklerini beyan etmekte ve bu söylemin doğruluğunu ispat etmeye çalışmaktadırlar.

⁷³ Hedeng-i tir-i: kuvvetli ok

⁷⁴ Habaset: (Arapça isim) rezalet, alçaklık

⁷⁵ Guş ender guş: oku kulaktan kulağa çekti. Savaşçının dikkat ve vurmaya ciddi niyetini gösterir.

⁷⁶ Zebih: (Arapça isim) kurban

⁷⁷ Katra: (Arapça isim) damla

3.3.3.1.11. Ali el-Ekber

“Ali el-Ekber” adıyla ünlü olan Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talip; Şiaların üçüncü imamı olan İmam Hüseyin ve Leyla binti Ebu Mürre’in oğludur. Ali Ekber 33 AH'de Medine şehrinde doğdu. Ali Ekber rivayetlere göre, görünüş, ahlak ve karakter bakımından Peygamber Efendimize çok benziyordu. Aşura Vakasında olağanüstü cesaret ve fedakârlık sergilemiş ve Yezîd ordusuna karşı savaşırken Kerbela sahrasında şehit olmuştur. Nakledilen rivayetlere göre, Aşura’da şehit olan Beni Haşim’den ilk kişidir. Mezarı babası İmam Hüseyin’in türbesinin yanındadır (Taberi, 1387, s. 446, Aktaran: Muhseni, 1402, s. 9).

Kumrî divanının “Meclis-i Veda Şehzade Azam Hz. Ali Ekber Aleyhisselam” bölümünde öncelikle, peygamberlerin ve Tanrı'nın seçilmişlerinin kaderini kısaca anlatmaktadır. Sonra, Hüseyin ve Ali Ekber arasında Ali Ekber'in savaşa katılma hakkında tartışmalar ve konuşmaları anlatır. Hüseyin onu Peygamber Efendinin bir hatırası olarak görüyor ve şehit olmasını düşündüğü tek oğlu da Ali Ekber'dir ve aynı zamanda bu dünyanın tecrübelerini ve derslerini henüz görmemiş, muradına ermemiştir ve bunlardan dolayı savaş alanına gitmemesi gereken bir gençliği ifade eder. Öte yandan Ali Ekber, Hüseyin'in şehit olan takipçilerinin intikamını almak için savaş meydanına girmek istedi:

Kurban olum bu gözyaşına Mihriban babam ** Kardeş geminde kameti gamdan keman babam
 Bir yanda Alataş sesi bir yan senun gamun ** Vallahi koymuyubdu dahi menden can baba
 Meydana koy gedum alım Abbas kanını ** Menden dahi sana oğul olmaz inan baba
 Kıldı bu sözde şah-ı ciğer teşneni kebab ** Verdi cevap Ekber'e ba-dideye pür-ab
 Gülizar-ı Kerbela'da soluktur gülüm oğul ** Abbas'tan sonra bükülüdür belim oğul
 Sen toy otağı görmemişsen ölme hayıfsan ** Koy men kocalmışam gedum evvel ölüm Ali
 Meydana koymaram seni git kal Medine'de ** Kesin susuz benim başımı katılım oğul
 Yalvarma koymaram seni meydana Ekber'im ** Müşküldü firakatın men-i nalana Ekber'im
 Ceddım şebihisen atamın yadigârısın ** Valla reva değil batasan kana Ekber'im

(Kumrî, 2001, s. 269)

Sonuçta Ali Ekber annesi Leyla'dan rica eder babası Hüseyin ile görüşüp onun savaş meydanına girmesine ikna etsin ve Leyla üzgün halıyla Hüseyin'i ikna etmeyi başarır. Ali Ekber'e özel olan niteliklerden: mutsuz, muradına ermemiş ve düğün odasını görmeden ve dünyadaki lezzetlerden mahrum olarak şehit olması, Hüseyin tarafından İmam Ali'nin kılıcı olan Zülfikar'ı savaş meydanına götürmek için Ali Ekber'e vermesi. Ali Ekber'in annesi Leyla ve kız kardeşi Sekine'nin arasında geçen konuşmalar çok acı vericidir.

Hüseyin'in dilinden Zülfikar'a:

Ey atam şir-i Huda'ya yar u yaver Zülfikar ** Hazret-i Zehra'ya dünyada birader Zülfikar
Yoktur çarem imdi tapşuram sana imdat kıl ** Can senun can Yusuf'um şehzadeye Ekber Zülfikar
Beline bağladı öz oğlunun şah-ı du sera ** Kemali şevketilen Zülfikar-ı berk asa
(Kumrî, 2001, s. 274)

Ali Ekber meclisinin (bölümünün) üçüncü özelliği, Ali Ekber'in savaş alanında olabildiğince cesur olması için Hüseyin'den Abbas'ın atı Ukab'ı, talep etmesi ve Hüseyin'in bunu kabul etmesidir. Ayrıca, annesi Leyla'nın kartalla oğlunu savaştan sağlam getirmesi hakkında dertleşmesi:

Buyurdu server-i din ey dürr-ı yegâne oğul ** Dahi ne metlebun olsa getur beyana oğul
Erz etti Ekber ey şah-ı kun u mekan baba ** Var metlebim edum sana şerh u beyan baba
Oğlun bu Kerbela çölünün şahsevarıdur ** Belde kılıç Ali babamun yadigârdur
Versun eğer ukaba savar olmak isterem ** Abbas-ı namdar amumun yadigârdur
(Kumrî, 2001, s. 274)

Leyla'nın Ukab ile dertleşip ve isteği:

Ey salan meni min mihnet u melale Ukab ** Cihanda eyledun hasret meni vesala Ukab
Bu şehzade Ali Ekber'e himaye eyle ** Boyanmasun bu kızıl kana mesl-ı lale Ukab
Rahm et benim bu halıma ey yaverim Ukab ** Gel koyma koltuğumda kala ellerim Ukab
Allah rızası birce selamet yetur mene ** Cansan bu çölde can Ali Ekber'im Ukab
Bir ahilen harap ederim Kerbela çölün ** Al kana batsa Yusuf-ı gül peykerim Ukab
Görme reva ki sındıra düşman cefa ilen ** (Kumrî) kimi zamana da bal u perim Ukab
(Kumrî, 2001, s. 275)

Ali Ekber ile ilgili meclislerin devamında Kumrî, Ali Ekber'in özelliklerini Eşkıya (düşman) dilinden anlatıp, aynı zamanda müminlerin ve Ehl-i Beyt âşıklarının kalplerinde hüznün ateşi alevlenir:

Maşallah türfe surettur acep hüsnü cemal ** Suret-i insan değil mihr-i can aradı bu
 Levheş Allah ya melek tur ya ki gılman-ı behişt ** ya gelup dördüncü gökten Hz. İsa'dır bu
 Yok galattur olmaz İsa'da bu hüsnü cemal ** Kim yedu Beyza götürmüş Hz. Musa'dır bu
 Harda Musa'nın bu talâtta yedi Beyzası var ** Şuleye nur-ı cemali vadiyi Sina'dı bu
 Yusuf'u Mısır ve Kenan'ı demaklıkdur hata ** Belki yüz min Yusuf'u bir hüsnünde hamtadır bu
 Aşkaradur yakın gelmiş Hüseyin imdadına ** Ahmet'i Mürsel Habibi Leyle tül Esrardı bu
 (Kumrî, 2001, s. 287)

Ali Ekber, Hüseyin İmametinin iddiasının doğruluğunu ispat etmek için düşman ordusuyla böbürlenirken, İmam Ali'nin özelliklerini ifade etmekte ve Hüseyin kıyamını o İmamın devamı olarak tanıtmaktadır.

Ali'den gayrı kimdür fetheden İnna Fetehna'da ** Nüzul-ı sureye Velleyl ibaret tür o nusretten
 Ali'den gayr kimdür kaynata hadi ve rehber ** Leko'l kom had şanına gelmiş hidayetten
 Ali 'dur rab ümmet ay adın ümmet koyan leşker ** Sekihem rebihim Kuran'da zahir dur bu ayetten
 Ali 'dur kaynat ve mümkinata mazharı kudret ** Olur zahir celal-ı kudretullahı imametten
 Ali'nin nuru tufandan kurtardı Hazreti Nuh'u ** Ali 'dur Yunus'u ret eyleyen zindan-ı mihnetten
 Ali'nin nuru kıldı mülk-i Mısır'a Yusuf'u sultan ** Ali'nin nuri Yakup'u kurtardı nar firkatından
 Ali'nin nuru bir zerre tecelli eyledi Tura ** Düşüp methuş Musa yedi gün sust oldu takatten
 Ali'nin Zülfikar'ı olmasaydı din açılmazdı ** Ali 'dur enfes ve afakı kurtardı zilletten
 Atamdur bir kömeksiz bir koşunsuz şah-ı bi-yaver*Hüseyin teşne leb avareyi dor-ı şehir ve
 velayetten
 Şebih-i Mustafa'yım hasret u nakam Ali Ekber ** Resâ kadım keman oldu cavanlukta musibetten
 Yanarsuz ataştan himelerde Al-ı Peygamber ** Dahi can kalmıyup ey bihay alar mende gayretten
 (Kumrî, 2001, s. 286)

Ali Ekber, susuz ve yaralı bir bedenle Hüseyin'e geldiğinde, susuzluğunu gidermek için su talep etti, Hüseyin utandı ve dudaklarına koyup susuzluğunu gidermesi için Hatemi mücevherli yüzüğü verdi.

İsti hava yaralı beden kan gedubdi çok ** Yandum susuzdan eyle ilaç Alataş baba
 Şah Medine'ni bu kelim etti çok gamın ** Bir çare tapmadı çıkarup verdi Hatemin
 Çok ağlayup buyurdu yanunca fırakuva ** Al koy negin Hatemi ataşan dudaklarına
 Gözler atam Ali, şah-ı Kevser elinde cam ** Sirap olursan imdi gam etme cavan balam
 (Kumrî, 2001, s. 294)

Ali Ekber, yaralı vücudu ve susuz dudaklarıyla savaş alanından çadırlara geldiğinde, kız kardeşi Sekine onun durumunu gördü ve ona bir parça şeker verdi. Ali Ekber ona şekeri nereden getirdiğini sordu ve Sekine, kız kardeşi, Fatıma, düğünün olursa tebrik etmek için bana verdiğini söyledi ve şimdi susayıp ve yaralı olduğuna göre, sana biraz nefes alabilmen için veriyorum, dedi.

Garaz o çölde Hüseyin aktaranda ab-ı Fırat ** Sekine geldi tutup elde birce hap nabat
 Tutup elinden Ali Ekber'in apardı kenara ** Dedi anam atam oğlu bacunda yoktur karar
 Buyur gelen bu nabat ile nuş-ı can kardeş ** Susuzluğun dahi teskin tapar aman kardeş
 Buyurdu Ekber aya bülbül Medine bacı ** Buyur nabatı sana kim verup Sekine bacı
 Sekine ağladı arz etti ey koyan meni har ** Verup nabatı bacun Fatıma deyup tekrar
 Olan zamanda o şehzade Ekber'im damat ** Verup ona bu nabatı söyle mübarek bat
 Diyende Fatıma lafzın Sekine muztar ** Ovuşturup yüreğin çekti ah Ali Ekber
 (Kumrî, 2001, s. 295)

Kumrî nihayet Ali Ekber'in şehadet sahnesini hüznü ve dokunaklı betimlemelerle anlatıyor. Ekber'in vücuduna birçok ok atıldıktan sonra Yakup Askalani'nin iki omuzu arasına vahşice soktuğu kılıcının darbesinden bahsediyor. Şia Taziye edebiyatında bu sahnenin tasviri, yas tutanların duygularını daha yoğun hale getirir.

Peykeri oktan müşebbek haneyi zenbur tek ** Ağlamaktan eyleyüp (Kumrî'ni) nabina yatup
 Görüp bu haleti Yakup-ı şum ve bi-ıman ** Havada hançeri tuttu elinde verdi tekan
 Yüzüste düşmüştü şiddet-i yarasından ** Havale kıldı iki ketfinin arasından
 O hançerin demi âlemlere şerer saldı ** Geçup yanan yüreğinden o yerde bent aldı
 (Kumrî, 2001, s. 302-303)

3.3.3.2. Batıl Grup

Aşura şiirlerinde, epik şiirlerin rutini gibi değerler ile anti-değerlerin, doğru ile yanlışın, kahraman ile anti-kahramanın çatışması sabit temalardır. Şairler, doğru grubu övüp onların cesaret ve erdemlerinden söz ettikleri gibi, yanlış grubu da kınarlar. Aşura şiirlerinde düşman ordusunun en önemli özellikleri şunlardır: dünyevilik, kin, zulüm, kurnazlık, alçaklık, korkaklık ve ahdi bozma. Şairler, Bedir ve Uhud savaşında geçenleri anlatarak düşmanın sadece İmam Hüseyin'e değil, asıl babası Ali bin Ebi Talib'e karşı kinli olmasını anlatır.

Azerbaycan'ın halk inancı ve örflerinde, İmam Hüseyin'in önünde duran düşman ordusu nefret edilir, zalim ve adaletsiz belirtilmektedir. İnsanlar günlük konuşmalarında bazı yanlış ve ahlaksız eylemleri Hüseyin'in düşmanlarına atfederek bir deyim haline getirmekte ve aynı zamanda bu yanlış eylemi Eşkiya⁷⁸'ya bağlayarak trajik Kerbela olayını da hatırlatmaktadırlar.

Bu konuda yaygın olarak kullanılan deyimler arasında şunları söylenilebilir: Muharrem ayında kırmızı elbise giyenlere “Şimr misin?” diyerek, yas ayını ve Şimr'den (İmam Hüseyin'in katili) nefret edildiğini hatırlamaya çalışıyorlar. Taziye gösterisinde düşman ordusu, özellikle komutanlar kırmızı giysiler giyerler ve kırmızı bayrak taşırlar. Taziye gösterisinde, insanlar düşman ordusu ve komutanların rolünü oynamasına pek sıcak bakmazlar; çünkü ister istemez bu rolle toplum tarafından kabul görülmez. Yaygın olan başka bir deyim, her zaman ve her yerde su içip susuzluğunu giderdikten sonra, “Yezîd'e lanet” diyerek Yezîd'e beddua edip, Yezîd'in verdiği emir sonucu Hüseyin ve takipçilerine yaşattığı acı Kerbela olayını da hatırlatmaktadır. Bir kimseye zalim ve gaddar derlerse onu Yezid'e veya Şimr'e benzetirler: Sanki Yezîd'dir veya Şimr gibidir.

Bu bağlamda 1979 İran devrimi öncesinde toplumda var olan düşünce akımlarından biri yani siyasal İslam hareketi, Kerbela söylemindeki Hak-batıl ikiliğini, insanları Pehlevi hükümetine karşı karşıya getirip aynı zamanda onları cesaretlendirmek ve kışkırtmak için

⁷⁸ Eşkiya: Taziye'de, özellikle İmam Hüseyin'in düşmanlarına ve genel olarak Peygambere veya İmamlara ve ailelerine karşı olanlara söylenmektedir. Kötü insanlar, suçlular.

yararlanmıştı. Âdı geçen İslamî akıma göre Aşure hareketi, reformist ve zalim karşıtı doğası nedeniyle her zaman devrim ve reform hareketlerine ilham kaynağı olmuştur.

3.3.3.2.1. Yezîd bin Muaviye

Halk dini ve onu takip eden Muharrem ayının tören ve ritüelleri açısından Hüseyin, insanlığın, özgürlüğün ve hak aramanın zirvesi, zıt noktası ise en alt konumda Yezîd İbn Muaviye yer almaktadır. Muaviye'nin oğlu Yezîd, Emevi silsilesinin ikinci halifesidir. Babası Muaviye İbn Ebu Süfyan'dan sonra halife oldu ve Şam şehrinde vefat etti. Önceki halifelerden farklı olarak, ilk kez babası tarafından atanmasına atıfta bulunarak halifeliğinin kalıtsal olduğunu iddia etti. Peygamber Efendinin yakın akrabalarına ve bazı arkadaşlarına zorla biat etmeye kalkışması, bazılarının muhalefetiyle karşılaştı ve Kerbela hadisesi gibi İslam tarihinde acı bir olay yaşandı (Taberî, 1362, s. 61).

Kenzü'l- Mesaib divanında şair Yezîd'in gerçek yüzünü ve yarattığı sert ve baskıcı koşulları göstermek için askerleriyle yaptığı sohbeti konu ederek yaşanan ortamı okuyucuya aktarmaya çalışmıştır:

Ne bi-gayret u arsız ey bi-hüner ** Hani sizden merdaneliqdan eser
 Ne na-merdsiz ey sipahi İraq ** Görüm gelmiyeyduz bu sahraya sağ
 Ne layiq size cevşeni ahenin ** Gidun betni umme besani cenin
 Meger kim görübdür ki yuzmin sevar ** Ço rubah ede bir neferden ferar
 Tamaşa gilun ey sipahi enid ** Görün imdi تنها ne eyler Yezid
 Deyup bu sözü ol na-şinas ** Ne cevşen geyindi ne reht u libas
 Gurur ile ol kafiri putperest ** Sevari semend oldu çun pili mest

(Kumrî, 2001, s. 338)

Ulaşan rivayetlere göre zamanının çoğunu şairler ve müzisyenlerle oyun ve eğlence toplantılarında geçirdi. Yezîd içki içen ilk halife olduğu için “el-humûr” (sarhoş) lakabıyla anılıyordu. Onun zamanında ve etkileri günümüze kadar ulaşan Kerbela Vakası, Harre Savaşı

ve Mekke Kuşatması gibi olaylarla ün kazandığı için Müslümanlar tarafından İslam tarihinin en kötü isimlerinden biri olarak anılır (Kılıç, 2013, s. 514).

3.3.3.2.2. Ömer İbn Sa'd

Ubeydullah bin Ziyad'ın ordu komutanı olan İbn Sa'd, sahabelerden Sa'd bin Ebî Vakkas'ın oğludur. Müslim bin Akil Kûfe'ye varıp Kûfe halkından İmam Hüseyin'e biat aldıktan sonra, Ömer İbn Sa'd Yezid'e bir mektup yazarak onu uyardı: Kûfe şehrini kaybetmek istemiyorsan, hükümdarını görevden almalısın. Muslim İbn Akil, Ubeydullah İbn Ziyad'ın emriyle tutuklandıktan sonra, vasiyetini gizlice Ömer bin Sa'd'a açıkladı, ancak Ömer Sa'd ona ihanet etti ve Muslim İbn Akil'in vasiyetini İbn Ziyad'a açıkladı (Taberî, 1362, s. 356).

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Ömer bin Saad, mevki ve iktidar peşinde koşan bir kişiydi. Bu sayede gerçek İslam'dan sapmasına ve Yezid'in zalim gücüne yönelmesine neden olan hiçbir zulüm ve haksızlıktan vazgeçmemiştir. Bu bakımdan Aşure hareketinin teşekkülünün en başından itibaren netice alması engellenmiştir, çünkü Kerbela'nın söylemi, adalet arayışı, reformizm ve zulme karşı doğası gereği, onun gibilerin iktidara ve zirveye ulaşmasını engelleyecektir. Halk dini açısından Ömer İbn Sa'd, Yezîd ve Ubeydullah bin Ziyad'ın emirlerinin yürütme kolaydı. Dönemin hükümdarları, Ömer bin Sa'd'ın iktidar ve hakimiyet hırsının farkındaydılar ve onun bu arzusundan yararlanarak, Hüseyin İle savaşa çıkması durumunda ona Rey şehrinin hakimiyetini vaat ettiler. Böylece Yezîd ve Ubeydullah İbn Ziyad'ın emrine uyan Ömer İbn Saad acı Kerbela olayını yaratarak Hüseyin'i şehit etti ve ailesini esir aldı ve bu yüzden onu İslam tarihinin en nefret edilen kişilerinden birisine dönüştürdü. Ayrıca rivayetlere göre savaşı başlatan ilk ok Ömer İbn Sa'd tarafından Hüseyin ve arkadaşlarına atılmıştır (Taberî, 1362, s. 409).

3.3.3.2.3. Ubeydullah İbn Ziyad

Emevi silsilesinin tanınmış komutanı, Ubeydullah İbn Ziyad bin Ebih, Kerbela faciesi sırasında Kûfe valisi olarak Hüseyin ve takipçilerinin şehadetinin ana etkenlerinden biridir.

Ubeydullah Basra valisiydi, ancak Yezîd, Kûfe isyanlarından sonra hicretin 60. yılında Hüseyin'in dirilişini bastırmak için Ubeydullahı görevlendirdi. Kerbela olayında Ubeydullah bin Ziyad, Yezîd'in sağ eli, dilek ve taleplerinin icracısı olarak tanımlanmaktadır.

Babası Muaviye'nin ölümü üzerine hilafete geçen Yezîd, Ubeydullah bin Ziyad'ı Basra valiliğinden azletmeye karar verdi. Ancak Hüseyin'in Kûfelilerden biat almak için harekete geçmesi ve siyasi ve sosyal şartların değişmesi üzerine Yezîd bu kararından vazgeçerek Basra valiliği ile birlikte Kûfe valiliğini Ubeydullah bin Ziyad'a devretti (Taberî, 1362, s. 228).

İmam Hüseyin'in barışçıl ruhunu ve hayırseverliğini gösteren Kerbela olayının dönüm ve kritik noktaları arasında, Kerbela olayı öncesi Hüseyin ile Ömer İbn Sa'd arasında yaşanan tartışmada yer almaktadır. Bu müzakere sırasında Hüseyin İbn Sa'd'a seslendi: eğer Kûfe halkı bana biat etmekten vaz geçmişse, herhangi bir savaşa ve çatışmaya gerek olmadan Medine'ye dönmeye hazırım. Başlangıçta Ömer İbn Sa'd bu süreçten memnundu ve bir mektupta olayları Ubeydullah İbn Ziyad'a anlattı. Fakat Ubeydullah İbn Ziyad ona Hüseyin'den Yezid için biat almasını ya da onunla savaşıp hayatına son vermesini ve eğer Hüseyin'le savaşmak istemiyorsa komutanlık görevini Şimr'e devretmesini emretti (Müfid, 1396, s. 438).

3.3.3.2.4. Şimr bin Zi'l Cevşen

Aşura'nın şairler tarafından fark edilen bir diğer insanı değere karşıt olan karakter, İmam'ın katili, Şimr'dir. Mersiye edebiyatında ve özellikle Taziye oyununda zulüm, pislik, gaddarlık onun öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır.

Kerbela olayını, Komeyl İbn Akil'in Kûfe'ye gönderilmesinden bu yana ele alırsak, Şimr İbn Zil-Cevşen, Yezîd ile işbirliği yapmış ve başından beri Hüseyin'e karşı düşman olmuştur. Müslümanların en nefret ettiği kişilerden biridir. Öyle ki bugün bile birisi zalim olup haksızlık ederse halk tarafından nefret edilip, ona sanki Şimar'dır diye lanet edilmektedir.

Rivayetlere göre Ömer İbn Sa'd sorunu savaşız çözmeye çalışmış, diğer yandan Şimr Ubeydullah İbn Ziyad'ı kışkırtarak ve savaşa teşvik ederek sorunun kan dökülmeden çözülmesini engellemiştir (Müfid, 1396, s. 87-88).

Muharrem ayının 9. günü Şimr, 4.000 kişilik bir ordu ve Ubeydullah İbn Ziyad'dan Ömer İbn Sa'd'a bir tehdit mektubu ile Kûfe şehrine girdi. İbn Sa'd, mektubu okuyunca Şimr'e hitaben içinde fayda olan bir işi bozdun demiştir. Buna rağmen Ömer bin Sa'd, İbn Ziyad'ın ya Hüseyin'den biat alacaksın ya da onunla savaşacaksın isteğini yerine getirmiş ve Şimr bin Zi'l-Cevşen ordu komutanı olmuştur. Şimr, kabile gelenekleri ve cahiliyet bağları gereği, Hz. Abbas bin Ali'nin annesi Ümmü'l-Benin ile aynı kabileden oldukları için Tasua günü, Hz. Ebü'l-Fazlı'l-Abbas ve kardeşine bacı oğlum diye seslenmiş ve onlara İbn Ziyad'dan amanname (af fermanı) almak istediğini söylemiştir, ancak onlar onun bu isteğini kabul etmemişlerdir (Müfid, 1396, s. 89).

Aşura günü sabah vakti Şimr, Ömer bin Sa'd'ın sağ kanat ordu komutanlık görevini üstlenmiştir. İmam Hüseyin'i kim şehit ettiği ve mübarek başını kim bedeninden ayırdığı konusunda farklı rivayetler göze çarpmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları Şimr'i işaret etmektedir. Anlatılan hadislerle dayanarak Şimr, Hüseyin'i şehit etmiş ve atıyla İmamın bedeninin üzerinden koşturarak çiğnemiştir. Bazı rivayetlerde Hüseyin'in göğsüne oturarak imamın başını kestiği geçmiştir. Ubeydullah bin Ziyad, Yezîd bin Muaviye'nin emri ile Kerbela esirlerini ve şehitlerin kesik başlarını Şimr ile birlikte Şam'a gönderdi (Müfid, 1396, s. 112).

Bu bölümde Şimr'in Şebih oyununda rolünü anlatmak ve ifade etmek önemlidir, çünkü halkın bu olumsuz karaktere karşı duygusunu ve bununla nasıl yüzleşileceğini inanç ve ritüeller biçiminde göstermektedir. Şimr, bir çok Şebih oyununda ana karakterlerden biridir. Bu Şebihlerden en önemlisi "İmam Hüseyin'in Şebihidir"dir, bir tarafta İmamın ordusu, diğer tarafta Yezîd'in ordusuna benzetilmiştir ve Aşura gününün yeniden canlandırılmasıdır. Bu Şebih İmamın Şimr eli ile şehit olmasıyla sonlanmaktadır. Şebihlerde Şimr rolünü oynayan kişiye genellikle Şimr okuyan denilir. Rollerin her birinin icracısı önceden biliniyor, Şebih-okuyucuların her birinin kendi ait bir nüshası var ve her zaman aynı rolü oynarlar. Bu istikrar

nedeniyle insanlar, adına Şimr kelimesini ekleyerek Şimr-okuyana hitap ederler; örneğin, Ali ismi olan bir Şimr-okuyana, “Şimr Ali” diye hitap ederler. Bu, insanların bazen Şimr rolünden görevli olan kişiye sorun çıkarmasına veya Şimr’den nefret ederek ondan kaçınmasına neden olur (Humayuni, 1380, s. 156). Şimr-okuyanların çoğunun büyük bir vücudu, kaba yüzleri ve kulaklarına kadar çekilmiş bıyıkları vardı ve Şebihî korkutucu bir sesle okuyorlardı. İmama eziyet edip şehit ettiklerinde halk tarafından lânet ve küfüre maruz kalırlar (Humayuni, 1380, s. 313).

Şebihîte Eşkiya rolünü oynayan oyuncular, Şimr de dahil olmak üzere kıyafetleri kırmızıdır, yani kan rengidir. Şialar Kerbela olayına karşı hoş olmayan bir hisleri var; bu nedenle bu renk şiddetin ve vahşetin rengi olarak bilinir. Buna dayanarak, Şimr kırmızı bir üst ve çizme giyer, beline kırmızı bir şal ve şapkasına kırmızı bir mendil bağlar ve bazen ona kırmızı bir tavus kuşu tüyü ekler.

Şiir söyleme yeteneği olan Şimr-okuyanlar, Şebihî oyunun ortasında ve Şimr’in zulmü sırasında şiirler okuyarak sadece Şimr-okuyanı olduklarını hatırlatırlar ve bu mesafeler üzerinden Şimr’den arınmaya çalışmaktadırlar. Şimr’in beraat istemesi Şebihî’te her zaman var olmuştur, bu amaçla İmamın büyüklüğünü daha somut hale getirmek için onun faziletleri anlatılır (Şehidi, 1380, s.364). Şebihî oyununda halkın imama olan yoğun bağlılığından dolayı hem halk hem de oyuncular Şebihînin akışından çok etkilenirler hatta imamın başı kesildiğinde heyecandan bayıldığı görülmüştür.

3.3.4. Mersiye Edebiyatında Yaygın Kavramlar

3.3.4.1. Kufilerin Sadakatsizlik ve Ahdlerini Bozmak

Kufiler, İmama birçok mektup göndererek, İmamı Yezîd’e karşı isyana davet ettiyse de, harekât zamanı korkuya ve dünyaya esir düştüler ve İmama yardım etmeyi bıraktılar. Bu durum şairlerin Kufilerin karakterlerini farklı yönlerden tanımlamalarına neden olmuştur. Ayrıca, Kumrî kufilerin hıyanet, nifak ve hile unsurlarından ve bazen de arsızlık ve alçaklıklarından bahsetmiştir.

Uzun süren siyasi mücadeleler sonucu halifelik makamını ele geçiren Muaviye, Hazreti Hasan'ın şehadetinden sonra "halifelik" makamının saltanata dönüştürülmesi adına oğlu Yezîd için halktan biat almaya başladı. Fakat Hazreti Hüseyin bu durumu kabul etmedi. Muaviye'nin 680'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Yezîd, ilk iş olarak Hazreti Hüseyin'in biatını almak istedi. Hazreti Hüseyin biat ettirilmesine yönelik baskılar artırılınca durumun kötüye gideceğini anlayarak, aile fertleriyle Mekke'ye doğru hareket etti. Mekke'ye gelen Kufiler ise Hazreti Hüseyin'i şehirlerine davet ederek, Emevilere karşı bir birlik oluşturmayı teklif ettiler.

Hüseyin daha önce hem babası Hazreti Ali'ye hem de ağabeyi İmam Hasan'a karşı ihanetlerine şahit olduğu Kûfelilerin samimiyetlerini anlamak için amcasının oğlu Müslim bin Akil'i Kûfe'ye gönderdi (Taberî, 1362, s. 352).

Kûfe'de 18 bin kişi Müslim'in önünde Hüseyin'e biat etti. Ancak daha sonra Kûfeliler ihanet ederek, Emevilerin Müslim'i öldürmesine göz yumdular. Bu arada son gelişmelerden haberdar olamayan Hüseyin, aile fertleriyle Kûfe'ye doğru yola çıktı. Hüseyin yolda Müslim'in başına gelenleri haber aldı. Fakat Müslim'in oğullarının, babalarının intikamını almak istemelerini söylemesi üzerine yoluna devam etti.

Kumrî Kufileri "*Kûfiyan-i bed fercam*" söyleyerek, yaptıkları ihanet ve sadakatsizliği böyle anlatır:

Yirmi bin neferi oldu bey'ata dâhil ** Bakıp alamete teskin-i del olub hasıl
 Bu metlebi yazıb etti imamine izhar ** Diyar-i Kûfe'de Mevla ferah alameti var
 Bu maceranı görüp Kufiyan-i bed fercam ** Yazıb Yezîd huzurine ettiler ilam
 Bilende halı Yezîd-i le'in-i bed bunyad ** Mükerrer etti gede Kûfe'ye Ebid-i Ziyad
 (Kumrî, 2001, s. 112)

Gerekti Şam'a gele Müslim-i vefakerdar ** Cüda başında başı naaşı Kûfe'de kala har
 O semte azm eyleyip sebt Ahmed-i Muhtar ** Onun ketaline her nu' ihtiyarın var
 (Kumrî, 2001, s. 113)

Devamında Kûfe valisi, İbn-i Ziyad, Kûfe halkını tehdit ederek Müslim b. Akil'e yardım etmelerini yasaklayıp yalnız bırakmasını emir eder:

Sizi çağırmanın Kufiyan budur sebebi ** Gelub bu şehre Alil oğlu Müslim-i Arabi
 Geturmusuz çağırıp etmeye ona biat ** Edeler bir para eşhas izzet o ihtiram
 Yezîd canine ant olsun ey güruh-i omem ** Tegafül eylemeyip gelmişim elimde rakam
 Hıyanet eylese her kim Yezîd-i kahhara ** Kemal-i kahriyle çekdirerem ol kesi dara
 O keski Müslim'e verse imaretinde aman ** Yıkıp evin ederim hanümanını viran
 Kenasede boğazından o şahsı astırırım ** Veya diri diri topraklar altında bastırırım
 O keski Müslim'in işinden meni eder agâh ** Yetiririm o kesi dünya yüzünde şevket o cah
 (Kumrî, 2001, s. 114)

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair, Ubeydullah İbn Ziyad Kûfe halkını uyarmak için yaptığı tehdit ve uyarıları anlatarak Hüseyin'in karşı tarafının ne kadar katı yürekliliğini somutlaştırmaya çalışmaktadır. İmam Hüseyin, halkın rolüne ve İslami ayaklanmaya katılımlarına özel önem verirdi. Kûfelilerin İmam Hüseyin'i davet etmeleri, Hüseyin'in kıyamından doğan ve kıyamın şekil ve kapsamını etkileyen toplumsal bir olgu olarak değerlendirilebilir.

3.3.4.2. Kan Davası

Kumrî "Sobh-i Ruz-i Aşura" [Aşura günün sabahı] bölümünde, Hüseyin düşman ordusuna hitaben kendi özellik ve imamet görevin anlatır, arkadaş ve Ehl-i Beytin özgürlüğe bırakılmasını talep eder ve devamında şehit olursa Şia takipçileri onların peşini bırakmayıp kan davası yapacaklarını vurgular.

İmam kanıdır ey ehli kine Sârül-Allah ** Bu kanı eyleyecek iddia yakın Allah
 Bu zulüm beşti ki üç gün Fırat'ı bağlamışız ** Ayal Heyderi suz-i ataşa dağlamışız
 (Kumrî, 2001, s. 192)

Hüseyin'in isyanını ve hareketini başlatan düşünce bundan ibarettir, sahte ve geçersiz hükümet karşısında susmak ve toplumun mevcut durumunu hiçe saymak, din karşıtı standart

ve değerlerin kurumsallaşmasına ve istikrarına yol açar ve baskıcı güçlere toplumsal ve siyasi meşruiyet kazandırır. Bu düşünceyle hareket eden Hüseyin, doğru İslami düşünceyi yeniden canlandırmak için tehlikeli bir yola adım attı. Şairin bakış açısına göre ve halk dinine dayanarak, Allah'a özgü olan ve karşılık vermek veya cezalandırıcı bir yönü olmayan intikamın, ilahi adaletin gereklerine göre günahkarları cezalandırmak için olduğu açıktır. Hüseyin'in dökülen kanı yerde kalmayacak ve ilahi adalet temelinde gerekli intikam alınacaktır.

3.3.4.3. Cihat ve Şehadet Kavramlarının Etkin ve Aktif Gösterimi

Genel olarak Mersiye şairleri okuyucuya yaptıkları etkiyi sürdürmek için Kerbela faciasının sahnelerini göz önüne sergilemeye çalışmışlardır. Özellikle çekilen susuzluk acısı ve şehadet sahneleri Muharrem ayında düzenlenen yas törenleri ve icra edilen Şebih (Taziye) merasimlerinde en önemli rolü taşımaktadırlar. Bu doğrultuda Kumrî de kendi saygısını İmam Hüseyin ve Ehl-i Beytine gösterip etkin bir eser yaratmak amacıyla birçok edebî sanayi kullanarak Mersiye divanını oluşturan meclislerde yakıcı sahneleri yansıtmaktadır.

Cihad, Câhd (جَاهِدٌ) kökündendir ve acı ile birleştirilmiş çaba anlamına gelir. Cihad, çaba anlamına gelen mastar bir kelimedir ve aynı zamanda savaş anlamına gelen bir isimdir ve savaşa cihad denir çünkü çabaya acı eşlik eder. Elbette cihadın savunma ve bazen de taarruz muharebelerinin yanı sıra bilimsel, ekonomik, kültürel ve siyasi mücadeleleri de içerdiğini belirtmek gerekir. Gerçek müminler, akla, mantığa ve ahlaka dayanarak, zalimlerin karşısında durmalı ve onlarla savaşarak önlerini açmalıdırlar. İslami cihad fitneleri söndürmek, kendini savunmak ve mazlumlara destek olmak için kurulmuştur.

Hüseyin Kûfelilerin samimiyetlerini ve ortamın biata ne kadar hazır olduğunu öğrenmek için önceden en çok güvendiği takipçisi, Müslim bin Akil'i temsilcisi olarak Kûfe'ye gönderdi. Kûfelilerin ilk biatına rağmen sonra ihanet edip ve Müslim'in Kûfe valisi tarafından şehit edilmesine göz yumdular. Kumri Müslim'in şehadet anını böyle tasvir etmiştir:

Kılıç değende boğazına gözleri aktı ** Hicaz semtine bir ya Hüseyin deyip baktı
 İmam naibini Kufiyan-i bi-iman ** Cefa ve zulüm ile kolu bağlı kestiler kurban
 Başın alıp ele katil meramına çattı ** Yaralı naaşını bam üste koymadı attı
 Al kana battı Müslim-i bi-akraba haray ** Doldu figan ve ahiyle erz o sema haray
 (Kumrî, 2001, s. 140)

İmam Hüseyin'in kafilesi Kerbela çölünde kalacak yer bulup yerleştikten sonra Hüseyin vefalı arkadaşlarını Aşura gününe ve önlerindeki yaşanacak faciaya hazırlamak amacıyla konuşup şöyle anlatmaya başlamış:

Bu Kerbela denilen yerde ruz-i Aşura ** Gelur temuce kan çeşmesi olur derya
 O kan içinde vurur gute⁷⁹ Kasım-i nakam⁸⁰ ** Arus me'cerini kanıla eder gülfam⁸¹
 Bu Kerbela'da çeker kom-i eşkiya hançer ** O hançer ile susuz doğranır Ali Akbar
 Bu serzemin⁸²de eyal⁸³-i Ali tutarlar yas ** İki kolu kesilir teşne can verir Abbas
 Bu Kerbela'da ederler men-i garibi şehit ** Yatar bu bukaa⁸⁴da yetmiş iki cavan-ı reşit
 Bu bukaada kurulur kubbeye taht kubbeye nur ** Eder celal-i Hüseyniye haşr olunca zuhur
 Mubah yerde kurulsun gerek serâperde⁸⁵ ** İmam kanı dökülsün mubah olan yerde
 (Kumrî, 2001, s. 175)

Hüseyin'in Kerbela söylemindeki en önemli cihadı, iyiliği (maruf) emredip ve kötülükten (münker) menetmektir. Buradaki iyilikten kastı, İslam uygulamasını emrettiği hükümler ve kurallardır. Tersî durumunda ise, günah gibi İslam'ın haram kıldığı şeylerden uzak durmak lazımdır. İmamiye Şiasına göre bu görev İslam dininin esaslarından biridir. Bu doğrultuda, Hüseyin, Yezid'in halifeliğini yasaklanması gereken büyük bir münker olarak görmüş; gerçi bu münker yasağı, takipçilerinin kanının dökülmesi ve Ehl-i Beyt'in esareti pahasına sona ermektedir. Hüseyin'in açıkladığı maruf, İmamlığın hilafete dönüştürülmemesi, Peygamber

⁷⁹ Gute (غوطه): Arapça kökenli bir sözcük, suda dalmak anlamındadır.

⁸⁰ Nâkâm: Evlenmemiş ve bekâr ölen erkeklere denilen bir sıfat, genel anlamı da kırgın, mutsuz, şanssızdır.

⁸¹ Gülfam: Çiçek renginde olmak anlamındadır, "Fam" eki renk anlamındadır.

⁸² Serzemin: Kara, arazi, toprak, ülke.

⁸³ Eyal: Eş, aile. Burada şair Ehli Beyti kastetmektedir.

⁸⁴ Bukaa: Bina, türbe, imam ve büyüklerin kabirleri üzerine yapılan bina.

⁸⁵ Seraperde: Saray, çadır.

Efendinin neslinden Hüseyin'in İmamlığı aracılığıyla devam etmesiydi. Kumrî'nin şiirlerinde bu iki tema, yani cihad ve Hüseyin'in irşadı, iyiliği (maruf) emredip ve kötülükten (münker) sakındırması, katman katman saklanmaktadır. Onun şiirlerini okuyan kişi yas tutarken aynı zamanda Hüseyin'in amacını ve umutlarını hatırlatır.

3.3.4.4. Ehl-i Beyti'n Esaret ve Zulmünün Beyanı

Diğer mersiye şairleri gibi Kumrî de Kerbela söylemine kapsamlı bir şekilde bakmıştır. Şair, Ehl-i Beyt'in musibetlerinden bahsederek, katlanılan aşağılanmalara rağmen, Hüseyin hedeflerinin yanında olduklarını ve onlara sempati duyduklarını göstermektedir. Kuşatma, tehditler, susuzluk, düşmanın istediği yere yerleşmeye zorlanmak ve sonunda sevdiklerinin savaşmasına ve şehit olmasına tanık olmak, Hüseyin'in ailesinden ve dostlarından her bireyin Hüseyin'e eşlik edebilmek için katlandığı zorluklar arasındadır. Kumrî, hangi alanda en çok istismara uğrayan kişinin adını açıkça belirterek tüm vakalardan bahsediyor. Böylece Kerbela çölünde yaşanan olayı tüm maharetiyle resmederek bu trajedinin olabildiğince uzun süre hatıralarda kalıcılığını sağlamaktadır.

Açanda bal o perin morg-i aşiyani del ** Ezel kabakça⁸⁶ **Peygamberin** ezası gelur
 Olur Medine'den od şulesi havaya bülend ** Cenab-i **Fadime**'nin naleye bekası⁸⁷ gelur
 Gâhi bu kana dönen dağdar hatırıma ** Ali başında nümayan kılıç yaradı gelur
 Salubdı canıma od matem-i İmam **Hasan** ** Hamişe gelb-i melul hazine yası gelur
 Ne kadar her yana seyir eylersem beraberime ** **Hüseyin** teşne lebin deşti Kerbela'sı gelur
 Ne Kerbela deyersen reşk-i kûhi Minâ'dur ** Minâ'ye⁸⁸ hansı Halil'in bile fedası gelur
 Düşüp susuz su kenarında bir cavan güya ** Henüz heymelere⁸⁹ gitmesi hayâsı gelur
 Akar buyanda beyabana mae-i azb-i Fırat ** **Sekine**'nın gene de Al-Ataş sedası gelur
 Kimin geminde çekim nale kalmışım hayran ** Hazan yetip gole bülbüllerin nevası gelur

⁸⁶ Kabakça: Azerbaycan Türkçesinde önceden anlamındadır.

⁸⁷ Beka: Arapça ulaç ve ağlamak anlamındadır.

⁸⁸ Minâ: Mina, hacıların Kurban Bayramı sabahından iki gün sonrasına kadar Hac'ın bir bölümünü gerçekleştirdiği Meşşer'ül Haram ile Mekke arasında bir arazidir.

⁸⁹ Heyme: Çadır

Çekende nale va **Akbar**'a hayalime kim ** Rübab'ın süt emer oklanan balası gelur
 Bakanda dikkatle medde cilveye nazara ** Hüsn nişane senin kanlu toy libası⁹⁰ gelur
 Salıbdır başa kara dağlar gören **Zeyneb** ** Kulağa şiven o feryat o aho vasi gelur
 Kebap olup ciğerim yanmışım Müslümanlar ** Bu yerde yâdıma Şimr'in hemen cefası gelur
 Od içre himede kalmıştı seyyid **Seccad** ** Denirdi emme oğul dadına anası gelur
 Meni çıkart od içinden kenara yoktu anam ** Bacım kalıp eli koynunda va ahası gelur
 Yüzün Beki'a tutup seslenirdi **Zeyneb-i zar** ** Kızın her ayna yetmaklığa anası gelur
 Sebep nedur ana can salmışsan meni gözden ** Belalı başımı alemlerun belası gelur
 Arus bir taraftan ağlardı yüz tutup Necef'e ** Denirdi bir bele zülüme kimun rızası
 Eğer yetişse elim **Mürteza** babama ** Meni kurtarmağa ol Şialar ağası gelur
 (Kumrî, 2001, s. 26-27)

Tezin girişinde de belirtildiği gibi, incelenen nüshada belli nedenlerden dolayı kitaptan bazı bölümler çıkarılmıştır. Daha eksiksiz bir versiyon olan İstanbul nüshasında, Hüseyin'in şehadeti ve savaş sonrası geçen olaylar da mevcuttur. Ehl-i Beyt'in esareti ve aşağılanması, yaşadıkları zulmün aydınlatmalarına ve teşhir etmelerine engel olmadı. Aslında bu aydınlatma, Hüseyin'in kıyamının ve cihadının devamı olmuştur.

3.3.4.5. Aşura'nın Büyüklüğünün İfadesi

Kumrî “Vaka-yi Sobh-i Aşura” [Aşura sabahının olayı] bölümünde evrenin bu trajik ve feci olaya hazırlanmasını tasvir ettikten sonra, Hüseyin Ehl-i Beytini susuzluğun üstesinden gelmeye, savaş meydanında bulunmaya, esaretin acısı ve İlahî görev yolunda şehitlik için gidilen yola sağladığı hazırlıkları şiir diliyle anlatmaktadır:

Bugün o gündür verubdur haber şahı du-sera ** Bu yerdı Kerbubela yum, yum-i Aşura
 Olubdur cem' bu sahrada enbiyayı self ** Durup melaike Asuman sef⁹¹ ender sef
 Gelub telatume cah o celal deryası ** Cenane rişk vurur Gazeriye sahrası
 Bugün o gündü bela deşti lalezar olsun ** Gerek celal Hüseyiniye aşkar olsun

⁹⁰ Libas: Farsça sözlük giysi anlamındadır.

⁹¹ Sef: Arapça sözcük sıra anlamındadır.

Yazar bu rezmi⁹² kaza lohine kadar kalemi**Havada perçem açar Mürteza Ali alemi
(Kumrî, 2001, s. 189)

Şairin tasvir ettiği gibi İmam Hüseyin, Kerbela hadisesinden ve detaylarından zaten önceden haberdardı. Devamında, savaş ve eylem alanında bulunması gereken cesaret ve özellikleri şöyle açıklamaktadır:

Yüzü şems-i cihanara şecaat bezmine dara**Fezayı rezimde her parmağı bir Zülfikar olsun
Alemdarım o kestur hasımdan bak etmesun asla**Aliye-l Mürteza tek şahsavarı namdar olsun
Alem tutsun elinde meşk çiğinde olup sakka ** Fırat üstünde can versun vefası aşkar olsun
Kesilsun kolları misli kalem doğransun azası**Kefensiz guslsuz sed pare ne'şi bimezar olsun
(Kumrî, 2001, s. 190)

Kerbela olayından sonra onun kayıt altına alınması ve tarihçiliği, onun kalıcı olması ve sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Zamanla edebiyata girmesi ve Divan edebiyatının Mersiye edebiyatı adlı bir kolunun oluşması ve Hüseyin'in ölümü ile felaketin ciddiyeti ve derinliğinin edebî dille ifade edilmesi halk arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Öte yandan Mersiye edebiyatından esinlenerek Muharrem ayı veya yılın diğer günlerinde Hüseyin'e olan bağlılığı ve hüznü ifade etmek için yas törenleri ve ritüelleri düzenlendi. Bu nedenle Hüseyin'in kişiliği, hedefleri ve idealleri ne kadar doğru ve derin bir şekilde tasvir edilirse, Ezidilere yönelik zulmün boyutu ve şiddeti, Kerbela olayının detayları anlatılırsa törenler ve ritüeller de o kadar coşkulu bir şekilde gerçekleşmesine yol açacaktır.

3.3.4.6. Hüseyin'in Üstünlüğünün Açıklaması

Kumrî divanının Aşura gününün sabahını anlatan bölümünde, Hüseyin'in ulvî konumunu ifade etmek için, Hür'ün dilinden Hüseyini önceki peygamberler ve elçiler arasında ustaca bir karşılaştırma yapar. Peygamberlerin bir özelliğini söyleyerek karşısında Hüseyin'in onlara olan üstünlüğünü ifade edip cesur bir kıyaslama yapar:

⁹² Rezm: Savaş

Değil bu serveri vala makam çün **Eyüp** ** Yetende zerre dih rabbi enneni mağlup
 Değil bu **Yunus** olanda beliyeden agâh ** Mezar edup kıla deryaya batnı hutı penah
 Değil bu Hz. **Davut** amiri dünyadan ** Düşe hicalete âlemde terki evladın
 Bu padişah, **Süleyman** değil olup meyus ** Celali berhem olan vakitte çeke efsus
 Değil bu şahı mü'azam cenabı **İbrahim** ** Feda sene evez etsun kabul zebh-i azim
 Değil mücaviri **Ken'an** bu teşne leb, Mevla ** Çeke zamanede kırk yıl figan ve esefa
 Değil bu **Yusuf**-i mısırı düşende zindana ** Necat ümidi du ta padişahı derbane
 Değil bu **Musa**-yi Ümran Mülki sedasından ** Vela tahaf işite korka öz esasinden
 Değil bu Hz. **Yahya** be nale ve afgan ** Kesende başını teşti telaya ağlaya kan
 Olur bu dergâh eclalden reva matlup ** Bu astanada talim-i sabır alup Eyüp
 Bu bargahde yormayın Halil ve İsmail ** Tapıp makamı celalet olup Beni Celil
 Bu roze sahibıdır zadeyi Veliyullah ** Bunun şerafetine **Nuh** olup Nacıyullah
 Bu sebtı sahibi miraç astanesidur ** Ali sülalesi Peygamberin nişanesidur
 Bu astanedi maksut külli alemiyan ** Bu astanedi matlubi Kumri'yi nalan
 (Kumrî, 2001, s. 196-97)

Kumrî bir beyitte hem söz konusu peygambere ait olan özelliği hem de bu durumda Hüseyin'in mükemmelliğini ustaca ifade etmiştir. Bu da şairin Hüseyin'e olan bağlılığının boyutunu göstermektedir, çünkü o, peygamberlerin bütün mükemmelliklerinin ve kusursuzluklarının Hüseyin'de toplandığını söylemektedir.

3.3.4.7. İmam Hüseyin'in Direnişinin Amaçları

Kumrî İmam Hüseyin direnişinin amacı ve bu doğrultuda çektiği felaket ve musibetleri şiir divanının farklı bölümlerinde açıklamaya çalışmıştır. “Onuncu meclis: Eşkıyanın İmam Hüseyin'e saldırıp ve şehit etmesi” bölümünde Hz. Hüseyin savaş meydanına girip kaç darbeden sonra susuzluk ve yaraların acısını yenip Kerbela isyanının bayrağını ayakta tutmaktadır. Gururla şöyle söyler: Bu yolda hâlâ zulüm ordusunun hançer vuruşlarına direnebilirim ve Abbas, Akbar, Kasım ve Asker'in oklanmış boğazı hiç aklıma gelmiyor ve kan pıhtıları yüzümü kaplarken ne Zeyneb, ne Sekine, ne eş ve ne çocuklarımla susamış

dudakları hiç yadsımadım. Devamında amacını ümmetinin rahatlığı ve kıyamet gününde cennete gitmelerini belirtir:

Menim fikrim gamı ümmettir ümmet ** Onlar gam çekmesin ruz-ı kıyamet
Budur öz ehdimi kalu belide ** Veririm men baş susuz Kerubela'da
Mene her kim tuta âlemde yası ** Kıyamette behişt olsun cezası (Kumrî, 2001, s. 376)

Daha önce de söylendiği gibi Hüseyin'in kıyam ve Kerbela söyleminin hedefi cihaddır. Cihadın anlamı iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Hüseyin'e göre bu cihadı gerçekleştirmekle Müslümanların iki cihan saadeti de sağlanmış olacaktır.

3.3.4.8. Hüseyin Milletın Kurtuluş Gemisi

Rivayet kaynaklarında Peygamber Efendimiz'den İmam Hüseyin hakkında şöyle alıntılanmıştır: “إِنَّ الْحُسَيْنَ مَصْبَاحُ الْهُدَى وَسَفِينَةُ النَّجَاةِ”. “Hüseyin hidayet nuru ve kurtuluş gemisidir” (Mohammadi Reyşehri, 1388, s. 74-75). İmam Hüseyin'in konumu ve durumu dikkate alındığında özel bir durumdu. Beni Emevilerin yanlış eylemleriyle İslam'ın çehresini altüst etmeyi ve çarpıtmayı başardığı durumda, İmam hem İslam'ı sapmadan kurtarmış hem de gerçek İslam'ın tüm yönlerini dünya için betimlemiştir ve insanlar için kurtuluş ve hidayet yolunu çizmiştir. Halk arasında yaygın olan bu rivayet ve inanç ile yola çıkarak, bu düşünce Kumrî Derbendi'nin eserlerine yansımaları da inceleyeceğiz.

Kumrî “Sobh-i Ruz-i Aşura” [Aşura Günün sabahı] bölümünde evrene hâkim olan hüznü, kâinatın ve Ehl-i Beyt'in olay anının yaklaştığının bilincini tasvir ettikten sonra Hüseyin, kâfir ordusu karşısında faziletlerini, görevini ve evrendeki rolünü ifade eder ve onları aldıkları karara karşı uyarır:

Menem Münevver-i envar-i âlem-i temcit ** Menem müzeyyen-i ivan-i meclis-i temhit
Menem çırağ-i şebistan-i hey lam yazla ** Menem mehel-i fiyuzat-i kadir-i ezeli
Menem müşeyyid-i erkân-i dar kon feyekun ** Menim elimdedir makan belki maseyekun
Menem müessis-i bezm-i avalem-i melekût ** Menim medarimdedur idareye ceberut
Vücudum olmasa tutmaz karar erz ü sema ** Eğer binasına yüz min cibâl ola otad

Menem gavamız-i esrar-ı kayıptan agâh ** Menim Şerafetime Nuh olup Neciyullah
 Menem Halile eden nar-ı sümbül ü reyhan ** Menem müellim-i adap-i hikmet-i Lokman
 Menem veren çemen-i şer'i Mustafa'ya sefa ** Yegâne gevher-i dor-i yetim kenz-i hafa
 Menem ki esli vücudumdur şerh-i dine serac ** Azizi Fatime ferzend-i sahip-i mirac
 Biraderim Hasan-i Müçteba anamdır Betül ** Atam Ali şahı heybergüşa vasiyi resul
 Bu deşte gelmişim men öz ihtiyarimlen ** Ayal u yar u havadar u can nisarimilen
 Koyun⁹³ ben geyidim⁹⁴ ey guruh-i bed-ayin ** Gedup Hicaz'e olum illerile hane-nişin
 Edum tamamı velayatı vagüzar⁹⁵ size ** Gerek değil mene, kalsun bu ruzigar⁹⁶ size
 Cevap verdi o dem İbn Sa'd-i bed-kerdar ** Ki ey Hüseyin-i Ali sabtı Ahmet-i Muhtar
 Bizdik tevabe'i hunhah Al-i Sofıyanı ** Mehaldur ki koyak yerde hun-i Osman'ı
 Aman sene o zaman veririk ey garibi vatan ** Yezîd'e bit edup zillet ihtiyar edesen
 (Kumrî, 2001, s. 192)

Fuzuli Bayat "Muharrem Folkloru" eserinde, bu başlığa seçtiğimiz yorumu *Yedek/Bedel Kurbanı* açıklaması ile anlatmaya çalışmıştır, Kerbela faciası sırasında Şia mezhebi, yedek kurban denilen bir konuyu gündeme getirdi. Bedel kurbanının Kerbela faciasıyla ilgili görünen en açık delili, seçilmiş bir kişinin kurban edilmiş olması veya o kişinin gönüllü olarak bunu İslam toplumunun artan günahlarına kefaret olarak kabul etmesidir. Hazreti Hüseyin, İslam toplumunun Muaviye ve Yezid tarafından bozulan düzenine, dinin saflığının aksamasına ve Müslümanların inhirafına karşı hür iradesiyle fedakarlık yapmayı seçer. Bu kurban ilahi bir görevle yüklendiği için İslam literatüründe şahadet, bâtinîlikte/ezoterizmde kurban, tasavvufta tevhid-i aşk olarak anılır. Hazreti Hüseyin'in şahadeti batının zahire, hakkın bâtıla galip gelmesi içindir. Kerbela folkloruna göre bu zafere giden yol İmam Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesinden önce başlamıştır. Kerbela folkloruna göre melekler ordusu Mekke'de İmam Hüseyin'e yardım etmek istedi, başka bir rivayete göre ise Za'fer cin ordusu Kerbela'da İmam Hüseyin'e yardım etmek istedi, ancak İmam kendi hür iradesiyle onları kabul etmedi. İmam Hüseyin herkesin kendi kaderini yaşayacağını ilan ederek şehit olmayı, din ve insanlık uğruna kendini feda etmeyi tercih etmiştir. Kurbanlık görevi,

⁹³ Koyun: izin verin

⁹⁴ Geyidim: Dönüm

⁹⁵ Vagüzar: Atamak

⁹⁶ Ruzigar: Devir, süre, çağ

Peygamberimizin aile üyelerinden Hazreti Hüseyin'e düşmüştür. Muharrem ritüelleri, mitleri, şiirleri, Kerbela folkloru ve Şebih oyununun temsillerinin içeriği, bu bedel kurbanı ve İslam'ın yeniden inşası felsefesine dayanmaktadır.

3.3.4.9. Enbiyanın Hüseyin İle Lebbeyk⁹⁷ Demeleri

Kumrî şiir divanında Hüseyin'in kurduğu ekol ve başlattığı yolun Allah tarafından desteklendiğini ifade ettikten sonra Peygamber Efendi ve evliyalar da Hüseyin'in inşa ettiği özgürlük mesajı olan hareketine lebbeyk deyip desteklerinden de bahsetmiştir:

Ya İmam-i ömem hüccet-i Huda lebbeyk ** Sütün-i erşe berin ziynet-i sema lebbeyk
 Vasiy-i Şam Rosol-i hatme enbiya nevesi ** Garip-i deşti biyaban-i Kerbela lebbeyk
 Kömeksizim deme hasretle bakma her tarafa ** Gelübdüler sene imdada enbiya lebbeyk
 İmametiyle nezer kıldı şah-i teşne leban ** Ne gördü kâtibeye enbiyalar ağlar kan
 kabakta⁹⁸ cediti habib-i Huda griban çak ** Deyir garip oğul gusse çekme eleme bak
 Dert ü gemünde görünce feryada gelmişem**Gam çekme ya Hüseyin sene imdada gelmişem
 (Kumrî, 2001, s. 312)

Savaş sırasında Hüseyin bir an düşündü keşke babam Mürteza (İmam Ali'nin lakaplarından biri) savaşta yaptığım cesaretimi görüp alkışlasaydı, o an Hüseyin'e vahiy olundu ve dedi peygamberler, kardeşin Hasan ve baban Ali sıralanıp senin yaptığın cesarete bakıp gözlerinden kan akıyor:

Bu semte kıl nazar ey yadigâr-ı şah-i Necef ** Duruptu silsileyi⁹⁹ enbiya sef¹⁰⁰ ender sefe
 Fırat tek gözünün yaşı kan olup akuri ** Şecaative atan [baban] Mürteza Ali bakuri
 Gam etme vur kılıç ey nur-i dideye şah-i zaman ** Bakır şecaative kardeşin İmam Hasan
 İmametiyle şah-ı din nazar salup güya ** Ne gördü cedde-i peygamber atası şir-i Huda

⁹⁷ Lebbeyk: "Kabul ediyorum, itaat ediyorum" anlamında olan bir seslenme sözü.

⁹⁸ Kabakta: Önde

⁹⁹ Selsele: Diziler, seriler

¹⁰⁰ Sef: Sıra

Olublar silsileye enbiyaya piraye ** Temamı gözleri geryan durup temaşaya (Kumrî, 2001, s. 341)

3.3.4.10. Hz. Hüseyin'in Zülcenah ve Zülfikar İle Yaptığı Konuşmalar

Hüseyin, düşman ordusunu geçip Fırat Nehri'ne doğru ilerledikten sonra derin yaralar ve kanamalar nedeniyle susamış ve yorgun düşmüştü. Fırat'a ulaştıktan sonra ilk önce Zülcenah'ı sulamaya çalıştı, vefalı atı su içmeyi reddetti ve Hüseyin'e öyle bir döndü ki, sen yaralı bir vücuda sahipken ilk sen su içmezsen ben içmem. İmam Hüseyin cevabında söyler: senden su içmeni istiyorum sonra Fırat'a doğru kanat açıp beni savaşı devam etmem için düşman ordusuna götürmeni talep edeceğim.

Ardından, İmam Hüseyin savaşçı babasından kalan yadigâr yani Zülfikar'a doğru dedi Hayber savaşında Heyderi kerrar'ın (İmam Ali) elinde gösterdiğin dövüş sanatını bir daha hatırla. Ben de babam, Ali, gibi keskin darbeler vurmak isterim; Ben Şimr 'in kılıcına susadım, sen de kana susamışsın; ayrıca, Zülcenah'ı suladıktan sonra, ailem Şam şehrinin sokak ve pazarını başörtüsüz¹⁰¹ gitmek zorunda kalmayacak şekilde bu savaşı kazanacağımıza birbirimize söz verelim.

Aslında burada Kumrî Animizm inancından faydalanarak Hüseyin'i eşlik eden tüm öğelerin ona karşı vefalı ve refakatçi olmalarını ve Hüseyin'i her makam ve mevkide olsa da hedefine doğru götürmelerini göstermek istiyor. Hüseyin ahabının şهادetini kabullenerek yiğitçe savaşarak kalan müttelik ve ailesini düşman ordusu tarafından küçük düşürmemelerini önlemek istiyordu.

[Zülcenah'ın dilinden]:

Eğer çiğirim ey şahenşeh-i Haremeyn ** Sen içmesen suyu men içmerem kıyametedin
Mene o dem su haram oldu ey şah-ı medeni ** Yaralı canınla saldılar bu hale seni

[Hz. Hüseyin'in cevabı Zülcenah'a]:

¹⁰¹ İmam Hüseyin bunu demekten ailesinin düşman karşısında onurunun zedelenmesini kast etmek istiyor.

‘Budur sözüm sene ey Zülcenah-i ferzane ** Kömeklik et mene bir lehze merd-i merdane
Yüzün Fırat’a tutup suratıyla aç per ü bal ** Peleng¹⁰² u şir kimi verme eşkiyaya mecal
Bu kom-i bi-honerin hay u husine bakma ** Kılıç elimde rekap üste durmuşum korkma

[Hz. Hüseyin’in Zülfikar’la konuşması]:

Hayber’de eyleyen hünerin aşkar et ** Bir yâda sal o Haydar’ı kerrarı Zülfikar
Vuraram atam Ali kimi men sende yahşi kes ** Germ eyle kan akıtmağa pazarı Zülfikar
Men Şimr hançerine susuz, kana sen susuz ** Gel eyleyek bu şartıyla ikrarı Zülfikar
Çok teşnedir Fırat’a salah yandı Zülcenah ** Sirab edek bugün bu vefadarı Zülfikar
Kardeşlik eyle Zeyneb’e Zehra anam kimi ** Gör ne revadı bağlana kolları Zülfikar
Bir çare eyle ta baş açık gezmeye bacım ** Şam’ın içinde küçe ve pazarı Zülfikar

(Kumrî, 2001, s. 343)

Hüseyin, düşman ordusuyla böbürlenerek onlara saldırdı ve düşman ordusundan darbeler aldıktan sonra Zülcenah ile son kez veda etti ve onu Kerbela'da yere indirmesini istedi. Zülcenah, Hüseyin kıyamet gününde onu yalnız bırakmayacağını ve sadece ona bineceğine söz alır.

Salıp iki kolunu boynuna ciğeri bitap ** Zeban-ı halile eylerdi Zülcenah’a hitap
Salıptır çarh-ı felek dert-i bi-devaye meni**Dalında saklama koy hak-i Kerbela’ya meni

Zeban-ı halile erz etti Zülcenah-i necip ** Yaralı canıva kurban ya İmami garip
Gelende mahşere senin hizmetive Ruhul-Emin ** Kabağına çekilir nake¹⁰³ye behişt-i berin
O günkü günde men-i binevayı ya Mevla ** Tamamı atlar arasında eyleme rüsva
Bakıp bu halime ahdında berkarar olasan ** Gerek o günde benim üstüme savar olasan
Bu ahtı eyledi sultan-i âlem temkin ** Dizin vurup yere ol tusen-i vefa ayin

(Kumrî, 2001, s. 367-368)

¹⁰² Peleng: Leopard / Şir: Aslan

¹⁰³ Nake (ناقة): Deva anlamında olan Arapça isimdir.

Zülcenah yere oturdu Hüseyin inmedi, Zülcenah nedenini sordu ve Hüseyin dedi önümde ceddım Peygamber Efendi bana sarılmaya hazır durmuş, sağ yanımda babam Ali ve sol yanımda de annem Zehra ve ben yere düşüp secde etmem lazım.

[Zülfikar İmam Hüseyin'e hitaben]:

Sebep nedir men-i nalamı etgilen agâh ** Aşağı düşmeye eylursen ey ağa ikrah
Dolanmuş olsa eğer rayun ey şahı medeni ** Çıkum kenar aparum semt-i heyme gâha seni

[Hz. Hüseyin Zülfikar'ın cevabında]:

Kabaktan istiyurem tüşmağa men-i muzter ** Kolun açıp görirem hasretiyle Peygamber
Diyor kucağıma gel her do nur-i eynim oğul ** Yaralı sinevi koy sineme Hüseyin'im oğul
Ger istürem ki tüşem sağ taraftan aheste ** Atam Ali açup ağüşünü¹⁰⁴ yolum üste
Verende sol tarafıma meylimi bu garip ara ** Gözüm görür ki açup sinesin anam Zehra
Deyir kucağıma gel derdimun tabibi oğul ** Yıkılma toprağa Kerb ü Bela garıbı oğul

Bu ahdi eylemişem halkıyla ruz-i Elest¹⁰⁵ ** Tüşem gerek kuru topraklar üste sine şikest
Değil reva yatam aguş-i cedd u maderde ** Gerekti secde-yi Şükür eyleyem kuru yerde
(Kumrî, 2001, s. 368)

3.3.4.11. Hz. Hüseyin'in Vasiyetleri

Hüseyin'in savaş alanında bulunmasından sonra, savaşın ortasında “Za'fer” adında sonradan Müslüman olan bir cin, Hazrete nazil oldu ve ona yardım elini uzattı. Hüseyin, savaş alanında hakkaniyet ve adaleti sağlamak için Za'fer'in yaptığı yardım teklifini reddetti ve konuşmalarının sonunda ona iki vasiyet bıraktı:

Buyurdu mir-i nebi cane server-i ebrar ** İki vasiyetime eyliyun amal zinhar
Meni şehit edecektir bu çölde Şimr-i şerir ** Gederler ehli ayal¹⁰⁶ım diyar-i Şam'a esir
Gerçi geçmişim alemde can u malımdan ** Sözümler budur müteveccih olun ayalımdan

¹⁰⁴ Ağüş: Kucak

¹⁰⁵ Elest Günü: Âdem'in yaratıldığı gün

¹⁰⁶ Ayal: Arapça bir sözcük ve eş, çocuk ve aile anlamındadır.

Meni bu çölde koyar kabire abed-i bimar ** Tapar bu buk'a şerafet ne kadar dünya var
 Şehit oldu benim gerçi cümle ensarım ** Geluz ziyaretime deste deste zevvar¹⁰⁷ım
 Hamişe sen de men-i bi-kese azadar¹⁰⁸ ol ** Dolan bu çölleri zevvarıma perestar¹⁰⁹ ol
 Gelub figana gemimde ço Kumrî-yi nalan ** Gezün bu Mariye deştinde va Hüseyin guyan
 (Kumrî, 2001, s. 349)

Kumrî'nin divanının başka bir bölümünde, Hüseyin savaş meydanındayken Hindistan kralının yardım dilemesini işitip, onun yanına teyyul erz¹¹⁰ edip ve kralın sorununu çözdükten sonra görüşmenin sonunda krala vasiyetini beyan etti:

Budur vasiyetim ey şehzadeye dindar ** Meni çıkartma yadundan ne kadar canın var
 Musibetimde geyup kara sine dağla gilen ** Hamişe yâda salup matemimde ağla gilen
 (Kumrî, 2001, s. 356)

Hüseyin savaş meydanında defalarca aldığı darbelerden sonra, ailesinin olduğu çadırlara taraf gitti ve hasta oğlu Seccad'ın çadırına uğradı ve son vasiyetlerini oğluna etti. Kendisini, oğulları Ali Akbar, Ali Asker ve kardeşi Abbas'ın nasıl gömmelerini anlattı, ayrıca konuşmasının bir bölümünde İmamet'in devamını kendisinden sonra Secad'a ulaştığından da bahsetti.

Şehit eder meni imdi cemaat adavan ** Koyarlar cismimi üç gün bu deşte üryan
 Tamam olan sonra üç gün be halat-i mahzun ** Kabile ahlı gelir eyleye meni metfun
 Ne yerde olsan o gün tutma ey oğul aram ** Gerekir kabıra koyup defin ede imamı imam
 O günkü gün özünü deşt-i Kerbela'ya yetur ** Meni mezara koyup âlem-i bekaya yetur

Mene vasiyet edup çünkü öz hayatında ** Ali Akbar'ı defin et ayağım altında

Ali Asker uşaqdur yanar firakımdan ** Gerekir kabırda yatsun benim kucağında
 Koyun Fırat kenarında Kabıra Abbas'ı ** Bu çölde çünkü odur Ehli Beyt sakkası

¹⁰⁷ Zevvar: Ziyaretçi anlamında olan Arapça bir sözcük.

¹⁰⁸ Azadar: Yaşlı

¹⁰⁹ Perestar: Farsça bir sözcük hemşire anlamındadır.

¹¹⁰ Teyyul erz: Bir mekândan başka bir mekâna göz açıp kapayana kadar geçme.

Kalan şehitleri bir mezara koy oğlum ** bu kanı almağı Perverdigâr¹¹¹'a koy oğlum

Vasiyet eyliyurem sizlere bu dünyada ** İçen zamanda serin su meni salın yâda
Aza tutup mene kan ağlıyun şehadetime ** Çıkartmiyun meni yâddan gelun ziyaretime
Muharrem ayı gelende giyun libas-ı kara ** Cavan ölenlerime sakliyun cihanda aza
(Kumrî, 2001, s. 364-365)

Kerbela şehitlerinin anısını ve adını yaşatmak için Müslümanları özellikle Şiaları Muharrem ayında yas tutmaya davet etmek doğrultusunda Kumrî'nin divanının bazı kısımlarında Ehl-i Beytin dilinden de bu istek şiir diliyle anlatılmıştır. Örnek için Ali Akbar savaşa hazırlanıp meydana girmeden önce ailesiyle vedalaşırken kardeşi Abdullah'a hitap etti:

Gedende seyir u sefaya bu dar-i dünyada ** Çıkartmiyun yaduzdan meni salun yâda
Cavanlara¹¹² toy olan demde ağlıyun yekser ** Diyun ki görmedi toy nocavan¹¹³ Ali Akbar
İçen zamanda serin su zamanda barı ** Menim susuzluğuma ağlıyun sizi tarı
Muharrem ayı gelende giyun libas-ı kara ** Gelun figana gemimde çö Kumri-yi şeyda
(Kumrî, 2001, s. 281)

Bu Başlık altında hem Kerbela olayında Hüseyin'e gelen görünmeyen yardımlardan bahsedilmekte, hem de bu olaylara ek olarak Hüseyin'in kendisinden sonra uygulanmasını istediği vasiyet ve tavsiyeleri ifade edilmektedir. Kuran'da isimleri birlikte verilen İns (insan) ve cin, bu divan'da halk dini ve yaygın inanışlara göre sıradan insanların gözüne görünmeyen cin kişileştirilmiş ve tanımlanmıştır. Halkın inancına göre Müslüman olan cin (Za'fer), ordusuyla beraber Hüseyin'e yardım etmeye hazırdır. Ancak Hüseyin, inandığı yiğitlik ve dürüstlük temelinde bu teklifi kabul etmedi ve bunu hakkaniyetten ve mürüvvetli mücadele ilkelerinden uzak gördü. Bu mesele de Hüseyin'in vasiyetlerinden biri olarak sanatsal bir biçimde şiir dokusunda ifade edilmektedir; ve şiir okuyucusu ve yas tutanların Kerbela düşünce ve söylemiyle giderek daha fazla empati kurmasına ve eşlik etmesine neden olur.

¹¹¹ Perverdigâr: Tanrı anlamında olan Farsça sözcük.

¹¹² Cavan: Genç anlamında olan Farsça bir sözcük.

¹¹³ Nocavan: Delikanlı

Özetle Hüseyin'in vesiyetlerini ifade etmek istersek, nesiller boyunca Müslümanlar gerçek İslam yolundan sapmadan, Kerbela olayını unutmayıp, değer verip, yıldönümünde siyah giyip ve yas tutmaktır.

3.3.4.12. Hz. Hüseyin'in Kerbela Çölünde Yaptığı Savaşın Şerhi

Savaş alanına girdikten sonra, Hüseyin düşman ordusunu cesurca yendi ve Kumrî İmam'ın nasıl savaştığını açıklamak için ustalıkla edebi sanatlar kullanmaktadır. Divanın bu bölümü, Muharrem ayındaki yas törenlerin (Şebih oyunu, taziye ve yas törenleri, perde okuma vb.) ana malzemesini oluşturmaktadır:

Kılup hamle ma¹¹⁴nendi şir-i dejm¹¹⁵ ** Koşun heyl-i rubah tek etti rem¹¹⁶
 Virup Tovsen-i bâd paye-yi enan ** Dutup kebzeye tığ-ı ateşfişan¹¹⁷
 Döker hazan berg¹¹⁸-i tek başları ** Yarardı geçerdî saf-i leşkeri
 Yeten demde vermezdi hasıma mecal ** yıkup elerdi tenin payımal¹¹⁹
 Sar-i biten u köşte-ye nimcan¹²⁰ ** Olunmuştu gavvas¹²¹-ı derya-yı kan
 Dağıldı sufuf¹²²-ı yemin u yasar ** Basup birbirin kıldı yekser karar
 O sahrada bir nevilen saldı sur¹²³ ** Yakınlaştı kılsun kıyamet zuhur
 (Kumrî, 2001, s. 337-338)

¹¹⁴ Tovsen: Asi ve evcilleşmemiş bir at

¹¹⁵ Dejm: Farsça bir sıfat olarak kızgın, bunalımlı anlamında kullanılmaktadır.

¹¹⁶ Rem etmek: Çıldırma, Çılgına dönmek

¹¹⁷ Ateşfişan: Volkan, yanardağ anlamında olan Farsça bir kelime.

¹¹⁸ Berg: Yaprak

¹¹⁹ Payımal: Tekmelenmiş, Yolsuzluk anlamında olan Farsça sözcük.

¹²⁰ Nimcan: yarım can

¹²¹ Gavvas: Dalgiç anlamında olan Arapça kelime.

¹²² Sufuf: Arapça saf kelimesinin çoğulu, sıra anlamındadır.

¹²³ Sur (سور): İsyan ve öfke uyandırmak, yükselen toz anlamında olan Arapça sözcük.

3.3.4.13. Hüseyin'e Kerbela Çölünde İlahi ve Görünmeyen İmdatlar

Kumrî, Hüseyin'in mücadelesine ilahi desteği göstermek için halk dinin yani hikâyelerden ve hadislerden yararlanarak, şiirsel hayal gücünü ustaca teşbih sanatı ile harmanlamış ve İlâhî vahyi gösterdikten sonra sıra meleklerle gelir. Kumrî'nin divanında melekler isimsizler ve sadece bir mısradaki Cebrail'in adı geçmektedir.

Melekler Hüseyin'e destek olmak ve yardım etmek için ondan düşman ordusuyla çatışmayıp konumunu koruyup miraç edip göğe yükselişini isterler. Şehitlerin kanına saygı duyan Hüseyin, onları yalnız bırakmayıp menfaat yerine hak ve doğru yolu seçti.

Kumrî'nin divanında Hüseyin'in vedalaşma meclisine gelince, ailesinin ve arkadaşlarının susuzluğuna ve çaresizliğine tanık olan Hüseyin, yalnızlık ve garipliğini dile getirir, bu sırada kendisine ilahi vahiy gelip ona desteğini bildirir:

Kömeksizem susuzam yalnızam garip u vahit ** Yanar figanıma erşe berin vagusa
Veli hak sesi o dem ki aşkar oldi ** Ezel cevap veren hey kerdegar oldi
Zeban-ı kudret-i kahhardan verildi cevap ** Yetiştî sem'ine güya bu dilleriyle hitap
Etme gam ger berhem olmuş ez u cahın ya Hüseyin**Yıkmasun âlemleri feryat u ahın ya Hüseyin
La tahaf lebbeyk ebdi men mü'in u nasirun**Kılma nale-var benim tek dadkhahun var ya Hüseyin
Sen habibim sen garibim sen setik u hemdemim*Men hayatun men necatun men penahun ya Hüseyin

Erz kıldı bar İlahâ eşkinin pabestiyem ** kalmışam zindan-ı gamda şevkinin sermestiyem
Var eteş canımda meksudim değil ab-ı Fırat**Kim zülal-i bezm-i vusulündür mene eynu'lhayat

(Kumrî, 2001, s. 311-312)

Divanın “Meclis-i evvel veda-i Hz. Seyyidü’ş-Şüheda a.s.” [Hz. Seyyidü’ş-Şüheda’nın vedalaşması birinci meclis] bölümünde peygamberler, Hüseyin’in seçtiği yola ve yaptığı eylemlerine lebbeyk deyip desteklerini ilan ettikten sonra meleklerin Hüseyin'e görünüp ondan miraç ve göğe çıkma isteme sırası geldi, ancak Hüseyin, şehit oğlunu, kardeşini ve arkadaşını yalnız bırakmadı ve ilahi cihat yoluna ayakbastı.

Teveccühle nezer saldı pür-i şah-i Necef ** Ne gördü foc-i melayık durubdular sefe sef
Olubdu Mariye sahrası reşk-i vadiye Tur ** Nizamiyle düzülüp ellerinde harbeyi nur

Kabakça Ruh'ol-Emin erz kıldı ya Mevla ** Kömeksizem diyuben çekme ah u vaveyla
 Murahas et kabakunda edek katil u cihat ** Veya bu şehri kılak Lut şehri tek berbat
 İlave istesen ey navek-i gama amaç ** Biziyle gel aparak eyle göklere miraç
 Bu sözde ah çekup server-i zaman u zemin ** Cevap verdi ey Cebrail-i ba-temkin
 Ne nevi göklere miraç edum men-i müzter ** kuru yer üste kefensiz düşüp Ali Akbar
 Nece uruc edim ey Cebrail-i nik-esas ** Kenar-ı şette kolsuzdu kardeşim Abbas
 Reva değil kurtarup canımı olam rahat ** Kala harabada Zeyneb bacım çeke zillet
 Dubare erz eyledi Cebrail-i del-meyus ** Kapunda etme meni ey garip ağa meyus
 Sene men feda olum ey şehenşeh-i ümmet ** Halavet kıl mene müşkül gününde bir hizmet
 Buyurdu Ruh'ol-Emin'e İmam-i kun u mekan ** Bu Kerbela'da yatup kan içinde birce cavan
 Kalup iki gözü hasretle toy otağında ** O bir çavandı yanar can önünde ferağında
 (Kumrî, 2001, s. 313)

Düşman ordusuyla yapılan savaşta, ilahi melekler birkaç kez Hüseyin'in üzerine inerek ona yardım etmeye çalıştılar. Cebrail, kristal kupa ile susuzluğunu gidermeye çalışır, ancak Hüseyin kabul etmez ve Ali Ekber ve Abbas'ın susuzluklarını hatırlatır ve ilk başta onların susuzluğunun gidermesini ister.

Bakup ne gördü garibe alamet etti zuhur ** Deyir bu dilleri Cebrail, elde cam-ı bulur
 Yalvarma eşkiyaya çok ey şehsuvar ağa ** üç gün kalan susuz ciğeri dağdar ağa
 Ektar-ı âlemi bürüyüp va Hüseyin sesi ** Az kaldı şur-ı mahşer ola aşkar ağa
 Sakka olup bugün sene gam etme Cebrail ** Razı değil bu emirde perverdigar ağa
 Doldurmuşam bu cam-ı şarabı tehurden ** Al eyle nuş-ı can yüreğin çok yanar ağa
 Görüp bu haleti sultan-i teşne kam-ı Fırat ** Zeban-ı haliyle Cebrail'e söyledi heyhat
 Ne var gözümde Fırat'ın suyu, ne cam-ı bulur ** Ne selsebil gerek dur ne de şarabı tehur
 Dutubdu sinemi sodayı aşk malamal ** Beli yanar yüreğim istur zülal-ı visal
 Bu çölde imdi men ölem garip u teşne ciğer ** Apar bu camı ver içsun cavan Ali Akbar
 Apar bu cam suyu bergüzîde-yi nasa ** Kabakca kasım-ı nakama sonra Abbas'a
 Uruç kıldı çün evvel tayir-i revak-ı felek ** Veli dubara nüzul eyledi bir ayrı melek
 (Kumrî, 2001, s. 333-334)

Cebrail'in miracıyla Hüseyin'e başka bir melek geldi ve ona Tanrının selamını ilettikten sonra, ölümünün bugün kesin kaderi olarak belirlenmediğini söyler ve talep ederse Hüseyin'i

kral yapıp şehitleri canlandırıp ve bu musibet ve faciadan kurtarır. Hüseyin bu meleğin cevabında söyler:

Dutum ki padişah oldum hazinem dağlar ** Başım kesilmese men-i bi-navaya kim ağlar
 Cihanda padişah olsam dirilmez Abbas'ım ** Muharrem ayı giyub kim kara tutar yasım
 Eğer kesilse başım susuz bu âlemde ** Yanar günah eyleyen Şialar cehennemde
 Alıp cezbeye aşk ihtiyarımı ölürem ** Kamalı şevkiyle canan huzurine gelurem
 (Kumrî, 2001, s. 334)

Devamında melek Hüseyin'den sorar eğer yârına kavuşmak istiyorsan neden bu kadar iç çekip inliyorsun. Hüseyin meleğin cevabında böyle bir teşbih kullanır, bülbül gülistana ulaştığında veya âşık maşuka kavuştuğunda naz eder. Kavuşma hevesiyle kelebek sürekli mumun etrafında döner ve mum ateşi kelebeğe lezzetli ve afiyettir.

Buyurdu serveri sultan-i âlemin güya ** Bu nale eylemeğim ey melek değil bica
 Bülbül girende sahnı gülistana naz eder ** Âşık yetende meclis-i canane naz eder
 Etrafı şama çok dolanır musem-i visal ** Başed an havayı veslile pervane naz eder
 Hengâm-ı vasıl şölenenür¹²⁴ nar-i iştihak ** Kalkar şerare sineye sūzana¹²⁵ naz eder
 Mahbubeden yetende bela öz habibine ** Ağlar gözü güler yine mestane naz eder

Min candan ötürü nale çekup ağlamaz Hüseyin**Metle budur ki kadırı subhana naz edere
 (Kumrî, 2001, s. 334-335)

Kenzü'l-Mesayib'in başka bir bölümünde, Hüseyin savaş alanında kendini garip hissettiğinde, uzaktan bir ordu garip bir şekle sahip olan komutanı ile ona yaklaştı. Komutanın başı at, elleri aslanın pençeleri gibidir ve aslında 70.000 kişilik ordusuyla Hüseyin'in üzerine inen "Za'fer" adlı Müslüman olan bir cindir. Za'fer saygılarını sunduktan ve kendisini ve ordusunu tanıttıktan sonra savaşa katılmaya ve öldürülmeye hazır olduklarını duyurur. Hüseyin Za'fer'in iki tarafında duran iki deli kanlının kim olduklarını sorar, o iki deli kanlı kendilerini Ali Akbar ve Kasım'ın kulları olarak bildirip ve dediler: Sadece sen

¹²⁴ Şölenmek: Alevlenmek

¹²⁵ Suzan: Yakıcı, yanıp yakılan

değil, yedi göğün de matemden siyahla kaplandığı bir günde, seni bu savaş meydanında yalnız bırakmak caiz değildir.

Eden zaman bu makalatı ol elim ** Ne gördü semt-i fezadan göründü gerdi azim
 kılup müşahide ferzend¹²⁶-i şah Hayber gir ** Acibe suretilen kim gelur sepah-ı kesir
 O leşkerin kabağında gelurdi bir serdar ** Bülend kamet ve valanesep¹²⁷ vefakerdar¹²⁸
 Acibe suretilen levn¹²⁹-i sureti tağyir ** Başı çü ra's-i fors¹³⁰ elleri pençeyi şir
 Yetup huzur-ı imame o nadir-i ayyam¹³¹ ** Yıkıldı toprağa güya bu nev¹³² kıldı selam
 Ki ey aziz-i İmam-i Huda selam aleyk ** Behar-ı dert u gama müptela selam aleyk
 (Kumrî, 2001, s. 346)

Serir-i seltenetde kom-i cine hükümranım men**Müslüman eyliyup Be'ru'l-İlimde bizleri Haydar
 Bulup yalkızluğun geldim bugün imdada ya Mevla**Gerek Kerbubela'da gösterim bir şoreş¹³³-i mahşer
 Gam etme leşkerim çok hasımdan bir zerre bakım yok**Dalımda vardı yetmiş bin delaver-ı kan döken
 Tamamen boynuna salmuş kefen davaya çok rakip**Hem öldürmağlığa hazır hem olmağlığda müstahzar
 (Kumrî, 2001, s. 346)

Açılmamış iki ter kunça¹³⁴ gül budağında ** Biri duruptur solunda birisi sağında
 Buyurdu Za'fer'e ol tacdar-ı bezm-ı vala ** Bu nocevanları eyle mene beyan kim ola
 Cevap verdi ona Za'fer Huceste mal ** Kim olduğun ağacan¹³⁵ özlerinden eyle sual
 Buyurdu server-i din mah-pareler kimsuz ** Giyubsuz eynuza siz taze karalar kimsuz
 Yeten zamanda İmamın sesi kulaklarına ** Yıkıldı her ikisi Zülcenah ayaklarına
 Cevap verdiler Nur do-dideyi Za'fer ** Ali Akbar'ın Kasıma bizik nöker¹³⁶
 Feda bu hâletine et elimi kol-i rumuz ** Kara giyen değilik biz zamana da yalkız¹³⁷

¹²⁶ Ferzend: (Farsça isim) evlat

¹²⁷ Valaneseb: (Farsça sıfat) yüksek pozisyona sahip

¹²⁸ Vefakerdar: (Farsça sıfat) sadık

¹²⁹ Levn: (Arapça isim) renk

¹³⁰ Fors: (Arapça isim) at

¹³¹ Ayyam: (Arapça çoğul isim) günler

¹³² Nev: (Arapça isim) çeşit, cins, tür

¹³³ Şureş: (Farsça isim) isyan

¹³⁴ Kunça: (Farsça isim) tomurcuk

¹³⁵ Ağacan: Efendim anlamında, "Ağa + Can" dan oluşmaktadır

¹³⁶ Nöker: (Farsça isim) kul

¹³⁷ Yalkız: (Azerbaycanca sıfat) Yanlız

Bugün ki gün vurulup kalp-ı aleme yâre ** Çeküble yere göğe belki erşe de kara
(Kumrî, 2001, s. 346 -347)

Hüseyin Za'fer'den Kerbela faciasını nerden duyduğunu sorduğunda Za'fer cevap verdi: Oğlumun düğünüydü, gelen misafirler hepsi üzgün ve kara giymişti. Sonra annem ağlayıp saçlarını çekerken Kerbela musibetini bana anlattı ve dedi: Meğer sen Ali Şia'sı değilsin, kalk ki torunun düğünü yasa dönmüş:

Buyurdu Za'fe'e şahan şah-ı sepehr-i selal ** Meğer neden sana malum olundu bu ahval
Edeple arz eyle Za'fer'-i İmam-ı hoda ** Bugünde etmiştim toy bu oğluma berpa

O bezme dâhil olan her kes oldu pir u cavan ** Siyah-puş gelurdu be dideye geryan
Bu işte kalmıştım mat u valeh u mebhut ** Ne kadar men haber aldım tamamı kıldı sukut

Bakup o vakıtta gördüm anam açuptur baş ** Girup o meclise eyledi sinsini haraş
Yolardı saçların eğninde cama kara libas ** Deyerdı Za'fer ola oğulların görüm toyu yas
Meğer değilsen Ali Şia'sı evi berbat ** Tütüp bugün toy edursen öz oğlunu damat
Aza tutuptu cihan eşref-i nasa ** Tütüp İmam Hasan oğlunun toyu yasa
Men imdi toy tutasan baş açupdu Peygamber ** Baturdı kanına toy görmeyen Ali Akbar
(Kumrî, 2001, s. 347)

Sonra Za'fer, İmam Hüseyin'e diyor: biz de savaş alanına girelim ve Kerbela çölünü kanla Ceyhun nehrine çevirelim. Hüseyin, "Böyle bir cihat hükmü veremem, çünkü siz düşman ordusunu görebilirsiniz, ama onlar sizi göremiyorlar" diye cevap verir. Hüseyin, her halükarda, menfaat ve rahatlığı için hak arayışından, hakkaniyetten ve adaletten ödün vermez:

Mürüvvet ehlî bu izni cihadı vermezler ** Görürsüz onları sizler, o kom görmezler
Reva değil ede cini hücum ehlî beşer ** Yakın bu tayfa hakkında zulüm olur Za'fer
(Kumrî, 2001, s. 348)

Bu sırada Za'fer, Hüseyin'e der ki merhamet et, insan olarak görülüp, yalnız ve çaresiz olduğun bugün de sana yardım edebilirim. Hüseyin parmaklarının arasından Za'fer'e Kerbela ovasında peygamberlerin ve ilahi seçilmişlerin olduğunu ve çaresiz olmadığını gösterir:

Büyürdü Za'fer'e ol yadigâr-i Peygamber ** Meğer güman eyliyorsa Hüseyin'i bi-yaver
 Vahit bulma bakup sinemin yarasından ** Nizare kıl iki engüştümün¹³⁸ arasından
 Bakup ne gördü o serdar-i taht-ı taç u celal ** Dutup sipah¹³⁹-ı mülk-i Kerbela'nı malamal
 Durublar silsila anbiya sef ender sef ** Bakırlar cümlesi sultan-ı Kerbela'ya teref
 Bir ayrı semtte deryalar eliyubdur coş ** Ger telatüme her dem ede Allah coş u huruş
 Bir özge semtte derendeler açup çengel ** edup hücum yerinden tamam kuh u cibâl
 Olup bu alemi Za'fer görende sergerdan ** İmam rütbesine kaldı valih u hayran
 (Kumrî, 2001, s. 348)

Gaybî yardım, kişinin gücünün, iradesinin ve hesabının ötesinde olan özel durumlarda Allah'ın yaptığı yardımdır, etmenleri gözle görülmez ama bu rahatlamanın etkisi ve nihai sonucu hissedilebilir ve anlaşılabilir. Bu kadar Gaybî yardıma rağmen Hüseyin, cesurca ve yiğitlikle savaşıma yöntemini sürdürdü ve kaçınılmaz kaderini kabul etti.

3.3.4.14. Hintli Sultan Kays'ın Aslandan Kurtarılması

Hüseyin'in Kerbela olayındaki cesaretini, haklılığını ve adaletini dile getirmeye devam eden şair, bu kez Hüseyin'in Şia müritlerine yardım etmesi ve ricalarına karşılık vermesi konusunu ele alır.

Çevresiyle birlikte geyik avına çıkan Hindistan kralı geyiği takip ederken kızgın bir aslanla karşılaşmış. Bu arada kral, vezirden çözüm istedi, vezir dedi sen her zaman kendini Hüseyin'in Şia'si olarak ilan ettin, şimdi de ondan yardım iste. Hindistan Kralı'nın çağrısı Hüseyin'e ulaştınca, Hüseyin derin yaralarına rağmen Şiaların davetine cevap vererek teyyul-erz ile Hindistan'a ulaştı. Öfkeli aslan, bağlılığını ve itaatini ifade etmek için Hüseyin'in

¹³⁸ Engüşt: (Farsça isim) parmak

¹³⁹ Sipah: (Farsça isim) ordu

ayaklarını öperek yere düştü ve Hüseyin ona takipçilerini rahatsız etmemesini ve geri dönmesini emretti:

Veli bu halde Hindistan'da bir sultan**Şikâra çıkmıştı ba ekâbir ve ayan
 Rem etti âhuyı vahşi, gören zaman insan ** Dalınca saldılar at bir vezir ilen sultan
 Ne kadar çaptılar at ol iki hamide hesal ** Nazerlerinden uzak gitti kayboldu hazal
 Düşüp teheyyüre mebhut kaldı şah ve vezir ** Ne gördüler ki kesubdur güzergâhı bir şir
 Nece belaya duçar olduk ey evi berbat ** Kime penah aparsak eylesun bize imdat
 Vezir erz eyledi yoktur bu sözümde hilaf ** Hamişe dust-ı Hüseyin'im deyüp vurursan laf
 Odur İmam-ı zaman imdi dar-ı dünyada ** Çağur haraya yetişsun bugünde feryada
 Vezirden eşidende bu sözleri sultan ** Yüzüm Medine taraf tuttu eyledi figan
 Ey hidayet âleminde mihr u mahım ya Hüseyin**Her iki dünyada sensen padişahım ya Hüseyin

Yetiştı sam'ına çün istiğase-yi sultan ** Yaralarun çıkarıp yâddan ol İmam-ı zaman
 Cevap verdi ki lebbeyk Şia-atı lebbeyk ** Acot uneke fi yumi gurbeti lebbeyk
 Haraya gitmeyi çünkü buldu aynu'l ferz ** Aziz-i Hayderi karar etti teyyul erz

Ki ey meni çağuran zar u Natavan geldim**Gam etme eyleme çok nale ve figan geldim
 Başım yarasını bağlatmadım gelende sesun ** Yaralarımın akar çeşme çeşme kan geldim
 Ayalımı koyuban Şimr elinde sergerdan ** Seni kurtarmağa yüz şevkilen ayan geldim

Vezir ilen danışıyordu bu sözleri sultan ** Ne gördü şir yetiştı o zehmdare ayan
 Yıkıldı toprağa ecz¹⁴⁰ ile iştiyaktan ** Dubara durdu ayağa öpüp ayağından
 Gelup teklemeye derende şir çün insan**Zeban-ı halile güya bu arzı kıldı beyan

Cevabı ret kılup padişah-ı kun u mekân ** Hitap kıldı o derende şire ey hayvan
 Budur hamişe bize Şia vefakerdar ** Bu kadar Şia'ma etme eziyet u azar
 Besundı kame yetiştun benim visalimden ** Kıymet-i makamuva tutma haber malalımdan
 Edeple toprağa tuştı o şir-i zeban beste**Rücu kıldı makamına didesi giryar

(Kumrî, 2001, s. 353-354)

¹⁴⁰ Ecz: (Arapça isim) yetersizlik, yeteneksizlik.

Hüseyin'in hazır bulunup Hindistan Sultan'ına yardım etmesinden sonra sultan, Hüseyin'in yaralarını ve ağır fiziksel durumunu gözlemleyerek ondan Hindistan'da kalmasını ister. Ailesi ve dostları ona yardım edecek, onun kulu ve hizmetkârı olacaklardır. Ancak Hüseyin, ağrının tedavi edilemez olduğunu söyleyerek teklifini reddetti.

Bulende halet-i şah-ı Medine'ni sultan ** Düşüp ayağına erz etti ey İmam zaman
Dahi seni buradan koymaram kenara Ağa ** Geyitme Kerubela deştine dubara Ağa
Kabul-ı arzımı kıl gel benim velayetime ** sene ne nev kulam bak vefa ve gayretime

[Hüseyin'in cevabı:]

Menim bu yaralarım kabili ilaç değil ** İnan tabip ile cerraha ihtiyaç değil
(Kumrî, 2001, s. 355)

Hüseyin'i olabildiğince tanımak amacı ile kaleme alan şair, yeryüzündeki erdemlerini konu ederek gücünün ve otoritesinin kapsamını dile getirip yas tutanları etkilemektedir. Hüseyin, savaş meydanında düşmanla savaşırken, uzaklarda müritlerinden birinin ihtiyacını fark etti ve Allah'ın evliyelerine has olan güçle ona ulaştı. Öyle görünüyor ki şair, Hüseyin'in özelliklerini ve yeteneklerini dile getirerek Hüseyin'in büyüklüğünü ifade etmeye çalışmış, aynı zamanda Şiaları Hüseyin'in izinden gitmeye ve yas tutmaya teşvik etmektedir. Çünkü Hüseyin her zaman ve her yerde müritlerinin yanındadır.

3.3.4.15. Savaş Meydanında Hz. Hüseyin ile Yezîd'e Konuşması

Hüseyin, savaş meydanına çıkıp cesur ve yiğitce savaştıktan sonra, Yezîd ordusunun yenilgisine tanık oldu, çıldırıp dövüş giysisi giymeden atına binip ve Hüseyin ile yüzleşmeye gitti ve Hüseyin'e hitaben dedi:

Salubsan ne bidat bu leşkere ** Bu sahranı döndürmüsen mahşere
Dutup kabzet tığ-ı ateşfişan ** Kılıbsan biyabanı deryay-ı kan
Görüp Kûfe ehlin hünerden beri¹⁴¹ ** Olubsan ketal u cidale ceri¹⁴²

¹⁴¹ Beri (بری): Arapça sözcük yoksun, faydasız, ıssız anlamındadır.

¹⁴² Ceri: Arapça kelime korkusuz ve cesur anlamındadır.

Kabakunda¹⁴³ yok pehlivan u delir ** Kırubsan bu sahrada cem'i kesir
 Menim çengime yahşi oldun duçar ** Seni gör nece eylerem har u zar
 Kurum imdi katlunde bir dastan ** Ola ta hüner-i dastanım ayan (Kumrî, 2001: 339)

Hüseyin, Yezîd'in kızgın sözlerini ve tehditlerini duyduktan sonra dedi: Benim babam Allah'ın aslanıdır ve ben de onun oğluyum.

Dahi vurma çok besdi beyhude laf ** Danışmaz bele herze merd-i mesaf¹⁴⁴
 Meğer bülmüsen men kimem ey şerir ** Ki rezmimde rubah olur nerre¹⁴⁵ şir
 Atam şirdur men de şir oğliyem ** O şir-i Huda'nın delir oğliyem
 Menem zade-ye şah-ı Doldol sevar ** Menem zadeye sahip-i Zülfekar
 (Kumrî, 2001, s. 339)

Diyalog, hikayenin ilerlemesinde ve hatta güçlenmesinde kilit rol oynayan hikayenin ana direklerinden biridir. Kenzü'l-Mesaib divanının boyunca İmam Hüseyin ile hikayedeki diğer karakterler arasındaki geçen diyalogları görmekteyiz. Diyalog, okuyucuyu hikayenin son bölümüne ve doruk noktasına götürmektedir. Divan'ın bu bölümünde, Kerbela olayın ana karakteri (Hüseyin) ile karşıt karakter (Yezid) arasında geçen bir diyalogu görmekteyiz. Ele aldığımız divanda Hüseyin ana karakter olarak hikayenin olay örgüsü onun etrafında döndüğü karakterdir. Bu karakter daha ayrıntılı anlatılır ve tasvir edilir ve bireysel özellikleri hikayedeki diğer karakterlerden daha farklıdır. Öte yandan, bu hikayede zıt veya karşıt karakter Yezîd olarak, ana karakter yani İmam Hüseyin ile yüzleşen karakterdir. İncelediğimiz divanda olduğu gibi, karşıt karakter ana karakteri hedeflerinin gerçekleştirilmesini ertelemek veya tamamen iptal etmektedir.

¹⁴³ Kabakunda: Azerbaycan Türkçesinde (qabağında) önünde anlamındadır.

¹⁴⁴ Mesaf: (Arapça) Savaş meydanı.

¹⁴⁵ Nerre: (Farsça), Güçlü, kuvvetli

3.3.4.16. İmam Hüseyin'in Savaş Meydanındaki Giyim Tarzı

Hüseyin'in giyinmek ve savaş aletleriyle donanmasını heyecan verici bir anlatımla anlatan şair, hem okuyucunu coşkusu ile eşlik ettirmekte hem de sanatsal bir tasvirle, Hüseyin'in Peygamber'in mirasının varisi ve İmam Ali'nin imametinin devamcısı olduğunu gösterir. Bu bağlamda Hamza'nın (Peygamberin Efendinin amcası) savaş aleti ve Ali'nin kılıcı, Zülfikar ile donatılır.

Kumrî şiirsel bir ifadeyle Hüseyin'in Hz. Peygamber Efendinin türbanını takmasıyla aslında Hz. Muhammed'in görevinin devamcısı olarak göstermiş ve ona meşruiyet ve kesinlik kazandırmıştır.

Uzattı pençeyi merdanesin şah-i du sera ** Götürdü destine ammâme¹⁴⁶-yi Resul-i Huda
Nece ammâme ki bir tarî rişk-i gisuye hur ** Nece ammâme tecellisi hemçu kubbe-yi nur
Nece ammâme ki her piç ü tabî rişte-yi can ** Nece ammâme çu hurşit tale'e huban

Hemen ammâmesi idi aldı noh [dokuz] felekten bac ** Koyuldu erş-i Huda üste Leylet'ol Merac
Hemen ammâme idi eliyurdi âleme naz ** Koyardı başa habibi Huda kılında namaz
Hemen ammâmeni çün koydu başa ol salar ** Ki güya kamar [ay] üstünde şems tüttü karar
Kemîs¹⁴⁷-i Yusuf'u geydi veli-yi hey-i vedud¹⁴⁸ ** Mürettep eyledi üstünde cevşen¹⁴⁹-i Davud
Cefa ve bezl üçün ol Seccad-ı sübhani ** Geçurtti parmağına hatem-i Süleyman'ı

Çü ketfine siper-i Hamza oldu piraye ** Gören değirdi kamar çıktı tak-ı minaye
Apardı irs-i şecaat götürdü irs-i vefa ** O Seyyidü'ş-şühedadan bu Seyyidü'ş-şüheda
Himayel etti Kur'an o natıkı Kur'an ** Bakup cilalına Kur'an sahibi dedi can
Beline bağladı çün Zülfikar Heydervar ** Sema vu erz u semekden kesildi sebr u karar

(Kumrî, 2001, s. 315)

¹⁴⁶ Ammame: (Arapça), Turban

¹⁴⁷ Kemîs: (Arapça isim) Giysi, elbise

¹⁴⁸ Vedud: (Arapça sıfat) Allah'ın isimlerinden biri, arkadaş, popüler.

¹⁴⁹ Cevşen: (Arapça isim) Birbirine bağlı metal halkaları olan bir zırh türü, koruma.

Hikayedeki karakterlerin kıyafetlerinin betimlenmesi, mesajın iletilmesinde ve hikayemizin izleyici için sürecini anlamlaştırmasında büyük etkisi olan faktörlerden biridir. Bir karakterin kıyafeti, hayatının birçok yönüne açılan bir penceredir. Kıyafet türü, karakterin kişiliğini, sosyal statüsünü, dünyaya olan bakışını, deneyimlerini ve karakterin var olduğu zaman ve mekânı ortaya çıkarır. Kumrî, Hüseyin'in savaş alanında kullandığı kıyafetleri ve savaş araçlarını ustaca anlatır ve ondaki imametin devamını ifade etmeye çalışır.

3.3.4.17. İmam Hüseyin'in Hayatının Son Anları

Hüseyin'in şiddetli yaralarının ve susuzluğunun acısını ve ıstırabını ifade etmek için Kumrî, onu birkaç bölümde ve Hüseyin'e düşman tarafından verilen ölümcül darbeler arasındaki aralıkta tasvir etti. Bu sırada, Hüseyin Kerbela çölünde ailesinin yaşadığı acılarını ve zorluklarını anlatır, savaş meydanında da Peygamber'in ve Âl-i Abâ¹⁵⁰'nin destekleyici ve üzgün varlığını ifade eder.

Devamında şair, okurun Ehl-i Beyt ile sempati duygusunu arttırmaya yönelik ve Muharrem ayının yas merasimlerinin alevlenmesi amacıyla Hüseyin'in katilleri ve saldıranlarının isimlerinin hatırlamasıyla taziye meclisinin sonlarına varır. Malik İbn Beşir, şair tarafından "Sani Nemrut" adlandırılarak, Hüseyin'in kafasına vurur ve Ebu Eyüp da Hazretin boğazına ok atar.

Koşundan oldu cüda bir le'in-i şum-ı şerir ** Cihanda Sani Nemrut Malik İbn Beşir

Kadem koyup ireli ol sitemkâr-i merdud ** Havale eyledi farkı İmame zarbı amut

Amut mezhep u millet sinup harap oldu ** Ammameyi Veliyullah kanıla doldu

Ebü'l-Henuk'ı sitemkâr çıktı dininden ** Okuyla vurdu İmam-i Mübin cebin¹⁵¹inden

¹⁵⁰ Âl-i Abâ: Sünnî ve Şia hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Ümmi Selime'nin evinde iken, "Ey Ehl-i Beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister" (el-Ahzâb 33/33) meâlindeki âyet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Efendi Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i abasının altına alarak, "Allah'ım, benim Ehl-i Beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!" diye dua etmiştir. Hz. Peygamber'le birlikte abaya bürünenlerin sayısı beş olduğundan bunlar hamse-i Âl-i Abâ, pençe-i Âl-i Abâ diye de anılmışlardır. Şia telakkisine göre Âl-i Abâ'ya dâhil olan fertler aynı zamanda Ehl-i Beyt'in teşkil etmektedir (Uludağ, 1989, s. 306-307).

¹⁵¹ Cebin: (Arapça isim) alın

İlave bir seg¹⁵²-i mal'un ve kâfir-i makzup ** Olan zamana ara nahs¹⁵³ adı Ebu Eyüp
Ne şerm kıldı yüzinden ne çeşm-i nazından ** Havale eyledi bir ok susuz boğazından
(Kumrî, 2001, s. 378)

Hüseyin ağır darbeler sonrası yere düştü. Bir yandan yakıcı güneş ve susuzluk gücünü tüketmiş, öte yandan kılıç darbelerinin acısı da dayanılmaz hale gelmişti ve Hüseyin de bu fani dünyadan kurtulup ebedi dünyaya gitmek istedi. Bu arada Ömer sa'd savaşçılarından sorar kim Hüseyin'i öldürmek ister. Sinan hazır olduğunu bildirir, Hüseyin'in yaralı vücuduna yaklaştığında Peygamber Efendinin orada bulunduğunu görünce utanır ve geri döner.

Garaz o demde Ömer Sa'd mest-i cam-ı şarap ** Koşun cemaatine eyledi bu nev hitap
Hanı o mert-i dilaver elimden içsun cam ** Hüseyin-i Fatime'nin katlına ede ikdam
Ne kadar caize¹⁵⁴ isterse etsun menden ** Bu serverin başını eylesun cüda tenden
Elin koyup gözü üste "Sinan"-i bi-iman ** Birehne hançeriyle oldu katlgaha revan
Yetiştirdi gördü tütüp Kerbela'nı naleyi şur ** Hüseyin görünmedi etrafını alubdur nur
Neçe alamet olup ol sitemkâra zahir ** Rücu kıldı Ömer Sa'd'e zalim-i mahir
Sual kıldı Ömer Sa'd zalim-i gümrah ** Ne bais oldu bu işten sen eyledun ikrah
Çok istedim ki edem şah-ı Kerbela'nı şehit ** Gözüm ne gördü durup birce şahıs-ı riş sefid¹⁵⁵
Edup mahasın¹⁵⁶ elvan Hüseyin kanına ** Koyup mübarek olan parmağın dehanına¹⁵⁷
Yakınım oldu odur ciddi sahibi miraç ** Gelubdi eylemeğe oğluna bu çölde ilaç
Sebeup odur ki hayâ eyledim Peyamber'den ** Götürdüm el dahi katil-i Hüseyin severden
Dedi Sinan'a Ömer Sa'd-ı şum-ı bed-kerdar ** Bu mahz vahimedur eyleme dahi tekrar
(Kumrî, 2001, s. 379-380)

Şimr böyle bir manzara gördükten sonra kılıcı aldı ve Tanrı'nın seçilmiş elçisine saldırmaya cüret etti ve dedi Yezîd'in memnuniyeti ve ödülü her şeyden önemlidir ve ben bu işi

¹⁵² Seg: (Farsça isim) köpek

¹⁵³ Nahs: (Arapça sıfat) uğursuz

¹⁵⁴ Caize: (Arapça isim) ödül

¹⁵⁵ Riş sefid: (Farsça sıfat) aksakal

¹⁵⁶ Mehasın: (Arapça çoğul isim) Farsça'da ve bu beyitte sakal anlamındadır

¹⁵⁷ Dehan: (Farsça isim) ağız

bitireceğim. Devamında şair ustalıkla Şimr'in Hüseyin'e yaklaşmasını ve öte yandan Peygamber'in ve Ehl-i Beyt'in acılı durumlarını yedi aşamada tasvir etmektedir.

Görüp bu haleti Şimr-i şerir-i bed-ahter ** Dedi ne hoftu sizlerde ey cefacular
Sizin işuz değil katil-i server-i medeni ** koyun ceza günü salsun Huda cehime meni
Şarar-ı ahile kun u mekanı dolduraram ** Hüseyin-i Fatima'nı teşne leb men öldürerem
Koyanda hançeri men halkı şah-ı Betha'ye ** Salanda zilzile¹⁵⁸ bu hançerle dünyaya
Durun uzakta temaşaya edun şecaatime ** Edun Yezîd yolunda vefa ve cüretime
Haya nedur ne utanmak bu şah-ı ümmetten ** Yezid caizesi yahşîdur şafaatten
Sütun-ı erşe Hüdavend'i imdi men yıkaram ** Hüseyin sinesinin üstüne çekmeli¹⁵⁹ çıkaram

Gerez o bed-gevherin kan tutup iki gözünü ** İmam-ı asra taraf koydu nahs olan yüzünü
Kalanda yetmağa sultan-ı dine nece kadem ** Tamam olmağa gördü tedarikin âlem
Çün ol şakı cihan evvelin kadem bastı ** Tezelzül eyluben erş-i Kibriya esti
Hücum edup götüren vakitte ikinci kadem ** Bülent kıldı Hüseyin vay sedası ehl-i harem
Düşüp üçüncü kademde cihana şur u figan ** Ucaldı nale sesi enbiyada ağladı kan
Çiharumın kadem dayandı çarh-ı felek ** Behişt-i edende battı karaya hur u melek
Beşinci defe kadem götürdü çün o şum değa¹⁶⁰ ** Açup başın saçını yoldu Hazreti Zehra
Koyan zaman kadem-i şişumin Hüseyin'e taraf ** Vurardı başına ağlardı şah-ı Necef
Götürdü defe-yi heftum kadem o bed-gevher ** Atup ammamesini başın açtı peygamber
(Kumrî, 2001, s. 380-381)

Şimr ayağını Hüseyin'in göğsüne koyup onun itibar ve ilahi rütbesini düşünmeden öldürmesine kast ederken, Hüseyin, Şimr'e der ki: Ölmek üzere olan birisini susuz bırakmazlar bana bir yudum su ver ve Şimr hatip ona söyler: Ben seni bu halinle öldürmek istiyorum ve Hüseyin'in boğazını kesmeye kalktığı anda kılıcı kesmez. Hüseyin söyler: Kılıç kesmez çünkü Peygamber Efendi hep bu yeri öperdi ama Şimr zulüm ve cefayı bırakmadı. Devamında Hüseyin dedi: Bedenimde can kalmadı, başımı kafadan kes.

¹⁵⁸ Zilzile: (Arapça isim): deprem

¹⁵⁹ Çekme: (Azerbaycan Türkçesi isimi) bot

¹⁶⁰ Değa: (Farsça sıfat) hile

Bu hansı dinde revadur aya cefa kanı ** Su vermemiş keseler toprak üste kurbanı
 Yanar dilim dudağım ey şerir-i ahl-ı zaman ** Kesince başımı bir cure su mene ver
 Cevap verdi o mazluma Şimr'i bi-iman ** Gerek senun başını zulmilen kesem ataşan
 Deyup bu sözleri ol bi-hayâyı kine sir ** Koyup resuli Huda buse-gahına hançer
 Ne kadar ceht eyledi kesmedi o hançer-i kin ** Buyurdu katiline öperdi hamişe peygamber
 Çıkubdı can bedenimden kuru kalubdur nefes ** Çok inciri¹⁶¹ boğazım başımı kafadan kes
 Dubara çekti el Şimr-i dun cefasından ** Şuru eyledi zibh etmeye kafasından
 Olurdu hançerin altında şah-ı din bi-tap ** Ederdi ceddine güya bu dilleriyle hitap
 (Kumrî, 2001, s. 382)

Şair, Hüseyin'in Allah'a son dakika dualarını ve yalvarışlarını Allah'ın huzurunda milletinin, şefaati ile ifade eder.

O halilen başı cellat ilende bikes u zar ** Yavaş yavaş danışurdu deyirdi ya Gaffar
 Bu kadar yara değen hasta canım hürmetine ** Günahsız dökülen al kanım hürmetine
 Bağışla ceddimin ümmetlerin bu haletime ** Çeken mezellet-süz nihanım hürmetine
 (Kumrî, 2001, s. 383)

Ve şair, Hz. Hüseyin'in şehadeti ve miracını kâinatın hüznü eşliğinde son görüntü olarak tasvir eder:

Duasın eyledi ahır çekup ciğerden ah ** Dedi ki Eşhedü Enla İlahe İllallah
 Ne el tutar ve ne cur'at eder lisan-i kalem ** Kıla şehadetin ehvalını kinaye rakam
 Garaz Hüseyin'i şehit emri yetti itmama ** Yer etti zilzile gökler giyup kara cama
 Havada bad-ı siyah esti yağdı gökten kan ** Eline tacın alup Cebrail etti fiğan
 (Kumrî, 2001, s. 383)

Şair hikâyenin tüm unsurlarını dikkatli ve saplantılı bir şekilde kullanarak, divan'ın bu bölümünde ise, yaşanan olayın ayrıntılarını naklederek hikayenin daha zenginleşmesi için anlattığı Kerbela destanının doruk noktasıdır. Şair Maktel türü yazmak amacıyla, ayrıca

¹⁶¹ İncimek: (Azerbaycan Türkçesi fiili) acımak

Şebih oyununun daha görkemli ve acılı icrasına hammadde olarak anlattığı Kerbela olayı ve Hüseyin'in şehadet sahnesinin detaylarını betimlemektedir.

3.3.4.18. Hür İbn Yezîd, Özgürlük ve Onurun Simgesi

Hür b. Yezîd b. Naciye Temimi Yerbui Riyahi, İmam Hüseyin'in arkadaşlarından, Kerbela şehitlerinden, Kûfe'nin seçkin ve tanınmışlarıdır. Hür'ün mensup olduğu aile cahiliyet ve İslam döneminde ünlü ve saygın bir hanedan olarak tanımlanmaktadır. Hür, Ubeydullah b. Ziyad'ın Kerbela'daki ordusunun bir bölümünün komutanlığını yapmaktaydı. İşin başında yaptığı hatayı bir yana bırakırsak, düşünce ve eylemlerini yeniden gözden geçirdikten sonra Hüseyin'in safına katılarak Şiaların ilgi ve saygısını kazandı.

Hüseyin Kûfe'ye doğru yola çıktığını öğrenen Ubeydullah bin Ziyâd, Hüseyin'in yolculuğuna devam etmesini engellemek ve onu İbn Ziyad'a götürmek için bir orduyla birlikte Hür İbn Yezîd'i gönderdi. Hüseyin'in Hür ile yüzleşmesinin ardından Hüseyin, Kûfe'ye taşınmasının nedeninin Kufililerin kendisine biat etmeleri için davet olmasını açıklar. Hür, bu konudan haberi olmadığını söyledi ve Hüseyin, valinin kendisine yardım etmemesi halinde dönmeye hazır olduğunu açıkladı. Fakat Hür Kûfe ve Medine dışındaki bir yere dönmesine izin verebileceğini söyledi. Anlaşmaya varmayınca, Hüseyin'in kafilesi Ninevâ yöresinde Kerbela çölünde durmak zorunda kaldılar. Hüseyin bin Ali ile Ubaidullah İbn Ziad arasında yaşanan olayların ardından Hur, ani bir kararla Hüseyin'in safına katıldı. Savaş başladığında Hür, Hüseyin'den savaş alanına girmek için izin istedi ve izin aldıktan sonra şehit olana kadar savaştı (Sarıcık, 1998, s. 494).

Kerbela çölünde Aşura sabahının havasını ifade eden Kumri, Ehl-i Beyt ve Hüseyin'in arkadaşlarının savaş alanına katılma çabalarını dile getirdikten sonra, Hür'ün pişmanlığını, tövbesini ve Hüseyin'in güvenini kazanma ve konumunu kâfirler birliğinden Hüseyin'in birliğine değiştirme girişimini ustaca şiire çekmiştir.

Bakanda karşuna Hür-i dilşikeste ve zar ** Dedi ki ey eyleyen canımı belaya duçar
 Sebep ne oldu ki evvelden akıldan çıktun ** Meni salup bu belaya evimi sen yıktun
 Bir iş mene eyliyubsan ki eylemez düşman ** Görünce bu günü ey kaş özüm öleydim men
 Sual kıldı o dem Mes'eb vefaperver ** Meğer ne eylemişim men seni edup muztar
 Cevap verdi o serdar ki ey birader-i can ** Bu gece vakiada görmişem men nalan
 Kenar-i şet-i Fırat üste bir nece Mevla ** Kurublar halkayı matem dille vaveyla
 Bakup ne gördüm o sahrada Mustafa ağlar**Durup yanında Necef şahı Mürteza ağlar
 (Kumrî, 2001, s. 200)

Hür, kâfir ordusuyla karşı karşıya geldiğinde bilinçli tercihini ve hakikatin yanında savaşmasına itiraf eder:

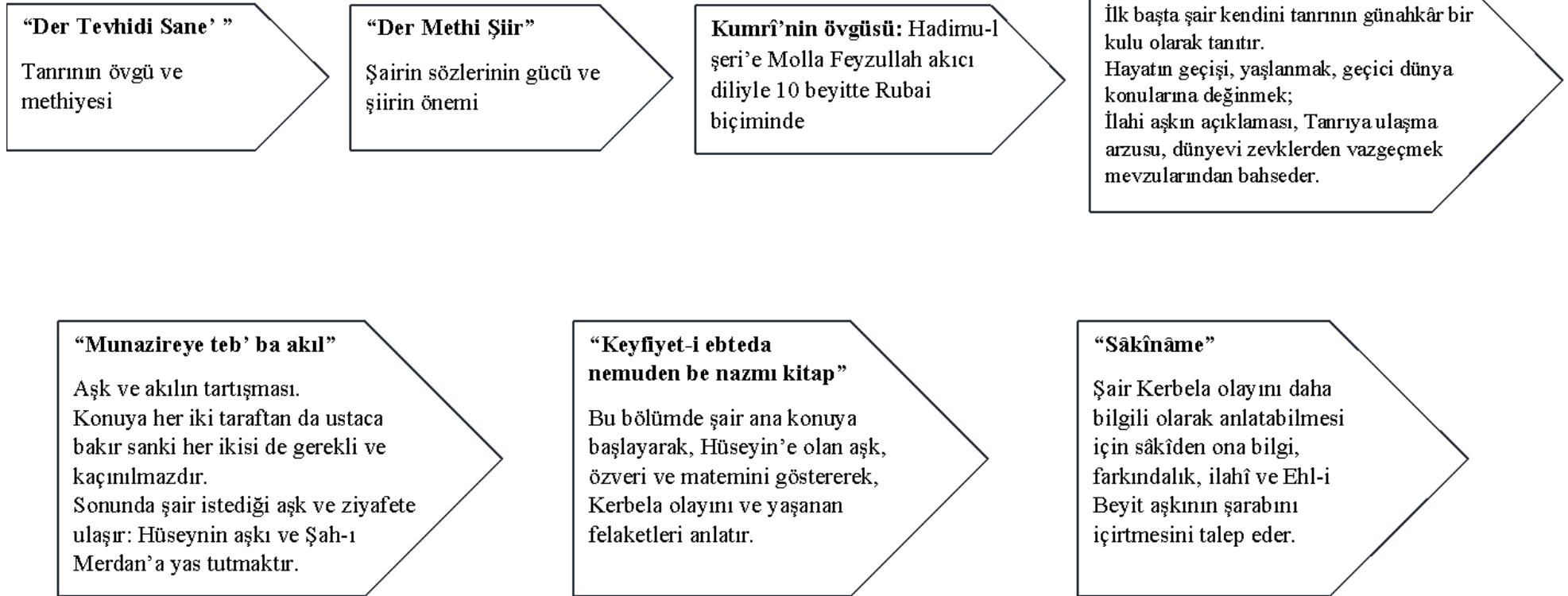
Eğer olsa olur varit bu saat narnirana ** Ve eğer ölsem bihamdillah makamım bağ-ı rizvandur
 Bu fâhrim bes dur âlemde deyerler Hür-i nam-aver ** Şehidi Kerbela'ya evvelinci teşne kurbandur
 Ali evladının aşkında geçtim mal u canımdan ** Bu dergâh-ı felek sade muheker tohfe bir can dur
 Hüseyin'e nökerem sıfat dad eylerem her dem ** Fasahati kanım, dur-ı kelimim gevher afşandur
 (Kumrî, 2001, s. 201)

Hür tövbe edip Hüseyin ve ailesinden şefaât aldıktan sonra, tüm cesareti ve yiğitliği ile savaş alanına girdi. Yaralanıp şehadet üzere olduğu zaman, Hüseyin atına, Zülcenah'a, binip düşman ordusundan geçip Hür'ün başının üstünde bulundu. Hür'ün başını dizinin üstüne koyup aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Aşağı düştü atından o mir-i kişver-i cah ** Alup başın dizi üste buyurdu bismillah
 Açanda kanlı gözün gördü Hür-i nam-aver ** Başın alup diz üste İmam-ı cin ve beşer
 Ecel dolan gözü ile bakup İmama taraf ** Edeple arz eyledi ey azizi şah-ı Necef
 Susuz başun dizun üstünde ya İmam zaman ** Ne yahşi rütbede ahır nefeste verdim can
 Misal-ı (Kumri) dil hasta çekti nale ve ah ** Dedi ki Eşhedü en la ilahe illallah
 (Kumrî, 2001, s. 201)

Kumrî'nin bestelediği Kenzü'l-Mesaib divanının *anlatı sürecini* daha net anlamak adına, şiirlerin konu sırasına göre bir *anlatım akış şeması* hazırlanmıştır.

Kumrî'nin Kenzü'l-Mesaibi'nin Anlatım Seyrinin Şeması



“Birinci Meclis: Hz. Seyyidü’ş-Şühedanın Medine’den Mekke’ye hicreti”

Hüseyin’e gelen bir mektup ve onu Muaviye’nin biatına davet etmesiyle başlayıp, Hüseyin biatı kabul etmeyip ve önceden aile ve dostlarının savaş meydanında şehit olmalarından haberdar olması hakkında şiirler söylemektedir.

“İkinci Meclis: Hz. Seyyidü’ş-Şühedanın Medine’den Mekke’ye hicreti ”

Hüseyin Mekke yolculuğuna çıkmadan önce Hz. Peygamberin mezarının ziyaretine gidip son ziyareti olduğu ve kendi mezarı da annesi Fatıma’nın yanında olmasını söyler. Sonra kardeşi Zeynep’in görüşüne gidip bu yolculukta ona eşlik etmesini talep eder.

“Birinci Meclis: Cenap Müslim’in durumu”

İmam Hüseyin yola çıkmadan önce amcası oğlu Müslim b. Akil ile görüşüp ondan kendisinin temsilcisi olup Kufe halkı ile görüşmesini talep eder.

“İkinci Meclis: Hz. Müslim b. Akil’in vaziyeti”

Hüseyin, Müslim’den Kufe halkının zulmüne tahammül etmesini istiyor ve Kufe’de ona katılacağına söz veriyor.

“Üçüncü Meclis: Müslim b. Akil’in durumu Kufe Dâru’l Cefasında”

Müslim’in Kufe’ye girişi, halkın onunla biat etmesi, Yezîd’in haberdar olup Ubeyd b. Ziyad’ı onunla savaşıma göndermesi.

“Dördüncü Meclis: Müslim b. Akil’in vaziyeti”

Ubeyd, Müslim ile işbirliği yapmaları halinde Kufelileri tehdit etti.

“Beşinci Meclis: Müslim b. Akil’in savaşı”

Müslim’in savaşa hazırlanması, Kufe halkıyla görüşmesi, Ubeyd ile savaşıması. Müslim’in Kufe halkının misafirperverlik göstermemesinden şikâyet etmesi ve şehadet anının tasvir etmesi.

“Altıncı Meclis: Müslim’in oğullarının Kufe’deki durumları”

Müslim’in çocuklarının babalarına okudukları ağı ve feryatlarıyla başlar. Müslim’in çocuklarının Haris tarafından şehit edilmesi.

“Seyyidü’ş- Şüheda’nın Mekke’den çıkışı ve Salebiye varması ve Müslim’in şehadet haberinin duyması”

“Hür b. Yezîd- i Riyahi’nin Hz. Hüseyin ile görüşmesi”

Hüseyin’in yola çıkması, vedalaşması, eşi Leyla oğlu Ali Ekber’i Hüseyin’e emanet etmesi.

“Hz. Hüseyin’in Kerbela’ya girişi”

Hüseyin’in dilinden Kerbela çölünde yaşanacak olaylardan dolayı evrenin matem ve yasının gösterilmesi.
Kerbela çölünde geçmişlerde olan tarihi olayların anlatılması.

“Aşura gecesinin olayları, su kıtlığı ve Hüseyin’in refakatçilerinin sınava çekilmesi”

Kerbela’da yerleştikten sonra Hüseyin ikinci kez olarak yol arkadaşlarıyla konuşurken şehit olma ihtimallerini hatırlatıp isteyen kişi ordudan ayrılabilir diye hak tanıması.

“Hür’ün Kerbela mazlumuna (Hüseyin) geri gelmesi”

Hür’ün geri gelmesine Hüseyin’in olumlu tepkisi ve karşılaması.
Hür’ün Hüseyin’e yalvararak özür dilemesi.

“Ebulfezl’in vedalaşma meclisi” * “İkinci Meclis: Ebulfezl’in savaş meydanına girmesi”

Abbas, gücünü anlatmak için astrolojik bilgileri kullanıyor. Abbas savaş meydanında “Mard” ve “Seklab”ı mağlup etti. Bu bölümde Abbas’ın özellikleri yani Kerbela sancaktarı olması, tek başına düşmen ordusuyla savaşması, savaş sırasında iki kolunun kesilmesi gösterilmektedir.

“Birinci Meclis: Kasım b. Hasan ’ın vedalaşması”

- Kasım savaşa girmeden bir gün önce Hüseyin ’in tavsiyesi ve Zeynep ’in aracılığıyla amca kız Fatıma ile evlenir.
- Kederli düşün merasimlerinin tasvir edilmesi.
- Kasım ve eşinin kara bahtları, karşılıklı sevgi ve özverileri konusunda paylaştıkları duygu ve fikirleri anlatılmıştır.

“Kasım ’ın vedalaşması” ***

“Kasım ’ın düşmana karşı meydan okuması”

- Kasım ’ın savaş kıyafetlerini giyip hazırlanması.
- Annesine vasiyet etmesi.
- Şehadet anının betimlenmesi.

“Birinci Meclis: Büyük pens Ali Ekber ’in vedalaşması”

- Ali Ekber savaş meydanına katılmak için annesinden Hüseyin ile arabuluculuk yapmasını istedi.
- Hüseyin tarafından Ali Ekber ’e Zülfikar ’ın verilmesi.
- Ali Ekber Hüseyin ’den Abbas ’ın atı, Ukabın, ona vermesini talep etti.

“Dördüncü Meclis: Hz. Ali Ekber Yusuf Lika ’nın Mesre ’mel ’un-i nihaya ile savaşı”

- Savaş sahnelerin canlandırılması.
- Ali Ekber yaralı vücudu ve susuz dudaklarıyla su talebi için Hüseyin ’in huzuruna geldi, Hüseyin utandı ve Ali Ekber ’in susuzluğu gidersen diye hatemi taşını (yüzük) dudaklarına koymasını için verdi.

“Beşinci Meclis: Hz. Ali Ekber ’in şehadet olayları”

- Ali Ekber ’in hayatının son anları ve şehadetinin açıklaması.

“Süt emer tıfl Hz. Ali Asker ’in şehadet meclisi”

- Hermele ’nin Hüseyin ’e meydan okuması.
- Ali Asker ’in Hermele tarafından şehit edilmesi.

“Birinci Meclis: Hz. Seyyidü’ş-Şüheda’nın vedalaşması”

- Hüseyin'e ilahi vahiy ve desteğinin ifade etmesi.
- Meleklerin Hüseyin'e zuhuru ve ondan miracın istenmesi, Hüseyin oğul, kardeş ve yardımcılarını yalnız bırakmaması.
- Hüseyin kız kardeşi Külsüm ve kızı Sekine ile görüşmesi ve düşman seslerini duymasın diye ağlayıp inlememelerini vasiyet etmesi.

“Seyyidü’ş-Şüheda’nın Şam ve Kufe ordusunun karşısında meydan okuması”

- Hz. Hüseyin düşman ordusunun karşısında kendi özellik ve hususiyetlerinin beyan etmesi.
- Hüseyin’in savaşının tasvir edilmesi ve Hüseyin ile Şimr bin Zi'l-Cevşen’in görüşmesi.
- Hüseyin ile Yezîd’in görüşmesi ve ona meydan okuması.
- Hüseyin’in doğaüstü ve ilahi yardımlarla görüşmesi

“Peygamberlerin varlığı ve onu savaş meydanında Hüseyini seyretmeleri hakkında ilâhî vahyin nüzul edilmesi”.

“Beşinci Meclis: Za’fer adında cinin Seyyidü’ş-Şüheda’nın huzuruna gelmesi”

- Hüseyin'e Zülfikar ve Zülcenah’la görüşmesi.
- Hüseyin Fırat’a varıp su içerken vurulması.
- Za’fer, Müslüman olan cin, ordusuyla beraber imam Hüseyin’e yardım etmesine hazır olduğunu ilam eder; fakat Hüseyin kabul etmeyip, düşmen ordusu sizleri görmeyecek ve bu adil değil diye yanıt veriyor.

“Altıncı Meclis: Hz. Hüseyin’in Kays-ı Hindi sultanını aslan elinden kurtarması”

- Aslanın Hindistan padişahının kadrosuna saldırısı ve padişah Şia olarak Hüseyin’den yardım talep etmesi. Hüseyin teyû’l-erz edip orada varoluşu ve aslanın ona saygı gösterip meydanı terk etmesi.
- Hindistan padişahının Hüseyin’den Hindistan’da kalmaya davet etmesi ve Hüseyin’in kabul etmemesi.

“Sekizinci Meclis: Hz. Hüseyin’in düşmanla savaşı ve at üzerinden toprağa düşmesi”

- Hüseyin’in oğluna Zeynel Abidin’e söylediği vasiyeti.
- Hüseyin düşmen ordusuna meydan okuyup vurulmasından sonra, atı Zülcenah’dan onu yere bırakmasını ister ve o sırada Zülcenah Hüseyin’den kıyamet günü onu yalnız bırakmayıp ve ona binmesini söz alır. Hüseyin attan inmediği zaman nedeninin sorduğunda, “önümde dedem Peygamber Efendi, sağımda Hz. Ali ve solumda Hz. Fadime durmuşlar nerde ineceğimi bilmiyorum” diye cevap veriyor.

“Dokuzuncu Meclis: Düşman ordusu Abdullah b. Hassan Müçteba’yı vurup öldürülmesi”

“Onuncu Meclis: Eşkıyanın Hüseyin’e saldırısı ve hazretin şehadeti”

- Hüseyin’in şehadet sahnelerinin kaç aşamada anlatılması. Sonunda Şimr’in kılıç darbesiyle şehit olur.

“Kerbela şehitlerinin acılarını anlatan çeşitli beyitler”

- Seccad’ın Yezîd b. Muaviye’ye hitaben zeban-i halı Şam dar’ül cefasında.
- Zeynep’in Kerbela sultanı, Seyyidü’ş-şüheda ile zeban-i halı.
- Şehrbanu’nun zeban-i halı.
- Zeynep’in Kerbela’dan göçerken zeban-i halı.
- Hz. Müslüm’ün kızı, Ebulfezl’e anlattığı zeban-i halı.

4. BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA MUHARREM AYINDA UYGULANAN RİTÜELLER

4.1. RİTÜELLER VE TARİHSEL HAFIZANIN OLUŞUMU

Her mezhebin dini törenleri ve ayinleri, o dine mensup insanların dini inançlarından, ihtiyaçlarından ve eğilimlerinden doğar ve bunlar ritüeller, semboller, kutlamalar ve yas törenleri şeklinde ifade edilir. Genellikle özel tören ve ayinler şeklinde olan eylemler, özel günlerde düzenli ve halka açık şekilde tekrarlanır ve dini ritüeller olarak adlandırılır; ve genellikle Şialar için dini deneyimin ve dini yaşamın sonuçlarının ortaya çıkışının ana cereyanı olarak kabul edilir. Muharrem ayının yas ritüelleri de bu ritüellerden biridir.

Sosyal gruplar, milletleri birbirinden ayıran belirli sosyo-kültürel değerlere ve normlara sahiptir. Bu değerlerin bir kısmı iç dinamiklerden, bir kısmı da etkileşim içinde oldukları milletlerden veya sosyal gruplardan kaynaklanmaktadır. Bir kültüre bağlı kültürel örüntüler, her şeyden önce o toplumun değer ve normlarının damgasını taşır (Türkdoğan, 1983, s. 208).

Aşura ritüelleri, bir dizi dini kavram ve değeri korumak için düzenli olarak Şia tarihi boyunca güçlü tanıtım aracı ve vasıtası olmuştur. Kerbela'da yaşanan tarihî olaylar, Şia toplumuna geçerek ve onu güçlendirerek, sosyal hayatın zorluklarıyla başa çıkmak ve düşmanları yenmek için bir tür motivasyon aracı olarak kabul edilir. Kuşkusuz bu ritüeller Şiaların uzun süreli devam eden kaygılarından biridir, elbette İran ve Azerbaycan'ın farklı tarihsel dönemlerdeki kültürel ve siyasal gelişmelerden etkilenecek değişimleri kabullenmiş ve farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Herhangi bir mezhebin tören ve gelenekleri inançlarından daha düşük bir sırada olmasına rağmen, mezhebin devamı ve korunmasında bu geleneklerin rolü kaçınılmazdır.

Şialar, Hüseyin'in ölümünü kutsal ve özgürleştirici bir eylem olarak gördükleri için, Muharrem ayın ritüellerinin icrasını bir tür kurtuluş çabası olarak değerlendirirler; daha sonra Şebih gösterilerine ister oyuncu ister seyirci olarak katılmanın, kıyamet günü Hüseyin'in şefaatinde yararlanmalarına inanmaktadır.

Fuzuli Bayat'a (2014, s. 51-52) göre mersiye literatürü, yas metinleri incelenerek ve Muharrem ayının ritüel ve adetleri araştırılarak Kerbela'nın folklor hâline gelmiş bir tarih olduğunu anlamak mümkündür. Halkı ilgilendiren Kerbela olaylarının anlamı, bir bütün olarak folklor hâline gelen tarihin işlevi, İmam Hüseyin'in şehitlik felsefesidir. Halk Hz. Hüseyin'in olayını kendi vicdanıyla besledi, yaşattı ve yeniden şekillendirdi.

Zulme ve adaletsizliğe maruz kalan İmamlar yani Ali ve Hüseyin ile ilgili söylenen hikayeler, Şebih ve kısacası dini folklorun temelini oluşturur. Bu folklorlara göre imam Hüseyin bilerek ve isteyerek boyun eğmiş yaşamaktansa hür ölmeyi ve şehitlik yolunu seçmiştir. "Dinin yoksa bari özgür ol" söylediği ve inandığı bu düşünceyi gerçekleştirmiştir. Onun nasibi, şehit olarak ümmetine gereken düzeltmeleri yapmaktır.

Ritüellerin bağlamını ve yapısını inceledikten sonra, tematik alaka düzeyine göre tarihsel hafızanın oluşturulması ve korunmasındaki önemli rollerini tartışacağız. Aslında bu ritüellerin amacı sahnelenmek olmayıp, ait oldukları toplumsal yapının sürekliliği içinde meydana gelen ritüel performanslar ve kültürel hafızanın korunmasını gerçekleştirmektir. Bir topluluk içinde düzenlenen herhangi bir ritüel, tören ve ayin bir anma uygulamasıdır. Geçmişini korumak ve sürdürmek için işaretler ve sözcükler kullanırız ve bu bağlamda anma törenleri de bu hatırlama ve çağrışımın eylemleri arasındadır.

Sözü edilen törenler, geçmişini ve geçmişte yaşanmış olayları hatırlamaya ve yaşatmaya çalışır. Bu ayınve törenler geçmişin canlandırmaları olarak tanımlanmaktadır; aslında normal şartlar altında, durumu taklit ederek geçmişte yaşanan olayı yeniden yaratıp hatırlarlar. Bu tür canlandırmaların belagat inandırıcılığı, fiziksel davranışlara dayanır. Aynı zamanda geçmişteki olayları bilinçli bir biçimde korumak, açıklama ve imgelerle mümkündür. Anma törenlerinde geçmişin bir görüntüsünü resmi olarak canlandırmak için

kullandığımız bedenlerimiz, geçmişi koruma konusunda da son derece etkilidir ve bazı maharetli eylemleri gerçekleştirme yeteneğine sahiptir (Connerton, 1999, s. 113).

Ritüelin döngüsellığı içinde tekrarlanan edimler toplumsal belleği canlı tutarak aslında belleğin silinmesini engellerler. Hatırlamanın en basit yolu sürekli tekrar etmektir. Tekrar etmek ritüel edimin doğasında vardır ve yazılı olmayan kültür ancak süreklilik gösteren bir döngüsellik içinde tekrar edilirse bellekteki canlılığını korur. Ritüelin temel unsurlarını oluşturan bedensel devinim odaklı edimler tekrarlamaya uygun yapılardır. Tekrarlama ile sağlanan bellek garantisinin yanında ritüelistik edim toplumsal bağdaşıklığı da sağlar. Yani toplumlar ancak tekrarlayarak unutmaz, tekrarlama ile oluşan toplumsal birliktelik birbirine bağlı iletişim içinde bir yapı oluşturur ve doğaldır ki ‘birliktelik’ kavramı tekrarlanan eylemsel akışı bir model haline getirir (Sennett, 2012, s. 114).

Wulf'un (2009, s. 243) da hemfikir olduğu bu konuda, fiziksel hareketler aracılığıyla geçmişte yaşanmış olayları korumak ve hatırlamak için anma ritüeller biçiminde mümkündür.

“Bedenlerin biçimlendirmeleri sembolik olarak kodlanmıştır ve mesajları iletmek için kullanılırlar. Kelimesiz bir dil olarak anlaşılabilen jestler bakımından, ikonik ve sembolik jestler arasında ayırım yapmak mümkündür. İkonik jestler, tarihsel zamandan ya da belirli bir kültürün bilgisinden büyük ölçüde bağımsız bir anlamı olan, basit “resimsel” jestlerdir. Öte yandan, sembolik jestlerin ise, tarihsel dönemlere ve kültürlere göre bağlı olarak farklı anlamları vardır ve onları anlamak için tam tarihsel ve kültürel bilgi gereklidir. Her durumda, bedenin “mantığı”, temsili ve ifadesi ritüellerin edimlenmesinde önemli bir rol oynar”.

Muharrem Ritüelinin anma tören sembolü ve kültürel sistemin bir unsuru olarak gelişim sürecini incelersek, Şia inancının toplumsal ve siyasal değişim sürecine tabi olduğunu öğreniriz. Şialığın gelişim tarihi ve tarihsel olayları, kimliklerine özel nitelikler kazandırmış, öyle ki yüzlerce yıl endişe ve çabayla varlıklarını sürdürmüşlerdir ve sürekli olarak düşmanları tarafından yok edilme korkusu içindeydiler. Bu korku onları şüpheli ve doğal olarak diğer dinlere karşı kapalı ve sessiz hale getirmişti. Safevi döneminde bile artık iktidarda olan İranlı Şialar, kendilerini İslam dünyasında hâlâ azınlık olarak ve Sünniler tarafından tehdit edilerek hissediyorlardı (Schweitzer, 1380, s. 356).

Bu tarihi hadise “nesilden nesile aktarılırken yeni olayların, durumların, medeniyetlerin etkisi ile beslendi. Bu durum halk arasında yeni inançların, efsanelerin yaratılışına neden oldu” (Güngör, 2008, s. 776).

Safevi hükümetinin kurulması, Şia siyasi düşüncesinde tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilen din-devlet ilişkisinde yeni bir modelin bulunmasına yol açmıştır. Safevi kralları, Şia yas törenleri konusuna özel önem verdiler. Şah İsmail dönemi, Muharrem ve Ramazan aylarında meddahlık, perde-hanlık ve yas tutma gibi bazı Şia ritüellerinin geliştiği dönem olarak kabul edilmelidir (Ajend, 1385, s. 39). Muharrem ayının ritüellerinin ruhsuz ve bazen şeriat ruhuna aykırı olarak yaygınlaşmasında Safevi devletinin rolü önemlidir. Bu dönemde durum öyleydi ki Şialığın boyutları, siyasi ve sosyal öğretileri unutulmuştu ve bunun yerine, ritüellerin gerçek ruhuna ve mesajına dikkat edilmeden yüzeyselleşmesine, Sünnilerle mezhep çatışmalarının ve düşmanlığının yoğunlaştırılmasına özen gösterildi. Kerbela olayına siyaset dışı ve hüznü bir bakış açısıyla yaklaşan Mulla Hüseyin Vaiz-i Kashifi'nin Ravzatü'ş-Şühedâ gibi kitaplarının okunmasının popülerleşmesi bu iddianın bir kanıtıdır (Mir Ahmadi, 1364, s. 80).

Safevi döneminden itibaren İmam Hüseyin'in yas törenlerinin dini boyutunun yanı sıra ulusal bir nitelik kazanarak ulusal ritüel haline geldiği söylenebilir ve o dönemde İran'da birliğin sağlanması ve istikrara kavuşturulmasında eşsiz bir rol oynayabildi. Toplumsal dayanışma, bir örf veya norm biçiminde aralarında ortak davranış ve mutabakat oluşturan, insanları ortak değer ve duygulara bağlı kılan, bir grup insanın inanç ve eğilimleridir. Durkheim ayrıca, tüm dinlerin, bir grup müminlerin bir araya geldiği, ayrıca resmi ve düzenli eylemleri içerdiğine inanır. Toplu törenlerde grup dayanışması duygusu doğrulanır ve güçlenir, hatta Durkheim'a göre ritüeller ve eylemler grup üyelerini birbirine bağlamak için gereklidir. Bu nedenle, sadece normal ibadet durumlarında değil, doğum, evlilik veya ölüm gibi büyük sosyal değişimlerin yaşandığı çeşitli yaşam krizlerinde de bulunurlar (Giddens, 1382, s. 96).

Kaçar kralları arasında Nasıreddin Şah döneminde en çok dini ritüeller ve Şialık düşüncesi gelişti. Zamanın geçmesi ve güçlü sistemlerin etkisiyle Aşura'nın aslına ve orijinal şekline ve amacına büyük ölçüde aykırı olan teselli edici bir forma bürünmesine zemin sağlanmıştır.

Böylece Aşura'nın farklı yönleri, ızdırap, üzüntü ve kederle sınırlı kalmış, herhangi bir destan, mesaj ve fedakarlıktan yoksun bırakılmıştır. Bu mesele, siyasi kültürü etkilemiş ve onu aktif siyaset modundan ve meşru olmayan güç sistemlerine karşı olmasından çıkarmıştır. Bu yön değişikliği, Safevi hükümetinin kurulmasıyla ve ardından Kaçar döneminde daha belirgin hale geldi (Herati, 1391, s. 202).

İran'ın çağdaş tarihine kısa bir bakışla ve Aşura ritüelleri kavramının İran'ın İslam Devrimi (1979) öncesi ve sonrası dönemdeki siyasi-sosyal gelişmelerine sahip olduğu işlevleri birbirinden ayırmak istersek, devrimden önce daha çok uyanışa ve devrimciliğe, devrim sonrası döneminde fitnelerden sıyrılmak için daha çok içgörü sağlamaya çalışmıştır (Herati, 1391, s. 216).

Günümüz Azerbaycan ve İran genelinde bile ortaya çıkan popüler dindarlık modelinin biçimi, mistik tezahürleri olan ve dinsel akılcılıktan uzak yeni bir dinsel formülasyondur. Aslında şu anki durumda denilebilir ki; duygusal ve romantik dindarlığın, entelektüel ve ideolojik dindarlığa karşı bir tür üstünlüğü gözlemlenmektedir. Bu nedenle, meddahlar (duygusal dindarlığın simgesi) dini ritüellerin odak noktası haline getirilmiş ve vaizler (dini makam) bir kenara bırakılmıştır (Kahirde ve Mehri, 1388: 22).

İran'ın farklı tarihsel dönemlerindeki kültürel ve sosyal gelişmelerinden etkilenen, genellikle meddah odaklı düzenlenen bu yas törenlere olumsuz bir bakış var ve âlimlerin önerdikleri yas töreni kalıbının uygulanması sıkça bahsedilmektedir. Ayrıca toplumsal değişmeler şeklinde, Aşura tarihi ile ilgili tahrif ve sapmaların meydana gelmesine ve hurafelerin yayılmasına özel bir dikkat vardır. Aslına bakılırsa, Aşura yas ritüelleri ve var olan inhiraflar konusunda kamuoyundaki sapmaların, hurafelerin ve önyargılı düşüncelerin, doğru ve belgelenmiş bilgiye ulaşamamanın, gerçek dışı ve abartılı içerik tanıtıldı. Aslında, daha çok Aşura ritüellerinde tezahür eden halk dindarlığı, tarih boyunca orijinal din öğretilerini zedeleyecek sapmalara ve sapkınlıklara yol açan yüzeysel bir dindarlık türü olarak kabul edilmektedir (Kahirde ve Mehri, 1389, s. 170-171).

4.2. DİNİ RİTÜELLERİN YAPISI

Din, kültürün önemli bir parçasıdır ve inançlar ile eylemlerin bir bileşimidir. Smith Robertson, Durkheim'dan önce dini inançlardan çok dini törenlerin rolünü vurgulamıştır. Dini uygulamaların dini inançlardan daha önemli olduğuna inanıyordu. Radcliffe Brown, dini anlamak için dini ritüellere dikkat edilmesi gerektiğine inanan başka bir araştırmacıdır. İşlevselci sosyologlardan biri olan Odi, toplumsal düzenin dini ritüeller aracılığıyla kurulduğuna inanır (Hamilton, 1377, s. 199). Joachim Wach, törenlerin ve ritüellerin incelenmesinin, dinin inanç yönlerinden hiçbir şekilde daha az değerli olmadığını söylüyor. Durkheim, bedenin beslenme ve bakımı için gıdanın gerekli olduğu kadar ayinleri ahlaki yaşam için gerekli düşünür (Hamilton, 1377, s. 179).

Dini ritüeller, dini ve manevi yönelimli ve ilgili kişinin dini inancını güçlendirme olasılığı olan bir dizi özel ve nispeten yasal gelenek ve uygulamaları ifade eder. Dini ayinler şeriat kökenlidir ve dini metinlerinde mevcuttur ve bunların mahiyetinin kuruluşu, tanımı ve izahı ile gerçekleştirme detayları orijinal dinî metinlerde (İslam örneğinde, Kur'an, Sünnet ve Hadis) belirlenmiş ve açıklanmıştır. Sonuç olarak, koşullarının ve biçimlerinin tanımı nispeten sabit ve değişmezdir. Dini törenleri gerçekleştirmek dinen farzdır ve bunlardan kaçınmak günah sayılır ve cezayı hak eder. Bu tanımlarla dini ritüeller, şeriatın tezahürü olarak dini hukukun önemli bir parçası gibi görülmelidir (Mazahiri, 2016, s. 270).

Mitler, toplumdaki değerlerin geriye dönük modelleridir (Malinowski, 1998, s. 152). Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de eski devirlerden itibaren yapılan ayinler, ziyafetler ve törenler daha sonra benimsenen yeni dinlere girerek yeni özellikler kazanmıştır. Muharrem ve Aşura ile ilişkilendirilen meydan gösterilerinden olan Şebih de eski Türklerin dini inançlarından ve mitolojik ritüellerinden yararlanılmıştır. Bu sadece Türkler için değil, İslam'ı kabul eden ve Muharrem ritüellerini yerine getiren diğer halklar için de böyledir. Bu ritüellerin birçoğu evrensel öneme sahiptir ve eski Türklerin inanç sistemleri ile doğrudan ilişkilidir. Bazıları Şamanik oyunlardır: iyileştirme, ölü bir kişinin ruhunu öbür dünyaya gönderme, zararlı ruhlara kurban sunma, çocuk isteme vb. ve daha sonraki halk oyunlarını ve dini-tasavvufi bir oyun olan Şebih'i etkiledi. Elbette Kerbela olaylarıyla ilgili ritüeller,

Müslümanların birlik ve eşitlik duygularını güçlendiren en etkili İslami unsurdur (Bayat, 2014, s. 133).

Ritüel, bilindiği şekliyle, bireylere veya gruplara ilişkin belirli değerlerin, uygun zamanlarda, neredeyse hiç değişmeyen, alışlagelmiş davranış biçimleri içinde tekrar edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ritüeller, amaçlarına ve zamanlamalarına göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır; bunların en iyi bilinenleri geçiş ayinleri, takvim ayinleri ve kriz ayinleridir. Ritüellerin toplumsal hayata etkileri nedeniyle toplumsal birliği koruyan ve güçlendiren temel unsur olarak ele alınmaktadır. Ayrıca ana karakteri gereği kolektif bir özellik taşıyan ritüeller grubu, kolektifi bir arada tutma, birbirine yardım etme duygusunu artırır, toplumun hem bireysel hem de kolektif bilincini güçlendirir. Ritüeller, geçmiş bugüne, bugünü geleceğe bağlayan bir köprüdür (Karaman, 2010, s. 227).

Söylendiği gibi dini törenlerin önemi ve etkili rolü ve bu törenlerde tarih boyunca meydana gelen sapmalar dikkate alınarak bu araştırmada Azerbaycan'a özgü törenler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada Doğu Azerbaycan eyaletinin yaygın ve kendine özgü törenleri ile Erdebil kentine özgü bir örnek yani Teşt Koyma töreni ele alınmıştır. Üstelik, Muharrem ayı törenleri, son otuz yıldaki yaygın biçim ve inanişaya göre incelenmektedir. Muharrem ayın törenlerinin açıklamasına geçmeden önce dikkate alınması gereken bir diğer önemli nokta ise, İran'da devrim öncesinde ve devrimin başlangıcında adı geçen törenlerinin hazırlanması, yapılması ve organizasyonu mahalle camilerinin ve heyetlerinin müteveli heyetinin gözetiminde yapılırdı. Devrim ve İran'ı yöneten siyasi sistemin değişmesinden sonra hükümet, İslami Tebliğat Örgütü gibi çeşitli örgütler kurarak bu tür işlemlerin yetkisini devraldı ve doğal olarak, bu yeni rutin kendi değişiklik ve kontrollerine neden olmuştur.

4.3. DİNİ RİTÜELLERİN İŞLEVİ

Din ve ritüelleri, takipçilerini ahlaki bir toplulukta birleştirdiği ve işlevsel bir unsur içerdiği için incelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, dini olgular doğal olarak “inançlar” ve “ritüeller” olmak üzere iki temel kategoriye ayrılır. İnançlar, kanaat ve tutumların doğasına

sahiptir ve ritüeller, eylem ve davranışların belirli yönlerini oluşturur. Sosyolojik bakış açısına göre, dinin bilgisi ve araştırması, onun ritüelleri ve törenleri üzerinden yapılır (Durkheim, 2011, s. 48).

Ritüel hiyerarşisinde, bazıları kabile ve toplumun ahlaki ve dini birliğini istikrara kavuşturmak için en önemli faktörler olarak kabul edilir; özellikle toplum ve tüm kesimlerinin veya en azından bazı kesimlerinin temsilcilerinin bulunduğu ritüeller (Durkheim, 2011, s. 389). Bu konu, ritüellerdeki bir tür politik potansiyel ile ilişkilidir. Sonuçta, bu politik potansiyel ritüellerin rolünü ve konumunu, toplumsal hayatın ritmine ve insanların kolektif yaşamına bağlı olmasına neden olur. Bu yüzden, insanlar arasındaki bir ritüelin konumundan, hem dini sistemleri hem de din aracılığıyla onlar için öncelikli olan hedef anlaşılmaktadır (Muntazer-al kaim, 2017, s. 44).

Durkheim'e göre, insanlar bir araya geldiklerinde ve birlikte yaşadıklarında, aralarındaki bağdan onları aşan ve heyecanlandıran olağanüstü yoğun bir güç ortaya çıkar ve hayat çağrılarını daha önce özel hayatlarında olmayan bir dereceye yükseltir. Kısacası, onun bakış açısıyla dinin özelliği, insanların vicdanlarını harekete geçirici bir etkiye sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Durkheim'in bakış açısı, Şiaların kendi aralarında dayanışma oluşturmak için güçlü bir araç olarak tarih boyunca düzenli Aşura yas ritüellerinin kurulmasına özel ilgi göstermelerinin nedenlerini iyi açıklamaktadır (Hamilton, 1381, s. 117).

Şialığın tarih boyunca bastırılması, yas törenlerin insanların dindarlığında marjinal bir söylem olarak gelişmesine neden olmuştur (İbn Cüzi, 1412, s. 237).

İmam Muhammed Bâkır'ın rivayetine göre: “Kim gözünden sivrisineğin kanadı kadar gözyaşı akarsa, Allah onun günahlarını deniz köpüğü kadar da olsa bağışlar.” Dolayısıyla Kerbela olayını anlatmak, imam için ağlamak kadar sevap sayılır. Bu düşünce, Kerbela folklorunun bir bütün olarak kutlanmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır (Bayat, 2014, s. 69).

Genel olarak Şia hanedanlarının, özellikle de Al-i Buye'nin ortaya çıkışı, onların Şia kimliğini yas ritüelleri şeklinde ifade etmelerine daha sosyal-politik olanak sağlamalarına

neden olmuştur. Belgeler, yas tutmayı bir halk geleneği olarak meşrulaştıran ilk hanedanın Al-i Buye olduğunu gösteriyor (Takizade Daveri, 1384, s. 45-47).

Aşura töreni Müslümanları bir araya getirir ve insanların birbirinden uzaklaşmasını ve ayrılmasını engeller. Süreklilik ve kültürel devamlılık, bu törenin uyandırdığı bir başka işlevdir; çünkü Aşura matem töreninde farklı kuşaklardan insanlar bir araya gelerek birbirleriyle etkileşim halindedir. Son olarak belirtmek gerekir ki Aşura töreni katılanlara disiplin uygulayarak onları daha iyi bir sosyal hayata hazırlar.

Aşura törenine katılmanın sosyal işlevleri:

- 1- Katılımcılar için rol modeller sağlar
- 2- Sosyal izleme ve denetimi artırır
- 3- Toplumsal bütünleşmeye neden olur
- 4- Sosyal canlanmaya neden olur
- 5- Nesiller arasında bağlantı ve sürekliliğe yol açar.

Tabii ki, Kerbela faciasından günümüze kadar gelen dinî-tasavvufî ritüeller hem Aşura öncesi hem de Aşura sonrasında yapılan mahiyet ve içerik olarak çok yönlü olmuştur. Bu ritüellerde zaman içinde bazı değişiklikler olsa da asıl öz değişmemiş, Aşura ritüelleri standart kalıplar içinde tekrarlanarak varlıklarını sürdürebilmektedir. Ayrıca belirli zamanlarda sürekli olarak gerçekleştirilen Muharrem ritüelleri, geçmişin devamlılığını ve geçmişin geçmişte kalmadığını ispatlayarak dinî-tasavvufî unsurların, örf ve adetlerin nesilden nesile aktarımını korumuştur. Bu ritüeller sayesinde her yıl aşura günleri yaşatılmakta, Allah sevgisi, din sevgisi ve şehidin yüceliği yaşatılmaktadır (Bayat, 2014, s. 143-144).

4.4. DİNİ HEYETLER

Ritüeller, dinin ayrılmaz unsurlarından biridir; Öyle ki, herhangi bir dinin kalıcılığı ve bekası, onun ritüellerine ve toplantılarına bağlıdır. Bazı sosyologlar bu unsura o kadar çok önem vermişlerdir ki, onlara ritüelist sosyologlar denildi. Emile Durkheim, ritüelleri dinin önemli

ve etkili unsurlarından biri olarak kabul eder ve şuna inanır: Din, ritüellerin doğuşudur ve toplumun manevi gücünün açıkça hissedilmesi, dini ayin ve törenlere katılma yoluyla gerçekleşir ve ahlaki-sosyal duygular bu şekilde güçlenir ve yenilenir. Durkheim'a göre dini duyguları yaratan, güçlendiren ve tazeleyen bu ritüellerdir ve aslında toplum harici bir manevi ve ahlaki güce bağımlılık duygusunu yoğunlaştırır. Bu kadar coşku uyandırmak, bu tür toplantıların kolektif doğasıdır ve dini ritüeller şeklinde katılımcıları grup ve toplumun önemi hakkında bilgilendirir. Bu durumda, ritüeller dayanışma ve sosyal uyum yaratır ve sürdürür (Ahmadi, 1393, s. 176-177).

Ritüel, geniş anlamda olgunların icra ettiği bir ayindir ve bu ayini yönetenler buna inanır ve kutsal sayarlar. Muharrem ayının ritüelleri de tüm müminler tarafından gerçekleştirilen toplu bir eylemdir ve kolektifin şuurunu oluşturan bir dizi alışkanlıktır.

Aslında dini gruplar Şiaların medyası olarak kabul ediliyor. Dini Heyetler, dikkat edilmesi gereken önemli işlevleri olan sosyal bir kurumdur; çünkü Heyetler, tarih boyunca insanların ve toplumun ihtiyaçlarını karşılarken deyerlerini de içeren istikrarlı bir sisteme sahiptir ve toplum üyelerinin büyük bir kısmı da aktif olarak bu organizasyonun düzenlenmesine katılmaktadır.

Başka bir deyişle; dini heyetler, insanların dini inanç ve kanaatlerine dayalı olarak oluşan kendiliğinden sivil toplumdur ve basit bir dini toplantının ötesinde bir işleve sahip; öyle ki Şialık, dinini sürekli yas heyetleri kurmaya borçludur. Buna göre növhe ve mersiye edebiyatını, İmam Hüseyin'in yas töreninin ruhu olarak düşünürsek, yas heyetleri de bu törenlerin gövdesi olarak kabul edilmektedir.

Aşura günü, Hüseyniye veya mahalleden çok sayıda yas heyetleri grup olarak çıkar ve kutsal yerlere gider. Her heyetin özel bir adı, bayrağı ve simgesi vardır. Heyetlerin isimleri genellikle imamlarının veya Kerbela şehitlerinin isimlerinden alınır (Muheddesi, 1381, s. 505).

○Dini heyetler farklı açılardan sınıflandırılabilir; zaman, yer, aktivite, içerik ve sosyal tabakalar ve her biri aşağıdaki gibi özel özelliklere sahiptir:

1. Zaman: düzenli olarak haftalık, aylık, mevsimlik, yıllık ve İmamların özel doğum ve şehadet günleri belli törenler gerçekleştirilmektedir.
2. Yer: Cami, Hüseyiniyeh, okullar, üniversiteler, resmi ve özel ofisler ve kuruluşlar özel mekânları olarak geçmektedir.
3. Aktivite: aktif, yarı aktif, duruma göre, geçici, özel günlerde istenilen törenleri yaparlar.
4. İçerik: heyetlerin içerik olarak dört ana işlevi vardır; Kuran okumak, ziyaret-name ve dua okumak, növhe okumak ve konuşmaktır. Bazı heyetler yalnızca bir veya daha fazla işleve sahipler. İşlevlerden herhangi birinin eksikliği doğal olarak heyetlerin toplanma amaçları ve temel işlevleri açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.
5. Toplumun Tabakaları: Genel kurul (toplumun tüm kesimlerini içerir), bayanlar heyeti, erkekler heyeti, gençlik heyetler, çocuk heyeti, orta yaşlı heyeti, etnik ve akraba heyetleri (Ahmadi, 1394, s. 19).

Dini heyetlerin genel işlevleri arasında şunlar sayılabilir:

- Dini değerleri korumak, belirlediği hedefleri desteklemek ve savunmak,
- Duygusal güvenlik ve dini kimlik duygusu yaratmak,
- Toplumun güncel meselelerini (siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik) tanımak,
- Grup ve toplu çalışma yapmak için pratik ve uygulama,
- Toplumun ve hükümetin mevcut durumunu haklı çıkarmaya yardımcı olmak,
- Protestoları ve toplumsal devrimleri başlatacak bir çalışma (İran İslam Devrimi'nde heyetlerin rolü gibi) (Ahmadi, Bahar, 1393, s. 34).

Azerbaycan'da Muharrem ayının yas törenleri için ailelerde ve özellikle de heyetler şeklinde hazırlıklar, Gadîr-i Hum Bayramının ertesi günü olan Zilhicce ayının 19 uncu gününden itibaren başlar. Her kişinin Muharrem ayına hazırlığı, sorumlu olduğu görevlere göre farklıdır, birkaç örnekten bahsedeceğiz.

Bu hazırlıklara herkesten önce heyet üyeleri ve növhe-hanlar başlarlar. Növhe-okuyanlar 13-14 günlük yani Muharrem ayının birinci gününden İmam Hüseyin'in şehadetinin üçüncü gününe kadar okumaları gereken növheleri hazırlayıp üstünden geçerler. Növhe dediğimiz, Hz. Peygamber, Hz. Zehra, Şialerin 12 imamı ve Ehli Beyt'in vefat ve şehadetlerine has olan ritimle okunan hezinli Şiirlerden ibarettir. Növheleri dinleyenler ağlarken, yas belirtisi olarak, ellerini diz, baş ve göğüslerine vururlar.

Eskiden toplumda kadın-erkek Kerbela olayına yas tutmak için Muharremlikte siyah geyip, kadınlar saç ve kaşlarını dokunmayıp, erkekler ise saç ve sakallarını kısaltmayıp hatır saklarlar¹⁶². Heyet üyeleri Muharrem-karası yani, siyah başörtü, atkı, gömlek ve bazen de etek giyerler. Bugün siyah etek giymek sadece zincir vurma destelere sınırlanmaktadır. Bazı aileler de bir yaşından küçük olan çocuklarına Tasua, Aşure ve İmam Hüseyin'in şehadetinin üçüncü gününde yeşil giysiler giydirilirdi. Üstelik, ailelerin adakları olsaydı çocuklarına siyah giysiler giydirirlerdi ve bir yaşından sonra da artık siyah giysiler giyerlerdi.

Öte yandan, heyet üyeleri cami ve hüseyniyelerin ambarlarını gözden geçirerek bayrak, sancak, davul ve başka teçizatı kontrol ederler, eksiklik varsa listeleyerek hazırlamaya geçerler. Bu cihazların maliyeti, yıl boyunca insanların kurul fonuna verdikleri adaklar aracılığıyla sağlanmaktadır, veya mahalle ve heyetlerdeki hayırseverlerin bağışlarıyla temin edilmektedir.

Bir dizi heyet üyesi sadece Muharrem ayında yas tutmaz, Muharrem ayı gelmeden önce Hüseyniyeleri ve camileri temizler ve tozlarını alır. Ayrıca camilere gül suyu serpip, mumlar ve çiçeklerle süslerler, yeşil lampalar takıp ve Muharrem şiirleriyle süslenmiş olan siyah örtüler asarlar. Hüseyniye ve camiler arınıp temizlendikten sonra Muharrem ayına özel olan törenler ve gelenekler başlar.

Son yirmi yılda toplumda popüler hale gelen Muharrem ayına ait folklorik simgeler arasında dükkân ve arabaların üzerine Muharrem ayı ile ilgili cümleler yazmak ve bazen de çamur sürmek görülmektedir.

¹⁶² Hatır saklamak: Genel olarak, bir kişinin ölümünden sonra yakınları, kaybının anısına bir yıl boyunca makyaj yapmaz, siyah giysiler giyer ve düğün gibi mutlu etkinliklere katılmaz. Azerbaycan'da bu uygulamaya "Hatır saklamak" denilir.

Geçmişte Muharrem ayı ile ilgili olarak toplum düzeyinde görülen diğer değişimler arasında kahvehanelerin çalışma rutininde meydana gelen değişimler de yer almaktadır. Kahvehanelerde növhe-hanlar növhe okur, mürşitler de Kerbela olayını anlatırlardı.

Heyetin çalışma rutinine göre, heyetin töreni genellikle Kuran ayetlerinin okunması ve ardından ziyaret-name veya dua okunmasıyla başlar. Daha sonra din adamı olan vaiz bir konuşma yapar. Vaizin konuşması yaklaşık bir saat sürer. Konuşmanın konusu dini, ahlaki, sosyal ve bazen de siyasi konulardır. Vaiz, Ehl-i Beyt'in çektiği eziyetleri zikredip dua ederek konuşmasını bitirir, ardından meddah mersiye okur ve katılanlar göğüslerini döverler (Ahmadi, 1394, s. 19).

Geçmişte Tebriz'in eski mahalleleri kendi adlarıyla dini heyetler oluşturlardı, mesela: Devecı mahallesinin Arap/Ecem sine vuran/ zincir vuran heyeti. Bu heyetlerin meddahları, vaizleri ve kurucu üyeleri sabit ve biliniyordu. Mahallenin sakinleri mali durumlarına göre heyetlerin yönetim ve organizasyon masraflarını karşılamaktadır. Bu dini ve yas heyetleri itibar, haysiyet, onur ve mahalle temsilcisi olarak görülmektedir. Bu heyetlerin ikinci ve gizli işlevleri de oldukça önemli ve geniştir. Bu heyetler kentsel, siyasi ve ahlaki yönetim ve örgütlenmede önemli rol oynamışlardır. Bu heyetlerin başında mahallenin aksakalları, tüccar, güvenilir ve saygın insanlar vardı. Heyetlerin zevkle ve güzelce işlenmiş mahalle ve heyetin ünvanını taşıyan âlemleri vardır. Zamanla Tebriz ve başka şehirlerin sakinlerinin İran'ın başkentine veya diğer şehirlerine göç etmesiyle birlikte, "Tahran'da yaşayan Tebrizlilerin heyetleri", "Meşhed'de yaşayan Erdebillilerin heyetleri" vb. şeklinde dini heyetlerinin faaliyetleri devam etti. Bu temsilci heyetlerin özgü örgütlenme tarzları, mersiye şiirleri ve yemek adakları vardır. Farklı şehirlerden gelen göçmenler, kendi şehir heyetlerinin törenlerine katılarak İmam Hüseyin ile olan biatlarını tazelerken ve ona olan zulme yas tutarken hemşehrileri ile buluşup birbirleriyle sohbet ve etkileşimde bulunurlar.

İran devrimi'nden sonra devlet kurumları aracılığıyla dini heyetler düzenlenmiş, yas törenleri planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda İslami Tanıtım (Tebligat) Teşkilatı, dini faaliyetlerin temel direğidir. Tebriz'in eski ve ana mahallelerindeki dini heyetler dışında, nüfusun artması, ihtiyaç ve talep karşılığında dindarlar aynı mahallelerde başka dini heyetler

de oluşturmuşlardır. İran devrimi'nden sonra sayıları arttı ve hatta hükümet tarafından bu heyetleri oluşturmaları için teşvik edildi. Bu heyetler, imamların adlarını ve İslami isimleri içermektedir. Burada Tebriz'in eski ve yeni heyetlerinden bazılarının isimlerini sunuyoruz: Nobâr Mahallesi Acem heyeti - Rastâ Küçe Mahallesi zincir vurma heyeti - Hıyâban mahallesi Âcem heyeti - Hökm-Âbad mahallesi yas heyeti - Tebriz Deveci mahallesi yas heyeti - Tebriz Küçe-Bağ mahallesi yas heyeti - Sırhab mahallesi zincir vuranlar heyeti - Maralan mahallesi Âcem sine vuranlar heyeti - Tebriz Deveci mahallesi Ekberiyeye heyeti - Şehzade Ali Asgar heyeti - Tebriz Çerendab mahallesi Abbasiye heyeti - Ali Asgar yas heyeti - Hazret Ali Ekber yas heyeti - Tebriz Ya Hüseyin-i Mazlum heyeti - Mekteb-üt Tevhid heyeti - Mekteb-ün Nebi heyeti - Hire-tü Nisa heyeti - Küçe bağ mahallesinin Âcem sine vuranlar heyeti (örnek olarak bu heyetin faaliyet sürecini anlatmak istersek, bu heyet 1300 Hicri Kameri'de kuruldu. Bu heyetin haftalık toplantısı Cuma sabahları, eski heyetlerde olduğu gibi yapılmaktadır. Asıl Hüseyniyesi, Küçe Bağ Caddesi'ndeki Hac Agabala camisidir.)

Bilindiği üzere geçmişte yas grupları farklı kişilerin evlerinde ya da mahalle camilerinde yas tutarlardı. Son yıllarda maddi durumu uygun olan yas heyetleri kendilerine özel hüseyniyeler kurmuşlardır. Burada İslam Peygamberi, İmam Hüseyin ve diğer imamlar için doğum ve ölüm günlerini anma törenleri yanı sıra mahalle halkının yas törenleri de düzenlenmektedir. Mahalle ahalisinin adadıkları adaklarının pişirilme ve dağıtılma töreni de bu Hüseyniyelerde yapılmaktadır.

Tebriz Dini Heyetler Konseyi Yönetim Kurulu Başkanı Samad Gholizade'nin ifadesine göre 2019 yılında Tebriz'de Muharrem döneminde yaklaşık 5.000 yas heyeti ve alayı faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca bu bilgili yetkiliye göre, Doğu Azerbaycan eyaletindeki bu heyetler ve alayların sayısı 7000'den fazladır ve eyaletin her yerinde halk tarafından yas grupları düzenlendiği için bu konuda kesin istatistikler verilememektedir. Ayrıca ona göre Tebriz dini heyetlerinin %50'si, Muharrem'in yedisinden Eba Abdullah el-Hüseyin'in şehadetinin 3. gününe kadar günün her saati törenlerini düzenliyor. Öte yandan bu yetkili, Tebriz'de Muharrem ayı boyunca öne çıkan en özel program, Tebriz'deki en büyük yas ve dini ritüel

olan Tebriz kapalı çarşısında düzenlendiğini söyledi. Tebriz halkı arasında bu matem töreni çok özel bir yere sahiptir (<https://tabriz.iqna.ir/fa/news>, Alinti tarihi: 14.02.2023).

4.5. YAS DESTESİ

Mircea Eliade'nin dediği gibi mümin iki tür zaman yaşar. En önemlisi, kutsal zaman, döngüsel olarak tersine çevrilebilir ve zamanın paradoksal görüntüsünde sunulur. Ritüeller aynı zamanda şimdiki zamandan kutsal zamana bir geçiştir (Eliade, 1991, s. 49-50).

Azerbaycan'da halk takviminde Muharrem ayına “Muharremlik” veya “Matem Ayı” denilmektedir. Bu aya özgü olan gelenek ve görenekler var. Azerbaycan'ın farklı yörelerinde gerçekleştirilen törenler temelde benzer olmakla birlikte, doğal olarak ayrıntılarda veya icra biçiminde farklılıklar görülebilmektedir. Ek olarak, zamanın geçmesiyle eğitim ve medyanın yayılmasıyla farkındalığın artmasıyla bir dizi batıl ve mantıksız ritüel ve davranışın ortadan kalkmasını belirtmek gerekir, örneğin: kafa yarmak, vücudu kilitlemek, göğüse taş dövmek, Zülcenah çıkartmak ve vücuda zarar veren başka eylemler. Sokak boyunca uzanan ve Ehl-i Beyt aşıklarından ve onlara yas tutanlardan oluşan bu uzun insan zincirine *Deste* denilir. Yas alayı, insan gruplarının sokaklarda bir alay düzenleyerek ve növhle adlanan hüznü şiirler okuyarak, İmam Hüseyin ve diğer İmamlar için yas tuttıkları bir ritüeldir. Yas destesi, dini heyetlerin iskeletini ve çerçevesini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da Şahsey, genellikle Ehl-i Beyt'in bir alay şeklinde yas törenine beyan edilmektedir.

Bu gruplarda farklı yaş kesimlerden oluşan erkek katılımcılar siyah giysiler giyerler, *hatır saklamak* işareti olarak sakallarını uzatıp üzgün bir yüz ve yaşlı gözlerle törene resmiyet gösterirler. Bu yas töreninde katılımcılar sağ ellerini öndeki kişinin sol omzuna koyarlar ve ayaklarını yavaş ve belirli bir ritimle yere vururlar.

Yas alayları hem Hüseyiniye, camiler, kapalı çarşılar gibi “kapalı mekanlarda”, hem de sokaklar, kervansaray avluları, cami avluları gibi “açık mekanlarda” yas tutarlar. Yas gruplarının ana ve biçimlendirici unsurları, grubun özel ritmi, bununla birlikte acıklı mersiye

şiiirlerinin söylenmesi ve bunun yanında farklı yas kalıplarının icrası yani göğüs dövme, zincirleme, tahta vurma ve Şahsey'den oluşmaktadır.

Genellikle yas alayları, özellikle sokaklarda hareket halindeyken özel bir düzene sahiptir. Ālem denilen üzerinde “Hüseyin ibn Ali” veya “Ebelfez al-Abbas” yazan siyah, yeşil ve kırmızı bayraklar alayların önünde gençler tarafından taşınır. Genellikle yaşlılar ve deneyimli kişiler destenin başında yerleşip, grubun liderliğini de üstlenirler. Destenin önünde genellikle güçlü bir kişi élemi taşır ve grubun geri kalanı bu kişiyi takip eder ve növhe-hanın okuduğu növhenin şiiiri ile uyumlu bir biçimde eli ile göğsüne vurur veya sırtına zincir vurur. Umumiyetle kadın ve çocukların desteleri takip etmesi adettendir.

Genellikle yas desteleri şu bileşenleri içerir:

1- Élemdar: Élemi taşıyan ve deste önünde yürüyen kimse. Şia kültüründe bu kişi Ebul Fazl'ı (Kerbela âlemdarını) temsil eder.

2- Bayrak taşıyıcı: Sloganlar veya dini dualar içeren bayrakları taşıyan gençler ve çocuklar.

3- Zincir veya sine-zenler: Sokakta yolun her iki tarafında zincir veya sinezen erkekler.

4- Növhe-han / Ağıtçı: Yüksek sesle hüznü şiiirler söyleyen bir veya daha fazla nevhe-han kişi.

5- Müzik grubu: Davul ve zil çalan birkaç kişi, növhe ve sine/zincir vuruşlarını koordine etmektedir. Son 30 yılda org çalmak ve hoparlörler kullanmak popüler hâle geldi.

Şialık, Safeviler tarafından İran'da resmi din olarak ilan edilince, İmam Hüseyin'in matem alayları şeklindeki yas törenleri çok daha yaygınlaştı. Kaçar döneminde yas alayları ve diğer yas törenleri çok meşhurdur. Nasir al-Din Şah Kaçar döneminde, gündüz alayları davul, âlem ve sancaklar ile, gece alayları ise lambalar, odalar ve meşalelerle yapılmaktadır.

Geçmişte Şahsey törenlerinde kılıç kullanılmaktaydı, zamanla bu gelenek değişerek yerine sopa kullanılmaya başlanmıştır. Uygulanan kılıç, İmam Hüseyin'in sevenlerinin İmam'ın amaçları için savaşmaya hazır olduklarının bir simgesidir. Şahsey kapalı ve açık ortamda icra olmasına göre birkaç çeşit töreni vardır.

Camiler, Hüseyinîyeler ve evlerde sopasız düzenlenmektedir. Bu tür Şahsey’de yas tutanlar iki gruba bölünüp dizlerinin üzerine oturur, bu iki grubun biri başlayan diğeri ise karşılık veren rolünü yürütürler. Birinci grup dizlerine sertçe vurur ve yüksek sesle növhenin bir bölümünü söyler. Öte yandan, diğeri grup yanıt olarak sessiz kalır ve dizlerine hafifçe vurur ve devamında tersi yapılmaktadır.

Birinci grup dizine sertçe vururken: *Bugün Kerubela viran olubdu,*
diğeri grup yanıt verirken yüksek sesle şöyle söyler: *Hüseyin öz kanına kaltan olubdu.*

Veya,

*Şimr eledi bağrımızı kan Hüseyin,
Canımız olsun sana kurban Hüseyin.*

Açık havada düzenlenen Şahsey, sopalarla beraber müzik eşliğinde ritmik hareketler şeklindedir. Her mahallenin kendine özel Şahsey üslubu var ve her mahalle kendi özelliklerine ve ayarlarına sahip olmaya çalışır, ancak bazen seyirci bu nitelikleri fark edemez. Her Şahsey destesinin kendine ait bir növhe-hanı var. Her mahallenin yaşlıları deste başı olur ve çocuklar grubun sonuna yerleştirilir. Özellikle deste başları Şahsey giderken kılıç kullanırlardı fakat kafa çarpma geleneği kaldırmak amacıyla yerini sopa aldı. Deste başları Şahsey destesine düzen verip itibar ve saygınlık kazandırır dolayısıyla önemli bir rol oynarlar. Deste başları yüksek sesle növhe veya hüznü bir şiir söylerler ve destenin geri kalanı bunu tekrar eder ya da ikinci bölümünü söyler:

Deste başı: Hesen, Hüseyin gül deste

Deste: Yezid düşüb üzü üste.

Deste başı: Hansı guruhun bele movlasi var

Deste: Şiaların Hz. Abbasi var

Deste başı: Hasan, Hüseyin, Ya Ali

Deste: Yezide lanet geli

Deste başı: Kerbela’da kanlı kılıç pas tutup

Deste: Melakeler Hüseyin’ime yas tutup

(Zeferkhah, 1393, s. 54).

Delriş¹⁶³'in eseri olan bu mısra, yas destelerinde duyulan baskın ve çok kullanışlı bir mısradır:

Hüseyne yerler ağlar, göğler ağlar *** Betül-i Murteza Peygamber ağlar

Yas topluluklarının ve özellikle Şahseyin ritim ve hüznü müziği davul, ney, ordu davulu, zil ve flüt ile çalınır. Tebriz şehrinin ünlü Şahsey desteleri Kara ağaç, Küçe bağ, Deveci, Debakhana, Sırhab, Şam gazan mahallelerine aittir. Yas desteleri (Şahsey, sine vuran, zincir vuran) birbiriyle sorunları varsa, sokakta karşılaştıklarında birbirlerini yok sayar ve geçerler. Aksi takdirde birbirlerini bu növheleri okuyarak selamlarlar ve birbirlerinin yanından geçerler:

Ey Hüseyin nöker¹⁶⁴leri bizden selam olsun size

Ruz-i mahşerde Hanım Zehra ceza versin size ... (Emani, 1393, s. 11-15).

Sine vurmanın bu törene özel bir ihtişam kazandıran bir diğer özelliği de üç farklı şekilde icra edilmesidir ve üç ana biçime bölünmektedir:

1. Arap sine vurması 2. Acem sine vurması 3. Şur sine vurması.

1. *Arap sine vurması*: Popüler tarzlardan biridir. Bu desteye katılanların hepsi siyah elbise giyip sıraya durup növhenin ritmiyle sağ ayaklarını bir adım öne atıp aynı anda iki elleriyle göğüslerine vururlar, sonra bir adım geri giderler. Tebriz şehrinin Maralan ve Hiyavan mahallelerinin Arap desteleri ünlüdür.

2. *Acem sine vurması*: Bu sine vurma şekli daha zor ve Tebriz şehrine özgüdür; işte bu yüzden ünlü ve bilinirdir. Acem destesine katılanların hepsi siyah takım giyerler, çocuklar bile bu kurala uymalıdır. Genellikle bazı insanlar yas belirtisi olarak başlarına ve giysilerine çamur sürerler. Bu sine vurma modelinde katılımcılar yavaş yavaş sağ yanlarına doğru hareket ederek sağ

¹⁶³ Delriş: Meşhedî Ali Asger Çorapçı, Delriş mahlasıyla Azerbaycan ve Tebriz'de 13. yüzyılın en ünlü ve üretken mersiye şairlerinden biridir. Yaklaşık 240 yıl önce Tebriz şehrinde bugün bile faaliyetini sürdüren Delriş yas heyetini kurmuştur. Muhammed Hüseyin Şehriyar Muharrem konusunda yazdığı şiirini, Delriş'in bu ünlü şiirin etkisi altında yazdı (Seccadi, 1396, s. 166).

¹⁶⁴ Noker: Farsça isim, hizmetçi.

ellerini arka arkaya iki kez havaya kaldırıp sıkıca göğsüne vururlar. Tebriz şehrinin Maralan ve Hiyavan mahallelerinin Acem desteleri, Arap desteleri gibi ünlüdür.

3. *Şur sine vurma*: Bu biçim sine vurma tarzı daha çok gençler arasında yaygındır. İki tür yapılır yuvarlak biçimde ya diz üstünde yerde oturulur veya ayakta her saniyede göğüslerine vururlar. Bu biçimde hızlı bir ritimle bir el veya iki el ile növhenin hızıyla göğüse vurulur. Bazen gençler heyecanlanıp gömleklerini çıkarıp çıplak vücutlarına vuruyorlar (Emani, 1393, s. 19-22).

İçeri Şahsey adı verilen Şur destesine benzer başka bir yöntem de Karadağ bölgesindeki köylerde uygulanmaktadır. Yas tutanlar karşılıklı iki sıra şeklinde dizlerinin üzerine kibarca yere otururlar ve aksakallar törene növhe söyleyerek başlarlar. Bir taraf göğsüne vuranda karşı taraf dizine vurur. Tören başlangıcında söylenen növheler ve hareketlerin ritmi sakin olup, hızı ve heyecanı giderek artar. Önce 4 vuruşluk ritim çalınır ve “Hüseyin Hüseyin Hüseyin Hüseyin” deyip göğsünlerine vururlar. Sonra 3 vuruşluk ritimle bir taraf “Ekber-i golgun kefen” deyip, karşı taraf dizine vurur. Ardınca, başka taraf “Getme bu meydana sen” deyip, karşı taraf dizine vurur. Ritim 5 vuruşa ulaşana kadar yavaş yavaş vuruşun yoğunluğu ve heyecanı artar ve bu növhe okunur:

Soruş bad-i Seba'den ya Muhammed

Haber tut Kerbela'dan ya Muhammed

Ne gül koydu ne kunçe ya Muhammed

Amandır bi-hayadan ya Muhammed (Seferi, 1393, s. 82-84).

İmam Hüseyin'in şehadetinin üçüncü gününde yine sokaklarda, cami, Hüseyniye ve evlerde yas törenleri coşkuyla yapılmaktadır. Ayrıca Erbâin gününde de durum aynı şekilde tekrarlanır, imam ve ashabının şehadetlerinin 40. günü münasebetiyle halk arasında ulusal resmi bir tatilin eşliğiyle ihsan vermeler ve yas törenleri yapılmaktadır. Erbain gününden sonra hatırlayanlar *hatırdan çıkarırlar*.

4.6. NÖVHE OKUYAN VEYA MEDDAH

Kaçar kralları yönetimi devraldığında, növhe okuma mesleğiyle meşgul olmak yaygınlaştı. Seyirciyi çekmek, meclisi düzenlemek ve atmosferi hazırlamak, duruma göre ağıtlar söylemek meddahların işiydi. Geçmişte Azerbaycan'da bu mesleğe “Növhe Okuyan” denilirdi, zaman içinde İran’ın başka bölgelerinde yaygın olan Arapça kökenli “Meddah” sözcüğü de kullanılmaktadır. Din adamlarının (Hatip/vaiz) rolü daha belirgin hale geldi, öyle ki o zamandan beri növhe-han hep din adamlarının gölgesinde kaldı. Din adamlarının (Hatip/vaiz) şeriat hukuku ve dini kaynaklardaki uzmanlıkları nedeniyle, halk tarafından her zaman saygı ve güven duyulmuş ve hükümetler tarafından danışmıştır. Meddahlar sadece dini törenlerde görevleniyordular, onun dışında normal bir hayat yaşıyorlardı, özel giysiler ve sarıklarla kendilerine manevi bir makam seçmiş olan din adamlarının (Hatip/vaiz) aksine. Meddah’ın görevi, dini liderlerin başına gelen olayların epik bir biçimde anlatması, ve vaizin görevi onun manevi yönünün açıklamasıdır. Meddahların görevinde ses önemli bir rol oynamakta ve çoğu zaman başkalarının eseri olan şiirler hoş bir sesle anlatılmaktadır. Növhehanlık son yıllara kadar asla bir meslek değildir, vaizlerin aksine meddahlar farklı ve ayrı bir sosyal grup değildi. Ancak növhe-hanlar geçimini başka mesleklerden sağlayan insanlardır ve tek avantajları sesleri ve şarkı söylemeye aşına olmalarıydı. Meddahların Hatip/vaizlerden bir farkı daha vardı. Cami denilen bir üssü olan vaiz/hatiplerin aksine meddahlar kendilerini cami ve minberlerle sınırlı görmeden, ve kutsal olmayan konularından dolayı kahvehanelerde ve diğer toplantılarda da medh ve ağıtlar okurlardı. Şebih performanslarında aynı zamanda, növhe okuması da çok popülerdi, Şebih ve növhe okuma sonunda bir araya gelene kadar mükemmelliğe doğru paralel gitti. Bundan böyle, Taziye sırasında Ehl-i Beyt’in çektiği acıları növhe ile anlatarak, Kербela'nın hikâyesini oyunlar eşliğinde halka yeniden anlattılar (Hakiki, 1386, s. 14).

İran’da Meşrutiyet olayı (1905-1907) sürecinde meddahlar da yeni bir konum kazandılar. Meşrutiyet çağında yapılan toplantılarda vaizler vaaz verip, konuşmacılar devrimci konuşmalar yapıyorlardı, şairler milli şiirler söyleyip ve meddahlar ağıtlar söylerdi. Meşrutiyet dönemine ait tarihi kaynaklar, devrim sırasında hem meşrutiyetçilerin hem de otokratların birçok kez dini toplantılarından ve yas törenlerinden yararlandığını gösteriyor,

bazen aynı mecliste tartışmışlardır. Mezhepler, zamanla ve tarihi olaylar sırasında siyasetle ilişki içerisine girmiş ve buna dayalı olarak toplumsal bir konum bulmuşlar ve iki kategoriye ayrılmışlardır: İktidarın yanında ve iktidarla birlikte veya iktidara karşı. Temel olarak ikinci grubun amacı, insanların duygularını, toplumun temel işlerini ve sistemi ıslah etmeye yönelmektir.

Azerbaycan'da Muharrem ayının birinci gününden itibaren İmam Hüseyin'in şehadetinin üçüncü gününe kadar (13 gün) her gün Kerbela olayının karakterlerinden veya olaylarından birine ayrılır ve önceden hazırladıkları növheleri ve ağıtları okurlar. Bazı heyetlerde günlerin sırası veya seçilen şiirler ile növhe-hanın üslubu farklı olabileceğinden bu durumda genel bir örnek verilmiştir. Bu növheler ve günlerin dizilişi, kardeşleri Tebriz'in Maralan mahallesinin ünlü növhe-hanları olan Amir Emani (1393, s. 11-14) ile yapılan röportaja dayanmaktadır. Muharrem ayının *ilk gününde* okunan növhe:

Yene ne müjdedür bu kasıdı seba getürür
Kubar ile karışık etr-i canfeza getürür
Nedur bu şems-i huda tudey-i kubar içre
Salıp dalıca cevanan-i meh-lika getürür ...

Muharrem ayının *ikinci gününde* ise *Kerbela vakasına olan giriş* növheler okunur:

Bura Neyneva'dı Zeyneb, bu mekân nevasız olmaz
Adı Kerbela olan yer, bilirem belasız olmaz

Üçüncü gün birçok heyetler İmam Hüseyin'in üç yaşındaki kızından, Hz. *Rukiya*'dan okurlar:

Hanı¹⁶⁵ yetim ve bive¹⁶⁶ler penahı Mürteza babam
Gece ile kırk eve veren gezây¹⁶⁷-i mukteza babam

¹⁶⁵ Hani: Azerbaycan Türkçesinde sorgulayıcı sözcük, nerde.

¹⁶⁶ Bive: Fraşça isim, dul.

¹⁶⁷ Gezây-i mukteza: Farsça isim ve sıfatın birleşimi, gereken yemek.

Öz Ehli Beyti aç yata, nece olur rıza babam
Gelup bu verteden bizi çeke kenara emme can ...

Dördüncü günde, Hz. Müslim'in iki oğulları konu edilmektedir:

O cenab Müslim uşakları
Olup ehl-i Kûfe konakları
Ayağı qabarlı¹⁶⁸, ürek yara
İki mehriban, iki nocevan ...

Muharrem ayın *beşinci günü Habib İbn Mezahir* növhəsi okunur:

Nöker qocalıb, ger olmasa hizmete kadir
Şah eyleyecek baznişest¹⁶⁹ hükmünü sadir
Şah olsa Hüseyin, nöker Habib İbn Mezahir
Şahın kapısında koya derban evez olmaz ...

Muharrem ayın *altıncı günü* heyetlerden Cenab *Kasım* növhəsi duyulmaktadır:

Kardaşım Hasan gülüstanının, gel bacı nişanın getirmişem
Ver haber cefakeş anasına Kasım-i cevanın getirmişem
Can verib özü teşne leb¹⁷⁰, benim sebr o tabımı defeten alıb
Gel düşüb bugün nütkten bacı, cismi natevanın getirmişem ...

Muharrem ayın *yedinci günü* genellikle altı aylık Hz. *Ali Asgar*'ın növhəsi okunur:

Görünübdür hansı şems'in bele bir şahab elinde?
Süt emer bala, atanın ede piçu tab elinde
Nece gör husufe yetdi kamer aftar elinde
Bu helalim etdi seyrin, yetirib tamama ya Reb ...

¹⁶⁸Qabar: Azərbaycan Türkçesinde isim, kabarcık.

¹⁶⁹Derban: Farsça isim, kapıcı.

¹⁷⁰Teşne leb: Farsça isim ve sıfatın birleşimi, susamış dudaklar

Muharrem ayın *sekizinci gününde*, Hz. *Ali Akber*'den okunur:

Gel otur heymede Akber, başıva men dolanım
 Ferş edim toprağı mecer, başıva men dolanım
 Nene kurban gözüve bakanavın erzesine
 Beş dakika bu garibin gel oğul heymesine ...

Muharrem ayın *dokuzuncu gününde (Tasua)*, Hz. *Ebulfazl* növhesi okunur:

İzn ver meydana cenge at salum
 Edeye meqtuluvun kanın alım
 Ger alemdarın ele şemşir ala
 Koymaz Akber katılı zinde kala
 Men meger bu deşte bica gelmişem
 Etmege cenge temaşa gelmişem
 Şam-i emirin eyle sallam zillate
 Kolları bağı getirrem beyete ...

Muharrem ayının *onuncu günü Aşura* günüdür ve növhe-hanlar bugünde *yaşanan olayları* anlatmaya çalışırlar, fakat olay çok acı ve trajik olduğu için dinleyenler fazla etkilenmesin diye növhe-hanlar detaylara veya kendi dedikleri “Açık Növhe” söylememeye çalışırlar.

Gördü kudsian can verir Hüseyin

Gizlenir nefes taze kan gelir

Al-eteş deyir şah-i meşrekeyn

Ok vıran gedir, taş vıran gelir

Bir nefer demir bu kömeksizi

Bir bele cemaat neden vırır

Ne günahı var bu oğul sözü

Eşkiya-yi dur zemen vırır ...

Ayrıca Aşura sabahı Hür tövbe ettikten sonra İmam Hüseyin'in yanına geldi ve kefareti sırasında şunları söyledi:

Hür-i şermendeyem ey şah penah aktarıram
 Gelmişem dergehive izzet ü cah aktarıram
 O cesaret ki Hüseyin'e meni nadan eyledim
 Gelmişem hatt-i aman, afv-i günaj aktarıram ...

Aşure günü öğle vakti “Katl sındı” derler. Bu esnada İmam Hüseyin şehit oldu ve savaş sona erdi, çadırlar yakıldı ve esir alınan Ehl-i Beyt Şam’a doğru gönderildi. Her gün Kerbela olayının bir bölümünü Şebih ile yani temsili bir gösteri şeklinde icra edenler, Aşura günü de Şebihe son vereceklerdir.

Bazı bölgelerde bu anlarda bu növhe okunur:

Nece kan ağlamasın taş bugün
 Kesilib Kerbela’da yetmiş iki baş buğüb
 Kan olasan ey Fırat
 Allah Allah Hüseyin vine
 Sana kurban Zülcenah harda koydun Hüseyini (Rak, 1393, s. 50).

Növhe-hanın dinleyicilerin katılımını sağlamak için kullandığı taktik “Behr Vermek”ti. Behr dediğin, okunan növhenin ana beyitleridir, nakarat biçiminde növhe-han belirttiği zaman dinleyiciler tarafından hüzünlü bir sesle tekrarlanır. Növhe-han okuduğu növhenin uygun gördüğü yerde “Behr Al” söyler, bazen de dinleyiciler okuduğu beyitlerle beraber sine veya zincir de vururlar. Örneğin bu beyit, bir behrdir:

Gelmişik ey Şialar şam-ı garibane biz
 Vermeye başsağlığı Zeyneb-i nâlâne biz (Zafer Khah, 1393, s. 60).

Halk arasında Aşura gününe ait bazı inançlar var ve bunlara olabildiğince uygulamaya çalışıyorlar. “Şimr Aşura günü öğleden sonra uyumuş” diye Aşura günü öğleden sonra uyumazlar. Ehsan verilmiş yemekler hariç Aşura günü öğle yemeği için lezzetli yemek yenmez ve genellikle eğlenceli sayılan işler yapılmamaktadır. Tatil olan bu iki günde akraba ve tanıdıklarının mezarlarını ziyarete giderler. Aşura günü Kerbela şehitlerinden başka

kimseyi düşünmezler. Élemler kapanır, zincir vuranlar zincirlerini asılı bırakırlar, Şahsey gidenler kılıç veya yerine geçen sopaları yere konurlar. Halk arasında élemlerin kapanması Hz. Ebul Fazl'ın kollarının kesilmesini temsil eder.

Muharrem ayının yas törenlerini biçimsel olarak betimlemek istersek, örgütlenmiş dini heyetler bu törenlerin gövdesidir. Bu bağlamda yas desteleri ise icra olunan dini ayinlerin atan kalbi gibidir ve tasvir ettiğimiz çerçevede növhe-hanlar/meddahlar bu törenlerin ruhu ve tutkularıdır.

4.7. ZİNCİR VURMAK

Kişi kendini zincir veya acı veren diğer aletlerle kırbaçlaması bir tür disiplinli dinsel uygulamadır. Şiaların toplu yas ritüellerinden biri olan Zincir-vurma, başta Kербela esirleri olmak üzere Ehl-i Beyt'in çektiği acıları anmak için omuzlarına salkım şeklinde tahta bir sapa asılan zincirlerle vurulur. Bu dini ritüelin kapsamı Hindistan, Pakistan, Afğanistan, İnan ve Irak'tır. Bu ritüel, genellikle Muharrem'in ilk on günü ve Safer ayının son on günü gibi önemli yas günlerinde erkekler tarafından ve gruplar halinde yapılır. Zincirleme çeşitli tarzlarda yapılır ve çoğu zaman zincirleme ile birlikte ağıtlar söylenir, davul ve ziller çalınır. Zincirlemenin belirli bir yeri yoktur hem sokaklarda hem de kapalı dini mekanlarda örneğin camiler, tekiye ve Hüseyniyelerde yapılır. Zincir dediğinde, ucunda asılı birkaç halka dalı olan ahşap veya bronz bir sapı içerir. Çocukların zincirleri iki-üç daldan oluşur, büyüdükçe her yıl bir dal zincire eklenmektedir.

Bu tören muhtemelen sembolik olarak Kербela esir kervanının Şam yolunda çektikleri acılara atıfta bulunmaktadır; Kervanın bekçileri tarafından zincire vurulmak, kırbaçlanmak gibi acılar. Zincirleme, Kербela şehitlerinin düşmanlarının kendileri için yarattığı acı ve sorunları icra edenlerin paylaştığı bir hüznün ve acı biçimidir (Farbod, 2007, s. 148).

Pakistan ve Hindistan'daki bu törenin diğer ülkelerdeki aynı törenle olan en bariz farkı bıçaklı zincirlerin kullanılmasıdır. Zincir vuranlar, iki veya daha fazla sütun halinde düzenli olarak

arka arkaya hareket eder. Yaşlılar ön sıralarda ilerleyip ardından gençler ve çocuklar hareket ederler. Eşzamanlı olarak, zincir vuranlar aynı anda söylenen ağıtın ritmine göre, zincirleri omuzlarına, sırtlarına, bazen de başlarına ve göğüslerine vururlar. Zincirlemenin farklı şekilleri vardır; tek vuruş, üç vuruş, dört vuruş ve daha fazlası. Ritmi, ağıt ve davulların ritmine tabidir (Mazahiri, 1390, s. 212).

İran'da Şiraz şehrinde Taziye ve Muharrem törenlerine tanık olan Metin And (2017, s. 34), “Ritüelden Drama” adlı eserinde Zincir-zen sözcüğünü kullanarak şuna işaret eder: Zincir-zenler sırtlarına zincirle vururlarken bunu dans adımları ve incelik dolu hareketlerle yaparlar, zincirlerini müziğe uydurularak şakırdatırlar.

Kitabında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Muharrem ayında yapılan törenleri anlatan Füzuli Bayat (2014, s. 137), İran'ın Azerbaycan bölgesindeki yaygın törenlerle pek çok ortak yönü bulunan zincir vurma töreninin detayları hakkında şu bilgileri paylaşmaktadır: Muharrem ayında zincir vuranlar ellerinde zincirle ya kendi başlarına dolaşıp zincir vururlar veya Aşura gösterileri meydana ise meydana toplanıp aynı anda ileri geri hareket ederken zincirle sırtlarına vururlar. Bu eylemler zamanın geri dönebileceğinin bir işaretidir. Azerbaycan ve İran'daki Şialar Aşure günü Kerbela'da olamayıp Hz. Hüseyin'e yardım edemedikleri ve İmam'ın acı çekmesine engel olamadıkları için sırtlarına zincir vurarak kendilerine eziyet ediyorlar. Bu grup sırtlarına zincir vurarak gömlekleri yırtılır, sırtları zincirin darbeleri altında kızarıp şişer ve kızaran bölgelerden kan akar. Ancak İran'da ve bazı bölgelerde zincirlerin uçlarına kesici aletler bağlanarak vücuda vurulurken kanın akıtılması da görülmektedir. Bu doğrultuda belirtmesi gereken başka konu, bazı gruplar kılıç, hançer ve büyük bıçaklarla kafalarına vurmaları neticesinde kefen simgesi olan beyaz giysilerini akan kanın rengi ile kırmızıya boyarlar.

Azerbaycan'da zincir vuran desteleri siyah etek giyerek kafalarını da siyah başörtüsüyle bağlayıp gömleklerinin arkasını yırtarak çıplak omuz ve sırtlarına zincir vururlar. Bazıları derin kederlerini göstermek için iki zincir ele alarak iki zincirle sırtlarına vururlar.

Zincir vurma destelerin başında ve sonunda destenin adı yazılan işlemeli büyük süslü bir eylem hareket ettirilir. İmam Hüseyin ve Hz. Ebulfezl'in adı ile süslenmiş siyah ve yeşil

bayraklar deste boyunca insanlar tarafından taşınır. Bazı zincir desteleri, ritmi oluşturmak ve ayarlamak için davul kullanır. Zincir vurma destesinin Növhe-hanı da belirli bir temayla her gün için özgü növhe okur (Emani, 1393, s. 18).

Törene katılanlar Şaxsey (Şah Hüseyin kelimesinin kısaltması), Vaxsey (Vah Hüseyin kelimesinin kısaltması) söyleyerek bu gösterileri büyük bir coşkuyla icra etmektedirler.

4.8. SİNE VURMAK

Ehl-i Beyt özellikle İmam Hüseyin için en yaygın geleneksel yas törenlerinden biridir, yas tutanlar növhe söylerken elleriyle göğüslerini döverler. Sine vurmak geleneğinde yas tutmanın yanı sıra, yas tutan kişinin İmam Hüseyin'in çektiği ıstıraba ortak olduğu bir çile biçimidir.

Safeviler döneminde İran'da Şia mezhebinin resmileşmesi ile İran'da sine vurmak ritüeli geliştirildi. Kaçarlar döneminde de, özellikle Nasıreddin Şah Kaçar döneminde, yas alayları çok sayıda ritüel ve törenle gerçekleştirildi, aralıklarla yas tutan grup ritmik bir biçimde göğüslerini vururdu ve Kaçar krallarının haremelerinde bile kadınlar ağıtlar okur ve göğüslerine vururlardı (Muhaddesi, 2009, s. 257).

Sine vurmanın farklı türleri var, aşağıdakilerden bahsedilebilir:

1- *Vahid*: Hızlı bir ritimle göğüs çarpması, darbeler arasında birkaç saniyelik aralıklarla güçlü tek bir darbe.

2- *Ağır*: Orta ritimli göğüs çarpması, vuruşlar arasında kısa bir duraklama ile güçlü bir vuruş.

3- *Şur (Tutkulu)*: Hızlı bir ritimle göğüs çarpması, darbeler arasında boşluk olmadan daha yavaş bir darbe.

4- *İki vuruş, üç vuruş ve dört vuruş*: her dönüş arasında kısa bir duraklama ile hızlı bir ritimle arka arkaya iki veya üç veya dört vuruş (Mazahiri, 2016, s. 296).

Farklı törenlerde, farklı sine vurmak türleri düzenlenmektedir. Sine vurmak geleneği, merkezi birim (genellikle növhe-han) etrafında oturarak veya ayakta durarak, hareket edip dönerek yapılır (Mazahiri, 2016, s. 298).

Muharrem ayının yas törenlerinde dans da ciddi bir rol oynamaktadır. Alay ve yas törenlerinin bir alt kümesi olan sine vurmak, zincir vurmak ve seng-zenlar ritmik ve tutkulu performanslarından dolayı dans açısından da incelenebilir (Rezvanı, 1962, s. 82, Aktaran: And, 2017, s. 96).

4.9. ŞAHSEY GİTMEK

Şahsey (Şaxsey) ayini İran'ın Azerbaycan bölgesine özgü olan dinsel bir ritüeldir. Az sayılı kişi sağ ellerine kılıç alarak, sol ellerini öbür kişinin sağ sırtına koyup belli ritimle ayaklarını yere basarak bazı zikirler söylemeye başlarlar. Onların ritmine bir davul eşlik eder. Bu işe Şahsey Gitmek denilir. Şahsey gidenler bir meydanın çevresinde yavaş yavaş ilerlemeye başlar. Etrafta durup bakan seyirciler de istedikleri zaman onlara katılarak, böylelikle Şahsey kuyruğu gitgide uzanmaya başlar. Bu ayın aslında bir Performance Art sayılır, çünkü Performance Art'ta görüldüğü gibi seyirci de sanatçı sayılabilir de, sayılmaya bilir de, sanat eserinin yaranmasında katkıda bulunabilir de, bulunmayabilir de. Şahsey kuyruğuna katılanlar aslında Kerbela şehitlerinin yasını tutanlar sırasına katılmaktalar. Muharrem ayının başından başlanan bu ritüel günler ilerledikçe Aşura akşamına yaklaşılr, Şahsey'in ritmi hızlanır, okunan şiirler epikleşir, ve insan kendini Kerbela meydanında hisseder. Zaman içerisinde Şahsey gidenlerin ele aldığı kılıcın yerini uzun kesilmiş tahta sopalara vermiştir, çünkü eskiden Şahsey ayini Baş Yarmak'la sonlanırdı ve Şahsey gidenler Aşura akşamı ve İmam Hüsey'nin şehadet anına yaklaşınca ellerindeki kılıcı başlarına vurarak Baş Yarma ayinini gerçekleştirirlerdi ve bu iş şiddet uygulama sayıldığından dolayı zaman içerisinde azalmış, hatta devlet tarafından yasaklanmıştır bile. Şahsey performansında bir meydan oluşur ve meydanın ortasında davul çalanlar, sinc çalanlar, alem gezdirenler, mersiye şiirlerini şarkı gibi söyleyen növhe han v.b kişiler bulunmaktadır. Azerbaycan'ın farklı

şehirler ile köylerinde çeşitli Şahseyler çıkarılır ve bir gün bunların hepsi bir araya gelirse gerçekten bir Şahsey Festivali oluşturulabilir. Mesela köylerin çoğunda Şahsey gidenlerin ellerinde hiçbir şey bulunmaz ve sağ eller kılıç veya sopa tutmak yerine, göğse ya da bacağa vurulur (A. Sardarinia ile kişisel iletişim, 20 Mart 2023).

Azerbaycan'da Ehl-i Beyt için yapılan yas törenlerinde, fiziksel hareket ve növhe içerirse, genellikle Şahsey olarak adlandırılır. Sonraki aşamada törenin türüne ve hareketlerine göre farklı isimler eklenir. Örneğin: Tahta Vurmak Şahseyi vs.

4.10. TAHTA VURMAK ŞAHSEYİ

Çok farklı ve kendine has sayılan Şahseylerden biri Tebriz'den yaklaşık bir saat mesafede bulunan Gövgan şehrinin Pürüster köyünde geçirmektedir. Tahta vuranlar¹⁷¹ Şahseyi adlanan bu ayinde, şahsey kuyruğunu oluşturan kişiler ellerine kılıç veya sopa yerine iki küçük tahta alarak belli ritimle onları birbirine çalar. Bu tören Kasım ve Ali Ekber'i onurlandırmak ve anmak için yapılmaktadır.

Destenin başında eski élemler götürülür, sonra yeşil ve beyaz bezlerle süslenmiş olan Kasım'ın gerdeği dört kişi tarafından destenin ilk sırasında taşınır. Bu törende grubun hareketi çift yönlüdür ve davullar üç vuruşlu ritimle çalınır ve növhe-hanlar İmam Hüseyin, Ali Ekber ve Kasım'a övgü ve mersiye şiirleri söylerler. Her gruptaki yas tutanların ellerinde davul, trompet ve zillerin ritmiyle uyum içinde dövdükleri iki küçük tahta vardır. Yas tutanlar el tahtalarını bir birine vurmak için birincisini önlerine eğilip vururlar, diğerini de başlarının üstünde vururlar. Eskiden yas tutanlar başlarının üzerindeki vuruşu zıplayarak vururlardı fakat günümüzde törenin bu kısmı kaldırıldı ve bunu sadece sıranın sonundaki çocuklar yapıyor. Yas tutanlar növhe-hananın okuduğu şiire ritimle “Hüseyin, Hüseyin, Hüseyin” deyerek karşılık verirler. Kullanılan tahta parçası kulplu, 10*20 cm boyutunda ve 3 cm kalınlığındadır. 2012 yılında söz konusu köyün “Tahta Vurmak” töreni, Doğu Azerbaycan'a

¹⁷¹ Azerbaycan Türkçesinde, “Tahta Çalanlar Şaxseyi” olarak adlandırmaktadır.

özgü dini ve yas ritüelleri arasında, ilin yedi Aşura ritüelinden biri olarak ulusal miras gibi tescillendi (<https://www.isna.ir/news/tabriz>, Alıntı tarihi: 23.02.2023).

İran'da Şiraz Festivali'nde Muharrem ayının çeşitli törenlerine tanık olan Metin And (2017, s. 44), bu töreni İran'ın başka bölgelerinin örf ve adetlerine göre Seng-zen olarak kitabında tanımlamaktadır:

Kuşkusuz bu dinsel danslar arasında en tuhaf seng-zen'lerinkidir. Her oyuncu bir eline ufak taş ya da yuvarlak bir tahta alır ve ölçüye uygun vurur. Ellerini bedenlerinin önünde, yanlarında ve kafalarının arkasında çaprazlarlar. Hiç durmazlar. Yarım parmak üzerinde ufak adımlarla ya da dönerek öğrenilmesi uzun zaman ve alışkanlık isteyen karışık adımlar atarlar. Bu yüzden de seng-zen'lerin sayısı azdır. Kimi bölgelerde bu törenler çok neşeli gerçek koreografi özelliği olan gösterilerdir.

İran'da Muharrem ayı başlamadan birkaç gün önce cami ve tekyelerde Muharrem ayının törenlerinin provaları yapılır. Meydanlara bakan cami ve tekyelerde olayları anlatan növhehanlar ulu kişilere övgüler söylerler. Bunlar hitabet, növhe ve vaazdan oluşan bir karışımdır. Desteler ve heyetler Muharrem ayının 1-10 günlerinde törenleri en iyi şekilde gerçekleştirmek için tüm çabalarını sarf ederler.

4.11. BAŞ YARMAK (KAFA ÇATIRDAMAK)

Baş yarmak, İmam Hüseyin için kişinin kafasına hançerle vurduğu ve başından kan aktığı bir tür üzümlük ve yas tutmak ifadesidir. Arapça'da Tatbir (التطبير) denilen eylem, Metin And yaptığı alan araştırmasında bu eylemi yapan kişilere Hançer-zen olarak tanıtır.

Muharrem ayının yas törenleri başta olmak üzere yas ritüellerinin farklı oluşumları, sosyo-politik durumdan ve toplumdaki değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Genel olarak, Safevi döneminde yas töreninde meydana gelen iki önemli değişiklik, biri yas merasimlerinin resmileştirilmesi ve hükümetleştirilmesidir; diğeri ise araçsal hale gelmek ve yeni yas ritüelleri ve adetleri tanımlamaktır. Bu dönemden itibaren yas grupları élem, kotel, tuğ ve bayrak gibi özel araç ve gereçlerle süslenir.

Şia yas törenlerinde yaygın olan bu araçların menşei ile ilgili olarak İran'da bu konu üzerinde yapılan araştırmalara atıfta bulunularak şu çıkarımlar yapılabilir, bu aletlerin kökeni, o dönem Hıristiyanlarının Hz. İsa'nın şehadet yıldönümünde yaptıkları yas ritüellerinden etkilenmiştir (Muheddesi, 1381, s. 346). Şah Abbas I. Safevi zamanında onun adına Venedik ve İtalya'ya giden bir elçi, İsa'nın çarımıha gerilmesinin yıldönümünde Hıristiyanların gruplar halinde yürüyüşlerini ve ağıt/növhe söyleyerek yas alayı önünde bir haç taşımalarını Şah'a bildirdi. Ondan sonra Şah Abbas, İsfahan halkına Tasua ve Aşura günün yas törenlerinde semboller taşımalarını emretti (Mazahiri, 1390, s. 69). Ayrıca bu dönemde yeni adet ve ayinlerin getirilmesi görünmektedir, misal: bıçak/tiğ vurmak, kilitlemek, seng zeni ve baş yarmak gibi yas ritüelleri (Mazahiri, 1390, s. 65).

Baş yarmak ritüelinin yaygınlaşması, Nasereddin Şah Kaçar döneminde eşi görülmemiş bir şekilde popüler hale gelen yas törenlerinin diğer özelliklerinden biridir. Bu dönemde yas ritüelleri ve halk dindarlığının tezahürleri arasında başka adetler de yer almıştır. "Perde Okumanın" Safevi döneminden beri bir geçmişi vardır ve nekkalların ve meddahların çalışmalarının bir aracıydı, ancak insanların evlerine yayılması Nasıreddin Şah dönemi dindarlığının özelliklerinden biridir. "Zincir Vurma" âdeti de bu dönemde icat edilmiş ve yaygınlaştırılmıştır, çünkü bu dönemden önce seyahatnamelerde ve tezkirelerde bahsedilmemiştir. Nasıreddin Şah'ın hükümdarlığı döneminde, Taziye ve yas törenlerinin yayılma vasıtasıyla vaaz ve konuşma akışı da gelişti. Kaçar dönemindeki vaaz ve nutukların benzersiz ve önemli özelliği, nutuk metinlerini içeren kitap ve risalelerin derlenmesidir. Nasıreddin Şah döneminde yas törenlerin büyük ölçüde yaygınlaşmasına rağmen, aynı zamanda bu dönemin sonlarından itibaren söz konusu törenler de azalmaya başladı (Mazahiri, 1390, s. 124-126).

Muharrem ayının yas törenlerinde önemli olan konu, popüler yönü ve farklı toplumsal tabakalarda ve duygunun akla üstün gelmesidir. Baş yarmak gibi meseleler, bu sürecin şiddetli ve aşırı bir biçimidir. Unutulmamalıdır ki Aşura'nın aşkın hakikatinden ve anlamından boşaltılması ve zahiri biçimleriyle uğraşılması, bu büyük olayın toplumsal bir kuruma dönüşmesinden Aşura'yı etkilemiş bir zarardır (Ziyayi, 1384, s. 64).

Bu geleneğin adetlerinden, Muharrem ayının onuncu gününde genellikle yas alaylarında caddeden geçerken veya cami, tekke veya birinin evinin bahçesinde yani belirlenen yerlerde uygulanır, bu sırada baş yaranlar yüksek sesle "Heyder Heyder" diyerek seslenirler. Ayrıca davullar ve kornalar çalınır ve kırmızı bayraklar kaldırılır. Uzun beyaz bir elbise (kefen benzeri) giymek ve saç kazımak en yaygın ritüellerinden biridir (Mazahiri, 2016, s. 389).

Ali Zafar Khan'ın (1393, s. 55) kitabında geçmişte Hoy şehrinde düzenlenen Muharrem töreniyle ilgili yazdığı açıklamalara dayanarak:

Aşura günü sabah erkenden "Kanlı Deste" adlanan baş yarmaya hazır olan grup, kefeni simgeleyen beyaz bir kumaş giyip ilk başta Şahsey gider. İzleyiciler toplanırlar, ihsan ve adak adayanlar şerbet, hurma ve beyaz kumaş dağıtırlar. Bazı çocuk ve ergenler *honça* adlanan tepsiyi gezdirirler. Honçada bir tepsi yeşil buğday ve mercimek, satılık mumlar ve çamura yerleştirilmiş bir dizi yanan mum bulunmaktadır. Çocuklar Ali Asker/ Cenab Kasım/ Ali Ekber honçası diyerek seslenirler ve "mum alan mum adayan" diye çağırırlar. Yas tutanlar mumlardan satın alıp yakıp çamura takarlar. Sonunda baş yaran destesi bunu okuyup işleme başlarlar:

Nece kan ağlamasın taş bugün
Kesilip yetmiş iki baş bugün
Ey dad Şimr elinden, Feryat Şimr elinden ...

İran'da 1994 yılında, âlimler bu uygulamanın fiziki zararları hakkında fetva verdikten sonra bu uygulamanın haram olduğuna karar vermişlerdir.

Bu törene katılan kişilerin niyet ve amaçları kişisel olsa da sonunda Hüseyin'in kutsal varlığına sığınarak imamın başlattığı yolda azda olsa adım atmaya çalışırlar. Ayrıca, burada kan dökmek, hakkı batıldan, doğruyu yalandan seçmenin de ritüelistik bir şartıdır. Geçmişte bazı aileler inançlarına göre çocuk sahibi olmak ya da çocuğunun hastalığının geçmesi için adak adarlardı, eğer bu dilekleri gerçekleşirse Hüseyin'in adını ve hatırasını yaşatmak için çocuklarının kafasını Aşura gününde hafifce yarsınlar.

Fuzuli Bayat (2014, s. 138-139) açısından, baş yarmak nedenini daha iyi anlamak için kan ve intikam almak konusuna Şiaların ve daha doğrusu bu ritüeli başlatanlar açısından bakmak gerekir. Güç ve enerji yığınının simgesi olan kan, akıtılması ile yaşanan bu adaletsizlik faciesinin herkes için aynı şekilde ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hüseyin'in hedefleri ve fedakarlığı yolunda gerekirse kanımı ve canımı verip şehit olacağım ve bundan korkmuyorum demektir. Son yirmi yılda İran ve Azerbaycan'da bu törene yönelik eleştiriler nedeniyle hükümet tarafından yasaklandı ve yerini Kızılay'da kan bağışına bırakmıştır. Ancak bazı kişiler bu töreni gizlice yapmaya çalışmaktalar.

İslam araştırmaları alanındaki bazı araştırmacılara göre, Aşura yas ritüelleri etrafında bir dizi olumlu ve olumsuz sosyal değişimlerden bahsedilebilir; örneğin:

1. Aşura ritüellerini Şia tarihi boyunca güçlü bir yayılma aracı olarak gerçekleştirmek.
2. İmama olan sevgi ve bağlılığı edebiyat ve şiir şeklinde ifade etmek
3. Aşura'nın destansı, mistik ve ideolojik boyutlarının göz ardı etmesi, yas ve duygusal boyutun hakimiyeti.
4. Aşura'nın entelektüel ve felsefi temellerini ihmal etmek
5. Sahte, çarpıtılmış ve belgelenmemiş rivayetlerin kullanılması
6. İmam Hüseyin'in ve Kerbela kahramanlarının yeterince tanınmaması, taklit ve sanatsal yaratımda zayıflık.

Yani bazen Aşura olayları ile İmam Hüseyin ve ashabının çektiği acıların anlatımında bir tür bağdaşıklık eşlik eder. Çoğu durumda, konuşmacıların baskın sosyal ve kültürel durumunun etkisi altında, Aşura'nın anlam ve kavramları ve içeriğinin yanlış yorumları sunulmaktadır.

Kafayı yarmak, göğüse vurmak, zincirle vücuda vurmak gibi unsurlar bazı din âlimleri tarafından tenkid edildiğinden ve bütün bunlara zulüm denildiğinden, Şia din âlimleri de bu konularda şeriat hükümlerinin yeniden incelenmesini önemli görmüşler ve bazı ritüellerin doğru olmadığını belirtmiştir. Geleneksel hükümlerin dışında, günümüzdeki Şia din âlimleri, kafayı yarıp bedeni yaralamayı doğru bulmuyorlar.

4.12. TEŞT¹⁷² KOYMAK

Teş t koyma töreni Erdebil şehri baş ta olmak üzere Aş ıra gününde yapılan geleneksel bir törendir. Fırat nehrinin simgesi olan su leğ enler camilere ve hüseyniyelere getiriliyor ve bu gelenek, Hüseyin bin Ali'nin eyleminin takibinde Hür ordusunun önündeki yiğ it davranış ını hatırlatır. Rivayetlere göre, İmam Hüseyin Zilhicce'nin 27'sinde yanlarındaki sularını leğ enlere dökerek, Hür'ün bütün ordusu ve onların atlarını suladı (Muhaddesi, 1381, s. 272). İ rân'ın Türk vilayetlerinde teş t koyma töreni Zilhicce ayının son günlerinde yapılan Muharrem ayının en köklü ritüellerinden biridir ve aslında bu ritüelin gerçekleştirilmesi, halkın Hüseyin bin Ali'nin yas törenini düzenlemeye hazırlandığını göstermektedir. Teş t koyma töreninin yapılma sebepleri ile ilgili çeş itli görüş ler ve ihtimaller vardır, bu törenin yapılmasıyla suyun önemi ve Kerbela hadisesindeki yeri daha çok dikkate alınacağı na inanılır.

Tarihi kayıtlara göre, Kerbela kervanı yolda Nineva ovasına ulaş madan önce Hür bin Yezid Riahi'nin askerleri "Zubaleh" denilen bölgede kervanın yolunu keserek hareketini durdurdu (Zehni Tehrani, 1399, s. 680).

Bu yerde su olmamasına rağmen Hüseyin bin Ali hem kendi yoldaş ları hem de Hür'ün askerleri kullansın diye leğ enlerinin doldurulmasını emretti ve her iki kervandaki sığı rlar da sulandı (Kereni Gulpaygani, 1394, s. 306).

Teş t koyma töreni Safevi döneminden beri Erdebil şehrinde yapılmakta ve zengin bir geçmiş e sahiptir. Ancak son yirmi-otuz yılda Erdebil halkının İ rân'ın başka şehirlerine yaptıkları göç sebebiyle Doğu ve Batı Azerbaycan, Zencan, Astara, Talış gibi başka illerde de bu törenin yapılması ilgi gördü. Elbette Tahran'da yaşayan Erdebil heyetleri de bu töreni baş kentte gerçekleştiriyorlar. Yas tutanların Ehl-i Beyt'e olan sevgisini bir şekilde gösteren bu tören, birkaç yıldır Türkler yaşayan iller dış ındaki şehirlerde de gerçekleştirilmektedir. Tören prosedürüne göre, bir ya da iki kişi omuzlarında bir çömlek sürahi taşıyarak caminin etrafını dolaşı rlar, diğ erleri de arkalarından hareket ederek növhe ve ağı t okurlar. Bu ağı tlar

¹⁷² Bakır Leğ en

daha çok Hüseyin'in kardeşi, Abbas bin Ali'nin cömertliğini anlatan növhelerdir. Bu ritüelin odak noktası olan "Leğen" Kerbela suyunun, su ise Hüseyin ve arkadaşlarına kapatılan Fırat Nehri'nin simgesidir. Erdebil'de bahsedilen tören Zilhicce'nin 27'sinde başlar ve Zilhicce'nin 30'unda biter. Eski bir geleneğe göre, Erdebil şehri altı büyük mahalleye ayrılmıştır ve küçük yerleşim yerlerinin her biri coğrafi konumlarına göre bu altı mahallenin birine tâbidir. Muharrem'den üç gün önce töreni yapmaya başlanması planlanır ve iki büyük mahallede her gün yapılmaktadır. Bu törende kullanılan leğenler yuvarlak olup bronz veya bakırdan yapılmıştır, yas tutulduktan sonra her mahalledeki aksakallar, leğenleri omuzlarında taşıyarak camilere girirler. Camide bulunanlar onlara saygı gösterip "El-Dakhil ya Ebul-Fazl" deyerek göğüslerine vururlar. Daha sonra, aksakallar caminin etrafını dolaşarak leğeni camının belirtilen yerlerinde yerleştirirler. Sonra omuzlarındaki taşıdıkları çömlek sürahilerin sularını leğenlere doldururlar. Bazı tarihçilere göre tören sürahi çömleklerin yerleştirildiği özel platformlar, Safevi döneminden itibaren camilerin mimari tarzına girmiştir. Erdebil camilerindeki en eski leğen, "I. Şah Abbas" dönemine tarihlenen "Bıçakçı Pazarı" camisine aittir. Bu leğenin iç kısmında ve kenarlarında bitki ve balık motifleri işlenmiştir ve kenarına da "Hz. Abbas'a Aittir 1038" ibaresi ve tarih işlenmiştir (<https://web.archive.org/web/20120901233040/http://www.mashreghnews.ir/fa/news/8136> 1, Erişim tarihi: 18.02.2023).

Erdebil şehrinin, bazen diğer şehirler için bir model haline gelen Muharrem ayı törenleri için kendi düzeni ve yöntemi vardır. Bu şekilde Erdebil şehri eski çağlardan beri altı mahalleye bölünmüştür. Şehirdeki diğer cami ve mahalleler, bu altı cami ve mahallenin alt kolları olarak sınıflandırılır ve her birinin belirli ve ayrı bir yas destesi veya alayı vardır. Bu sırayla Muharrem ayının birinci ve dokuzuncu günleri ile bu on gün arasına denk gelen bir Cuma hariç, her gün altı mahalleden biri ve şubelerinden bir grup çarşıya ve sokağa gelip yas törenini gerçekleştirir.

Bu tören sırasında her mahallenin temsilcisi olan kendi bayrağı vardır ve yas destenin önüne taşınır. Bu bayraklar bazen çok eskidir ve özenle korunur. Bayrağın arkasında mahallenin aksakalları ve yaşlıları saygı ve intizamla hareket ederler ve ardından davulcular, sine

vuranlar ve zincir vuran grupları. Büyük mahallelerden ve çarşıdan geçip kendi mahallelerine döndüklerinde tören biter ve ertesi gün sıra başka bir mahalleye gelir.

Erdebil vilayetinin bütün köylerinde, zaman ve mekân düzeni bozulmayan bir biçimde ve tabii ki her köye özgü adetlerle, görünüş olarak çok az farklılık gösterebilecek ama içerik olarak aynı olan bahsedilen tören yapıları (Came'i, 1385, s. 231). Teş köymak töreni ülkenin ulusal eserleri listesinde Erdebil'e özgü yas ritüellerinden biri olarak kaydedilmiştir.

4.13. PERDE-HANLIK / ŞEKİL AÇMAK

Perde okuma anlamına gelen Perde-hanlık, aslında Nakkallık denilen geniş bir seyirlik oyunun bir koludur. Nakkallık, Türkiye'de Meddahlık adlanır. Meddah\Nakkal insanları etrafına toplayarak bir hikayeyi oynayarak anlatır. Perdehan da aynı işi yapar, ama duvara bir perde asarak onun üzerindeki resimlerle hikayesini anlatır. Perde üzerindeki resimler çok geniş ve ayrıntılı çizilir, böylelikle de uzun bir hikayenin tüm aşamalarını, olaylarını ve karakterlerini yapabildiği kadar içermeye çalışır. Perde-han eline *Menteşa* adlandırdığı bir sopa alarak hikayesini onun yardımıyla anlatır ve hikayenin farklı yerlerinde *Menteşa*'yı karakterize ederek farklı fonksiyonlarda kullanır. Mesela hikayenin farklı yerlerinde *Menteşa* sopa olarak fırlatılır, baston olarak yere basılır, kılıç olarak dövüşülür, ok olarak atılır, at olarak binilir, insan olarak Perdehan'ın karşısında durarak onunla konuşulur\savaşılar v.b. Perde üzerinde çizilen resim, çeşitli hikayeler olabilir. Mesela Muharrem perde-hanlıklarında Kerbela hikayesi, Muhtarname hikayesi v.s olabilir. Eski zamanlarda perde-hanlık genellikle kahvehanelerde yapılırdı (A. Sardarinia ile kişisel iletişim, 20 Mart 2023).

Perdedar perde performansının asıl icracısı olup, bezle kaplı tuval üzerinde tasvir edilenleri, etrafında toplanan seyircilere tek tek göstererek, her bir resim, olay ve tasvir hakkında detaylı bilgi vererek, onlar hakkında dini hikayeler anlatır. Bununla Kerbela olayları hakkında geniş bir fikir oluştu. Kaynakların verdiği bilgilere göre perde oyunu Azerbaycan'da İslam'ın başlangıcından 19. yüzyılın sonlarına kadar kendine özgü bir şekilde oynanmış ve ağırlıklı olarak dini-tasavvufi bir oyun olmuştur (Bayat, 2014, s.211).

Ayrıca yıl boyunca Kerbela olaylarını sanatsal bir şekilde anlatmak ile meşgul olan ravza-hanların ve növhe-hanların rolünden bahsetmek gerekir. Azerbaycan'da ve Orta Asya'da İmamların ve Hz. Ali'nin cenamelerinin özel sözcüsü olan dervişler de vardı. Dervişler ayrıca Kerbela törenlerinde ve Şebih oyunlarının hazırlanmasında aktif görev aldılar. Şehirleri ve köyleri tek başlarına veya gruplar halinde dolaşarak imamları öven gazelleri okudular, çekilen acıları anlattılar, Kerbela felaketlerini anlattılar. Dervişler, çarşı meydanlarında, kervansaraylarda, çay evlerinde ve diğer toplanma yerlerinde Hz. Ali ve şehit imamlar başta olmak üzere dokunaklı dini içerikli hikayeler anlattılar. Anlattıkları anlatılar orta oyunu olan Şebih icralarının içeriğini oluşturmuştur (Bayat, 2014, s. 211-212).

Hoy şehrinde Muharrem ayı ve yılın diğer aylarında yapılan bu geleneğe, *Şekil Açmak* denilmektedir. Kerbela olayı ile ilgili görseller büyük bir bez üzerine yağlı boya tekniği kullanılarak resmedilip üzeri geniş bir bez ile kapanırdı. Perde-han, anlattığı hikayeye göre tablonun üzerindeki perdeyi açar. Aynı zamanda resim sahnesine göre hüznü sözler, ağıtlar ve növheler söyleyip açıklama yapar ve izleyicileri etkileyip sonunda onlardan para toplar (Zafar Khah, 1393, s. 57).

4.14. PÜLKE TOVLAMAK

Acebşir şehri, Tebriz'den 1.5 saatlik mesafede, Doğu Azerbaycan eyaletinin 85 km güneybatısında ve Urmiye Gölü'nün yanında yer almaktadır. Acebşir şehrinin Şişvan veya Şavan (ikisi de kullanılır) köyünde Muharrem ayında kendine özgü ve bugün eşi başka hiçbir yerde olmayan Mitraistik bir ritüel yaşanmaktadır.

Bu tören akşam erken saatlerde hava karardığında başlar ve köy halkı ve diğer bölgelerden toplanan insanlar bu töreni köy meydanında görmek için gelir. Âşûrâ akşamı (yani Tâsûâ gününün gecesi) icra olunan bu ayinde köyün merkez meydanında köy ve başka bölgelerden gelen halkın toplanmasıyla başlanır. Yas tutanlar ilk başta Şahsey törenini başlatırlar ve ellerinde sopa yerine İmam Hüseyin ve Ebelfezlin isimlerinin işlendiği bayrakları alırlar. Tören sırasında zillerin yanında iki kişinin taşıyıp çalmakla yükümlü olduğu büyük davullar

çalınır. Bu davul ve zillerin sesi ve insanların özel bir ritimle söylediği ağıtlar törene ayrı bir heyecan ve ihtişam katar. Meydanın ortasına eski bir tongal konur ve ateşle yakılır, tongalın sönmesi ritüelin bitmesi anlamındadır.

Pülke, eski kumaşlardan yapılan ve bir zincirin başına takılmış olan toptur. Ritüel geçirilen günden birkaç gün önceden pülke tovlamak isteyenler kumaştan yaptıkları pülkeyi iyice emmesi için benzin veya gazoil içinde bekletirler. Pülkeler yakılır ve sırayla meydanın çevresinde ve tongalın etrafında döndürülür. Aslında çok zor bir iş, çünkü zincir ve onun başına takılmış pülke zaten ağır, benzin veya gazoil emdikten sonra daha fazla ağırlaşır döndürmesi tehlikeli olur. Döndürülen ateş küçük bir yanlış nedeniyle elden bırakılırsa etraftaki seyircileri yakabilir. Pülke bırakılmasa bile ondan sıçrayan ateş kıvılcımları insanları yakabilir, o yüzden de birkaç kişi ellerine bir kova su alarak pülke döndürenlerin yanında durur ve suyu tehlike ihtimali olan yerlere yavaşça sıçratırlar. Genelde adağı olanlar pülkeyi döndürürler (A. Sardarinia ile kişisel iletişim, 20 Mart 2023).

Köyün çocukları Tasua gecesi Küçük Pülke, büyükler ise Büyük Pülke adı verilen töreni düzenlerler. İnanca göre Şişvan köyünde yapılan bu tören, Aşura gecesi İmam Hüseyin'in çadırlarının yakılmasını simgelemektedir. Ayrıca, yaşlılar ve bilginler açısından bu törenin varoluş felsefesi, Aşura gecesi İmam Hüseyin kampındaki her türlü ateşi söndürür ve kampı terk edenlerden rahatca kampı terk etmelerini sağlar. Yakın arkadaşları dışındaki askerlerin çoğu kampı terk eder. Bunun üzerine Hüseyin ateş ve meşaleyi yakmak için etrafa birkaç adam gönderir, düşman ordusu, yoldaşlarının yokluğunu ve dağıldığını fark etmesin diye; Zeyneb'in çöle dağılan çocukları etrafına toplamak için bir meşale yaktığı da rivayet edilir (Baharlu, <https://www.cgie.org.ir/fa/article/239523/>, Erişim tarihi: 20.02.2023).

Ateş ve sudan oluşan bu ayinin kökeni büyük bir ihtimal Mitraizm'de aranmalıdır. Ayini uzaktan seyredince insanın bir türlü hipnotize etmesi görünmektedir. Tören sırasında söylenen növhelerden bir örnek:

Biz Hüseyine âşıkız aleme ilan olsun

Bize irad edenin hanesi viran olsun

Hüseyin'in aşığı akıllıdır vallah

Ona irad eden kafildir vallah

4.15. TEBRİZ'İN KAPALI ÇARŞISINDA İCRA OLUNAN MUHARREM AYINLERİ

Tebriz'in kapalı çarşısına Tebriz ağzıyla *Üstü Örtülü Bazar* denilir. Tebriz'in Üstü Örtülü Bazarı Ağustos 2010 yılında UNESCO tarafından dünya mirası listesinde kaydedilmiştir. Tebriz Çarşısı'nın bu listede kaydedilmesinin farklı boyutları var: mimarlık, işlevsellik, geleneksellik v.b. Bazarın içerisinde geçirilen ritüeller de saydığımız boyutlardan biri sayılır. Muharrem ayının Tasua ve Aşura günlerinde bu çarşıda icra olunan ayinler çok ünlüdür. Tebrizli pazarcılarının ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra siyasi ve dini faaliyetlerde bulunmaları bu çarşının adını dünyaya duyurmuştur. Muharremlikte Tebriz pazari yas tutma simgesi olarak tamamen siyah rengiyle kapanır. Tebriz'in kapalı çarşısında geçirilen özel törenlerden birisi de, Muharremlikte şehrin eski mahallelerinin heyetleri pazar içinde geleneksel ve kendilerine özgü olan matem törenleridir. Her yıl Muharremlikte bu heyetler kendilerine özel olan sırayla pazarda yas tutup, İmam Hüseyin'in bayrağını yüksekte tutarlar. Tebriz'in kapalı çarşısında 5 gün süren (8-12 Muharrem) bu yas törenlerini kapsamaktadır: Şebih çıkartma, mum dağıtmak, yas tutmak, ihsan/adak dağıtmak ve bir çok tören.

Tebriz'in tüm mahallelerinin kendilerine özgü yas tutma desteleri var ve bu iki günde mahallelerin hepsi kendi destelerini çarşıya çıkarır. Mahallelerin desteleri sırayla çarşının belli bir kapısından içeri girerek ezâdarlıklarını yapıp Muzafferiye Timçe'¹⁷³sinde devam ettirir, törenin en önemli yeri bu yerde sergilenir ve çarşının başka bir kapısından çıkış yaparak yas törenine son verir. Mahallelerin desteleri Sandıkçı pazarından giriş yapıp, Sâdikiye, Misgere pazar, Dellezen, Börkçi ve Gendçiler pazarlarını geçtikten sonra

¹⁷³ Timçe: Mimari olarak çarşının ana caddesine (raste) benzeyen, ancak daha küçük boyutta inşa edilmiş İran çarşılarının bir parçasıdır. Genellikle Timçe'nin bir ucu çarşının ana caddesine, diğer ucu ise bir kervansaray veya yük boşaltma alanına bağlanır. Timçe, belli bir sınıf için kullanılan geniş kapalı bir Pazar alanıdır, Muzafferiye Timçesi de dünyaca ünlü Tebriz halısının alışverişi için kullanılan ve mimarlık bakımından çok güzel ve meşhur timçelerden biridir.

Muzafferiye Timçesinde ezadarlıklarını hüznü izleyicilerine göstermektedir. Tebriz Çarşısı çeşitli timçeler, rastalar, dalanlar, bahçeler, kervansaralar, camiler, medreselerden oluşmaktadır. Muharrem ayinlerinde Muzafferiye Timçesi bir performans alanı olarak kullanılmaktadır ve tüm mahalleler deste çıkarmalarının en önemli ve dikkate değer bölümünü burada gerçekleştirmektedir.

Aynı zamanda farklı mahallelerin arasında olan rekabet gizli de olsa burada kendini göstermektedir. Tebriz Çarşısında çıkarılan desteler genellikle bir növhe-hanın mersiye şiirlerinden söylediği növhelerin eşliğinde yapılan sine vurmalar ve zincir vurmalarından oluşmaktadır. Çarşı içindeki destelerde Şahsey gibi davul veya sinc gibi enstrümanın eşliği yoktur ve sine vuranlarla zincir vuranlar növhenin ritmiyle hareket ederler. Tebriz Bazarı'nda iki tür sine vurma var: Arap sinesi ve Acem sinesi. Bunların her birinin kendine özgü ritmi, növhe sözleri, sine vurma türü ve yapısı vardır. Ama zincir vurma genellikle bir tür yapılıdır.

Tebriz çarşısında yapılan farklı ayinlerden birisi Şir Şebihî'dir. Şir aslan sözcüğünün Farsça karşılığıdır ve bu şebihde, söylenen efsanelere göre Kerbela olayları bittikten sonra bir aslan meydana girip İmam Hüseyin'in ordusunun şehitlerinin (özellikle çocukların) cesetlerini düşmanın azarlamasından korur ve onların başları üstünde ağıtlar söyleyerek gözyaşlarını döker. Eski zamanlarda Tebriz'in Hıyaban mahallesi gerçek bir aslan derisini kullanarak şu şebihî pazarda çıkarırdı. Bir kişi deriyi giyerek aslan olur, birkaç kişi onu bir taht-revan üzerinde sırtına alarak oyun sahnesini yukarı kaldırır, aslanı oynayan kişi de yanına bir kukla olarak onu bağrına basıp oyununu ifa eder. Deste çıkaranlar da növhelerle ona eşlik eder. Şu şebihî çıkarmak Hıyaban mahallesi için bir egemenlik sayılmaktaydı ve şu şebihînin telif hakkı Hıyaban mahallesi için saklı sayılırdı. Eski zamanlarda Hıyaban ve Deveçi mahalleleri arasında bir kavga çıkar ve Devecililerden birisi ölür. İki mahallenin ihtiyarları toplanarak aslan derisinin kan parası yerine Deveci mahallesine verilmesini önerir ve o günden bugüne kadar Şir Şebihî'nin telif hakkı Deveci mahallesi için saklıdır, bugün de Aşura günü Tebriz Çarşısının Muzafferiye Timçesi'nde olursanız Şir Şebihî'nin Devecililer tarafından çıkarılmasına ve diğer mahallelere egemenlik yapmasına şahitlik edebilirsiniz. Tebriz Çarşısında yapılan Muharrem ayinleri tamamen erkeksi bir ortamda yapılır ve kadınlar destelere seyirci bile olamazlar, ama bunun bir istisnası var: Muzafferiye Timçesi'nin halı

tüccarları kendi ailelerini sabah erkenden, destelerin daha çıkmadığı bir zamanda dükkanlarının üst katında yerleştirir ve aile kadınları sadece oradan destelerin yaptıkları yas törenlerini izleyebilirler, ve deste çıkarmalar bitmeyince dükkandan çıkamayıp orda kalmak zorundalar. Bunun bir nedeni çarşının fazla geniş olmadığıdır, deste çıkarılırken o kadar kalabalık olur ki insan bazen adımını bile atamaz, o yüzden kadınlarla erkekler böyle bir ortamda çarşının dar rastalarında bir arada olamıyorlar. Destelerin yanı sıra çarşıda ihsan ve adaklar verilir: çay ve süt genel olarak dağıtılan şu ihsanlardır, son zamanlarda bazen sütlü kakao veya nescafe de dağıtılan ihsanlar arasında görülmektedir. Muharrem törenleri sırasında ticaret ve alışveriş yapılmaz ve çarşıdaki mağazalar kapalı olur, açık olursa ihsan dağıtmak amacıyla açılmıştır (A. Sardarinia ile kişisel iletişim, 20 Mart 2013).

Şer Şebihinin icra sürecinde yaşanan şartları daha iyi anlayabilmek için uzun yıllar bu işin başında olan merhum Hasan beyin (Aslan derisini giyen kişi) oğlunun anılarını gözden geçirmekte fayda var:

Doktor olmayan fakat deneysel yöntemlerle öğrenmiş ve insanlar ona doktor diye hitap eden *Hasan Gasimi Pervin* yıllarca bu görevi ücretsiz bir şekilde üstlenmiştir. Ondan önce “Şer Dayı” adında birisi para karşılığında bu görevi yerine getirirdi. Hasan bey onunla görüşerek bu işe hiçbir ücret almadan devam etmesini teklif etti. Hasan beyin oğlu küçük yaşlarından itibaren, babasının aslan postu giyerek oturduğu tahtı revanı eşlik ederdi. O günleri böyle anlatıyor, bu aslan postunu giymek çok zor bir işti, çünkü hem çok ağırdı hem de sıcak tutuyordu ayrıca kalabalıktan dolayı çarşıdan geçiş töreni uzun sürüyordu. Bunun üzerine Hasan bey susuzluk ve sıcaklığa katlanabilsin diye birisi mendilinde bir miktar buz bulundurup ara sıra ağzına koymasını için buz parçasını ona verirdi. Yıl boyunca aslan derisi Hasan beyin evinde muhafaza edilirdi. Deveci mahallesiyle ilgili tören, Aşura günü heyetin Hasan beyin evinden kapalı çarşıya doğru yürüyüş ile başlardı. Hasan bey'in oğlu Perviz'in sözlerine göre, aslan postu “Sadikiye” rastasının başında giyilip, timçelerden geçip tören bittikten sonra “Kız Besti” rastasının başında çıkarılırdı. Hasan bey'in ölüm hikayesi de farklıdır. 1980 yılında Tebriz Traktör takımının futbol maçında seyirciydi ve tehlikeli bir gol durumunda aşırı heyecandan kalp krizi geçirerek vefat etti. Onun vefatından sonra uzun bir

süre bu vazifeyi kardeşi Hacı Bekir üstlendi. Aslan Şebihini taşıyan tahtı revan dört ayaklıdır ama ağırlığı nedeniyle 8 kişi taşıyor. Tahtın önünde İmam Hüseyin'in kanlı bedeninin sembolü var. söylenen ağıta göre aslan başına saman döker ve halk onu takip ederek aynı şeyi tekrarlar. Parvez bey'e göre aslan Şebihinin büyük ilgi ve kabul görmesi nedeniyle, bu tören yaklaşık 1/5 saat sürmektedir. Bu törenle ilgilenen çok sayıda olan insan nedeniyle, törenin uygulanmasını ertelemeye çalışıyorlar. Şu anda aslan postu Deveci mahallesinin eski növhehanlarından olan Hac Mecid'in evinde korunmaktadır.

Tebriz'in kapalı çarşısında Şer Şebihî geçerken bu ünlü növhe okunmaktadır:

Ey şîr yetiş bugün heraye¹⁷⁴

İmdat ile Al-i Mustafaya

Lenet bele kum-i bihayaya

İki elimi başıma çallam

Mazlum Ağamın yanında kallam (kalırım)

Firsat vermem bu eşkiyaya

Ey şîr yetiş bugün heraya

Bak Zeynebe, kalmayıp penahı

Şimr odladı cümle hiymegahı

Kan yağdı zemin-i Kerbela'ya

Lanet bele komi bi-hayay

Asker balamı kucağa allam

Mazlum Ağamın yanında kallam

Se(r)pti babamın kanın semaya

Lenet bele komi bi-hayaya (İbrahimi, 1395, s. 66).

¹⁷⁴ Haray: Şiirsel ağırlığından dolayı sözcüğün biçimi biraz değişmiştir. Feryat anlamındadır.

4.16. ÉLEM DİBİ TÖRENİ

Élem Dibi töreni her yıl Tasua gününde Karadağ bölgesinin Verzgân kentine bağlı Erzil köyünde yöre halkı ve başka şehirlere göç etmiş olanların katılımıyla yapılır. Dini törenleri her bölge insanının inanç ve alışkanlıklarına göre ele alacak olursak, bu halk dini tören de başlangıçta yerel örf ve âdet kültürü olarak “Tuz Tazalama” adıyla yapılırdı. Zamanla, bölge halkının dini inançları ve yerel kanaatı ile birleşerek Muharremlik denilen Muharrem ayının yas törenlerine girmiş oldu.

Erzil köyünün ana meydanında Tasua günü saat 16:00'da başlayan bu tören, Şaman kara ağacına benzeyen, çeşitli kumaşlardan oluşan bir élem köyün ana meydanında kaldırılır. Halkın adakları sonucu her yıl kara ağaçlara şal ve örtüler asılmıştır. Tarihi eskiliğini gösteren bu élemin görünümü, her yıl adak olarak yerel halk tarafından yeni şallar ve kumaş parçaları ona bağlanır. Tasua günü töreni için hazırlanan bu élem yıkanır, bu yıkamadan elde edilen su hastalara ve adak sahiplerine bereket olarak içirilir. Adaklı olsun olmasın köyün bütün evlerinde *Küké* adı verilen yöresel ekmeğin pişirilir. Tepsilerde, bu yerel ekmeklerin en az 7'si yerleştirilir ve bir bezle kaplanır. Daha sonra bu ekmekler élemin altında açılan sofraya konulur. Halkın arasında ekmeğin dağılmadan önce köyün sadık ve güvenilir birisi tarafından dua okunur, ardından köyün yaşlı, güvenilir ve saygın birisi vasıtasıyla ekmeğin halk ve katılımcılar arasında dağıtılır. Meydanda bulunanlar bu ekmeklerden birini alır, ekmeğin bu törene katılan tüm köylülere ve diğer misafirlere ulaşmalıdır. Evinde hastası olan da onun yiyip şifa bulması niyetine bir ekmeğin alır. Genel inanişe göre kim ekmeğin yemeden önce niyet ederse ihtiyacı kabul olur. Ekmeğin dağıtan kişi orada bulunanlar için şöyle bir dua okur: Önce sıhhat-i beden olsun, cebin parasız kalmasın, desterhanın (sofran) çöreksiz kalmasın. Sonra beline bir şal bağlayıp Kükeleri içine koyup dağıtmaya başlar. Eskiden Azerbaycan'da bu geleneğe Tuz Tazalama denilirdi, bu geleneğin felsefesi, insanlar bir arada barış, dostluk ve birlik içinde yaşayabilmesi için birbirinin ekmeğin ve tuzundan yemesidir. Aslında burada dostluk ve kardeşlik antlaşmasının yapılmasını ve birleşik bir toplum oluşturmasının temel şeklini görmekteyiz. Zamanla insanların dini inançları ile birleştirilerek, bu toplumsal inancı pekiştirmek amacıyla dini bir çehre bulmuştur. Ekmekler paylaştıktan sonra, erkekler iki gruba ayrılıp Şahsey giderler. İki grubu oluşturan erkekler göğüslerine vurup, bir grup Şahsey

(Şah Hüseyin) deyip diğer grup da Vahsey (Vay Hüseyin) diyerek İmam Hüseyin'e yas tutup töreni devam ederler.

Törenin düzenleme planı ve rutini böyledir: Ezana iki saat kala önce erkekler Şahsey gider, sonra ekmek élemin altına konur, ekmeği köyün yaşlı ve güvenilir kişisi tarafından dağıtılır, yine erkekler iki gruba ayrılır ve Şahsey giderler, ezan başlayınca cemaatle namaz okunur (Nevadeye Rezi, 1395, s. 13-22).

Toplumdaki her kişi ve grup sosyal ilişkilerinde inişler ve çıkışlar, çelişkiler ve sorunlarla karşılaşmaktadır. Ancak bu kitlesel ayinler ve ritüeller, bu çelişkileri çözmek için merhem gibidirlere ve aslında, uygun bir araç ve katalizördürler. Bu doğrultuda Metin And'ın aktardığı ritüellerin toplumsal işlevinin 4. maddesi bu bölümde anlattığımız konularla tamamen uyumludur. *“Mutluluk verici işlev: Topluma ait olmanın getirdiği mutluluğu aktarır. Özellikle toplumun sıkışık ve tehlikeli dönemlerinde kişilerin çöşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir”*.

Öte yandan, Élem'den ihtiyaç istemekle ilgili benzer ritüeller *Animatistik* teori ve düşüncesinin kalıntıları olarak da ele alınabilir. Bu teoriyi ortaya koyan Edward Taylor'a göre insan ruh inancına rüya vasıtasıyla ulaşmaktadır. Zamanla Animistik dünya görüşü, Animatistik düşünceye çevrildi. Bu dünya görüşünde insan çevresindeki ve dünyadaki her şeyi canlı görüp onu canlandırmaktadır. Animist bakış açısı, toplumun doğaya bakış açısını yansıtmakla kalmayıp, birey ve toplum arasında toplumsal örgütlenme, bürokrasi ve normlar da kurmaktadır. Bu yaklaşım, "her şey bir ruha atfeder" ve "her şey insandır" arasındaki bağlantıya odaklanarak ilkel insanın felsefi kodlarını deşifre etmeye çalışır (Aydoğan ve Hallaç, 2021, s.305).

Élem ve ona bağlanan bez ve atkılar tanrılara, doğaüstü güçlere ve İslam'ın gelişinden sonra Peygamber Efendi ve imamlardan talep etmek ve tutunmak vasıtası olarak, insanların ihtiyaçlarını karşılayıp hastalara şifa vermek için doğaüstü güçlere sahip olması düşünülmektedir. Ayrıca insanların eleme gösterdikleri saygı ve değer gölgesinde bir araya gelip emeklerinin ürünü olan ve kendisi de çok kutsal olan ekmek paylaşmakla, yaşadıkları bölge insanların arasında dostluk ve barış bağının oluşmasına vesile olmaktadır.

4.17. ÉLEM ÇIKARTMAK

Azerbaycan'ın şehir ve köylerinde Muharremlikte yapılan törenlerin temeli ve ilkesi benzer olmakla birlikte bazı ayrıntılarda farklıdırlar ve bu çeşitlilik her bölgenin töreninin özel karakterini oluşturur. Burada verilen tören örneği, Karadağ bölgesinde yer alan *Aliyar* köyünde Elem çıkartma Törenidir. Hamidi'nin (1395, s. 24-29) saha gözlemlerine ve yazdığı notlarına dayanarak Aliyar köyünün kendine özgü olan Muharrem töreni incelenecektir.

Aliyar köyünün üç élemi vardır. Élemler yaklaşık 3 metre uzunluğunda, çapı bilek kadar olan ahşaplardan yapılmışlar. Élemlerin başında bronzdan yapılan simge yerleştirilmiştir, élemlerin gövdesinde bulunan renkli şalları adak yapanlar bağlamışlardı. Élemler yıl boyu köyün camisinde yerleştirilir ve Muharremlik törenlerinde dışarı çıkarılıp kullanılmaktadır. Muharrem ayının ilk günü köyün gençleri élemi köyün dışında “Élem Harmanlığı” denilen bir yere götürürler. Élemi taşımak ve hareket ettirmek için élemin alt ucuna bağlanan bir kemer kullanılır. Gençler élem'i istedikleri yere götürdükten sonra köyün karşısına çıkarlar ve köylülere yüksek sesle: “Elem, Hüseyin, duyup gelmeyene lanet” diyerek seslenirler. Gençlerin sesini duyan köylüler, élemin bulunduğu yere giderler ve önce éleme bağlanan şalları öperler, sonra adakları para olursa élemin şallarına iğnelerler ve şal adağı olan kadınlar da şalları eleme bağlarlar.

Törenin devamında, harmanda toplanan kişiler Şahsey giderler. Erkekler iki gruba ayrılır ve iki yarım daire oluşturur ve bu yarım dairelerin her birinin lideri deneyimli bir kişi seçilir. Yarım daireyi oluşturan kişiler sol elini soldakinin omzuna koyar ve sağ eli yas belirtisi olarak sağ ayağını ritmik bir şekilde vurmak için serbest kalır. Yarım dairelerden birinin liderleri elini kaldırıp yüksek sesle Şahsey söyleyerek törenin başlanışını ilan eder. Bu şekilde 5-6 dakika yüksek sesle yarım dairelerden biri Şahsey diyerek dizine vurur, karşı yarım daire ise karşılıklı Vahsey deyip dizine vurur. Devamında birbirlerine karşılıklı seslenerek bu zikirleri söylerler:

-Hasan! *** Cevap: -Hüseyin!

-Abbas! *** Cevap: -Ali!

-İmam! *** Cevap: -Şehit!

-Fırat! *** Cevap: -Kan olasan!

-Kan olasan! *** Cevap: -Ey Fırat!

-Hasan, Hüseyin! *** Cevap: -Ağam vay!

-Hasan, Hüseyin ya Allah *** Cevap: - Yezide Lenet'ullah

- Hüseyin'e yerler ağlar gökler ağlar *** Cevap: -Resul-i Mustafa Peygamber ağlar

-Aktın alemde neden kûhi beyabana Fırat!-Olmadın kısmet Hüseyin'e, dönesen kana Fırat!

-Ey dad Şimr elinden *** -Feryat Şimr elinden

Tasua akşamında da bu zikir okunur:

-Bu gece Al-i Ali'nin işi efgan olacak *** -Çün sabah Kerbu bela deşti kızıl kan olacak

Veya *Aşura* günü bu zikir okunur:

-Nece kan ağlamasın taş bugün *** -Kesilip yetmiş iki baş bugün

Şahseyin sonunda, birisi Kerbela katillerinin adını birer birer söyleyip lanetler ve toplanan kişiler de karşılıklı cevabında Biş Lanet söyler ve tören biter.

Aşura Şahseyi de Harman Şahseyine benzer, arada olan tek fark daha uzun süreli olup sonunda imamzadaya veya kutsal sayılan bir yere gitmesidir. Aşura günün sabahı kahvaltıdan sonra élemle beraber harmana toplanılır (şehirlerde belli meydanlara, camı'ya vs.) ve katl kesene¹⁷⁵ kadar yas tutma töreni, sine vurmak şeklinde devam eder. Bu saatten sonra Şahsey gitmek kesin biter çünkü halk inancına göre bitmezse İmamların başı ağrımaya başlar.

Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde Aşura günü öğle saatlerine *katl kesmek* denilir. Kerbela ovasında İmam Hüseyin'in çadırlarını simgeleyen heymeler yas tutanlar tarafından sembolik biçimde ateşe verilir. Bu sırada ak sakallılardan biri novhe okuyanı durdurur ve şöyle der:

¹⁷⁵ Katl kesmek: İmam Hüseyin'in öldürüldüğü zamanı yani Aşura'nın öğle vakti için farklı şehir ve yörelerde farklı terimler verilmektedir. Alyar köyünde katl kesmek zamanı denilmektedir.

Ah ey sebt-i Resul-i medeni

Fatima görse seni bu nov ile seni

Ne der? Der Hüseyin vay vay vay vay

Törene katılanlar da ses verip onlar da vay Hüseyin derler, élem yere yatırılıp, sine ve zincir vurmak ta biter ve hoca mersiye okumaya başlar.

Azerbaycan halkının günlük hayatına giren ve Kerbela olayından etkilenen bir kaç terimden bahsetmek gerekirse bu üç örnek en başta gelmektedir: evde veya herhangi bir mekanda gerekli eşya ve gereç bulunmadığı halde “sanki Kerbela çölüdür” derler. Yetim çocuklara merhamet ve sevgi ifade etmek için, özellikle erkek iseler, “sanki Müslüm’ün bebekleridirler” denilir. Bir ortamda veya bir yerde üzücü ve rahatsız edici durumlar varsa, bu koşullardan duyulan mutsuzluğun zirvesini ifade etmek için, "sanki Aşura öğlenidir" derler.

4.18. MUM PAYLAŞMAK

Bazı rivayetlere göre İmam Hüseyin, Mekke'den Medine'ye hicretinde 41 evde veya mekânda kalmıştır. Bu rivayete istinaden Tebriz'de yas tutanları Aşure günü 41 camide 41 mum yakarlar. Adakları kabul edilenler bu işe öğle namazından sonra başlarlar. Öğle saatlerinde başlayan ve gece yarısına kadar devam eden bu törende, adakları olanlar teker teker camilere giderler. Çocuk sahibi olamayanlar veya çocuğu hasta olanlar, bir çocuk doğursunlar veya çocuğunun hastalığı şifa bulsun ve mesela 14 yaşına girsin diye bu yaşta onun boyu kadar bir mum yakacaklarına söz verirler (adak edilen bu tarz mum bir adet olur). Günümüzde bazıları mum yerine camilere ampul bağışında bulunmaktalar (Kabel Nejad, 1395, s. 57).

Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde, dileklerin karşılanması için türbelerde ve Sakkahanelerde mum yakmak yaygındır. Hz. Ebulfazl sofrası gibi adak sofralarında da mum yakmak veya dilek tutup gerçekleştikten sonra sofraya mum getirip yakıp ve başkalarına paylaşmak geleneği yaygındır. İnsanlar açısından ateşin hem iyileştirici hem de kutsama ve kutsal bir yönü vardır.

4.19. ŞEBİH / TAZİYE

4.19.1. Şebih/Taziye Nedir

Şebih/Taziye'yi İslam'da tek dram türü olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca tiyatronun üç önemli döneminin özelliklerini de gösterir. Azerbaycan'da Kerbela olaylarını anlatan oyunlara "Şebih" denilir. Dini bir terim olan Şebih, (شَبَّه) kökünden Arapça bir kelimedir. "Şebih" kelimesinin anlamı, benzetme, andırış, müşabehet ve bir şeyin taklidi anlamlarını vermektedir (Devellioğlu, 1998, s. 996). Bu seyirciye Kerbela'da yaşananları hatırlatmak ve dini bilinci canlı tutmak içindir. Tek kelimeyle Şebih, Kerbela faciasının hem terim anlamı hem de oyunun içeriği ve biçimi bakımından bir taklidi ve benzetmesidir. Camide, tekiyede veya açık ortamda orta oyunu olarak efsanevi tarihi olayların sanatsal biçimde yeniden anlatılması, kukla oyunu, nakkallık ve perde okumak hepsi birlikte şebih oyun öğeleri olarak adlandırılabilir.

İslam öncesi şaman oyunları, inançlardan gelen unsurlar, Şebih saha gösterisinin ve bir bütün olarak Muharrem ritüellerinin oluşmasına yol açtı. Zamanla, birçok Batılı araştırmacının defalarca belirttiği gibi, ritüeller dramatik oyunların ortaya çıkmasına neden oldu. Ritüel, yalnızca dramatik tiyatro gösterilerinin değil, tüm sanatın altında yatan ifade edilen inançtır. Muharrem ayında ritüellerin icrası sırasında kullanılan simgeler, sözler, el ve baş hareketleri, yüz ifadeleri, jestler, katılanların manevi birlik ve kardeşliğini koruyarak bu duyguları güçlendirir. Ancak ritüel gösterilerin önemi burada bitmiyor, kolektifi bir arada tutan ve birbirine bağlayan aidiyet duygusu ile birlikte ahlaki kanun ve kuralları da beraberinde getiriyor (Collins, 2004, s. 49).

Muharremlik, imamın şehadeti olan Kerbela olaylarını canlandırmak için bilinçli olarak yapılan bir ayin şeklidir. Muharrem ritüelleri doğal olarak İslam'ı korumayı ve Yezîdileri yok etmeyi amaçlar ve bunun hem bireysel hem de kolektif farkındalık ve öğrenme ile mümkün olduğunu katılımcılara iletir.

Şebih oyununu hazırlayan Şebih-gerdân adında bir yönetmen var, halk arasında popüler olan efsaneleri ve menkıbeleri önceden toplayarak, Kumrî, Dahil veya Raci'nin ağıtlarından

diyaloglara dayalı düzenli bir metin hazırlar, oyuncularını seçer, aralarında rol dağılımı yapar, diyalogları ve monologları ezberletir, oyuncuların giyeceği kıyafetleri hazırlar vs. Şebih'te kimin hangi rolü oynayacağına özel bir dikkat gösteriliyor. Şebih-gerdân her yerde bulunur, oyuncu, müzisyen ve seyircilerin hareketlerini düzenler. Sürekli sahnededir, oyunculara sözlerini verir veya hatırlatır. Çocuklara ve oyunculara yardım eder ve sahne malzemelerini hareket ettirir (Chalkowski, 1367, s. 21).

Burada ses de önemlidir. Özellikle erkekler, ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi İslam dünyasında ve Azerbaycan'da kadın rolünü oynardılar. Şebih'te ve genel olarak halk tiyatrolarında erkeklerin kadın rollerini oynaması İslami bir ahlak ve davranış biçimidir. Tüm İslam dünyası ve hatta belirli bir bölge için yazılı, standart bir Şebih metninin olmaması onu halk tiyatrosunun bir unsuru yapıyorsa, öte yandan bu unsur saha icrasını özgürleştirir ve çeşitli varyantların ortaya çıkmasına neden olur. Bu nedenle büyük bir bölümü 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı seyyahların, bilim adamlarının ve diplomatların büyük ilgisini çeken ve onlar tarafından derlenip çeşitli kütüphanelere verilen Şebih metinlerinin varyantları ile birlikte sayısı bini aşkındır (Bayat, 2014, s. 206).

Önce Taziye'yi oluşturan altı üyeyi kısaca görelim:

1- *Şiir*: Taziye'nin ana unsuru ve ham maddesi şiidir. Hüseyin, Ehl-i Beyt ve arkadaşları, şiir diliyle ve müzik eşliğinde konuşurlar. Genellikle tüm nazım biçimleri kullanılır, ünlü Mersiye şairlerin divanı ve şiirlerinden alıntılar yapılır. Eşkiya ve Hüseyin'in düşmanları düz yazı ve nesir dilinde konuşurlar.

2- *Nakkallık*: Nakkallar'ın çalışma tarzı da Meddahlar gibidir, yani tek kişinin nesir ya da manzum biçimde dramatik bir anlatıyı anlatarak (Beyzaei, 1344, s. 43-60) taziyenin gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Dünyada bütün dramlar önce tek oyuncunun çeşitli karakterleri canlandırmasıyla başladığına göre nakkallıkta da tutum, yüz anlatımı, ses değiştirmeleri ile tek oyunculu tiyatrodur. Taziye için nakkallık tekniğine de başvurulmaktadır.

3- *Suhan-veri*: Sözlük anlamı “düzgün konuşmak” tır. Bu sanatı tek kişi ve söyleniş dayanmasına karşın iki kişiliktir ve söyleşi biçiminde gelişir. Böylece Taziye’de söyleşi tekniğini suhan-veri geleneğinden alındığı söylenebilir. Safevi döneminde Suhan verilik çok gelişti. Çoğu kez kahvehanelerde çayhanelerde Şiirle söyleşiliyor, İmamlar övülüyor, Şialık-Sünnilik üzerine tartışmalar yapılıyordu. Muhammes, musammat ve uzun beyitlerle ve bunların birinden ötekine geçerek söyleşmeler sürüyordu. Baş yönetici ile de bir çeşit söz yarışması olur aralarında. Soru ve yanıtlama ile birbirlerinin üzerlerinden giysilerini alırlar, alan daha sonra soruları yanıtladıkça aldıklarını geri verir.

4- *Musiki*: Taziye icrasında müzik şiiri tamamlayıcı bir rol oynar.; Bu gösteride enstrümanlar ve canlı müzik kullanılmaktadır. Taziye karakterlerinin her biri için belirli bir müzik makamı olduğu gibi, müzik de içinde bulunduğu ruh haline ve duruma göre değişir. Müzik grubu bu enstrümanlardan oluşmaktadır: davul, şeypur, kara ney, ney, korno, tabıl, trompet ve zil. Oyunun açılışında növheler koro ile söylendiklerinde, ayrılık sahnelerinde, esir düştüklerinde, savaş sırasında bir olayı bildirmek için, üzüntülü sahnelerde, bir yerden ötekine giderken, sonlanmalarda müziğinin önemli görev ve işlev taşımaktadır.

5- *Yas Tutma*: Söylendiği gibi Muharrem ayının ritüelleri deste (yas grupları) şeklinde yapılmaktadır. Yürütme biçimleri, göğüslerini dövmek, zincirle sırtlarına vurmak, bıçakla bedenlerinden kan çıkartmak, ağlayıp bağırtıyla inlemek gibi belirtilerle keder ve yaslarını duyurup üzüntülerini ifade ederler.

6- *Perdedarı*: Nakkal ya da meddah gibi anlatıcılar, içinde olaylar iyi gösteren perdeler üzerindeki resimlerin yardımı ile bunları anlatanlara *perdedari* denmektedir (Beyzaei, 1344, s. 43-60). Bu perdelerin önünde örtü yerine bir başka perde vardır, anlatıcı bunu yavaş yavaş açarak ilgili resmi gösterir. Yoldan geçen herkesi çeken bir olaydır. Perdedarı’nın da gerek Taziyenin gelişiminde gerek dinsel resimlerin gelişiminde büyük katkısı olmuştur.

Şebihlerde melodram, natüralist anlatım, belagat ve sembolizm geniş yer tutar (Sultanlı, 1964, s. 202). Monolog ve diyalogların bolluğu, romantik sahneler, etkili sohbetler, susamış bebeklerin ağlamaları, oyuncularla seyircinin iç içe geçmesi bu performansları daha da özgün

kılıyor. Şebih ritüelleri ve unsurları ve Aşura gelenekleri bir bütün olarak folkloriktir, sözlü kültürün tüm simgesel değerlerinin taşıyıcısıdır (Bayat, 2014, s. 216).

Farklı bir bakış açısıyla, William O. Beeman (Ortadoğu araştırmacısı ve antropoloji profesörü) tarafından yazılan bir makaleye göre, Taziye teatral bir yöntem olarak Avrupa tarzı tiyatro ile karşılaştırılmaz. Lassy, Sovyet Azerbaycan'da Taziye ile diğer tiyatro biçimleri arasında bir ayırım yapıldığından bahseder: Dikkat edilmesi gereken nokta, Tatarların kendilerinin, İsa Mesih'in çektiği acıların sunumunun tamamen bir gösteri olduğu gerçeğini açıkça inkar etmeleridir. Bu gösteriye (Şebih) denir ve bu oyun (taklit) veya (şebih taziyesi) veya (teselli taklidi) ile aynıdır ve bunun ötesinde bir şey değildir. Bir Tatar'a göre drama biçiminde trajedi yoktur, onun için komedi dramatik sanatın tek biçimi olarak kabul edilir. Bu nedenle trajedi gösterisinin konuşmaları ve ilahileri yazılırken ilgi çekici ve etkili roller veya durumlar yaratmak için hiçbir çaba gösterilmez ve tek amaç karmaşık, hüznü ve duygusal üslupta az çok uzun monologlardan oluşan Taziye'yi yaratmaktır. Bu görüşün devamında Beeman'a göre Taziye'yi batılı anlamda bir tiyatro türü olarak ele almamız çok uygunsuzdur. Batı tiyatrosu ile yüzeysel bir benzerliği olsa da (özellikle batılı eğitilmiş zihinlerin gözünden bakıldığında) ancak onu kendi kimliğinden mahrum bırakmamalıyız. Fakat Taziye'nin dünya tiyatro geleneğinde kendine ait bir temeli olduğunu kabul edelim. Taziye geleneği, kendi canlı varlığına sahip bir gösteridir. Bu nedenle, ona karşı tutum değiştirilebilir ve esnektir (Chalkowski, 1367, s. 46-47).

Şebih, halk tiyatrosu ve yazılı dramaturjinin oluşmasında önemli rol oynadığı gibi ünlü muğam ustalarının yetişmesinde de büyük rol oynamıştır. Bunu F. Şuşinsky'nin "Azerbaycan Halk Müzisyenleri" kitabından öğreniyoruz. Şuşa şehrindeki müzik okulunun kurucusu ünlü müzikolog Harrat Gülu Muhammed oğludur (1823-1883). Harrat Gulu, Muharrem'i kutlamak için güzel sesli gençleri meclise çeker ve onlara okuma ve şarkı söylemeyi öğretirdi. F. Şuşinski, Şebih'te mersiyeler hangi muğam üzerinde okunduğunu da yazmıştır: Kâsım Şebih'i verildiğinde meclis "Bayati-Şiraz" ile başlamışsa, Şebihe katılan herkesin "Bayati-Şiraz" muğamını iyi bilmesi gerekir. Meclisteki katılımcıların rolleri, Şebih töreninin gereklerine göre birbirlerini tamamlayacak şekilde bölünmüştür. Meclis "Segah

Zabul" ile başlarsa ikinci okuyucu "Manandi-muhalif" ile başlar, üçüncü okur "Hasar", dördüncü okur "Zabul" veya meclis-i "Şur" ile başlarsa ikinci okur "Şur-Şahnaz", sonra "Dügah"a geçerdi, üçüncüde "Şikesteyi-Fars", dördüncüde "Hicaz", "Irak" veya "Sarenc" okurdu" (Şuşinski, 1985: 17-20; Aktaran: Bayat, 2014, s. 217).

Azerbaycan'dan başka bir örnek vermek istersek, "*Abul Hasan İkbal Azer*" iyi bir seçim olacak. Abul Hasan İkbal Azer, Azerbaycan'ın ünlü müzisyenlerinden biriydi ve bu sanatı yükseltmek için çok çalışan geleneksel İran şarkıcılığının önde gelen isimlerinden biriydi. Abul Hasan'ın (1242-1346) sesinin ünü Taziye okuyanlara ulaştı ve böylece onu yanlarına aldılar ve hayatında bir dönüm noktası ortaya çıktı. Şanslıydı ve şarkısı Tebriz'de yaşayan Kaçar veliahtı, Muhammed Ali Mirza'ya kadar ulaştı. Saraya çıkarılmasını ve ailesinin Kazvin'den Tebriz'e nakledilmesini emretti. Bu olay hayatında bir başka dönüm noktası oldu. Son Kaçar kralı ona İkbal Sultan unvanını verdi. Abul Hasan daha çocukken babası Molla Musa'yı kaybetti. Güzel ve misilsiz sese sahip olan Abul Hasan babasının vefatından sonra yoksulluktan dolayı Alvend'in¹⁷⁶ camisinde növhelik yapmaya mecbur kaldı. O zamanlarda Abul Hasan'ın arkadaşlarıyla yakınları onu Kazvin'in şebih çıkaranlar destesiyle işbirliği yapmaya teşvik ediyorlardı, çünkü şebih-hanlık o zamanların okuma ve geçinme yollarından biri sayılırdı.

O zamanlar, Kazvin'in en ünlü ve becerikli şebih çıkarma gruplarından biri Mirza Hasan Sakafi Yazdi'nin grubuydu. Bu grup milli ve devlet tekiyelerinde Taziye hanlıkla şebih çıkarma yapıyorlardı. Mirza Hasan Sakafi, rahmetli Molla Musa'nın çok yakın arkadaşlarındandı ve Abul Hasan'ın sesinin ününü duyunca görüşüne giderek ondan Kazvin'e gelip de kendisinin şebih grubuyla işbirliği yapmasını istedi (Hüseyni, 1382, s. 3-4).

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere taziye, geçmiş dönemlerde insanların şarkı söyleme yeteneklerinin şekillenmesi ve güçlenmesi için uygun bir platform olmuştur. Bireysellikleri, dramaları, bol sahneleri, dekorları, çok sayıda oyuncu ve seyircileri ve özel müzikleri ile Şebihler orjinaldi ve daha sonraki tiyatro eserlerinin, özellikle trajedi türünün, muğam sanatının ve hatta operanın yaratılmasında önemli rol oynadılar. Bu nedenle Şebih meydanı

¹⁷⁶ Alvend, İran'da Kazvin şehrinin yakınığında, aynı zamanda Abul Hasan'ın doğduğu köyün adı.

gösterileri Azerbaycan'da profesyonel tiyatronun oluşmasını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda birçok tiyatrocunun sahneye çıkmasına ve şarkıcıların yetişmesine de olanak sağlamıştır (Bayat, 2014, s. 218).

Metin And, çağdaş Batı dünyasındaki tiyatro meselelerini incelerken Şebihe özel bir vurgu yapar: Özellikle seyirci ve oyuncular arasındaki engeli yıkmak, seyirciyi aktif olarak tiyatroya çekmek açısından çeşitli deneyimler var. ABŞ'da "Açık Tiyatro", Richard Schechner'in deneysel "Yaşayan Tiyatro" konusunda çalışan bir araştırmacı olarak bu soruyu ciddi bir şekilde ele almaya çalışmıştır. Grotowski'nin "Yoksul Tiyatrosu" teorisi her yerde beğenildi. Bu yönetmen yaşadığı deneyimler esasında, dramada olan dış etkenleri kaldırarak, başka bir deyişle oyunu temizleştirerek, seyirci ile oyuncu arasında karşılıklı bir ilişki oluşturmaya çalışır. Söz konusu uygulamanın amacı, dramatik olayları ritüellere dönüştürmek, baştan itibaren oyuncu ve seyirci arasında ortak bir çalışma alanı yaratmaktır. Her halükarda, tüm bu çalışmaların varmak istediği son nokta, Avrupa'dan uzak kültürlerde başından beri vardı ve bugün hala orada. Bunların en seçkin örneği olan Taziye geçmişten günümüze kadar yaşamaktadır. Kaldı ki Batılı pratiklerde olduğu gibi zorlamayla yapay ve sonradan bazı kısıtlamalarla toplumun kültürel deneyimlerinden değil, doğal haliyle ortaya çıkan canlı ve yaşayan bir gelenektir. Grotowski böylece kendi tiyatrosuna bir laboratuvar gözüyle bakar ve bu nedenle mekan, seyirci sayısı, seyirci paylaşımı ve konumlandırması açısından ciddi kısaltmalar getirir; onun tiyatrosu bir oda tiyatrosudur. Taziye ise çok büyük mekanlarda, yüzlerce, binlerce seyirciyle aynı amacı gerçekleştiriyor (And, 1976, s. 57, Aktaran: Bayat, 2014, s. 232-233).

Sonunda denilebilir ki, dini-tasavvuf metinlerinden ve halk dinden ilham alan klasik ve mersiye şairleri, Kerbelâ'nın dini-tarihsel olayına edebî yön verecek yazmışlardır. Şebih gösterileri, mersiye ve edebi metinlerinin görsel ve sözlü bir tezahürüdür. Ayrıca Şebihgerdan, iyi düşünülmüş müzik ve sahneleme eşliğinde olayı canlandırmaya ve seyirciyi etkilemeye çalışmaktadır.

4.19.2. Şebih veya Taziye'nin Geçmişi

Eski Türk geleneğinde ölüm törenlerinde yaygın olan yuğ geleneğini icra eden Yuğcular, aynı zamanda halk tiyatrosunun ilk trajedi oyuncularını olarak tanınmaktadırlar (Bayat, 2014: 190). Muharrem ritüelleri, İslam öncesi dönem inançlarına ilişkin tüm dini ve tasavvufi yönleri bünyesine katarak yeni bir sentez oluşturmuştur. kült karakterli unsurlarla Türk-İslam kültüründe yeni bir olay olmuştur.

“Taziye, İran'ın önde gelen yerli sanatı” kitabında yer alan “Taziye ve Felsefe” makalesinde Mayel Bektaş'a (1367, s. 146-148) göre: Aşura yas töreninin derin bir sosyal ve manevi ihtiyaca cevap olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bahsedilen tören, Şia hareketi ve Mu'tezile felsefi mezhebine benzer akımlar içinde gelişirken, temel bir ilkedden kaynaklanan bir tür felsefi eğilime sahiptir. H.324 yılında ve sonrasında İran'ın çeşitli yerlerinde iktidara gelen Al-i Buye kralları, Mu'tezile fikirlerinden iktidara gelip yerleşmelerinde yararlandı, o esnada Şia mezhebini yayarken, Mu'tezile düşünürlerinden onlara destek geliyordu; çünkü Şialar ve Mu'tezililer dini konularda ittifak etmişlerdir. Taziye'nin izlediği yol aslında teşbih veya taklit ilkesiydi. Geçmiş yüzyılların kültürü bağlamında bu ilke, gösterinin yanı sıra toplumsal alanda da uygulandı. Taklit alanında “benzetme” ve bu terimin kullanılması, "Kim kendini bir topluluğa benzetirse o gruptandır" hadisinden gelmiştir ve arzu ve istek kavramını aktarır. Bu kavram, bir yandan iyi insanları taklit etme, diğer yandan da kötülüklerden ve din düşmanların haset etme duygularından uzak durmayı ifade etmiştir. Hicri 6. yüzyılda teşbih kavramı önem kazanmış ve Muharrem yas merasimi için kullanılmıştır. Teşbihin bu yeni yorumu, Mu'tezile'nin önde gelen araştırmacılarından biri tarafından yapılmıştır. Ebulkasım Mahmud bin Ömer Zemahşeri (467-538 H.) İranlı ve son ünlü teologlardan biriydi. Dini geleneklere göre Hüseyin için ağlayan ve diğerlerini ağlatan, iyilerden biri olduğunu açıkladığı öğütler konusunda bir kitap yazdı. Ona göre “kim kendini bir grup gibi yaparsa, o aynı gruptandır” ve aynı değer ona ulaşacaktır. Yani taklit teorisine zemin hazırlamış ve her halükarda ağlatan bir fiile kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Maktal okuma (şehadet hikayelerinin anlatılması) veya Kerbela'daki üzücü olayın betimsel anlatımı, bir ölçüde Zemahşeri'nin görüşlerinden ilham alan araçlardan biridir.

Uzmanlar, Taziye'nin ilk örneklerinin Safevi döneminde ortaya çıktığına inanıyorlar. Ancak görünen o ki bu söz pek belgelenmiş ve doğru değildir. Çünkü Taziye okumanın ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih yoktur ve bilinen tek şey bu toplantıların Safevi döneminde değil, Kaçar döneminde olduğudur. Görünüşe göre Safevi döneminin genel âlimleri ve din adamları, o dönemde Şia yas törenlerinde meydana gelen yeniliklere katıldılar veya en azından sessiz kaldılar; muhalif bir meseleleri olsa ve hatta dile getirseler de bu tavır gâlip gelmemiştir (Mazahiri, 1390, s. 75).

İran'ın son 150 yıllık edebiyat tarihini yazan Yahya Aryen pur'a göre, Taziye ve Taziye okumanın altın çağı Kaçar dönemidir. Bu sanatın ilerlemesinde saray ve soylularının desteği önemli katkı sağlamıştır. Bir yandan bu dönemdeki lüks ve dillere destan törenler yabancı izleyicilerin gözlerini kamaştırıyor, öte yandan Kaçar döneminde İran ve Avrupa arasındaki geniş bağlantı, Taziye sanatçıların gözlerini Avrupa tarzı dramının geniş dünyasına açıyor. Bu dönemde şebih okumaları nâtik olur ve daha dramatik bir biçim alır. Ayrıca, Aryen Pur taziyelerin yazıya geçme süreci hakkında şunları söylüyor: Taziye-namelerin metni nispeten yakın zamanlarda hazırlanmıştır. İçeriği genellikle yazılmazdı ve sadece şiirler ve meclisler, yani her kişinin rolü ve sırası, oyuncuların kullanımı için icra sırasında bir kağıda yazılırdı. Bu nedenle, yazarlarının adları bizim için genellikle bilinmiyor (Aryen pur, 1379, s. 222).

Taziye-Namelerin metni başlangıçta basitti ve ifade, çatışma ve karışıklığın ustaca kullanımıyla elde edilen dramatik güçten çok genel gerçeklere odaklanıyordu. Ancak 19. yüzyılda yavaş yavaş edebiyat açısından daha gelişmiş hale geldi. Üstelik sarayın yüksek geleneği gibi muhteva bakımından daha maddi, dış yönden daha ihtişamlı hale gelmiştir ve yavaş yavaş, oldukça canlı ve doğal olan etnik sanata, etnik hikayelere ve kamusal dine dayanan köylerin ve etnik geleneklere nüfuz etti ve toplumsal kavramların rengini aldı (Chalkowski, 1367, s. 19).

Feth Ali Şah döneminden itibaren kadın taziyesi de popüler oldu ve kadınlar tarafından büyük bir ihtişamla icra edildi. Bu taziye ilk kez Fath Ali Şah'ın kızı Qamar al-Selteneh'in evinde gerçekleştirildi (Hakiki, 1386, s. 16).

Şebih icrasının en azından 16. yüzyıldan önce Azerbaycan'da icra edildiğini doğrulayan kaynaklar var. Nitekim 16. yüzyılda Rus taciri Fedot Kotov, Azerbaycan'ın kadim şehri ve Safevi şeyhlerinin anavatanı Erdebil'de gördüğü "Hüseyin'in Öldürülmesi" adlı Şebih oyunu hakkında şunları aktarmaktadır: Şebih oyunu, dans, göğüs dövme ve kafa vurma performanslarıyla başladı. Çıplak ayaklı, göğüsleri açık insanlar önce sokaklarda yürüyüp, sonra vücutlarının açıkta kalan kısımlarını siyaha boyadılar. Sokaklarda, çarşılarda, meydanlarda dolaşır ara sıra elindeki taşları birbirlerine vurarak "Hüseyin, Hüseyin ya Hüseyin" diye bağıyorlardı. Daha sonra sahnede bir performans gösterildi. O sırada yüzleri develerin sırtına dönük çıplak çocuklar "Hüseyin, Hüseyin" diye bağıarak kalabalığın arasından geçtiler. Hem üstü hem de yanları süslenmiş tabutun önünden büyük bir zafer alayı geçti. Tabuttan sonra Hüseyin'in oku, mızrağı ve kılıcını taşıyan bir at keçirildi. Bu sırada yüzleri ve vücutları kanlar içinde iki çocuk ortaya çıktı. Başka bir atın üzerinde, yeni bir koyun postu giymiş, içi dışına çıkmış, vücudu ile derisi arasına oklar saplanmış bir adam belirdi. Sonra sahneye eşeğin üzerinde bir iskelet getirdiler. Üzerinde ok, mızrak ve bir şapka vardı. Gösteriye katılanlar bu iskeletin düşmemesi için kenarlarından tutmuşlardı. Kalabalık büyüdükçe seyirciler iskelete tükürüp ve küfretti. Kadınların toplandığı meydanda bu oyun oynanırken hıçkırırken ağlıyorlardı, gençler ve yaşlılar başlarını vururken, göğüslerini ve ellerini kesip, yüzlerini kana bulayıp ağladılar. Sonunda bir grup, Hüseyin'in düşmanını temsil eden iskeleti yaktı ve kendilerini zincirlerle dövmeye başladı (Allahverdiyev, 1978, s. 95-96).

Başlangıçta taziye birkaç bağlantılı zayıf ve yetersiz olaydan, uzun hitabet monologları ve ardından birkaç diyalog veya konuşmadan oluşmaktaydı. Pratikte nadiren bu ilkel okuma rolleriyle doğrudan ilgiliydi. Aslında, oyuncular repliklerini ellerindeki yaklaşık 5 cm eninde ve 20 cm uzunluğundaki bir nüshadan okurlardı. Bu gelenek devam etti ve bugün bile yaygındır. Belki de bu, Müslümanların canlı unsurları teşhir etmeyi yasaklamasının bir nebze de olsa ifadesidir; bahsedilen nüsha veya yazı, oyuncunun gerçekten yansıttığı kişi olmayacağına dair herhangi bir düşünceye sınır koymayı amaçlıyordu. Bu anlamda oyun, Yunan tiyatrosundaki maske kullanımına benzemektedir. Gösterinin önemi metinden çok

daha fazlaydı. Bu gidişle, bu sanat türü, bir yüzyıl içinde birkaç yüz efsanevi meclisten oluşan bir koleksiyon üretti (Chalkowski, 1367, s. 13-14).

Bir süre sonra növh e okuma merasimlerin zayıflaması Taziye törenlerini de etkiledi. Bu düşünüş eğilimi, Muzaffereddin Şah'ın saltanatının sonundan, batıdan yeni fikir hareketlerinin İran'a gelmesiyle ve özellikle Meşrutiyet hareketinin başlamasıyla daha yeni bir biçim aldı. Meşrutiyet hareketinden itibaren İmam Hüseyin'in yas törenlerinde siyasi ve hükümet karşıtı konuların yer aldığı görülmektedir. Bunun nedeni, Meşrutiyetten önce ünlü vaizlerin siyasi ve kamusal bilinç eksikliğinden dolayı Kaçar hükümeti ile pek çatışma yaşamamalarıydı. Ancak Meşrutiyete geçtiği sürece, minber medyası giderek hükümet karşıtı hale geliyor (Emin, 1374, s. 145).

Bu siyasallaşma süreci daha çok Meşrutiyet yanlısı olan dindarlar tarafından yürütülmüştür; dine inanırken, Batı medeniyetinin özgürleştirici ve anti-otoriter yönlerinden büyülenenler ve bu yönlerini dini inançlarıyla birleştirmeye çalıştılar. Meşrutiyetin kurulmasından sonra Aşura yas törenlerinde bazı değişiklikler açıklandı; örneğin Kameri 1325 yılı Muharrem'den itibaren şeriata aykırı olduğu için çalgılar ve davullar yasaklandı. Genel bir özetle, Kaçar dönemindeki dini yas törenleri, birçok inişli çıkışlı olmasına rağmen halk kitleleri üzerindeki etkisini hiçbir zaman tam anlamıyla kaybetmedi ve farklı siyasi ve sosyal durumlarda hala etkiliydi. Genel olarak, Kaçar döneminden beri İmam Hüseyin'in yas törenleri Muharrem ayına ek olarak Safer ayına kadar uzatıldı (Mazahiri, 1390, s. 128-143).

Taziye'nin kapsamını genişletmek ve maddi boyutunu artırmak için “*Haşiy e Okuma*”¹⁷⁷ veya “*Goriz*” sağlanmıştır. Bu goriz’ler, Tevrat ve Kuran kıssalarının yanı sıra efsaneler ve ulusal geleneklere dayanıyordu. Bu küçük kahramanların eylemleri ortaya çıktığında, seyirci onların acılarını tanıyabiliyordu. Özellikle kadınlar için bir şifacıydı. Dinleyicinin çektiği acılar, Kerbela kurbanlarının çektiği acıların yanında önemsizdi (Chalkowski, 1367, s. 19).

Kutsal insanların çizimlerini ve temsillerini hakaret olarak gören dini liderlerin çoğunluğunun eleştirilerine rağmen, Şebih halk arasında giderek daha popüler hale geldi.

¹⁷⁷ Digressions

Muharrem ayının ilk on gününe sınırlı kalmayan icralar, bir sonraki ayının sonuna kadar, Safer ayı, devam ediyordu. Ve son olarak, bazı insanların bir seyahatten sağ salim döndükleri, sağlığına kavuştukları veya bir hacdan döndükleri için şükran olarak Şebih okuma isteği, Şebih gruplarının yıl boyunca performanslar sergilemesine neden oluyordu.

Zamanla Kerbela folkloru Kerbela'nın yazılı edebiyatını doğurmuş ve Muharrem döneminde anlatılanlar, özellikle yazılı kültürden sözlü kültüre geçen meydanı oyunlarından olan Şebih böyle koşullarda şekillenmiştir. Günümüzde Kerbela anlatılarının, efsanelerinin ve menkıbelerinin bir kaynağı halkın hafızası, diğeri ise maktellere konu olmuş yazılı kaynaklardır. Bu açıdan Kerbela edebiyatı aynı zamanda Kerbela folklorunun kendisidir (Bayat, 2014, s. 125). Dolayısıyla, Kerbela folkloru ikinci sözlü hayatına başladı. İkinci sözlü hayat, folklorun yazılı geleneğe geçişidir ve bunun araştırılması, folklorun sürekliliğini ve devamlılığını anlamak açısından önemlidir. Aslında, çağdaş folklor budur (Bayat, 2014, s. 68).

Kerbela faciası hem yazılı hemde sözlü söylenen növheler, makteller, mersiyeler, ağıtlar ve saha oyunlarının tüm inceliklerini kullanarak göstermek için sahnelenen performanslardan oluşur. Kerbela destanından Şebihe geçiş, eski ritüellerin, mitlerin ve efsanelerin zengin bir şekilde kullanılması anlaşılmaktadır.

4.19.3. Şebih Süreci

Azerbaycan'da geçmişte ve günümüzde bazı bölgelerinde Şebih gösterisi Muharrem ayının ilk gününden itibaren her gün Kerbela faciasının bir ana karakterine ithaf edilerek başlamaktadır. Önceden provası yapılmış ve metni, her rolün oyuncularını, oyunun süresi, sahne araçlarının hazırlanması ya da tamiri yapılan bu gösteriler, izleyenlerin tutkusu ve hüznü arasında gerçekleştirilir. Bu gösteriler Orta oyunu tarzında, meydan, cami ve tekye avlusu gibi açık mekanlarda, seyirciye, müzek gurupuna, sahne arkasına veya oyuncuların sahneye girmek için bekledikleri yere ayrılmış olarak icra edilir. Azerbaycan'ın birçok bölgesinde Şam Gariban olarak adlandırılan İmam'ın şehadetinin üçüncü gününde yas törenleri yine önceki

günlerin heyecanı ve hüznü ile yapılır. Hüseyin'in şehadetinin kırkinci günü Sefer ayın yirminci gününe denk gelir ve bugüne kırk anlamında olan Arapça sözcüğü kullanarak Arbain denilir. Bu günde, Türklerin eski adetlerine göre, ölülerinin anısına kırkinci gününde özel bir tören düzenlenir, bu doğrultuda Arbain gününde de Kerbela'nın şehitlerinin kırk merasimi önceden yapılan hazırlıkları ile tüm görkemiyle gerçekleştirilmektedir.

Yaklaşık 250 yıl boyunca Muharrem yas törenleri ve növhe-okuma alayları bir aradaydı, her biri daha karmaşık ve aynı zamanda daha güzel ve teatral hale gelmekteydiler. 18. yüzyılın ikinci yarısında birleştiler ve bu şekilde Taziye okuma veya avam insanların dediği gibi Taziye adlı yeni bir drama biçimi doğdu. Taziye'nin en başından beri, Muhalif-okuyanlar¹⁷⁸ rollerini dramatik bir şekilde yüksek sesle ezberden okurdular, karşı tarafta Muvafik-okuyanlar¹⁷⁹ metinlerindeki şiirleri ritmik bir biçimde okurlardı. Ana tema yine Kerbela'nın kuşatılmasıydı, ancak meclisleri ayrı ayrı yazılan bir takım kahramanlara dayanıyordu. Ardından Kerbela olayı öncesi ve sonrası şehitler hikayeye eklendi. Taziyeh, bu kavramın mükemmel bir açıklaması ve illüstrasyonudur, bu gösterinin kökleri, ağıtlarda ve kahramanların anılmasındadır ve sahne sanatlarının evriminde metin, eklenecek son unsurdur.

Şebih'lerin metninde ayrı ayrı ağıtlar, alkışlar, bağımsız diyaloglar, Kerbela'da yaşanan olaylar ve şehitlerin yaşamlarından muayyen çağlar yer alır. Taziye performansı, bir aksiyon içinde başka bir eylemin temsili şeklinde olabileceği gibi, dramatik bir anlatı, dansa benzer hareketlerle ve canlı oyuncularla gösteri biçiminde bir sunum sunmaktadır. Dramatik anlatı biçimi en yaygın olanıdır.

Ayrıca kuklalardan da canlı oyuncularla beraber oynanan Taziye dramlarında yararlanılmaktadır. Bu kuklaların kullanımı çok yönlüdür; bunlar daha çok Şebih'te olan olumsuz karakterleri küçümsemek ve hakarete uğramak içindir. Bazen Cebrail ve Mikail gibi meleklerin ve Kerbela şehitlerinin bedenleri karton şeklinde gösterilir.

¹⁷⁸ Antagonists

¹⁷⁹ Protagonists

Muharrem'de icra olunan törenler danslı ve ritmik hareketlerden oluşmaktadır. Olaylarda yaşanan hüznü sadece sözlü değil sözsüz olarak pandomim şeklinde de canlandırıldığına tanık olunmuştur. Ancak performansların en önemlisi canlı oyuncularla ifa edilenler olduğunu söylemek gerekir. Bu temsiller Şebih ile birlikte Şebih-gardani olarak da adlandırılır (And, 2017, s. 93-100).

Drama, herhangi bir kutsal oyunu temsil eden eylemdir. Temsil, kozmik bir olayı sadece temsil olarak değil, aynı zamanda bir özdeşleşme olarak da yeniden yaratır. Bu açıdan Şebih tiyatrosu, Kerbela'da yaşananların basit bir taklidi ya da temsili değil, onun yeniden yaşatılmasıdır (Bayat, 2014, s. 216).

Kerbela olayının doruk noktası olan Şebih'in hazırlıkları aylar öncesinden heyecan ve özenle başlar. Oyunda oynayacak oyuncular rollerini ezberliyor ve kimin hangi rolü oynayacağına karar veriliyor. Muharrem ayının başlamasıyla Aşura gününe kadar süren yas törenleri bir tür Şebih icrasına yapılan ön hazırlıktır. Elbette yas törenlerinin temsilleri de Şebih tiyatrosunun bir unsurudur. Şebih tiyatrosunu oynamakla ilgilenen oyuncular ve kişiler kılıçlarını ve kalkanlarını, kıyafetlerini ve binmek için atlarını hazırlarlar. Atlar trompet ve davul seslerinden ürkmeler diye gürültülü yerlerde gezdirirler. Şebih tiyatrosunun performansı, Kerbela olaylarını en ince ayrıntısına kadar şiirle yazan Kumrî, Dahil, Raci ve diğerlerinin ağıtlarına, kısacası Makteli-Hüseyin metinleri esas alınarak oynanmıştır.

Meydan oyunlarının en yaygını olan ve çok sayıda oyuncunun katılımıyla oynanan Şebih oyunu, hem şekil hem de anlam olarak dini bir karakter taşımasına rağmen halk tiyatrosunun tüm unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Şebih'in oyunu basit olduğu kadar kompleks, teatral bir özelliğin yanı sıra mükemmel bir olay örgüsüne sahiptir (Bayat, 2014, s. 230).

Saha performansı olan Şebih, ona inanan seyirci ile var olur. Bu nedenle Şebih gösterisinde oyuncular ve seyirciler birlikte oynarlar. Seyirciler bazen ağlıyor, bazen Yezîdilere lanet okuyorlar, bazen oyunculara yardım ediyorlar, Şebih'lerde önemli bir özellik zaman ve mekanın iç içe geçmesidir. Bu nedenle, hiçbir durumda gerçek zamandan bahsedemeyiz. Peter Brook adlı ünlü bir tiyatro teorisyeni, Şebih'in zaman dilimlerini nasıl aştığını gösteriyor: Daire bazı temel yasalara göre çalışıyor ve "tiyatro performansı" adı verilen

gerçek bir olay yaşanıyor. Uzak geçmişteki bir olay "yeniden temsil" sürecindeydi ve o anda gerçekleşiyordu; geçmiş oyun şu anda yaşanıyor ve işte kahramanın kararı o an içindi, acısı da o an içindi, seyircinin gözyaşları ise tam o an içindi. Geçmiş tanımlanmıyor veya belirtilmiyor ve zaman ortadan kaldırılıyor. Köy, neredeyse bin yıl önce yaşamış gerçek bir insanın gerçek ölümüne şimdi, tam burada tanık oluyordu (Brook, 1995, s. 39, Aktaran: Bayat, 2014, s. 232).

Şebih ritüele yakındır çünkü oyunda oynayanlar kendilerini oyun oynadıklarını sanmazlar, karakterleri canlandırırlar ama kendilerini oynadıkları kahramanlar olarak görürler. Düşman tarafını oynayan Yezîdiler, kendilerini oynadıkları rolle özdeşleştirmiyorlar (Bayat, 2014, s. 239).

Popüler ve nefret edilen karakterleri ayırt etmek için semboller ve işaretler kullanılır. Klasik geleneklerde popüler insanlar yeşil veya beyaz, nefret edilen karakterler ise kırmızı giyer. Ayrıca Yezîd hayranlarının kötü insanlar olduklarını göstermek için bazen güneş gözlük taktıkları görülmüştür. Ama en önemli şey, iyi insanlar veya evliyaların rollerini ritim ile okurlar ve kötü insan veya Eşkiya karakterleri de sözlerini hitabet ve yüksek sesle tekrar ederler. Fâsık kimse fikrini değiştirip evliyanın dinine tabi olunca, konuşma tarzı değişir.

Şebih gibi dinî-tasavvufî orta oyunlarında, seyircinin bir temsilin canlanmasını izlediği fikrini unutup, oyunu seyrediyor ve gerçek olayları izliyormuş gibi bir kanı vardır. Şebih gibi bir trajedi tiyatrosunun amacı seyirciyi olayların bir parçası gibi hissettirmektir. Oyunun inanılabilirliği seyirciyi o günlere çekmek, Ehl-i Beyt'in acısını kendi acısı, musibetini kendi musibeti olarak yaşamaktadır. Şebih tiyatrosunda anakronizm olmasına ve olayların Kerbela'yı tam olarak yansıtmaktan uzak olmasına rağmen seyirci-oyuncu alanının aynı olması ve birbirinden ayrılmamış olması olayların gerçekliğini arttırmaktadır. Bunun için Şebih'in konusu, dili ve müziğinin gerçek Kerbela'ya benzemesi, sahne dekoru, kostüm, maske, peçe ve at seçimi de önem taşımaktadır. Dolayısıyla tarihteki trajik bir olayı dinsel-tasavvufî bir biçimde canlandırmak o kadar da kolay değildir. Şebih saha icrasında zaman ve mekanın iç içe geçtiğini görmekteyiz. Burada yenilgi yok, ölüm yok. Verilen mesaj aynıdır: "Her gün Aşura, her yer Kerbela'dır."

Burada Taziye'nin icrasında seyircinin varlığı ve etkisinden de bahsetmek gerekir. Seyirci ile Taziye performansı arasındaki özel ilişki, batı tiyatro gelenekleri bağlamında özel bir etkiye sahiptir. Çünkü izleyici neredeyse bu gösterinin hem içinde hem de dışında. Onlar hem Kerbela çölündeler ve hem sembolik olarak Hüseyin ve yoldaşlarını kuşatan askerlerin rolünü oynuyorlar. Aynı zamanda kendi gerçek dünyalarında bu olayın yasını tutarlar. Bu gösterinin oyuncularını, performansın sözlü metni aracılığıyla ızdırıp ve üzüntülerini dile getiriyorlar. Ancak seyirciler arasında üzüntülerini ve yaslarını içtenlik ve güçle ve bazen de şiddetle ifade edenler var. Bu şekilde, gerekli dramatik aksiyonun bir bölümünü tamamlarlar. Ancak izleyicinin açık keder ifadesi, günlük yaşam deneyimlerinden beslenir ve Tekkiye'de izledikleri oyun bunu gözler önüne seriyor. Aslında, seyirci kendi günahları ve sorunları için ağlar ve Hüseyin ve arkadaşlarının sorunlarının ne kadar büyük olduğunu hatırlamaya teşvik edilir. Seyirci-oyuncu geleneğinin odak noktası Taziye'de temsiller ve performanslar yapmak için çok önemlidir. Taziye izleyicisi, hem geçmişte hem de günümüzde ve performansın bir parçası olarak hem kendi toplumlarında hem de Kerbela çölünde var olan bir aktör-seyirci olarak ana ekseni oluşturur.

Seyircinin varlığı yalnızca zaman ve mekân olarak değil, aynı zamanda gösterideki dramatik rollerinde de hissedildiği bir duruma yerleştirilir. Gösterinin katılımcıları olarak, sadece İmam Hüseyin'in yasını tutanları değil, aynı zamanda onun katillerini de canlandırıyorlar. Bu şekilde seyircilerin varlığı ile Taziye temsilinde İmam Hüseyin'in taraftarları ile düşmanlarını ayırt etmek güçleşir.

Teziye'de oyuncu ve izleyici arasındaki yüz yüze ve sonsuz temalar, tüm katılımcılarda kendi kendini analiz¹⁸⁰ etmelerine ve onlarda bir iç uyum döngüsüne neden olur. Taziye, yaşam, ölüm, Tanrı ve diğer insanlarla ilgili tüm düşünce ve duyguların özünü içeren çok insancıl ve ciddi bir gösteridir. Sanat tarihi arayanlar ve deneysel tiyatro¹⁸¹ ile uğraşanlar için Şebih, yeni tiyatro idealleri ve deneyimlerinin motivasyonu hakkında bilgi veriyor.

¹⁸⁰ Self-analysis

¹⁸¹ Experimental theater

4.19.4. Kasım'ın Dügün Taziyesi

Şebih oyununa örnek vermek gerekirse, diğer Şebih'lerde tanık olduğumuz zıtlıklar gibi bu da Kasım'ın düğünü ve Ali Ekber'in şehadet gösterisidir. Önceden dediğimiz gibi Muharrem ayının ilk on günü belli karakterlere tahsis edilmiştir, Muharrem ayının beşinci ve onuncu günlerinde önceden sadece Azerbaycan'da ve sonralar bir çok yerde yaygınlaşan "Kasım'ın Dügün Taziyesi" vardı; bu etkinlikte seyirci ve oyuncu dinamiklerinin karşılıklı etkileşimini açıkça göstermekteyiz.

Kasım, İmam Hüseyin'in ağabeyi Hasan'ın oğludur. Hasan, babası Ali'nin şehadetinden kısa bir süre sonra zehirlenerek şehit oldu. Aktarılan rivayetlere göre, Hassan'ın dileği Kasım'ın Hüseyin'in kızı Fatıma ile evlenmesiydi. Hem Kasım hem de Fatıma, Kerbela kuşatması altındakiler arasında ve henüz ergenlik çağındalar. Ancak onların yakında öleceklerinin farkında olan Hüseyin, kardeşinin vasiyetini yerine getirmeye karar verir ve evlenmelerini emreder.

Bu konuda olan Şebih gösterisinde Hüseyin'in büyük oğlu Ali Ekber, düşman ordusuyla tek başına savaşırken (gösteride bu sahne gösterilmiyor, sadece hakkında konuşulan bir savaştır), oyuncular ve seyirciler ana sahne ve çevresinde düğün eşyalarını hazırlarlar. Son olarak rengarenk gerdek sahneye getirilir ve dar koridorlardan gelinle damat ona doğru yönlendirilir. Dügün şarkısı onların gelişine eşlik eder. Coşkuyla kurabiye ve tatlılar katılımcılar arasında dağıtılır. Aniden Ali Ekber'in atı seyircilerin arkasında binicisiz olarak bulunur. Ali Ekber'in şehadetinin bu alametinden dolayı bütün halk keder içinde oturuyor. Kasım ana sahneyi terk eder ve seyircilerin arkasından savaş alanına koşar. Bir andan sonra Hz. Ali Ekber'in naaşını kalkanlar üzerinde taşıyan bazı kişiler ana sahneye dönerler. Müslüman ülkelerde cenaze törenlerine herkesin katılması âdet olduğu için, orada bulunanların hepsi ayağa kalkar ve yas tutar. Cenazelerde, cenazeye herkesin yardım etmesi âdet olduğu gibi, naaşa yeterince yaklaşamayanlar ellerini sembolik hareket ve mimiklerle uzatırlar. Son olarak naaş ana sahnede gerdek önünde konulur. Sahnenin bir tarafında seyirciler göğüslerini çırparken, sahnenin diğer tarafında ise neşeli müzikler eşliğinde nikah merasimi devam ediyor. Sesler çelişkili, seyirci bir o yana bir bu yana gidiyor, ağlamalar

kahkahalara dönüşüyor. Tam nikah bitip de Kasım evliliğe hazırlanırken savaş alanına çağrılır. Savaş alanında önce düşman ordusunun komutanlarının oğullarına saldırır. Sonunda sayısız düşman ordusuyla savaşmak zorunda kalan, kasım öldürülür (Chalkowski, 1367, s. 15-16). Bu yeni gelin, tam düğün anında kocasından ayrılıyor. Gururu ve sevinci yaşadktan sonra, ölümün ve zorluğun karanlığıyla yüzleşmek zorundadır. Ritüelin bu kısmı yaşla düğünü, ölümü ve evliliği simgeleyerek imamların soyunun zor şartlar altında bile devam edeceği umudunu artırıyor. Eskiden bu şebih gösterisinde böyle bir gelenek vardır, meydana bir araba getirilir büyük bir sediyeye ya da taht-i revan üzerinde Otağ-ı Kasım (Kasım'ın odası) geçirilir.

Bazen Şebih oyununu daha küçük parçalara bölüp Kerbela olayından kısa sahneler seçip sembolik biçimde Muharrem yas törenlerinin arasında gösterilmektedir. Aşura günün Şebihlerinden biri de “Zülcenah” veya İmam Hüseyin'in atının şebihidir. Rivayetlere göre “Zülcenah” iki kanatlı anlamındadır. Zülcenah beyaz ve peygamberin atının soyundan olan bir attır. Bu at, doğduğu ilk günden itibaren İmam Hüseyin'in atı, arkadaşı ve dostu olmuştur. Çok güçlü ve çevik bir Arap atıymış. Aşura günü Zülcenahı temsil edebilen bir beyaz at seçip üzerine yeşil bir kumaş atıp sokakları gezdirirler. Buna adak adayan birisi, adadığı yeşil kumaşı zülcenahı temsil eden atın üzerine atır. Zülcenah'ın mazlum ve yalnızlığını göstermek için tasvir ettiğimiz gösteri Şebih'in en basit şekillerinden biridir (Emani, 1393, s. 15).

Hoy şehrinde Şebih'ten seçilen bir sahne ve sokakta icra olmasından bir örnek getirilir: Arap kıyafetleri giymiş, omuzundan su torbası asan bir adam, ardından Arap olduklarının bir göstergesi olarak Arap şalları kafalarına saran beş altı çocuk şehirde yürüyorlar. Ara sıra Hz. Ebulfazl'ın simgesi olan bu şahsın etrafında toplanıp susadıklarını ifade ederken ondan su isterler. Çocuklar: Ay amca el-eteş! Hz. Ebulfazl rolünü oynayan kişi şöyle karşılık verir: Yandım ay aman el-eteş! (Zafar Khah, 1393, s. 55-56).

4.19.5. Kerbela Olayında Suyun Etkisi ve Rolü

Kerbela söyleminde ve Muharrem ayı töreninde iki unsur olan su ve ateş halk dininin ana ve sembolik unsurları arasında yer almaktadır. Doğum ve doğurganlığın simgesi ve arınmanın sembolü olan su, uzak geçmişten beri insan zihninde yüksek bir konuma sahiptir, ve yaşamsal doğası nedeniyle kutsal kabul edilir. Bir yandan yaşamın işareti, diğer yandan arınmanın belirtisidir. Buna dayanarak, insanların inançları ve kanaatleri dünya görüşüne ve ihtiyaçlarına göre ortaya çıktığını anlıyoruz.

Kerbela olayında su ve susuzluk özel bir öneme sahiptir. Diğer olaylar da bundan etkilendiği gibi iki ordunun arasındaki konuşmanın önemli bir kısmı su hakkındaydı. Öyle ki Hüseyin'in baskı altında olduğu ve düşmanın inatçılığı buradan anlaşılır. Kerbela'da suyun önemi o kadar büyüktü ki, bu konudaki çekişme Aşura'dan birkaç gün önce başlamış ve Aşure günü savaşın bitimine kadar devam etmiştir. Şaşırtıcı olan, yüzyıllar boyunca insanoğlunun yaşamının kaynağı, mutluluk ve barış habercisi olan suyu, insanları yok etmek için kullanmasıdır ve bu şekilde binlerce canlı susuzluktan öldü ve binlerce şehir ve köy yok etti.

Düşmanın Hüseyin'e suyu kesme hedeflerinden bu durumlarda bahsedilebilir: 1. Suyu etkili bir askeri taktik olarak kullandılar, Hüseyin ve arkadaşlarına susuzluğu empoze ederek askeri güçlerini düşürdüler. 2. Hüseyin'in kampında en çok etkilenen kadın ve çocukların varlığıyla düşman, psikolojik bir savaş düzenleyerek İmam ve arkadaşlarını teslim olmaya zorlamak istedi.

Aşura günü ordu ve çadırlılar susuzluktan etkilenir ama susuzluk felaketi daha çok üç karakterde görülmektedir: 1. Ordunun ikinci karakteri, Muharrem ayının dokuzuncu günü veya gecesi Fırat'a yapılan saldırıdan sonra Sakka unvanı verilen Ebulfazl Abbas'tır. 2. Susuzluğu yendikten sonra savaş alanını terk eden ve babasından su isteyen Ali Ekber karakteri. 3. Ünlü rivayete göre imam kendisi için su isteyen ve sonunda susuz ölen Hüseyin'in bebeği olan Ali Asker.

Su ile ilgili genel inanış doğrultusunda yapılan işlev ve törenlere bakabiliriz. Kerbela hadisesinde su ile ilgili günümüze kadar gelen önemli kısımlardan, her yıl Muharrem törenlerinde görülen ritüel, Teşt Koymak ve Saka ile ilgilidir. Ebulfazl Abbas'ın makamından ödünç alınan Sakalık ayini, Şebih ritüel icrasında özel bir yere sahiptir. Sakkalık ve su temini özellikle hayırsever bir açıdan ele alınmıştır. Halkın en önemli adaklarından ve hayır işlerinden biri, özellikle Aşura günlerinde Hüseyin'e yas tutanlarına su vermektir. Bazı insanlar su kaynaklarını evin ve geçidin önüne koyuyor. Bazıları Muharrem törenlerine gider ve Tasua gününde Abbas'ın sakkalık sembolü olan su dolu sürahi eline alarak halkın arasında dolaşıp susayanlara su dağıtır. Sadece Muharrem günleri değil, yılın her günü su içtikten sonra "Hüseyin'e selâm olsun, Yezide lanet olsun" denilir.

Şehirleşmenin yaygınlaşması, susuzluk, Şialığın yayılması ve Kerbela olaylarına yapılan yas törenlerinin yaygınlaşması ve Kerbela'nın tarihi olaylarının sürekli anlatılmasıyla mahallelerdeki hayırseverler, özellikle yoksullar için halkın tüketimi için bir su deposu veya Sakka-hane inşa etme kültürü oluştu. Sekka-hane, bir bardak veya küçük kaseinin musluğa bir zincirle bağlandığı, su depolamak ve içmek için özel bir yerdir. Sekkahane çeşitli şekillerde inşa edilir ve bazılarının üzerine bronz levhalardan bir kubbe yerleştirilir ve içinde su depolanır ve halkın gözünde Sekkahane kutsal bir mekandır. Eskiden elektriğin olmaması ve karanlıktan dolayı Sekkahaneyi aydınlatmak için mumlar kullanılırdı ve orada mumların yakıldığı bir yer düşünülürdü. Böylece insanların Sakkahane'nin kutsiyetine olan inançları nedeniyle mum yakmak, yavaş yavaş Kerbela ve Muharrem ayının anma ritüelinin bir parçası haline geldi.

Dramanın yapısı açısından su ve susuzluk meselesi, Şebih icrasında yer alan taraflar arasındaki anlaşmazlığın nesnel ve ana sebebidir. Aslında, Şebih performansı bir dramadan çok bir su savaşıdır. Şebih gösterisinde en kötü işkence suya erişimin engellenmesidir. Bu nedenle, bu gösterinin dramatik anlarının çoğu, suyu kapatmaya ve imamın, arkadaşlarının ve ailesinin susuzluğuna odaklanıyor. Şöyle özetlenebilir, su konusu olmadan Şebih'in dramatik eylemi varoluş gerekliliğini kaybeder.

4.20. KADINLARA ÖZEL DİNİ TOPLANTILARIN TÜR, ÖZELLİK VE İŞLEVLERİ

Din kuruluşu araştırıldığında, dini inancın ötesine geçerek kolektif ve bazen de örgütsel bir yüz bulunmaktadır. Bu nedenle dini inancın işlevi dışında, grubun oluşumuna bağlı başka işlevler de görünmektedir. Yani bu ikincil veya gizli işlevler, dini inancın işlevleri değil, stabil ve yarı-stabil gruplar şeklinde oluşan karşılıklı iletişim işlevleridir. Din müessesesinin dışavurumlarından biri de, müminlerin bir takım dinî ayinleri yerine getirmek üzere düzenledikleri dini kurullar ve toplantılardır. Toplumumuzda, bu dini toplantıların ve heyetlerin varlığı, toplumsal yapının ve güç ilişkilerinin (yalnızca politik anlamda değil, geniş anlamda) yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Özel dini günler dışında yas kurulları şeklinde oluşturulan erkek dini toplantıları, Dini Heyetler bölümünde ele alınan bir örüntü izlemektedir. Ancak kadınların dini toplantılarının da birkaç modeli var.

Çoğunluğu Şia olan Azerbaycan toplumunda kadınların dini toplantılarının içeriği öncelikle Peygamber Efendimizin ailesinin yasını tutmak, ikinci ise din eğitimidir. İkinci yönü son yıllarla ilgilidir ve uzak geçmişte böyle bir yönü yoktur. Azerbaycan'da dini olaylar ve onlara bağlı olan dini törenler arasında, Kerbela faciası ve Muharrem ayın zirvesi olan Aşura trajedisi ve Muharrem ayının etkinlikleri arasında zirvede olan Şebih oyunu ve arkasında gerçekleştirilen yas tutmak, növhe okumak, adak ve yemek paylaşımları da çok anlamlı ve etkileyicidir ve Azerbaycan halkı bu kutsal ve önemli töreni bir sene bekler.

Kadınlar tarafından düzenlenen adak töreni, Kerbela olayının yasını tutmayı ve İslam yolundaki şehitlerin anısını yaşatmayı amaçlıyor. Ayrıca bu yüce gayelerin yanı sıra dünyevî niyet ve isteklerin yerine getirilmesi de vardır. Kadınlar bu adak ve yas merasimlerine katılarak, ihtiyaç ve gereksinimleri varsa niyet ederler ve kabul olup karşılanırsa, bir sonraki yılın Muharrem ayında gerek kendi evlerinde, gerekse cami, imamzada, tekiye vs. gibi mukaddes mekanlarda, adak ve imamların mersiye sofrasını açarlar.

4.20.1. Mersiye Okumak

Azerbaycan'da farklı maddi statüye sahip aileler, mali imkanlarına göre dileklerinin gerçekleşmesi için Muharrem ayının biri ile onuncu günü yani Aşura gecesine kadar Hz. Hüseyin ve yetmiş iki takipçilerinin şehadeti adına, ayrıca şehadetlerinin üçüncü, yedinci ve Arbain günlerinde öğleden sonra evlerinde *Mersiye* denilen ve kadınlar tarafından sadece kadınlar için düzenlenen yas törenleri geçirilmektedir.

Mersiye töreninin yapıldığı evin kapısına bir siyah bayrak asılır, bayrağın üzerinde Kerbela olayında şehit olanların bazısının isimleri yeşil veya kırmızı renkli sapslarla nakış gibi dikilmiştir. Tören, İmam'ın şehadetinin üçüncü günü ile ilgili ise bayrağın altına bir fener de asılır. Mersiyesi olan evin kapısı belirlenen saatlerde açık bırakılır. Mersiye törenine dışarıdan paralı olarak ağıt söyleyen (halk dilinde Ehl-i Beyte okunan ağıtlara mersiye denilir) ve Kur'an okuyan kadınlar davet edilir. Bu törende dağıtılan yiyecekler ve içecekler genelde çay, hurma, yeşillik, peynir, ekmek, şerbet, müşgülgüşa¹⁸² çerezi ve son günde daha detaylı bir sofraya kurulup Sarı Şile¹⁸³ ve yaprak sarması gibi yemekler de ikram edilir. Katılımcı sayısına göre bir veya kaç erkek növhe-han davet edilir ve bu növhe okuyanlar etkinliği konuşmalar konusunda, etkinliğin süresi ve yaşanan tutku ve heyecan açısından yönetirler. Növhe okuyanlar, Peygamber efendimizin ailesinin başına gelen musibetlerle ilgili sözler söylerler ve mersiye türünü adak sahibinin adak ve niyeti belirtir ve bu doğrultuda növhe okuyan daha çok belli karakterler üzerinde durur.

Adak sahibinin yaptığı niyete göre hazırladığı etkinlikler iki türü içerir:

1. Ardışık yıllarda veya adak sahibinin yaşamı boyunca Kamerî ayın belirli günlerinde (ayın ilk günü olmaya çalışılır) etkinlik yapılır. Musibetin ne şekilde zikredildiği kişinin adağına

¹⁸² Müşgülgüşa: Farsça bir terimdir. Sorunları çözmeye yardım eden yemek (nesne) anlamdadır. Küçük bir poşete kavrulmuş leblebi, kuru üzüm, küçük çikolatalar ve kenevir konulup dağıtılır. Halk inançlarında sorunları çözmeye, kızların evlenme dileğine ve kem gözlerden korunmaya yardımcı olur. Dinsel ve ulusal bayramlarda veya günlerde komşulara, dinsel yerlerde ziyarete gelenlere veya çocuklara dağıtılır. Bu geleneksel ihsan geçmişte manevi yetkilileri memnun kılmak için yapılan dağıtımlardan kaynaklanabilir.

¹⁸³ Sarı Şile: Adak sofralarında ikram edilen tatlıların en önemlisi sarı şile denilen safranlı, şekerli, pirinçli Aşureye benzer bir nevi tatlıdır. Aynı zamanda, yas yemeği olarak ta tanınmaktadır.

bağlıdır. Her zikri musibet birkaç dakika sürer, bu nedenle bu toplantılar kısa sürede yapılmaktadır. Bazen fıkıh sorularını mersiye den önce veya sonra sorulduğu görülür.

2. On günlük mersiye okuma etkinliği: Muharrem ayının ilk on günü veya Fatimiyye¹⁸⁴ adlandırılan on günde geçirilmektedir. Bu toplantılarda bir veya daha fazla mersiye okuyan davet edilir ve onlar da musibeti daha detaylı anlatırlar veya belli bir musibeti ve olayı on güne bölüp, on gün içinde mümkün olduğu kadar detaylı anlatırlar. Kadınlar bu toplantılara daha sıcak bakmaktalar. Birinci türden farklı olarak, bu mersiye yalnızca bir kez yapılmaktadır.

4.20.2. Vaaz¹⁸⁵ Toplantıları

Haftalık veya aylık olarak özel dini günlerde (Muharrem ve Ramazan gibi) yapılan bu toplantılar, bir bakıma erkeklerin dini heyetlerine benzer. Bu şekilde tefsir eden konuşmacı, Kur'an-ı Kerim'i okuyarak yanı sıra ahlaki meseleleri, fikhî hükümleri ve bazen de sosyal ve siyasi meseleleri dile getirir ve musibeti kendisinin veya bir başkasının zikretmesi ile son verir. Hiçbir erkeğin bu toplantılara katılmasına izin verilmez ve hatta erkek çocukların katılmasını mümkün olduğunca önlemeye çalışılır. Günümüzde kadın vaizler erkeklerin yerini almış, tesettürü riayet ederek, mikrofon ve hoparlörlerle vaaz verip meclisi yönetmektedir. Bu tür etkinlik ve toplantıların dinleyicilerini tatmin etmesi için dinî ve fikhî bilgilerden çok, hitabet ve üslup daha önemlidir.

4.20.3. Adak Sofraları

Bu toplantılar dini oturumlardan daha çok bir parti gibidir; Çünkü baskın yönü misafirperverliktir. Bununla birlikte, dua ve Aşura ziyareti okumak, Ehli Beyt'in felaketlerini

¹⁸⁴Fatimiyye Günleri: Rivayet ve tahlillerde Hz. Fatıma'nın şehadet tarihi farklıdır. Bu sebeple Hz. Fatıma'nın şehadeti için gün sayılarak, iki tarih arasındaki süreye Fatimiyye günleri adı verilmektedir. Şialar için en önemli yas günlerinden biridir.

¹⁸⁵ Rivayetlerin ve şeriat hükümlerinin minberde anlatılması.

anlatmak ta toplantının başında geçirilmektedir. Günümüz Azerbaycan'da kutsal dini makamlar için kurulan sofralar, her ne kadar matem mahiyetinde yapılıyor ise de aslında aidiyet, eşitlik, dayanışma ve yiyip, içip, buluşmak gibi işlevleri içermektedir. Bu nedenle yas tutma kavrayışından ziyade, ziyafet ve şölen amacıyla gerçekleştirilmektedir. Elbette bu törenin amacını sadece Ehl-i Beyti onurlandırmak ve devamında adakları dağıtıp yemek olmadığını vurgulamak gerekir. Ayrıca, bir araya gelen kadın akraba ve arkadaşlar aralarındaki dostluk ilişkilerini güçlendirir, mümkün olunca birbirlerinin sorunlarını çözmek için direnişlerini ve bağlarını güçlendirirler ve karşılıklı saygı ve dostluğun temellerini sağlamaktalar. Bu konuya böylede yaklaşabiliriz, yemek kültürü çerçevesinde Tarihsel olaylar anlatılmaktadır ve Şia inancı etkisinde oluşan sofraya kurma geleneği meydana gelmiştir.

Müslümanlar kendi aralarında “*ihsan vermek*” inancından yola çıkarak Ehl-i Beyt'in bereket ve azametinin gölgesinde bir araya gelirler, yiyecek ve içecek dağıtır, onlara öğretilerini hatırlatırlar. Şia Müslümanlar arasındaki bu hayırseverlik ve bağışlama eylemi, çoğunlukla Kerbela olayına ve on iki imamlarının doğum ve ölüm günlerine odaklanılarak yapılmaktadır. Adak sofrayı hazırlama sürecinde, dilek tutarak o sofradan tadımlık almak önemlidir. Dileği gerçekleştiren kişi her sene belli günlerde bir adak sofrası açıp misafirlerini ağırlamak ile yükümlüdür. Kuran'dan ayetler, methiyeler ve dualardan da özellikle Aşura ve Tevessül duası okunan adak sofrasında hazır bulunanlar, yemeklerden alırken dilek tutmaya özen göstermektedirler. Bazı insanlar yapılan bu yemeklerin şifalı olduğuna inandığı için, evde hastası veya sıkıntıda olan yakınlarına *teberrük* olarak şifa niyetine o yemekten bir parça alıp götürmektedirler. Aşağıda, bu gelenek hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için Azerbaycan'daki yaygın olan adak sofralarını tanıtacağız ve ayrıntılarını açıklayacağız.

4.20.3.1. Hz. Ebulfazl Sofrası

Hz. Hüseyin'in üvey kardeşi olan Hz. Abbas, Azerbaycan bölgesinde cömertlik, cesaret ve fedakarlığı simgeleyen en önemli dini karakterlerden biridir ve halk arasında çok sevilen, saygın ve kutsal kişiler arasında bulunmaktadır. Öyle ki, insanlar işlerine başladıklarında

veya beklenmedik olay ve güçlüklerle karşılaşınca Hz. Abbas'tan yardım talep ederler ve onun methinde birçok ağıt ve şiirler söylenmiştir.

Hz. Abbas Kerbela olayında, susuz kalan insanlara Fırat nehrinden su getiriyor. Kendisinin susuz kalmasına rağmen su içmeyip suyu diğer aile üyelerine ulaştırmaya çalışıyor. Fakat düşman tarafından kolları kesilerek, şehit ediliyor. Bu cömertlik adımları zaman içerisinde bir simge haline geliyor ve Hz. Abbas adına açılan sofralar çok çeşitli yemek, tatlı, meyve ve içeceklerle süsleniyor (Mostafa pour Shadlou Sofla, 2019, s. 89).

Bu sofraya en ünlü, en popüler ve en sık yapılan sofralardandır. Bu sofrada dua, Aşura ziyareti ve Hz. Abbas'a mersiye okumanın yanı sıra, davetliler ayrıntılı bir biçimde ağırlandı. Bu sofranın diğer kadın toplantılarından ayırt edici özelliği, güzel kıyafetler giymeye, makyaj ve süs eşyalarını azami düzeyde kullanmaya özen göstermesidir, mersiye okuyan kadın bile bu geleneği uyması görülmektedir. Bu sofrayı hazırlamak ve sunmak maliyetlidir, bu yüzden zor olan ihtiyaçlar için düşünülür. Bu sofraya için hazırlanan yemekler şunları içermektedir: erişte aşı (çorbası), yeşil mercimek pilavı, helva, peynir, ekmek, müşgülgüşa çerezi, yeşillikler, hurma ve mumla da süslenir. Bazen bu sofraya için kurban da kesilir. Sofranın kendisi ve içinde kullanılan malzemelerin yeşil renkte olmasına önem verilmektedir. Sofra kurulur, ama dualar okunana kadar kimse sofradaki yemeklere dokunmaz.

4.20.3.2. Hanım Rukiye Sofrası

İmam Hüseyin'in küçük kızı olan Rukiye için açılan ihsan veya adak sofrasıdır. Yemek ve süsleme açısından çok zengin olmayan bu sofraya genellikle toplumun alt tabakalarında daha popülerdir ve bunun nedeni daha basit bir biçimde hazırlanmasıdır. Bu sofrada İmam Hüseyin ve kızı Rukiye'nin zikri musibeti okunmasından sonra çay, peynir, ekmek, hurma, bazen de çorba, Sari Şile ve olmazsa olmazı müşgülgüşa çerezi sunulmaktadır. Bu sofraya da diken, taş ve mum da konulur. Sofraya konulan taş ve diken, Rukiye'nin yakalandıktan sonra yalın ayaklarla taş ve dikenler üzerinden yürüyüşünü temsil etmektedir. Sofradaki mum da Rukiye'nin halası Zeyneb'ten babası Hüseyin'i Şam harabelerinde mumla aramasını istemesinin bir hatırlatıcısıdır, ve halk arasında yaygın olan bu sözlerden alınmıştır:

Emme (hala) can çırağı yandır

Dur harabeni dolandır

Aktarım bulum babamı

Gösterim bu ok yaramı

Genellikle adak sofralarında, sofradan nasibini alan kişinin bir dileği varsa kalbinde dilek tutar ve dileğinin gerçekleştiği takdirde aynı sofrayı kurmaya niyet eder. Fakat Sofrayı açmaya niyet eden kişinin durumu uygun değilse, sofrayı evde açmaz, sebzeli peynirli dürüm hazırlar, türbe, cami, Muharremlik törenlerine katılan hatta sokakta oynayan çocuklara dağıtır ve buna niyyet edilen kutsal kişinin adı verilerek mesela “Hz. Ebulfazl/ Rukiye Lokması” denilir.

4.20.3.3. İmam Hasan Sofrası

Bu sofrada Tevessül duası ve İmam Hasan duası okunur. Bu sofranın özelliği kullanılan tüm malzemeler (sofra, tabak, müm vs.), yemekler (bitkisel pilav, kükü¹⁸⁶, salatalık, yeşillik, çorba, yaprak sarması), giyilen elbiseler yeşil renkte olmalıdır. Diğer sofralar gibi kadınlara özeldir yani adak adayan, sofrayı hazırlayan ve sunan, növhe ve mersiye okunan kadın olmalıdır. Ayrıca insanlar, sofrada kalan ekmek kırıntılarını ihtiyaç sahibi bir kişinin başına dökerse ihtiyacının giderildiğine inanırlar.

4.20.3.4. Ali Asker Sofrası

İmam Hüseyin’in Kerbela olayında şehit olan süt emen bebeğinin anısına ve ondan hacet almak için hazırlanan bir sofradır. Bu sofraya daha çok çocuklar davet edilir ve aslında

¹⁸⁶ Kükü: Kükü yemeği yeşilliklerden oluşan ayrıca yumurta, un ve baharatlar eklenip kızartılmış bir yemektir ve Türkiye’de yapılan bir çeşit mücver yemeğidir.

çocukların hacetlerini karşılamak için bir adak sofrasıdır. Hazırlanan yemekler peynir, ekmek, yeşillik, müşgülgüşa çerezi ve süttür. Son yıllarda Ali Asker'in beşiğinin simgesi olarak sofranın köşesine bir beşik koyarlar.

4.20.4. Adak Sofraların Özellikleri ve İşlevleri

Kadınların dini toplantılarına katılanlar, erkek olan növhe-han dışında, tüm katılımcılar kadındır ve kadınların da katılabileceği erkek dini toplantılarının aksine, hiçbir erkeğin katılma hakkı yoktur. Bu toplantılar gündüz yapılıyor, bu da kadınların gündüz boş zamanlarının olmasıdır. Gün batımından sonra yapılan erkek toplantılarının aksine. Kadın toplantılarında istisnai durumlar dışında yapılandırılmış bir iş bölümü ile karşılaşmıyoruz. Belirli insanlar arasında nispeten kesin bir iş bölümünün olduğu erkek toplantılarının aksine. Dolayısıyla erkek toplantıları, yönetim kurulu veya icra kurulu ve genel katılımcıları içeren bir yapıya sahiptir.

Kadınların dini toplantı ve sofralarının en önemli apaçık işlevi, dini değer ve fikirleri korumak ve yaymak olsa da, zahiri işlevinin ötesinde tüm gruplar gibi ikincil işlevleri de vardır. Bu işlevlerden bazılarının bu oturumlardan birine özgü olabileceğine dikkat edilmelidir. Ayrıca, giriş bölümünde olduğu gibi, törenin kullanımları hakkında Metin And'dan alıntı yaptık. İkinci maddenin içeriğini "*Ritüel, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir*" Muharrem ayının tüm yas törenlerinin mahiyetinde gördük, fakat kadın törenleri ve ihsan sofraları töreninde de tam uyumlu olduğu için hatırlatırız.

Ataerkil Yapının Yeniden Üretimi: Kadınların dini toplantıları, Azerbaycan toplumunun geleneksel sisteminin doğal ürünlerinden biri olduğu için o sistemin de koruyucusudur. Yani bu toplulukların şekil ve içerikleri dini ve milli geleneklerden sağlanan, aynı zamanda bu geleneklerin yeniden üretilmesinden de sorumludur. Dolayısıyla bu toplantılar, kadının mevcut toplumdaki konumunun değişmesine ışık tutmaz, ancak düzeni ve var olan ilişkileri sürdürmek için geleneksel toplum kadınlar için belirlediği şeylere vurgu yapar; Şefkatli ve

itaatkar bir eş ve nazik bir anne. Bu toplantılara katılanlar bu rolleri kabul etmişler ve devam etmesinde ve doğru ve eksiksiz yapmakta ısrar etmektedirler. Bu kadın toplantılarında, toplumda ötekileştirilen toplumsal cinsiyet rolleri vurgulanmaktadır. Örneğin, özellikle genç kızlar için tesettüre ve yabancılarla olan ilişkilerinin türüne ve kapsamına dikkat etmeleri talep edilmektedir. Temel olarak, günümüzün nispeten modern toplumunda kadının konumunu iyileştirmediği gibi, toplumun geleneksel normlarının yeniden üretilmesine de neden olur.

Sınıf Çatışmasının Göstergesi: Bu toplantılarda, özellikle Hz. Ebulfazl sofrasında, organizatörler maddi varlıklarını sergileyerek temelde toplumsal tabakalaşmanın sınırlarını gösterirler. Tabaka ayrımlarını sembolik olarak ifade ederek birbirlerine üstün ve aşağı konumlarını söylemekteler. Bu tabakalaşma gösterisi bir yandan sınıfsal bir çehreye sahip ve toplumun farklı katmanlarını karşı karşıya getiriyor; diğer taraftan cinsel bir yüzü vardır ve kadınların kabul görmüş kadınsı rollerinin vurgulamasını sağlar.

Evlilik ve Arkadaş Edinme İşlevi: Böyle bir ortam, ailelerin çocuklarının evliliği için doğru kişiyi seçmek adına benzer düşünen aileleri tanımak için uygun bir yer olmuştur. Ayrıca bu buluşmalar kadınların arkadaşlık çemberini genişletmekte ve toplumsal olaylarda ve haberlerde yer alma imkanı sağlamaktadır.

Eğlenmek ve Vakit Geçirmek: Geçmişe kıyasla günümüz aileleri işlevlerinin bir kısmını kaybetmiş ve bunun sonucunda daha fazla boş zaman yaratılmıştır. Kadınların dini törenleri boş zamanlarının bir bölümünü doldurabilecekleri büyük bir fırsattır. Bu toplantılardan birini, özellikle de sofranın törenini gerçekleştirmek için, günlük hayatın tekrarlayıcı ve normal rutininden bir süreliğine ayrılanlar ön hazırlıklara dahil olurlar ve törenden sonra, aynı normal rutine dönmeleri biraz zaman alır. Dolayısıyla her sofranın hazırlıkları ve işlemleri ile insanın zamanını alır ve bu da onu meşgul eder. Bu da ona hayatın normal rutinini daha fazla kabullenme ve tolere edebilme fırsatı verir.

İhtiyaç Sahiplerine Maddi Yardım Toplamak: Kadın dini toplantılarının işlevlerinden biri de ihtiyaç sahipleri için maddi ve gayri maddi bağış toplamak, çeyiz vermek, eğitim ve sağlık

giderlerini karşılayıp yardım etmektir. Hatta daha planlı ve daha fazla mali imkana sahip olan bazı kurullarda kredi veya bedelsiz borçlar öderler.

Bahsedildiği gibi, dini kurullar ile adaklar arasında derin bir bağlantı vardır. Her bölgede adanan adakların yapılış şekli ve gelenekleri arasında ufak farklılıklar olmakla birlikte, adakın temeli bir tür toplumsal işbirliği ve katılıma dayanmaktadır. Bu konuyu dikkate alarak bu bölümde kadın-erkek, yaşlı-genç arasında hacetlerini karşılamak için sarf edilen bahşış ve ihsanlar anlatılmaktadır. Bu adakların şekli ve yapısı çok çeşitlidir ve kolektif bir ruh içerir ve sadece maddi yardım veya yukarıda açıklanan sofralarla sınırlı değildir.

SONUÇ

İran Azerbaycanı'nda Mersiye edebiyatı ve Muharrem törenleri, Kerbela söyleminin ayrılmaz ve birbiriyle karşılıklı ilişkisi olan iki yönlü konu olarak halkbilimi açısından incelenmiştir. Muharrem ayında yapılan törenler, millî kültürel değerlerin, halk musikisi, geleneksel halk tiyatrosu, yerel mutfak kültürü, klasik ve sözlü geleneğin devam ettirilmesi ve nesiller arası aktarılması için önemli rol üstenererek, sosyal bir kurum hâli almıştır. Bu törenler hem biçim, bünye ve muhteva özelliğe hem de teşekkür, fonksiyon ve işlev özellikleri bakımından “İşlevsel Teori”nin kapsamında değerlendirilmiştir. Öncelikle sosyo-kültürel açıdan Muharrem ayının törenlerinin işlevleri belirtilmesi gerekmektedir. Kerbela söyleminin bağlamında oluşan Mersiye edebiyatı ve kendine özgü törenler farklı açılardan değerlendirilmiştir. Muharrem söyleminden yola çıkarak toplumda hakim olan bir sosyal, kültürel veya siyasi olayı haksız bulmakla beraber karşı çıkma açısından protesto fonksiyonunu yerine getirmektedir. Farklı kuşaklardan ve tabakalardan olan insanlara olgunlaşmak olanağı sunma açısından, kültür ve eğitimin genç kuşağına iletilmesi işlevini sağlamaktadır. Gençlerin kendi yaşlılarıyla bir araya gelip toplum ile alakalı gerekli bilgileri elde etme ve toplumun kaidelerinin öğrenilmesi aktarılmaktadır. Bu kontekste zamanı değerlendirip verimli bir şekilde eğlendirme ve eğlenme fonksiyonunu içermektedir. Ayrıca, toplumda ahlaki boyutun gerçekleşmesini gaye edinmesi bakımından değerlere, törenlere ve toplumsal kaidelere yardımcı olma fonksiyonu vardır. Buna göre Kerbela söylemi, Şia düşüncesinin siyasi ve sosyal hayatının temelini oluşturmaktadır.

Yazılı kültürün bir kolu olan Mersiye'nin menşei, vefat eden kişinin karşısında duyulan saygının temsilidir. Türk sözlü kültürün ve edebiyatın en eski türlerden birisi olan ağıtın, yazılı kültürden ve Azerbaycan bayatlarından aldığı özel biçimiyle mersiyeler, Şia geleneğinin düşüncesini yeniden üretir ve içerir. Bu çalışmada yapılan incelemede bu düşüncenin Muharrem ayının törenlerinin yapı ve bünyesinde bir ruh gibi akıp yaşamakta olduğunu net bir şekilde anlarız. Bu iki ayrılmaz unsur, yani Mersiye edebiyatı ve Muharrem ayının törenleri, Azerbaycan halkının kültürel bellek ve dini geleneğini oluşturmaktadır.

Tarihsel bağlamda, Azerbaycan'daki Mersiye şiirinin tematik seyrinin incelenmesinin gösterdiği esasta son elli yılda mersiye şairleri, Hz. Hüseyin'in kişiliğinin reformcu yönüne daha fazla özen göstermektedirler. Bir mitin yaratılışı veya kahraman karakterinin doğuşu toplumun istek ve ihtiyacından dolayı ortaya çıkmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde yazılan Aşura şiirinin evriminin incelenmesinde, Mersiye şairi kendi döneminin şartları ile Aşura olayı arasında bir benzetme ve bağ kurmaya çalışmasını görmekteyiz. Hükümet liderlerinin adaletsizliği ve siyasi gelişmelerde olan umutsuzluk durumunda, şair Aşura olayından esinlenerek İmam Hüseyin'in dirayet ve kavrayışından uygun örnekler seçerek bunları toplumda hâkim olan haksızlıklara aykırı olarak yansıtmaya çalışmıştır.

Mersiye edebiyatında yas ve ağlamanın anlamsal yükü gittikçe azalmıştır ve zamanla şairler Aşura hareketine destansı bir bakış açısı edinerek şiirlerinde yansıtmışlardır. Geçen yüzyılda Mersiye şairleri, İmam'ın toplumda adil ve reformcu kişiliğini ele alarak okucu üzerindeki ani etki ve duygularının uyarılmasına daha az önem vermişlerdir.

Bu bağlamda, konuyu olabildiğince derinlemesine incelemek ve araştırmak için İran Türkleri (Azerbaycan, Hurasan ve Halacistan) arasında oldukça yaygın olan ve 19. yüzyıla ait bir eser olan Mirzâ Muhammed Tağı Kumrî Derbandi'nin Divanı Kenzü'l-Mesaib adlı eseri incelenmiştir. Bu eser bir Mersiye divanı olarak Muharrem ayının törenlerinde bir ana kaynak olarak ayrıca eski eğitim sisteminin bir ders kaynağı gibi de kullanılmaktaydı. Şair bu divanda taziye meclisleriyle İmam Hüseyin ve yetmiş iki arkadaşının Kербela çölünde yaptığı savaş ve şehadet sahnesinin tüm detaylarını sanatsal bir biçimde anlattığı için Mersiye edebiyatında "Maktel" veya "Maktel-i Hüseyin" kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca, divanın lirik yönünün performans kabiliyetinden dolayı Muharrem ayının yas törenlerinde özellikle ilk 10 gününde ve Arbain gününde icra olunan şebih meclislerinde kullanılan en önemli kaynaklardan olmuştur. Konuya ve divana daha iyi hâkim olmak adına eserin dil ve üslubu, muhteva ve tematik yapısı incelenip tahlil edilmiştir. Eserin içerik, etik ve fikri sistemini incelediğimizde anlatıların (revayetler) çoğu sözlü gelenekten yazıya, tekrar yazıdan kuramsallaştırılmasını görmekteyiz.

Öte yandan bu çalışmada konu, Malinowski'nin “kültür” ve “işlevsel” kuramından hareketle sosyo-kültürel etkiler açısından incelenmiştir. Malinowski kültürü beş başlıkta tasnif etmiş ve her birinde insan hayatındaki önemini ve rolünü ele almıştır ki bu araştırmamızın konusu din başlığı ile ilgilidir. Kültür, sistematik bir koleksiyondur ve içindeki parça ve öğelerin her birinin diğer öğeler ve parçalarla ve tüm koleksiyonla karşılıklı ve düzenli bir ilişki içinde rolünü oynadığı bir sistemdir, ve kendisi de bu rolü oynayarak yaşamaktadır. Törenler ve ritüeller, niteliğine göre koleksiyonun tüm bileşenleriyle temas halinde olan akıcı kültürel öğelerdir. Buradaki temel kavramı “örgütlenme” kavramıdır. Herhangi bir amacı gerçekleştirmek, herhangi bir sonuca varmak için insanlar “örgütlenmek” zorundadırlar. Malinowski böyle insani ve evrensel olan bir örgütlenmeyi “kurum” olarak adlandırır. Bu kavram insanların bir araya gelmelerine neden olan bir takım geleneksel değerler üzerinde varılan bir anlaşmayı içerir. İran’da Mersiye edebiyatı ve Muharrem törenleri, kültürle olan etkileşiminde simgesel unsurlarını alıp halk kültürüne geri kazandırmıştır.

Çalışmanın ilgili bölümünde üzerinde durulan sosyo-kültürel yönlerini incelemek amacıyla, Azerbaycan'da son 20 yılda gerçekleştirilen Muharrem törenleri derlenmiştir. Bu törenler fakir-zengin, kadın- erkek, çocuk-yaşlı-geç her kesimden olan insanları kapsamaktadır. Bu araştırmada seçilen yüzyıllarca popüler olan 15 farklı yas töreni biçimi, tarihsel aşamalarda dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına bağlı olarak değişim ve dönüşümler görmüş ve günümüze kadar ulaşılmıştır.

Muharrem ayının merasimleri sırasında çok sayıda insanın bir araya gelmesi ve ortak hareketler yapması kolektif bir faaliyet oluşturur. Bu tören herkesin kendini kaybetmesine, grubun bir parçası olarak görmesine ve grup gibi davranmasına neden olur. Kişi bu ayın ve törenlere katılmakla, özel durumlarda kendisine yol gösteren ve destekleyen bir grubun üyesi sayılır. Böylece "birey", "kolektif kimlik" bulmak için "topluluğa" katılır. Muharrem ayının ritüellerine katılarak insanlar toplumsal kimliklerini yeniden üretip görev ve haklarını hatırlatırlar. Ritüeller nihayetinde insanların bireysel vicdanı ile kolektif vicdanı birleştirerek onlara kolektif vicdanı aşılar. Halkın dini zihniyeti de ritüeller aracılığıyla ve temel işlevleri doğrultusunda şekillenmektedir. Dini ritüeller sırasında, toplumsal kökenli ahlaki normlar

güçlü bir biçimde bireyde içselleştirilir. Aşura ritüelleri esnasında yas tutanlar, günlük bireysel yaşamlarından kolektif yaşama ve toplu vicdan ve inançlara bağlantı kurarlar.

Bu yönde, Muharrem törenlerinin en görkemli şekilde uygulanması ve devamlılığının sağlanması için örgütlenme eylemi ve kurumun oluşumu “Yas Heyetleri” şeklinde gerçekleşmektedir. Bu heyetlerde üyelik ve faaliyette bulunmak halk için büyük bir onurdur, öyle ki onların vefatından sonra basılan cenaze ilanlarında bu konuya değinerek Hz. Eba Ebdullah Hüseyin’in hizmetkarı olarak yazılır. Bu heyetlerin rehberliğinde gerçekleştirilen törenler, “Şahsey gitmek” şeklinde olarak, Hüseyin'in müritleri onun idealleri için savaşmaya hazır olduğunu gösterir. Sine veya zincir vurma biçiminde olan törenler Hüseyin ve yarenlerinin başına gelen zulmün yasını gösteren bir simgesel eylemdir. Teşt koyma töreninde vurgulanan unsur su ve Fırat nehrinin Hz. Hüseyin ve yarenlerinin üzerine kapatılmasıdır ve bunun sonucunda, bu hayati unsur kutsal bir yön bularak hakkı batıldan ayıran unsurdur. Muharrem ayındaki diğer tören ve ritüellerde ise, Hüseyin ve arkadaşlarına sempati ve yas tutmayı beyan ederek Yezîdilerden intikam alma konseptiyle anlamsal ağlardan oluşmaktadır.

Bu yas törenlerinin ana malî sağlayıcısı adak ve vakıftır. Adaklar kolektif çalışma ve örgütlenme unsuru olmakla birlikte, aynı zamanda heyetlerin ve yas törenlerinin ihtiyaç duyduğu maddî kaynaklarını da sağlar. Adak sofraların ikincil işlevi, ihtiyaç sahiplerine maddi yardım toplamak, tanışma ve evlenme ortamı yaratmak, boş zaman geçirmek ve aynı zamanda toplumun ataerkil yapısını yeniden üretmektir.

Toplumu bir arada tutan değerler, inançlar, ortak düşünce ve tavırlar kültürel bellek yoluyla devamlılığı ve kimliğin sürekliliğini sağlar. Ritüeller ise toplumsal belleğin sürekli kuruluşunu sağlayarak, içtimaî bilginin yeni nesillere aktarılması işlevini karşılamaktadır. Festivaller, bayramlar, kutlamalar, şenlikler, yıl dönümleri gibi dini törenler vasıtasıyla da ortaklık duygusunu inşa eden toplum bunların sürdürülmesi yoluyla varlığını devam ettirmektedir.

Bu araştırma çalışmasında yapılan etnografik gözlem ve kayıtlardan yola çıkarak Muharrem ayında yapılan çeşitli biçimlerde olan yas törenleri, sine ve zincir vurma, teşt koyma, növh

okuma, adak sofraları vb. aslında “Resmi Din” kategorisinde değil “Halk Dinî” kavramında yerleşmektedirler. Dinî liderlerin onayından geçmeyen “Halk Dinî”, ancak tamamen din kavramının dışında olmaması kadar geniş bir popülariteye sahip olan uygulamadır. “Halk Dinî” konsepti aslında kültürün yayılma ve gelişmesinden önceki düşünce ve inançların kalıntılarıdır ve zamanla bölgenin yerli halkının siyasi ve sosyal deneyimlerine dayanarak ona parçalar eklemektedir.

Kaynaklar

- Abdulla, B. ve Babazadə, Q. ve Məmmədli, E. (1388) [2009]. *Azərbaycan Bayatıları*. (B. Esedi, Çev.). Urmiye: Yaz Neşriyatı.
- Ağayev, R. (2000). Halk Yaradıcılığının Kaynakları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 55-58.
- Ahmadi, E. (1394) [2015]. Beresiye Came Şenahti-ye Rabete-ye Sebke Zendeği ve Heyethaye Mezhebi [Yaşam Tarzı ve Dini Grupların Sosyolojik İncelemesi]. *Mühendisi-ye Ferhengi*, (83), 10-40.
- Ahmadi, E. ve Bahar, M. (1393) [2014]. Beresiye Came Şenahti-ye Taghyirate karkerdi-ye Heyethaye Azadari [Yas Heyetlerinin İşlevsel Değişimlerinin Sosyolojik İncelenmesi]. *Mühendisi-ye Ferhengi*, (80), 27-55.
- Ahundov, E. (1994). *Azərbaycan Halk Yazını Örnəkləri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akalın, L. S., Şimşek, E. (2003). *Mâniler. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt 3. Ankara: AKMB Yayınları.
- Ajend, Y. (1385) [2006]. *Kiyam-i Şia Serbedaran [Şia Sarbadaran'ın İsyanı]*. Tahran: Gostere.
- Akkuş, M. (2007). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınevi.
- Algar, H. (1369) [1990]. *Din ve Devlet Der İran: Nakş-i Ulema Der Durey-i Kaçar [İran'da din ve hükümet: Kaçar döneminde bilim adamlarının rolü]*. (E. Serri Çev.). Tahran: Tus.
- Alimoradi, M. (Yapımcı). (1400) [2021]. İran'ın Ortasında Yaşayan Türkler [Belgesel]. Tebriz, Erişimi Tarihi: 2022 Mart 23. Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=1uWrqqr4Wc&t=6s> .
- Allahmanlı, M., Halilov, R. (2011). *Âşık Yaradıcılığının İnkişaf Merhaleleri*. Bakü: Elm ve Tehsil.

- Allahverdiyev, M. (1978). *Azərbaycan xalq teatri tarixi*. Bakı: Maarif.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aman, F. (2012). Bronislaw Malinowski'nin Kültür Teorisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 135-151.
- Amin Foroughi, M. (1380) [2001]. *Huner-i Mersiye-Hani [Ağıt Okuma Sanatı]*. Tahran: Neyestan.
- And, M. (1976). Çağcıl Tiyatroya Geleneksel Bir Kaynak: Taziye. *Türk Tiyatrosu*, (422), 55-60.
- And, M. (2003). *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- And, M. (2017). *Ritüelden Drama; Kerbela- Muharrem- Ta'ziye*. İstanbul: YKY.
- Artun, E. (2010). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Aryen Pur, Y. (1379) [2000]. *Az Seba Ta Nima [Seba'dan Nima'ya kadar]*. Tahran: Zevvar.
- Asker, A. (2012). "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan", *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye İle İlişkiler*. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi.
- Aslani Munfered, F. (1389) [2010]. Aya Geyr Az Khoda Kesi Elm Geyb Midaned Ya Ne? [Gaybın ilmini Allah'tan başkası bilir mi?]. *Amozesh Maarefe İslami*, (2), 14-19.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, H. (2006). Ataerkil Toplumdaki Kadın Konumu Açısından Ağıt Geleneğine Bir Bakış. *Milli Folklor*, (71), 107-118.

- Aydoğan, T., Hallaç, A.T. (2021). Türklerin Animistik İnanç Sisteminde İnsan Kemiği ve Kanının Yeri, *Folklor Akademi dergisi*, 4 (2), 302-320.
- Ayvazozoğlu, B. (1992). *Güller Kitabı*. İstanbul: kapı.
- Azer, A. İ. (2009). *Şokuh-i Eşk [Aşkın görkemi]*. Tahran: Sohan.
- Azerşehr'deki Firoz Salar Köyünde Tasu'a Gününde "Tahta Vurmak" Töreninin Ulusal Kaydı*. (5 Mayıs 2023). Erişim: isna.ir/xd9w3d
- Baharlı, A. (1398) [2019]. *Pülke: Yek Ayine Mezhebi [Pülke: Bir Dini Ritüel]*. Erişim: 07 Mart 2023, Büyük İslam Ansiklopedisinin Merkezi Ağ Sitesi: <https://www.cgie.org.ir/fa/article/239523/>.
- Baki, E. (1385) [2006]. Solh-i İmam Hüseyin [İmam Hüseyin'in Barışı]. *Baztab-I Endişe*, (82), 59-68.
- Basılı, M., Derekş, S. (1400) [2021]. Hüseyiniye Teceliye Menzere Gerdeşgeri-ye Mezhebi Şia [Hüseiniyeh, Şii Dini Turizm Manzarasının Tezahürüdür]. *Gerdeşger-ye Ferheng*, 7(2), 25-32.
- Başgöz, İ. (1957). *Mânilerimizden*. Ankara: Dost Yayınları.
- Başgöz, İ. (1996). *Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)*. *Folkloristik: Umay Günay Armağanı*. (Ö. Çobanoğlu ve M. Özarslan Haz.). Ankara: Feryal Matbaası.
- Başgöz, İ., Azadovski, M. (2002). *Sibirya'dan Bir Masal Anası İçinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayat, F. (2014). *Kərbala folkloru. Məhərrəmlik rituallarından Şəbih meydan tamaşalarına*. Bakı: 2014.
- Bayat, M. H. (1392) [2013]. Emamet Az Didgahi Şia Devazdeh Emami Ba Tekiye ber Berahin Aqli ve Ayat ve Revayet [Fikri Delillere, Ayetlere ve Geleneklere Dayanan Şia Oniki İmamlar Açısından İmamlık]. *Sirac-i Münir*, (12), 7-33.

- Behbudi, H. (1396) [2017]. *Edebiyat Der Cenghaye İran ve Rus [İran ve Rus Savaşlarında Edebiyyat]*. Tahran: Sue-ye Mehr.
- Beyzaei, B. (1344) [1965]. *Nemayeş Der İran [İran'da Oyun]*. Tahran: Kavian.
- Birinci, N. (1985). *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Brook, P. (1995). *Açık kapı: oyunculuk ve tiyatro üzerine düşünceler*. (M. Balay Çev.), İstanbul: YKY.
- Boratav, P. N. (2000). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bunyatov, Z. M. (1993). Dağıstan maddesi. *İslam Ansiklopedisi*. C.8. İstanbul: İslam Ansiklopedisi.
- Büyükokutan Töret, A. (2017). Azerbaycan Mânilerinin Toplumsal Değerleri ve Normları Öğretme İşlevi. *Türkbilig*, (33) 161-170.
- Came'i, B. (1385) [2006]. *Surha ve Sugha: Müruru Şetaban ber Mirase Sünneti-ye Merdom-e Erdebil [Erdebil Halkının Geleneksel Mirasına Hızlı BirBakış]*. Erdebil: Arıtan.
- Cerrahoğlu, M. (2016). Halk Biliminin İşlevsel Çözümleme Modellerine Göre Yâran Geleneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 543-558.
- Cerrahoğlu, M. (2012). Âşık Edebiyatında Eleştiri/ Çukurovalı İki Aşığın (Âşık Feymanî ve Âşık İmamî) Sözde Ermeni Soykırımına Cevabı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 285-294.
- Cezairi, N. (1394) [2015]. *Vijegihaye Hz. Zeyneb [Hazreti Zeyneb'in Özellikleri]*. (N. Bakeri Çev.), Kum: Cemkeran.
- Chlkowski, P. J. (1367) [1988]. *Taziye; Huner-i Bumi-ye Pişrove İran [İran'ın Önde Gelen Yerli Sanatı Taziye]*. (D. Hatemi Çev.). Tahran: Entesarat-i Elmi ve Ferhengi.

- Bektaş, M. (1367) [1988]. Taziye ve Felsefeye an [Taziye ve Felsefesi]. P.j. Chlkowski (Haz.). Taziye; Huner-i Bumi-ye Pişrove İran [İran'ın Önde Gelen Yerli Sanatı Taziye]. (D. Hatemi Çev.). (s. 138-162). Tahran: İntişarat-i Elmi ve Ferhengi.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains Etkileşim ritüel zincirleri*. New Jersey: Princeton University press.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Corbin, H. (2001). İslam Felsefesi *Tarihi*. (H. Hatemi Çev.). C.1. İstanbul: İletişim.
- Çağlayan, B. (1997). *Kerbela Mersiyeleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çatıkkaş, A. (1996). *Türk Edebiyatı Dizisi: Mâniler*. (A. R. Bilge Haz.). Ankara: Milli eğitim Bakanlığı.
- Kâtipzâde Bekâyî, D. (2017). *Maktel-i Hüseyin (Kitab-ı Kerbelâ)*. (H. Eren Haz.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- De Rrouville, G. (1365) [1986]. *Sefer der İran [İran'da seyahat]*. Tahran: Şebaviz.
- Dekhoda, A. A. (1377) [1998]. *Lugatname Dekhoda [Dekhoda Sözlüğü]*. C. 8. Tahran: Tahran Üniversitesi.
- Dekhoda, A. A. (1377) [1998]. *Lugatname Dekhoda [Dekhoda Sözlüğü]*. C. 15. Tahran: Tahran Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın kitabevi.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. (F. Aydın Çev.). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Durkheim, E. (1383) [2004]. *Sovere Ebtedayi Hayate [Dini Hayatın İlk Biçimleri]*. (B. Perham Çev.), Tahran: Merkez.
- Efendiyev, P. (1981). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Elçin, Ş. (1990). *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*. Kültür Bakanlığı: Ankara.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve dindış*. (Kılıçbay, M.A. Çev.), Ankara: Gece yayınları.
- Bektaş, M. (1367) [1988]. Taziye ve Felsefeye an [Taziye ve Felsefesi]. P.j. Chlkowski (Haz.). Taziye; Huner-i Bumi-ye Pişrove İran [İran'ın Önde Gelen Yerli Sanatı Taziye]. (D. Hatemi Çev.). (s. 138-162). Tahran: İntişarat-i Elmi ve Ferhengi.
- Elmasi, M. (1380) [2002]. Az Fedayi Mazandarani ve Terkib-Bende U [Fedayi Mazandarani ve Onun Terkib-Bendi]. Haddad, H., Selmani, N. (Haz.). *Edebiyat ve Dini Sanat Üzerinde Makale Toplusu* (s. 69-87). Tahran: Neyestan.
- Emani, G. (1393) [2014]. Hüseyin'e Yerler Ağlar, Dağlar Ağlar. *El Bilimi*, 4 (21), 71-72.
- Emin, H. (1374). Vaiz ve Hitabe der Asr-i Kaçar [Kaçar Döneminde Vaiz ve Hitabet]. *Miras-i Cavidan*, (11-12), 138-145.
- Erel, Ş. (1961). *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ercilasun, A. B. ve diğlerleri (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Esen, A. Ş. (1997). *Anadolu Ağıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eset, N. (1944). *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*. Ankara: Ankara Halkevi Neşriyatı.

- Esir, H. A (2012). Anadolu Sahası Mesnevilerinde Kerbelâ Vakası. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 43-64.
- Farbod, M. S. (1386) [2007]. *Ketab-I İran: Meraseme Sugvari der İran [İran Kitabı: İran'da Dini Yas Törenleri]*. Tahran: Al-Huda.
- Ferzane, M. A. (1382) [2003]. *Bayatular*. (6. bs). Tahran: Endişeye Nov.
- Ferzeliyev, T., Abbaslı, İ. (Ed.). (2004). *Azerbaycan Bayatıları*. Bakü: Yeni Neşrler Evi.
- Fuadyan, M. H., Hasanluyi, F. (1389) [2020]. *Şerh ve Tahlil Recezhaye Kerbela Der Ruze Aşura [Aşura gününde Kerbela recezlerinin tanımı ve analizi]*. Tahran: Ajeng.
- Gasımlı, M. (2011). *Ozan-Âşık Sanatı*. Bakü: Uğur.
- Ghoreishi Kerin, H. (1397). Ali Asker Serbaz-e Kuçek ve Fedayi İmam Hüseyin [İmam Hüseyin'in Küçük ve Sadık Askeri Ali Asker]. *Pejuheşname Maarif-i Hüseyini*, (10), 69-99.
- Giddens, A. (1382) [2003]. *Cameye Şinasi [Sosyoloji]*. (H. Selasi Çev.), Tahran: Ney.
- Golcan, M., Afşar Rezayi, S. (1392) [2013]. Tekiye-ye Devlet ve Meraseme Mezhebi-ye An [Devlet Tekiyesi ve Dini Törenleri]. *Pejuheş haye Ulum Tarihi*, 6 (1), 105-121.
- Goode, J. (2005). Yemek. (F. Mormenekşe Çev.). *Millî Folklor*, 9 (67), 172-176.
- Gökalp, H. (2011). *Mersiye: Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınevi.
- Görkem, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gözaydın, N. (1989). Anonim Halk Şiiri Üzerine. *Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı*, (3), 445-450.
- Guliyev, İ. (2019). Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihte ve Bugünü [Bildiri]. *Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu: 2017* (s. 263-270).

- Gusfield J. R., Michalowicz, J. (1984). Secular symbolism: studies of ritual, ceremony, and the symbolic order in modern life Laik [Sembolizm: Modern Yaşamda Ritüel, Tören ve Sembolik Düzen Çalışmaları]. *Annual Review of Sociology*, (10), 417- 435.
- Gülçin Maani, A. (1368) [1989]. *Tezkere-i Peymane [Peymane Tezkeresi]*. Tahran: Sanayi Kütüphanesinin Yayınevi.
- Güzel, A. (1999). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.
- Güzel, A., Torun, A. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hacaloğlu, R. A. (1992). *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hacıyeva, M. (1999). *Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hadimeneş, E. (1384). Neqş Aferini Hz. Abbas Der Hemaseye Kerbela [Abbas'ın Kerbela Destanındaki Rolü]. *Şemim Yas*, (30), 2-7.
- Hadimeneş, E. (1387) [2005]. Künyeha ve Leqebhaye Hz. Abbas [Hz. Abbas'ın Künye ve Takma Adları]. *Mubelegan*, (106), 29-38.
- Hakiki, Ş. (1386) [2004]. Cestari der Taziye ve Taziye-Nevisi der İran [İran'da Taziye ve Taziye Yazımı Üzerine Bir Deneme]. *Ketabe mah-e edebiyat*, (124), 5-25.
- Hamidi Alyar, A. (1395). Alyar Köyünde Muharremlık Debleri. *El Bilimi*, (81-82), 24-29.
- Hamilton, M. (1381). Camiye-Şinasi Din [Din Sosyolojisi]. (Muhsin Selasi Çev.). Tahran: Tebiyan.
- Haşimi Nejat, A. (1392) [2002]. *Hüseyn'in İnsanlara Öğrettiği Ders*. (11. bs), Tahran: Ferahani.
- Hamidzade, E. (1384) [2005]. Hüseyiniye İrşad, Huteba ve Guyendegan-i An be Revayeti Minaçi [Hüseyiniye İrşad, Minaçi'nin Anlatımında Vaazlar ve Konuşmacıları]. *Yad* (78), 331-344.

- Herati, M. C., diğerleri (1391) [2012]. Aşura ve Tahavvülat-i İçtimai İran-i Asr-i İnkılab-ı İslami [Aşure ve İslam İnkılabı Döneminde İran'ın Toplumsal Gelişmeleri]. *Feslname-ye pejuheşha-ye İnkılab-ı İslami*, (2), 199-220.
- Hikmet Nia, (1399) [2020]. Vakavi Edebi, Tarihi, Dini der Berhi Ahbar-i Zendeği Hz. Sekine ba Ruykerdi Tehlili ve Naqedane [Analitik bir Yaklaşımla Sekineh'nin Hayatından Bazı Haberlerde Tarihi, Edebi, Dini Olaylar]. *Sefine* (69), 70-90.
- Huda bende, H. (2003). *Fermanrevay- i Aşk [Aşkın Hükümdarı]*. Reşt: Herf-i Nov.
- Humayuni, S. (1379) [2001]. *Taziye der İran [İran'da Taziye]*. Tahran: Nevid-i Şiraz.
- Hüseyni, S. C. (1382) [2003]. *Ba Zemzemeye Hezar Destan: Yad Nameye İkbal Azer [Bin elin fisıltıyla: İkbal Azar'ın Anısına]*. Tahran: Ney.
- İbn Cüzi, A. A. (1412) [1991]. *El Muntazam Fi Tarih El-ümem ve El-Mülük [Milletler ve Hükümdarlar Tarihi Tarihu'l]*. (A. K. Ata Araş.). Beyrut: Darü'l-Kütüb İlmiye.
- İbn Manzûr, E., Muharrem, C. M. (1968). *Lisanu'l Arab [Arap Dili]*. C. XIV. Beyrut.
- İbn Tavus, A. M. (1377) [1998]. *Al-Lehuf Ala Kateli Al-letuf [İyiliğin Katillerini Sevmek]*. Kum: Defteri Neşri Nevidi İslam.
- İbrahimi, E. (1395). Deveçi'nin Şer Destesi. *El Bilimi*, (81), 63-66.
- İpek, N. (1997). Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri. *Türkiyat Mecmuası*, (XX), 273-313.
- İran Halk Kütüphaneleri Kurumunun Veri Tabanı. (2018 Eylül 15). *Muarefi Ketab Kenzü'l Mesayib der Meraseme Ayini Qumri Khani [Kumri Okuma Töreninde Kenzü'l Mesayib Kitabının Tanıtımı]*. Erişim Tarihi: 23.05.2021. Erişim: <https://www.iranpl.ir/news/12384/%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%81%DB%8C%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%DA%A9%D9%86%D8%B2%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%A7%D8%A6%D8%A8%D8%AF%D8%B1%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D9%85%D8%A2%DB%8C%DB%8C%D9%86%DB%8C%D9%82%D9%85%D8%B1%DB%8C%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%C>

İran Halk Kütüphaneleri Kurumunun Veri Tabanı. (2020 Mart 29). *Qumri Khani ba Nevaye Hezn Angiz [Kumri Okuma Hüzünlü bir Sesle]*. Erişim Tarihi: 23.05.2012. Erişim:

<https://www.iranpl.ir/news/21803/%D9%82%D9%85%D8%B1%DB%8C%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%A8%D8%A7%D9%86%D9%88%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B2%D9%86-%D8%A7%D9%86%DA%AF%DB%8C%D8%B2>

İsen, M. (1986). Mersiye. *TDE Ansiklopedisi*. (c. VI, s. 272). İstanbul: Dergâh Yayınevi.

İsen, M. (1991). Şairlerce Meslektaşlarına Yazılan Mersiyeler. *TDE Araştırma Dergisi*, (VI), 65-84.

İsen, M. (1994). *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ.

İsen, M. (1997). *Genç Osman İçin Yazılan Bir Ağıt ve Bir Mersiye: Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ.

İsmayilzade, M. R. (1393) [2014]. Urmu Ağzından Okşamalardan Parçalar. *El Bilimi*, (67), 42-43.

Kabel Nejad, R. (1395) [2016]. Şem Paylamak. *El bilimi*, (81-82), 57-58.

Kahirde, N., Mehri, B. (1389) [2010]. Tahlil-e Guneha-ye Goftemani-ye Moteaser Az Muhteva-ye Menasek-e Aşura [Aşure Ritüellerinin İçeriğinden Etkilenen Söylem Türlerinin Analizi]. *Pejuheş-e Cevanan, Ferheng ve Came'e*, (5), 157-174.

Karaağaç, G., Açıkgoz, H. (1998). *Azerbaycan Bayatları*. Ankara: TDK Yayınları.

Karahan, A. (1938-1939). *Anadolu Türk Edebiyatında Makteli Hüseyinler*. İstanbul: Edebiyat fakültesi Türkoloji disiplini.

Karaman, K. (2010). Ritüellerin toplumsal etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi sosyal bilimler dergisi*, (21), 227-236.

Karataş, M. (2021). Mirzâ Muhammed Nakî (Kumrî)'nin Kenzü'l-Mesâib'i Üzerine. *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 119-134.

Kaya, D. (1999). *Türk Dünyası Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kazımov, G. (1996). *Gurbani ve Poetikası*. Bakü: ADPU Neşri.
- Kereni Gulpaygani, A. (1394) [2015]. *Minhaj Al-demu*. Kum: Nurul kitap.
- Kerimi, H. (1397) [2018]. *Tekiyeha; Mizbanane Kohen-i Sugvari Eba Ebdillah [Tekiyeler, Aba Abdullah'ın Yasına Ev Sahipliği Yapan Eski Mekan]*. Erişim: 07.03.2023, www://https.kojaro.com.
- Kılıç, U. (2013). YEZÎD. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kırzioğlu, F. (1961). Halk Edebiyatı Deyimlerimiz. *Türk Dili Dergisi*, 11 (121), 659-661.
- Kobotarian, N. (2013). *Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Koyuncu, A. (2011). Levi-Strauss Yapısalcılığı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 253-262.
- Köçerli, F. (2005). *Azerbaycan Edebiyatı*. C.2. Bakü: Avrasya Press.
- Köksal, O. (1984). *Psiko Sosyal Yönden beslenme, Ağız Tadı ve Tatlıların Sağlık Yönünden Durumları* [Bildiri]. Geleneksel Türk Tatlıları Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- Köprülü, F. (1966). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları II*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köroğlu Paris Nüshası, (2005). Bakü: Şerq-Qerb.
- Köseoğlu, N. (1993). *Türkiye Dışındaki Türk edebiyatları Antolojisi*. C. 3. Ankara: Kültür bakanlığı.
- Kubadian, V. (1384) [2005]. *Beresi-ye İklimi-ye Ebniye-ye Sünneti-ye İran [İran'ın Geleneksel Binalarının İklimsel İncelemesi]*. Tahran: Tahran Üniversitesi.
- Kurd Firuzcayi, A. (1390) [2011]. Elm Geyb Az Didgah-i Hokema ve Şeriatı İslami [Alimler ve İslam Hukuku Açısından Gayıp Bilim]. *Ayin Hikmet*, (10), 125-142.

- Latîfî (2000). *Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. (R. Canım Haz.), Ankara: AKM Başkanlığı Yayınevi.
- Levi-Strauss, C. (1961). *A World on the Wane [Yok Olmak Üzere Bir Dünya]*. (J. Russell Çev.). New York: Criterion Books Press.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology [Yapısalcı ANtropoloji]*. (C. Jacobson, G. S. Brooke Haz.) New York: Basic Books Press.
- Levi-Strauss, C. (2000). *Hüzünlü Dönenceler*. (Ö. Bozkurt çev.). İstanbul: KYK.
- Lexicon, J. W. (1890). Redhouse.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (S. Özkal çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (1998). İlkel toplum. (H. Portakal çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazahiri, M. H. (1390) [2011]. *Resaney-i Şia [Şia Medyası]*. Tahran: Çap ve Neşri-i Beynelmilel.
- Meclisi, M. B. (1386) [2007]. *Biharu'l Envar [Işıklar Denizi]*. C. 44. Tahran: İslamiye.
- Mehr News Ajansı (1384.08.21) [12 Kasım 2005]. Benaye Mahbereye Şair Parsi Guy Qumri Derbendi Perdeberdari Şod [İranlı şair Kamuri Derbendi'nin mezarının açılışı yapıldı]. İletişim: mehrnews.com/x498d.
- Mengi, M. (1983). Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II, Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı, (2), s.91-101.
- Mesut, C. (1376) [1997]. Er-Raid [Gök Gürültüsü]. (R. İnzabi Nejat Çev.) C.1. Meşhet: Astan-ı Kuds-i Razavi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (1976). *Türk Ansiklopedisi*. C. 23. Ankara: MEB Yayınları.

- Mir Ahmadi, M. (1364) [1985]. *Din Ve Mezheb der Asr-i Safevi [Safevi döneminde din ve Mezhep]*. Tahran: Amir Kebir.
- Mirsadeki, M. (1384) [2006]. *Vajenameye Honer- i Şaeri [Şiir Sanatı Sözlüğü]*. Tahran: Mehnaz.
- Mirahmedov, E. (1998). *Edebiyatşünaslık Ensiklopedik Lüğeti*. Bakı: Neşriyyat Poligrafiya Birliğı Yayınları.
- Mohammadi Reyşehri, M. ve diğeri (1388) [2009]. *Daneşname İmam Hüseyin [İmam Hüseyin Ansiklopedisi]*. C.2. Kum: Daru'l-Hedis.
- Moin, M. (1384) [2005]. *Ferheng-i Moin [Moin Sözlüğü]*. Tahran: Emir Kebir.
- Mostafa Pour Shad Lou Sosla, T. (1397) [2019]. *İran- Güney Azerbaycan Bölgesinde Urmiye Sofrası*. Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Muallim Nâcî. (1317). *Lugat-ı Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaa ve Kütüphanesi
- Muhaddisi, C. (1381) [2002]. *Dairetü'l Maarifi Aşura [Aşura Ansiklopedisi]*. (17. bs., s. 198, 505, 346). Kum: Maruf.
- Muhammedi İştihardi, M. (1385) [2006]. *Hız. Zeyneb Furuğ-u Taban-ı Kevser*. (4. bs.), Tahran: Borhan.
- Muhseni, M. S. (1402) [2023]. Çegunegi-ye Şehadeti Hz. Ali Ekber [Hz. Ali Ekber Nasıl Şehit Edildi]. *Pejuheş-name Maaref Huseyni*, (29), 7-19.
- Muhtaroğlu, V. (2003). *Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi -Azerbaycan Türk Edebiyatı-*. (C. 1). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Muntazer-al kaim, A., Keşaverz, Z. S. (1396) [2017]. Baresiye Tagyirate Ectemayi Merasem ve Menaseke Azadari Aşura der İran [İran'da Aşura Yas Töreninin Toplumsal

Değişimlerinin İncelenmesi]. *Fesl-nameye Elmi Şiaşinasi [Quarterly for Şi'a studies]*, 15 (2), 37-72.

Murtezaoğlu, S. (2012). Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (2), 344-350.

Mutemedi Rad, M. (1388) [2010]. *Berresiye Şiir-i Ayini der Dureye Qacar [Kaçar Döneminde Dini Şiir Üzerine Bir Çalışma]*. Yüksek Lisans Tezi, Allame Tabatabai Üniversitesi, Tahran.

Mutemen, Z. (1331) [1952]. *Zeban ve Edebiyyat-i Farsi [Farsça Dil Ve Edebiyat]*. Tahran: Elm-i Ferheng-i Yayınevi.

Mutemen, Z. (1346) [1967]. *Şiir u Edeb-i Farsî [Fars Dil ve Edebiyatı]*. Tahran: Bongah-ı Metbuat-i Afşarı.

Namazov, k. (2013). *Ozan Âşık Sanatının Tarihi*. Bakü: Elm ve Tehsil.

Namazova, N. (2019). Qumri Derbendi, *Ens.az ensiklopediya*. Erişim Tarihi: 22 Mart 2020. Erişim: <https://www.ens.az/az/mirze-mehemmed-tagi-qumri>.

Nebiyev, A. (2006). *Azerbaycan Halk Edebiyatı*. Bakü: Elm.

Nevadeye Rezi, S. (1395) [2016]. Tasua Günü; Erzil kendinin Élem Dibi Merasiminden Bir Rapor. *Elbilimi*, (81-82), 13-20.

Nirun, N., Özönder, M. C. (1990). *Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler: Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Ögel, B. (1982). *Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri*. Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri: 31 Ekim - 01 Kasım 1981. Ankara: Bildiriler (15-18).

Önal, M. N. (2011). *Ağıt Kitabı: Muğla'da Yas Etme Geleneği*. kitapevi: İstanbul.

Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. (C. I-II). Ankara: Akçağ.

- Peterson, S. (1367) [1988]. Taziye ve Honarhaye Merbut be An. (D. Hatemi Çev.). *Taziye; Huner-i Bumi-ye Pişrove İran*. Chelkowski, P. (Haz.). Tahran: İntişarat-i Elmi ve Ferhengi.
- Pirmoradian, M., Bahtiyari, S. (1393) [2014]. Beresi-ye Bonmaye haye Tarihi-ye Nemayeşe Mezhebi der İran [İran'daki Dini Dramanın Tarihsel Kaynaklarının Araştırılması]. *Tarih-i İslam*, 15(1), 207-228.
- Rak, R. (1393) [2014]. Marağa'da Muharrem Ayı Merasımı. *El Bilimi*, (71-72), 45-52.
- Rampuri, K. (1363) [1984]. *Ferheng-i Giyasu'l Lugat [Kiyasu'l Luğat Sözlüğü]*. (M. Servet Ed.). Tahran: Amir Kebir.
- Rezvani, M. (1962). *Le Theatre ete la danse en İran*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- Ruhani Zade, M. (1385) [2006]. Mefhum-i Şefaate der Endişeye Dini [Dini Düşüncede Şefaate Kavramı]. *Feslname Şia-Şinasi*, (14), 163-188.
- Saberi, M. (1396). Eqdamati Hz. Zeyneb der Tehkime Nehadhaye İctimayi [Hz. Zeyneb'in Sosyal Kurumları Güçlendirmedeki Eylemleri]. *Mutaleati din pejuhi*, (1), 13-31.
- Sâmi, Ş. (1978). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sardarinia, E. (2016). *Doğu Azerbaycan Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Sarıcık, M. (1998). Hür İbn Yezîd. *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 18, s. 494). İstanbul: TDV.
- Schniewind, J. (1953). *A Reply to Bultmann [Bultmann'a Bir Yanıt]*. (H. W. Bartsch Haz.), Londra: Kerygma and Myth.
- Schweitzer, G. (1380), *Siyaset ve Din-gerayi der İran [İran'da siyaset ve dindarlık]*, (Muhammed Cavad Şeyhülislami), Tahran: Elmi.
- Seccadi, S., Rencberi, A. (1395) [2017]. *Biz Belé Ağlardık: Azerbaycan Türkçesinde Din-i ve Mersiye Edebiyatı Tarihine Giriş*. Tahran: Surey-i Mehr.

- Seferi, F. (1393) [2014]. Kara Dağın Meşe Para Mahalında İçeri Şahsey. *El Bilimi*, (71-72), 82-84.
- Sennett, R. (2012). *Beraber*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serrafi, A. R. (1389) [2011]. Ağı ve Ağıcı. *El Bilimi*, (27) 29-33.
- Sultanlı, A. (1964). *Azerbaycan Dramaturgiyasının İnkişaf Tarixinden*. Bakı: Azərneşr.
- İqna News (2022). Şah Hüseyin Guyan Tebriz az Gozeşte ta Emruz. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2023. Erişim:<https://iqna.ir/00H6Pk>.
- Şahrudi, M. R., İbrahim zade Joymi, R. (1391) [2012]. Cestari der Şahsiyet Edebi ve İctimai Sekine Bent Hüseyin [Hüseyin'in dini ve sosyal karakteri üzerine bir araştırma]. *Pejuheşname Tarih Temedon-i İslami*, (2), 47-69.
- Şehabi, A. A. (1362) [1983]. Reveşe Pervereş ve Amuzeş der Ferheng-i Kadım ve der Mekatep ve Medarese kadime ve Hedef az an (1) [Eski Okullarda Eğitim Yöntemi ve Amacı 1]. *İran-Name*, (6), 229-253.
- Şehidi, E. (1379) [2001]. *Taziye ve Taziye Khani: Az Aghaz Ta Payane Doreye Qajar der Tehran [Tahran'da Kaçar Döneminin Başından Sonuna Kadar Taziye ve Taziye Okumaları Üzerine Bir Araştırma]*. (A. Bulukbaşı Ed.). Tahran: İran'daki UNESCO Ulusal Komisyonu ile işbirliği içinde Kültürel Araştırma Ofisi.
- Şehidi, C. (1373) [1994]. *Zedegi-ye Ali bin El- Hüseyin [Ali bin El-Hüseyin'in Hayatı]*. (5. bs.). Tahran: Defter-i Neşr-i İslami.
- Şehidi, C. (1383) [2004]. *Tarih-i Tehlili-ye İslam: Az Agaz Ta Nimeye Duvvume Sedeye Çaharom [İslam'ın Analitik Tarihi: Başlangıcından Dördüncü Yüzyılın İlk Yarısına Kadar]*. Tahran: İlmi Ve Ferhengi.
- Şehidi Salih, A. (1379) [2000]. *Recez. Dairetü'l Maarif Şia [Şia Ansiklopedisi]*. Seyyed Javadi A. S. ve Hüremşahi B. ve Fani, K. (Haz.). (c. 8, s. 178). Kum: Şehit Said Muhibbi.

- Şerifi Mehrçerdi, A. A., Dadkhahi, M. A. (1392) [2013]. Neqş-mayehaye Grafiği ve Mezhebi Heymeha der Hüseyiniyye ve Tekayaye Yezd [Yezd'in Hüseyiniyeh ve Tekiyelerinde Çadırların Grafik ve Dini Motiflerinin Rolü]. *Çideman*, 1(1), 66-71.
- Şişman, R. Ş. (2019). Ayrılık Temi Ekseninde Öncelenen Dil Ögelerinin Stilistik Kullanımları: Kumrî Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (90), 116.
- Şuca Keyhani, C. (1388) [2009]. Sâkî Name. *Fars Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (s. 560-564). İ. Saadet (Haz.). Tahran: Fars Dil Edebiyatı Kurumu.
- Şuşinski, F. (1985). Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı: Elm.
- Taberî, İ. (1383) [2004]. *Kâmil-i Taberî*. Tahran: Mürtezevi.
- Taberî, M. (1387) [1967]. *Tarihu'l Taberî: Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk [Tabari'nin Tarihi: Ulusların ve Kralların Tarihi]*. M. E. İbrahim (Araş.). Beyrut: Daru'l Teras.
- Taberî, M. (1362) [1983]. *Tarihu'l- Taberî [Ulusların ve Kralların Tarihi]*. (E. Payende Çev.). C:3. Tahran: Esatir.
- Tabersi, A. (1381) [2002]. *El-İhtilaç [İhtiyaç]*. (B. Caferi Çev.). C. 2. Tahran: Darü'l Kutubu'l İslamiye.
- Tabibi Ferd, K. (1398) [2019]. ŞİMR. *Dayeret'l Meaarif Buzurg Farsi [Büyük Farsça ansiklopedi]*. Tahran: Büyük Farsça ansiklopedinin merkezi. Erişim: <https://www.cgie.org.ir/fa/article/247045/%D8%B4%D9%85%D8%B1>, Erişim Tarihi: 06 Mayıs 2023.
- Takiye, L. (1374) [1995]. *Derbare-ye Taziye ve Teatr Der İran [İran'daki Taziye ve Tiyatro Hakkında]*. J. Kalmar (Haz.). (C. Settari Çev.), *Baniyan-I Taziye-Hani [Taziye Okumanın Kurucuları]*. Tahran: Merkez.
- Takizade Daveri, M. (1384) [2005]. *Sünnet-i Azadari ve Menkeb-Hani Der Tarih-i Şii İmamiye [İmamiye Şia Tarihinde Yas Tutma ve Menakıp Okuma Tarihi]*. Kum: Şii-Şinasi.

- Tekin, T. (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Divan-ü Lügat-it-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: TDK Yayınevi.
- Tezcan, M. (1990). Kültürel Antropolojik Açıdan Çankırı Yârân Sohbetleri. *Erdem*, 6 (17), 399-418.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toprak, M. F. (1990). *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Turner, V. (2018). *Ritüeller: Yapı ve Anti-Yapı*. (N. Küçük Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Türbedar, Ö. (2011). *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*. Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Türk Halk Bilgisi Derneği (1928). *Seçme Halk Şiirleri*. Ankara: İktisat Matbaası.
- Türkdoğan, O. (1983). *Milli kültür, Modernleşme ve İslam*. İstanbul: Üçdal.
- Türkoğlu, S. (2017). Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitab-ı Kerbela Mesnevisi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (58), 107-128.
- Uludağ, S. (1989). Âl-i abâ. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 2, s.307-307). İstanbul: TDV.
- Ulusan Öztürkmen, E. (2019). Anadolu Türkmen Ağıtlarının Yapısı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (27), 580-599.
- Uyar, M. (2018). Dağıstan Tarihinin Türk Tarihi İle İlişkisi Ve Dağıstan'ın Türkiye İçin Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 119 (234), 217-234.
- Üstün, M. (2016). *Mersiye Şiirinde İslam'ın İzleri ve Hz. Peygamber'e Yazılmış Bazı Mersiyeler*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Valayi, H. (1388) [2010]. Heriz'de Ağlayan Var (1). *El Bilimi*, (27), 34-45.
- Veliyev, V. (1985). *Azerbaycan Folkloru*. Bakü: Maarif Neşriyyatı.

- Wulf, Ch. (2009). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. (Ö.D. Sarısoy Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yolcu, M. A. (2011). *Balıkesir'den derlenen Mâniler Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Yücel, T. (1999). *Yapısalcılık*. İstanbul: KYK.
- Zafer Khah, A. (1393). Hoy'da Muharremlik Merasimi. *El Bilimi*, (71-72), 53-63.
- Zavotçu, G. (1999). Mersiyenin Tarihçesi Hakkında. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi*, (13), 169-173.
- Zehebi, M. A. (1985). *Seyru İ'lamü'l-Nubela*. C. 4. Beyrut: Müessesetül Risale.
- Zehni Tehrani, M. C. (1399) [2020]. *Maktel-i Hüseyin az Medine ta Medine [Maktel-i Hüseyin Medine'den Medine'ye kadar]*. Kum: Payam-i Hak.
- Ziyayi, A. (1384) [2005]. *Aşura Came Şinasi-ye Tahrifat [Aşura Çarpıtma Sosyolojisi]*. Tahran: Neşr-e Hezare-ye Koknus.

FOTOĞRAFLAR



TebriZ'in kapalı çarşısında Muharrem ayının yas töreninden bir kare



Şahsey töreni Tebriz şehrinde



Teşt Koyma Töreni Erdebil Şehrinde



Erdebil şehrinde törene hazırlanmak için nehirde doldurulan teştler



Tahta Vurma Töreni



Élem Cořtu Töreni Ahar ve Kaleyber Őhrinde



Bahşayış şehrinde Taziye orta oyununun uzaktan çekilen görünüşü



Bahşayış Şehrinde Taziye gösterisinden bir kare: Yezid'in ordusundan bir kişi ile Hüseyin'in yoldaşlarının karşı karşıya gelmesi



Tebriiz Şehrinde cami önünde mum paylaşıp yakma

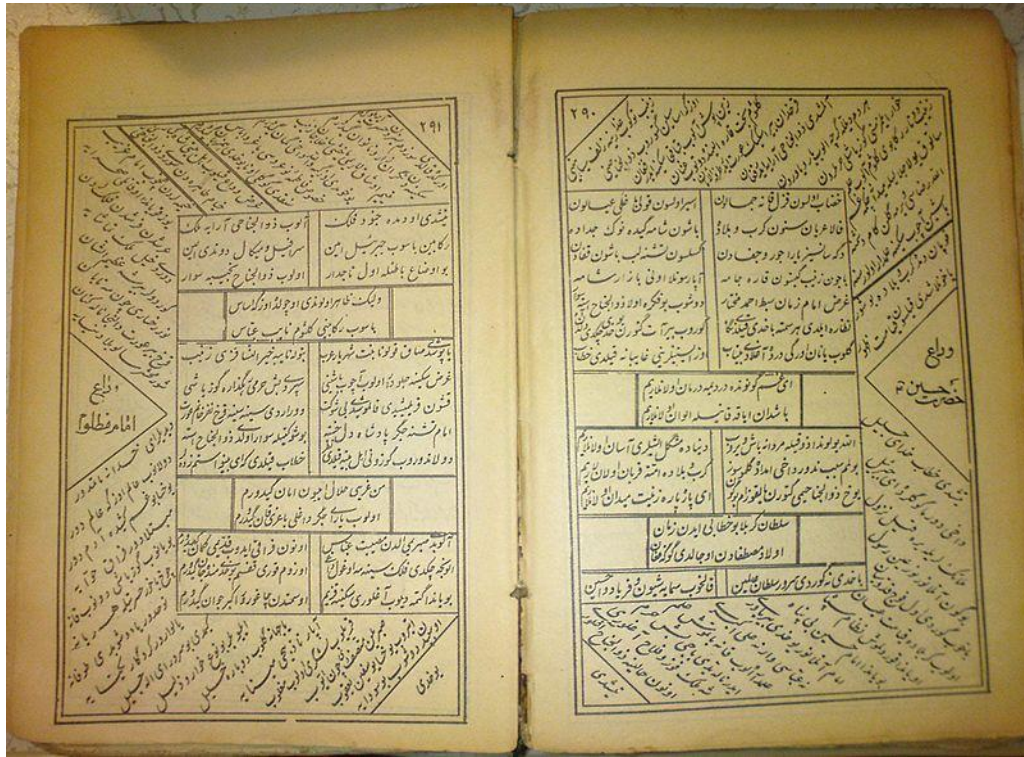


Taziye sahnesinde başka bir görüntü, Hüseyin ve arkadaşları



Pülke Tovlama töreni Acebşir şehrinde





Kumrî Derbendi divanının el yazma nüshasından bir görüntü



Derbend Şehrində Kumrî Derbendi'nin mezarı

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU



**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 03/07/2023

Tez Başlığı : **İran Azerbaycan'ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 314 sayfalık kısmına ilişkin, 03/07/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 16 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Elnaz SARDARİNİA

Öğrenci No: N16244167

Anabilim Dalı: Türk Halkbilimi

Programı: Türk Halkbilimi - Ph.D.

Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Ek 2. Ph. D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT



**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH FOLKLORE DEPARTMENT**

Date: 03/07/2023

Thesis Title : **Muharrem Ceremonies and Mersiye Culture İn Azerbaijan Of İran**

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 03/07/2023 for the total of 314 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 16 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Elnaz SARDARİNİA
Student No: N16244167
Department: Turkish Folklore
Program: Turkish Folklore - Ph.D.
Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Title, Name Surname, Signature)

EK 3. TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU



**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 03/07/2023

Tez Başlığı: İran Azerbaycan'ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Elnaz SARDARİNİA
Öğrenci No: N16244167
Anabilim Dalı: Türk Halkbilimi
Programı: Türk Halkbilimi - Doktora
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Elnaz SARDARİNİA
Doğum yeri : İran- Tahran
Doğum tarihi : 04.09.1981
Medeni hali : Bekar
Elektronik posta adresi : elnazsardar@gmail.com
Yabancı dili : İngilizce - Farsça

EĞİTİM DURUMU

Lisans : Bilgi Belge Yönetimi – Tebriz Üniversitesi
Yüksek Lisans : Türk Halkbilimi - Hacettepe Üniversitesi
Doktora : Türk Halkbilimi - Hacettepe Üniversitesi

